

✓ 304.868

42
1991

FOLIA
ARCHAEOLOGICA

XLII

FOLIA ARCHAEOLOGICA

XLII

1991

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM • BUDAPEST

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ÉVKÖNYVE
ANNALES MUSEI NATIONALIS HUNGARICI

Főszerkesztő
FODOR ISTVÁN

Szerkesztő bizottság
KEMENCZEI TIBOR
KOVALOVSZKI JULIA
SOPRONI SÁNDOR

Szerkesztő
HOPPÁL ÉVA

Fotók
DABASI ANDRÁS
KARDOS JUDIT

Rajzok
VÁRI ÁGNES

ISSN 0133–2023

© Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója

TARTALOM – INDEX

Tibor KOVÁCS: Das bronzezeitliche Goldarmband von Dunavecse	7
A dunavecsei bronzkori arany kartekercs	21
KEMENCZEI Tibor: A pécskai/Pecica második bronzlelet	27
Der zweite Depotfund von Pécska/Pecica	46
SZATHMÁRI Ildikó: A dobozi későbronzkori bronzlelet	49
Der spätbronzezeitliche Depotfund von Doboz	67
Katalin BIRÓ-SEY: Keltischer Bronzemünzfund vom Kapostaler Typ.	69
Kaposvölgyi típusú kelta, bronz éremlelet	84
TÓTH Endre: Későrómai ezüstkanál Bajnáról	85
Spätromischer Silberlöffel aus Bajna	113
Attila KISS: Dilemma bei der Interpretation der frühgeschichtlichen Grabfunde von Mezőberény (1884)	117
Kétségek a mezőberényi (1884) koraközépkori sírleletek értelmezésénél	143
MESTERHÁZY Károly: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben II.	145
Gegenstände byzantinischen und balkanischen Ursprunges in den ungarischen Gräberfeldern des 10–11. Jh. II.	175
VÖRÖS István: Kutyaáldozatok és kutyatemetkezések a középkori Magyarországon II.	179
Dog sacrifices and burials in Medieval Hungary II.	194
PARÁDI Nándor: A Jászberény–tetemházi ásatás	197
Die Ausgrabung von Jászberény–Tetemháza	218
GERELYES Ibolya: A török díszfegyverek elterjedése és használata Magyarországon a 16–17. században	219
The spread and use of Turkish ornamental weapons in Hungary in the 16th–17th centuries	234

RÖVIDÍTÉSEK – ABBREVIATIONS

ActaArchHung	= Acta Archaeologica Academie Scientiarum Hungaricae, Budapest
ActaMN	= Acta Musei Napocensis, Cluj
AI	= Archaeologia Iugoslavica, Beograd
AKorr	= Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz
AlbaRegia	= Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis, Székesfehérvár
AntK	= Antike Kunst, Bern
AP	= Arheoloski Pregled, Beograd
ArchA	= Archaeologia Austriaca, Wien
ArchÉrt	= Archaeologiai Értesítő, Budapest
ArchHung	= Archaeologia Hungarica, Budapest
ArchKözl	= Archaeologiai Közlemények, Budapest
ArchOx	= Archaeologia, Oxford
ArhSof	= Arheologija. Organ na Arheologiceskija Institut i Muzej pri Balgarskata Akademija na Naukite, Sofija
ARR	= Arheoloski Radovi i Rasprave, Zagreb
Arrabona	= A Győri Xantus János Múzeum Évkönyve, Győr
AV	= Arheoloski Vestnik, Ljubljana
AW	= Antike Welt. Zeitschrift für Archäologie und Urgeschichte, Feldmeilen
BACr	= Bulletino di Archeologia Cristiana, Roma
Balcanoslavica	= Balcanoslavica, Prilep
BiblHumHist	= Bibliotheca Humanitatis Historica, Budapest
BJ	= Bonner Jahrbücher, Köln
BMQ	= British Museum Quarterly, London
BOH	= Bibliotheca Orientalis Hungarica, Budapest
BRGK	= Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Berlin
CIL	= Corpus Inscriptionum Latinarum
CommArchHung	= Communicationes Archaeologicae Hungaricae, Budapest
Crisia	= Crisia, Oradea
Dacia	= Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
DACL	= Cabrol, F.–Leclercq, H., Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie, Paris 1924–1953
DMÉ	= A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen
Dolg	= Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiség-tárából, Kolozsvár Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből, Szeged

DOP	= Dumbarton Oaks Papers, Washington
EMÉ	= Az Egri Múzeum Évkönyve, Eger
EMU	= Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn, Budapest
Ethnographia	= Ethnographia, Budapest
FMS	= Frühmittelalterliche Studien, Berlin
FolArch	= Folia Archaeologica
Germania	= Anzeiger der Röm.-Germ. Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Mainz
GPSKV	= Grada za Proucavanje Spomenika Kulture Vojvodine, Novi Sad
GyF	= Győri Történelmi és Régészeti Füzetek, Győr
GZM	= Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu, Sarajevo
HOMÉ	= A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc
HWDA	= Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, Berlin–Leipzig
IPEK	= Jahrbuch für Prähistorische und Ethnographische Kunst, Berlin
JAC	= Jahrbuch für Antike und Christentum, Münster
JAMÉ	= A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza
JJÉ	= A Jászberényi Jászmúzeum Évkönyve, Jászberény
JPMÉ	= A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs
JRGZM	= Jahrbuch des Römisch–Germanischen Zentralmuseums, Mainz
MAG	= Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft, Wien
MBV	= Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, München
MCA	= Materiale și Cercetări Arheologice, București
MFME	= A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
MHH	= Monumenta Hungariae Historica, Budapest
MNy	= Magyar Nyelv
NK	= Numizmatikai Közlöny, Szeged
PA	= Památky Archeologické, Praha
PBF	= Prähistorische Bronzefunde, München
PLRE	= The Prosopography of the Later Roman Empire, Cambridge
PZ	= Prähistorische Zeitschrift, Berlin
RAC	= Reallexikon für Antike und Christentum, Stuttgart
RE	= Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart
RégFüz	= Régészeti Füzetek, Budapest
RégTan	= Régészeti Tanulmányok, Budapest

RIB	= The Roman Inscriptions of Britain, Oxford
RIU	= Die Römischen Inschriften Ungarns, Budapest
RJAZU	= Rad Jugoslavske Akademije Znanosti i Umjetnosti, Zagreb
RM	= Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Mitteilung, Mainz
RVM	= Rad Vojvodanskih Muzeja, Novi Sad
SCIV	= Studii și Cercetări de Istorie Veche, București
SCN	= Studii și Cercetări de Numismatică, București
SHP	= Starohrvatska Prosvjeta, Zagreb
SLA	= Slovenská Archeológia, Bratislava
SlAnt	= Slavia Antiqua, Poznań
SMK	= Somogyi Múzeumok Közleményei, Kaposvár
SSz	= Soproni Szemle, Sopron
Starinar	= Starinar, Beograd
StComit	= Studia Comitatus, Budapest
StSl	= Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
StudArch	= Studia Archaeologica, Budapest
ŠtZ	= Studijné Zvesti Archeologického Ústavu SAV, Nitra
Századok	= Századok, Budapest
SzMMÉ	= A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, Szolnok
ThLL	= Thesaurus Linguae Latinae, Leipzig
TT	= Történelmi Tár, Budapest
VAHD	= Vjesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku, Split
VAMZ	= Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu, Zagreb
VMMK	= A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, Veszprém
WABl	= Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Eisenstadt
WMMÉ	= Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd
ŽAnt	= Živa Antika, Skopje
ZGy	= Zalai Gyűjtemény, Zalaegerszeg
ZNM	= Zbornik Narodnog Muzeja, Beograd

DAS BRONZEZEITLICHE GOLDARMBAND VON DUNAVECSE

Tibor KOVÁCS

Das seltene, dieses sowohl in der Form, wie auch in der Verzierung zur Zeit einzigartige Goldarmband legten wir zuerst — ohne eingehende Wertung — in meiner vor anderthalb Jahrzehnten erschienen Arbeit (Die Bronzezeit in Ungarn Budapest, 1977. 36, 94, Taf. 28) in einem Foto vor. Diesem folgend versuchten wir an der 1982 in Vrđnik (Jugoslawien) veranstalteten internationalen Konferenz die Parallelen seines Motivschatzes umzureißen und durch sie seine Erzeugungszeit zu bestimmen. Unsere Schlußfolgerungen riefen damals weder bestätigende, noch ablehnende Reflexionen hervor. Der Band der Konferenz ist — leider bis heute noch nicht erschienen. Deshalb möchten wir — in unveränderter Form, mit einigen abgesonderten, nachträglichen Hinweisen — die mit Anmerkungen versehene Fassung unseres damaligen Vortrages an dieser Stelle veröffentlichen, jedoch bei weitem nicht als ein „abgeschlossenes Opus“, da wir ja die Zuversicht haben, daß die zukünftigen eingehenden technologischen Untersuchungen bzw. Spektralanalysen unsere folgenden Hypothesen mit weiteren Anhaltspunkten ergänzen werden.

* * *

Im Jahre 1972 hat das Ungarische Nationalmuseum aus der von Budapest etwa 70 km weit gelegenen Ortschaft Dunavecse ein 287 g schweres, aus 0,1 cm starkem Goldblech erzeugtes Armband durch Ankauf erworben. (Abb. 1—2.). An der vom Auffinder angegebenen Stelle konnte die durchgeführte Ausgrabung keine weiteren archäologischen Objekte oder Gegenstände zutage fördern.¹ Demzufolge kann das als Einzelstück zum Vorschein gekommene Armband sowohl seiner Form als auch seiner Verzierung nach als Streufund betrachtet werden. Durch die nähere Untersuchung des Gegenstandes möchten wir nicht nur Ort und Zeit der Herstellung bestimmen, sondern auch eine Antwort die Frage suchen, unter welchen Umständen er in die Gegend der mittleren Donau gelangen konnte. Im Zusammenhang damit ist es auch unvermeidlich einige Probleme der Menge und der Typenzusammensetzung der von den im westlichen Teil des Karpatenbeckens im mittleren Drittel des 2. Jahrtausends v.u.Z. gelebten Völkern gebrauchten Goldgegenstände, ferner des zeitgenössischen Goldhandels zu berühren.

¹ Kovács 1973; Kovács 1977, 104, Taf. 28.

Abb. 1. Das Goldarmband von Dunavescse
1. ábra A dunavecsei arany karteker

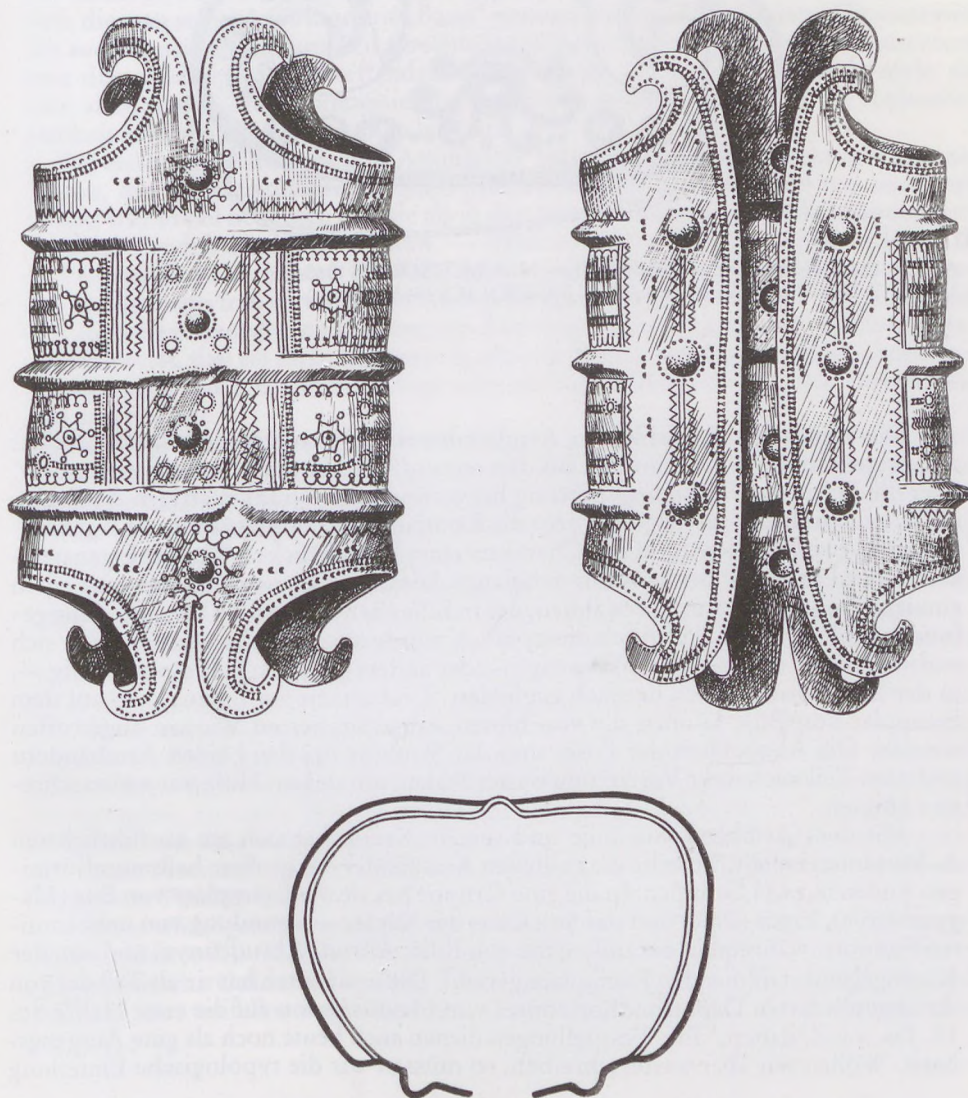

Abb. 2. Das Goldarmband von Dunavecse
2. ábra A dunavecsei arany kartekercs

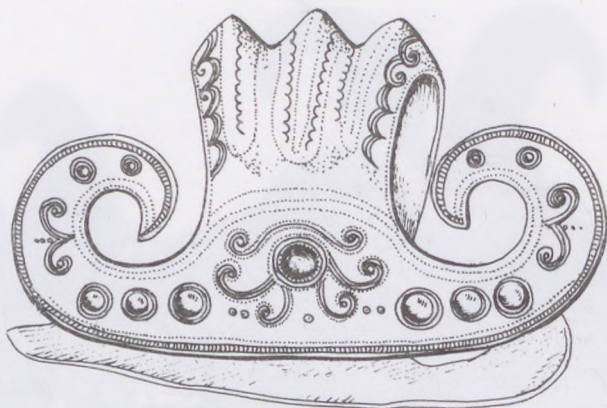

Abb. 3. Das Goldarmband von Bellye (Bilje – Nach MOZSOLICS 1965–66)
 3. ábra A bellyei arany kartekercs (Bilje – MOZSOLICS 1965–66 után)

Die Hauptcharakteristika des Armbandes von Dunavecse sind die folgenden: seine eigenartige Form ergibt sich aus den seine offenen Enden abschließen den bzw. über die Fläche der Seiten bogenförmig hervorreichenden, rankenartigen Ansätzen, die aus einem Blech gefertigt wurden; die Kombination der plastischen und gekerbten Motive verleiht dem Fund den Charakter eines Einzelstückes. Was die Eigenartigkeiten der Form und der Struktur anbelangt, können wir gewissermaßen nur einen einzigen, ähnlichen Armring erwähnen, der in Bilje (Bellye), an der Draumündung gefunden wurde. (Abb. 3.).² Auch dieses Stück wurde aus Blech hergestellt, seine sich verbreiternden Enden sind rankenartig — oder anders genannt: halbmondförmig —, in der Mitte ist das Blech dreifach gegliedert. Und setzen wir hinzu; auch auf dem Exemplar von Bilje können die von hinten ausgehämmerten Warzen angetroffen werden. Die Ähnlichkeit der Form und der Struktur bei den beiden Armbändern und zum Teil auch ihrer Verzierung ist der Faden, mit dessen Hilfe wir weiterschreiten können.

Mit dem Armband von Bilje und seinem Kreise hat sich am ausführlichsten A. Mozsolics befaßt. Sie teilte die goldenen Armbänder mit großem halbmondförmigen Enden in zwei Gruppen. In die eine Gruppe hat sie die Exemplare von Biia (Magyarbénye), Pipea (Pipe) und das Stück aus der Kárász—Sammlung von unbekannten Fundort, während in die andere die von Bilje, Abrud (Abrudbánya) und von der Körösgegend stammenden Exemplare gereiht. Die erwähnten hat sie als Teil der von ihr abgesonderten Depotfundhorizontes von Hajdúsámson auf die erste Hälfte des 15. Jhs. v.u.Z. datiert.³ Ihre Feststellungen dienen auch heute noch als gute Ausgangsbasis. Wollen wir aber weiterschreiben, so müssen wir die typologische Einteilung

² Childe 1929, 385; Mozsolics 1951; Mozsolics 1965–66. Taf. 21, 2.

³ Mozsolics 1965–66. 23–26, 28–46, Taf. 19, 1–2, 4–6, 20a–b, 21, 22, 1–2, 23, 1. — Vgl. noch: Bader 1990. 190.

von A. Mozsolics zum Teil modifizieren. Die erste Gruppe der erörterten Armbänder können tatsächlich Armringe genannt werden, obwohl es zutrifft, daß die hierhergereihten Armringe von rundem Querschnitt eigentlich die sehr ähnlichen Exemplare eines gegebenen Schmucktypus repräsentieren. Dasselbe läßt sich von den nach Mozsolics eine andere Gruppe bildenden Gegenständen nicht sagen. Hierher lassen sich nur zwei halbfertige Exemplare von Abrud und der Körösgegend reihen, die man sogar Armringe mit „Band“ nennen könnte. Zur gleichen Zeit vertreten die auch voneinander zum Teil verschiedenen Armbänder von Bilje und Dunavecse eine dritte Gruppe des betreffenden Schmucktyps. All dies soll vielleicht nicht als eine allzu minuziöse Typologisierung betrachtet werden, wenn wir die Aufmerksamkeit auf zwei Eigenartigkeiten lenken:

1. Die erörterten Armringe und Armbänder haben keine Parallelstücke aus Bronze. Typen, die wir als Vorläufer dieser Form betrachten könnten, sind uns nicht bekannt, was soviel bedeutet, daß sie als in den transsilvanischen Metallgießereien entwickelte Produkte anzusehen sind. — Hier soll darauf hingewiesen werden, daß A. Hartmann das Armband von Bilje auf Grund spektralanalytischer Untersuchungen für einen aus transsilvanischen Gold gefertigten Gegenstand hält⁴. Jedoch sind uns auch diese nachahmende bronzene Armringe nicht bekannt, was wiederum darauf hinweist, daß sie nicht zu einem in weitem Kreise verbreiteten Modeartikel geworden sind, wie z.B. die Haarringe oder die Bekleidung verzierenden Blechscheiben und Knöpfe.⁵

2. Die Verbreitungskarte der bisher bekannten goldenen Armringe mit halbmondförmigen Enden (Abb. 4.) zeigt gut an, daß die in die ersten zwei Gruppen eingereihten Exemplare im Gebiet Transsilvaniens, während die von diesen am meisten abweichenden Armbänder von Bilje und Dunavecse von den übrigen verhältnismäßig weit, in der Gegend der mittleren Donau zum Vorschein gekommen sind.

So stellt sich noch schärfer die schwer beantwortbare Frage; wann und mit welchem Ziel dürften die beiden Blecharmbänder in die Donaugegend gelangt sein.

Die Bestimmung der Herstellungs- und Gebrauchszeit unserer Gegenstände wird dadurch erschwert, daß von den bisher erwähnten sieben Armringen bzw. Armbändern sechs Einzelstücke als Streufund zutage gefördert wurden. Nur mit dem Fund von Biia gemeinsam sind drei massive, mit eingeschlagenen winzigen Kreisen verzierte goldene Haarringe zum Vorschein gekommen. Vor allem auf Grund dieses Motivs, ferner der Parallelen der zu ihnen gehörenden, den Armring verzierenden, aus drei Warzen gebildeten Mustergruppe reiht A. Mozsolics den Goldfund von Biia — und dadurch auch die von uns erwähnten goldenen Armringe — zum Horizont des Bronzefundes von Hajdúsámson-Typ bzw. des Goldhortfundes von Tufaláu-Typ.⁶

Einen wichtigen chronologischen Anhaltspunkt bedeutet in der zur Ottomány-Kultur gehörenden Siedlung Spišský Štrvotok der im obersten Horizont gefundene, fragmentarische Goldarmring. Den Fund datiert J. Vladár auf die Periode R BB₁ und weist auf die zweifellos wahrnehmbare starke Ähnlichkeit der Verzierung der Arm-

⁴ Hartmann 1970. 39—41.

⁵ Zu den mittelbronzezeitlichen Armringen und Armbändern im Karpatenbecken siehe: Mozsolics 1967. 73—81; Hänsel 1968. 92—108; Novotná 1970. 20—28.

⁶ Mozsolics 1965—66. 23—24, 31.

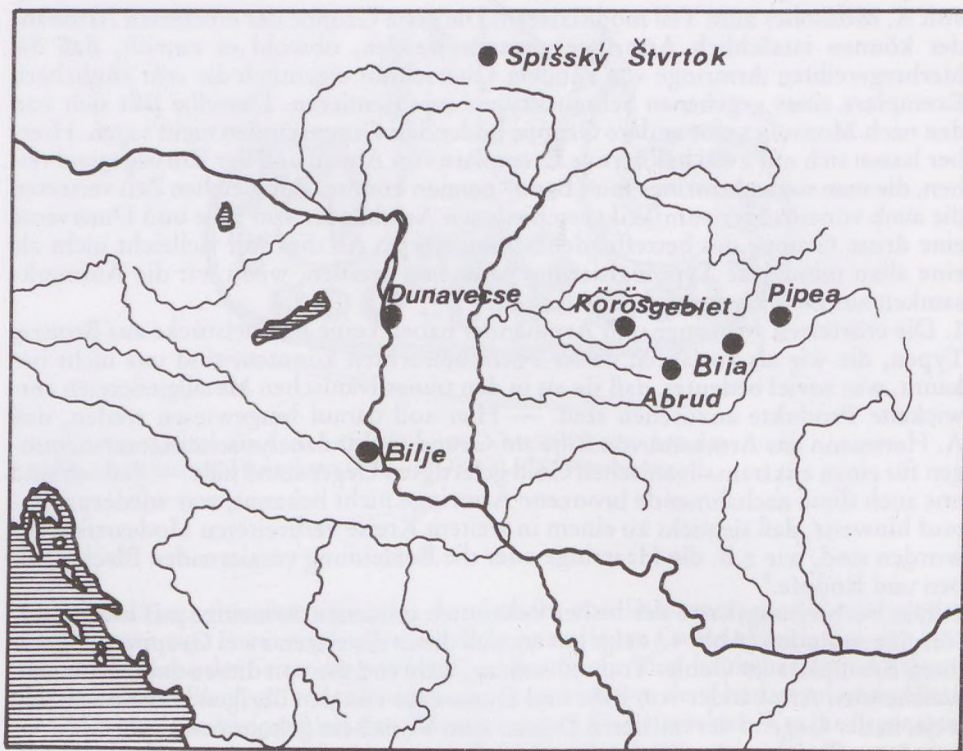

Abb. 4. Verbreitungskarte der Goldarmbänder mit halbmondförmigen Enden
 4. ábra A félholdas végződésű arany karperecek elterjedési térképe

ringe der Nordost-Slowakei und Transsilvaniens hin.⁷ Dieser Zusammenhang läßt wiederum die Annahme zu, daß — im Gegensatz zur eindeutigen, früheren Datierung von A. Mozsolics — die in die erste Gruppe der Armringe mit halbmondförmigen Enden gehörenden Exemplare — oder einige von ihnen — auch bis zum Ausgang der mittleren Bronzezeit des Karpatenbeckens in Gebrauch gewesen sein dürften.

Einen weiteren Anhaltspunkt zur Datierung bietet selbst auch der von allen anderen Goldgegenständen abweichende Motivenschatz des Armbandes von Dunaverse (Abb. 5.). Von den charakteristischen Mustern gehören die aus von winzigen Kreisen gesäumten Halbkreisen gebildete Reihe. Die Zickzacklinie und die von hinten ausgehämmerten unverzierten Warzen zu den oft angewandten Motiven der Metallkunst des 16—15. Jhs. im transsilvanisch-ostkarpatischen Becken. Dasselbe läßt sich nicht von den mit Punkten gesäumten Kreisen und Warzen sagen. Diese Muster erscheinen — man könnte sagen: ausschließlich — in der letzten Phase der mittleren

⁷ Vladár 311—312, Abb. 64, 4, 66.

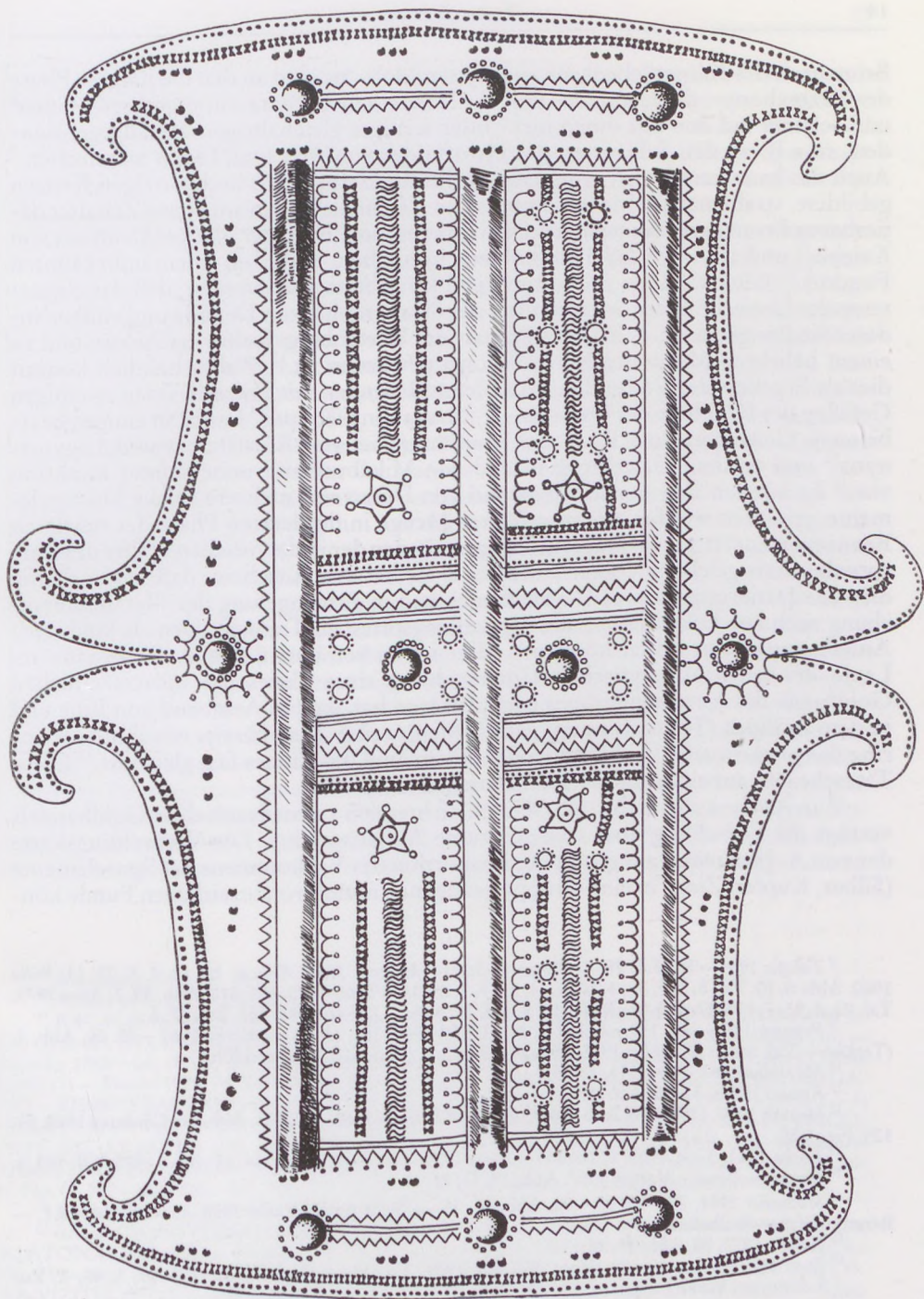

Abb. 5. Die Verzierungsart des Armbandes von Dunavetsse
 5. ábra A dunavetssei kartekercs díszítésmódja

Bronzezeit des Karpatenbeckens zum ersten Male. Sie sind an den die jüngere Phase der Füzesabony-, der Otomani- und der Maros-Kultur repräsentierenden Gefäßen⁸ und seltener auf den mit ihnen mehr oder weniger gleichaltrigen Metallgegenständen, so z.B. an den Schwertern des Hortfundes von Apa und Téglás anzutreffen.⁹ Auch das kann kein Zufall sein, daß wir die aus Halbkreisen und winzigen Kreisen gebildete, strahlenartige Motivkombination gleichfalls an den auf dieses Zeitalter datierbaren Bronzegegenständen entdecken können, so z.B. an der Nackenkammmaxt von Kelebia¹⁰ und an einer Nadel mit hohlem, konischem Kopf von einem unbekannten Fundort.¹¹ Gleichfalls als zeitbestimmend kann betrachtet werden, daß das eingestempelte Dreiecksmuster — zumindest der Stratigraphie von Derşida und einiger anderer Siedlungen nach — in der Spätphase der Wietenberg-Kultur erschienen und zu einem beliebten Motiv der Keramikunst geworden ist.¹² Wahrscheinlich kommt dies als Ergebnis der Verbindungen anderer Gegenden mit Transsilvanien an einigen Gefäßen der III. Phase der Otomani-,¹³ Füzesabony-Kultur¹⁴ ferner an einigen bearbeiteten Geweihen, so z.B. an der Trensenknebel von Köröstarcsa und Lágymányos¹⁵ und an dem Geweihgegenstand von Mikebuda mit unbekannter Funktion vor.¹⁶ Es können also an dem Armband von Dunavecse mehrere solche Musterelemente gefunden werden, die in größerer Menge in der letzten Phase der mittleren Bronzezeit zuerst an den Gebrauchsgegenständen der in der östlichen Hälfte des Karpatenbeckens gelebten Völker erscheinen. Es hat den Anschein, daß wir vorläufig dies zur Datierung unseres Gegenstandes und in Ermangelung der Metalluntersuchung auch zur Lokalisierung des Herstellungsortes auf Transsilvanien als konkreten Anhaltspunkt betrachten können.¹⁷ Hier ist zu erwähnen, daß A. Hartmann im Laufe der spektralanalytischen Untersuchung eines Teiles der bronzezeitlichen Goldfunde des Karpatenbeckens nachgewiesen hat, daß im Armband von Bilje und in dem in Pipea (Transsilvanien) gefundenen, weiter oben bereits erwähnten Armbandring das prozentuelle Vorkommen des Silbers und des Zinnes fast gleich ist.¹⁸ Diese Tatsache läßt auf einen selben Werkstattkreis schließen.

Zur Analyse des sich nach Westen richtenden transsilvanischen Goldhandels verfügt die Forschung über wenige exakte Anhaltspunkte. Die Verbreitungskarte der von A. Hartmann auf grund der Proportion des Vorkommens der Spurelemente (Silber, Kupfer, Zinn) in eine Gruppe gezogenen mittelbronzezeitlichen Funde kön-

⁸ Tompa 1934—35. Taf. 28, 7; Banner—Bóna—Márton. 1957. Abb. 6, 12, 14, 7, 8, 22, 13; Polla 1960. Abb. 8, 10, Taf. 5, 1, 9, 3—4, 10, 6, 14, 2, 19, 2, 21, 14; Vladár 1973. 309, 310, Abb. 55, 2; Bóna 1975. Taf. 73, 2, 93, 7, 113, 12, 135, 16; Bader 1978. Taf. 31, 4, 7. — Kovács 1984. 252, Taf. 67, 2.

⁹ Popescu 1937—40. 119—125, Taf. 2.; Hänsel 1968. 161. (Apa) — Máthé 1969—70. 66, Abb. 1. (Téglás) — Vgl. noch: Mozsolics 1988. 33—34, Abb. 3, 1. (Budapest-Remete-Höhle).

¹⁰ Mozsolics 1967. 142—143, Taf. 5, 2.

¹¹ Kovács 1975a. 33, 39, Abb. 8, 7.

¹² Horedt 1960. 115—116, Abb. 7, 6 9, 16—18; Chidosan 1968. 167, 171, Abb. 12; Chidosan 1980. 54, 125, Fig. 4.2f.

¹³ Roska 1941. 3—4, Abb. 6; Banner—Bóna—Márton 1974. Taf. 19, 7, 32, 30, 44, 15; Bóna 1975. Taf. 137, 5.

¹⁴ Banner—Bóna—Márton 1957. Abb. 19, 13, 21, 11.

¹⁵ Mozsolics 1954. 79—80, 95—96, Abb. 15, 36. — Siehe noch: Máthé 1988. 35—36. Taf. 28, 1. — Berettyóújfalu—Szilhalom.

¹⁶ Kovács 1977. 96, Abb. 11, 10.

¹⁷ Zum selteneren Strenmotiv siehe: Milleker 1905. Taf. 13, 4; Bader 1978. Taf. 19, 5, 46, 8; Zur S-förmigen Verzierungen vgl.: Vulpe 1970. 69—70, Taf. 20, 302, 61, 302.

¹⁸ Hartmann 1970. 110—111.

nen im besten Falle die Wirkungsweite des transsilvanischen Goldhandels nur grob umreißen.¹⁹ Aus seinem Untersuchungsmaterial fehlen — unter anderen — die uns im vorliegenden Falle, am meist interessierenden Gegenstände Transdanubiens und des Donau-Theiß-Zwischenstromgebietes, weshalb, wir nur als Arbeitshypothese voraussetzen können, daß die im folgenden erwähnten gleichfalls aus transsilvanischem Gold gefertigt wurden.

Die Forschung hat bisher 225 Fundorte der das Zentralgebiet des Karpatenbeckens besetzenden Vátya-Kultur registriert (Abb. 6/A)²⁰. Von diesen sind insgesamt an 18 Stellen Goldgegenstände an die Oberfläche geraten, in ihrer Mehrheit Haarringe und kleinere Blechknöpfe.²¹ Grob gerechnet, ihr Gesamtgewicht erreicht nicht das Gewicht des Armbandes von Dunavecse. Handgreifliche Beweise für die örtlich Goldbearbeitung stehen uns nicht zur Verfügung. Interessanter ist hingegen die Tatsache, daß mit Ausnahme von zwei, die Mehrheit dieser Goldgegenstände sich in die letzte Phase der Kultur reihen läßt, als die Kultur — dem Beweis anderer Angaben nach — eine intensive Verbindung mit den Populationen der Theißgegend ausgebaut hat.²² Über das Gebiet der Kultur der transdanubischen inkrustierten Keramik stehen uns noch weniger Angaben zur Verfügung und uns sind bloß Haarringe bekannt (Abb. 6/B)²³. Von diesen lohnt nur der zum Ausgang der mittleren Bronzezeit in die Erde gekommene Hortfund von Kölesd-Hangospuszta und Nagyberki erwähnt zu werden. Im Gebiet der Vátya-Kultur ist hingegen kein geschlossener Goldfund zum Vorschein gekommen und auch von den periodenschließenden Bronzefunden von Koszider-Typ haben nur zwei, der unveröffentlichte Fundort von Százhalombatta und von Budapest-Remetebárlang einige goldene Haarringe enthalten. Aus all diesem ergibt sich eine eigenartige Doppelheit. Nehmen wir die Menge des in die westliche Hälfte des Karpatenbeckens importierten Goldes und die hiesigen Trachtbräuche unter die Lupe, so läßt sich das Auftauchen unserer Armbänder in der Donaueggen schwerlich erklären. Suchen wir hingegen den wirtschaftlich-gesellschaftlichen Hintergrund dieser Erscheinung, so erhalten wir gewisse Anhaltspunkte. Es kann nämlich die Möglichkeit dessen nicht ausgeschlossen werden, daß jene Population welches weit von den Erzlagerstätten über eine beträchtliche Metallindustrie verfügt und dessen führende Schicht zu dieser Zeit befestigte Siedlungszentren

¹⁹ Hartmann 1970. 40, Abb. 3.

²⁰ Kovács 1982. 280—281, Abb. 1.

²¹ RÁCÁLMÁS—KULCS (9) — B. Vágó 1963; ADONY—BOLONDVÁR (8), DUNAÚJVÁROS Grab 251 (11), INÁRCS (5) — Bóna 1975. 56, 72, Taf. 198A; APOSTAG (12), BÓLCSKE (16) — *Mozsolics* 1965—66. 19, 29, Taf. 11, 4; MENDE (6) — Kovács 1975a. 41—42, Abb. 11; MEZÖKOMÁROM (17) — Kovács 1979. 74; SZIGETMONOSTOR (1) — *Mozsolics* 1958. 260—261, Taf. 2, 11; BUDAPEST—REMETEBÁRLANG (Remete-Höhle) (2) — *Mozsolics* 1973. 90; *Mozsolics* 1988. 35, Abb. 1—4; ÚJHARTYÁN—VÁTYA (7), DUNAVECSE (12a) Horváth—Tóth—Székely 1988. 23—24; ORGÓVÁNY (13), AKASZTÓ (14), DUNAÚJVÁROS—ÖREGHEGY (10), SZAKMÁR (15), SZÁZHALOMBATTA—TÉGLAGYÁR (4), BUDAPEST—CSEPEL SZIGET (3) — Ung. Nationalmuseum, Goldinv. No. Ö. 597—600, 880—881, 935, 970, 1028—1030, 1038. (Dazu siehe noch: Szatmári 1982. 114.).

²² Bóna 1975. 57—72; Kovács 1975b. 310—312.

²³ BADACSONYTOMAJ (24) — *Mozsolics* 1965—66. 21. HARC (18) — Bóna 1975. 116, 218; BALATONAKALI (25) — Torma 1978. 16, 27, Abb. 5; NAGYBERKI-KISBERKI (20) — *Mozsolics* 1958. 259—261, Taf. 2, 1—9; KÖLESD-HANGOSPUSZTA (19) — Tompa 1928. 202—204; KAPOSVÁR-VIZITELEP (21) — *Draveczky* 1966; SZÖNY (26), NAGYGÖRBO (23) KÉTHELY (22) — Ung. Nationalmuseum, Goldinv. No. Ö. 249—250, 312—313, 589.

bewohnt hat, eine größeren Wert repräsentierenden Gegenstand importiert oder — dank ihrer zentralen Lage — durch den Zwischenhandel erworben hätte: entweder zur Thesaurierung oder als Machtsymbol.

Was die Funktion unserer Armبänder und Armringe anbelangt, kann es ein einfacher Zufall sein, zugleich aber auch überraschend, daß die alle mit Ausnahme eines einzigen Falles, als Streufunde in das Museum gelangt sind. Zur selben Zeit ist die Mehrheit der spätbronzezeitlichen Exemplare verschiedenen Typs aus Hortfunden bekannt (Oradea—Nagyvárad, Nyírácsád, Iža usw.)²⁴ und von den meisten liegen auch ihre Variante aus Bronze vor. Von allgemeiner Gültigkeit kann festgestellt werden, daß sie in den von den Goldschmiedezentren entfernter gelegenen Gegenden aus für sie erreichbarem Material vor allem jene Tracht und Gebrauchsgegenstände nachahmen, die in einem weiteren Kreise beliebte Modeartikel werden. Von unseren Armringen läßt sich dies nicht sagen, was damit begründet werden kann, daß sie a. eine kurze Zeit lang in Gebrauch waren; b. ihre Nachahmung aus anderem Material technologisch unlösbar war; c. das Material und der daraus gefertigte Gegenstand nur gemeinsam über einen Bedeutungsgehalt verfügt hat. Dieser letztere bedeutet in der prähistorischen Forschung wahrscheinlich immer nur die Welt der logischen Hypothese.²⁵

Real betrachtet, können wir als ein Konkretum folgendes feststellen, das sich später vielleicht weiterentwickeln läßt:

— auf Grund der Musterelemente seiner Verzierung dürfte das Armband von Dunavecse wahrscheinlich in irgendwelcher transsilvanischen Werkstatt, in der letzten Periode der mittleren Bronzezeit, um das Ende des 15. Jhs. v.u.Z. hergestellt worden sein;

— die auch voneinander zum Teil unterschiedlichen Armбänder von Dunavecse und Bilje können sowohl der Form als auch der Funktion nach mit den transsilvanischen Armringen, die halbmondförmig enden, in engerer Verbindung gebracht werden;

— sie konnten in die Donaugegend — auf Grund sonstiger Zusammenhänge — durch Vermittlung der Otomani- und Maros-Kultur gelangt sein; im dies genauer

²⁴ *Mozsolics* 1973. 92—101, Taf. 82—85, 86, 4—9, 99; *Rusu* 1972. 52, Taf. 1—6. — Zur neueren Angaben siehe: *Schulz-Plate* 1983.

²⁵ In Kenntnis dieser Gefahr hinweisen wir jene drei, aus Transsilvanien stammenden, in Pferd- bzw. Stierköpfen ausgehenden Armringe vor, die wahrscheinlich in ein und derselben Werkstatt erzeugt worden sind (*Mozsolics* 1970). Von den 611, 299 und 327 g schweren Goldgegenständen ist bei zwei auf der innere Bogen verziert. Das mäanderartige Muster leistet eine Hilfe zur Feststellung des Ortes und der Zeit der Herstellung, da verschiedene Varianten dieses Motivs zu den charakteristischen Elementen der Spät-Wietenberger Ornamentik gehören (*Chidoşan* 1980. 125—126, Abb. 4, 6). Die eine diesbezügliche Schlußfolgerung von A. *Mozsolics*, die sich mit den erörterten Funden eingehend befaßt hat, scheint plausibel zu sein (*Mozsolics* 1970. 143); die auch innen verzierten Gegenstände von bedeutendem Gewicht dürften nicht der Tracht, sondern eher sakralen Zwecken gedient haben (*Mozsolics* 1970. 143). Vielleicht ähnlichen, wie es uns die eine Szene auf dem Silbergefäß von Gundestrupp bewahrt hat. In Kenntnis des stilisierenden Charakter der prähistorischen Kunst kann nicht die Möglichkeit ausgeschlossen werden, daß wir die bisher als Armringe mit halbmondförmigen Enden apostrophierten Goldgegenstände für stilisierte Horn- bzw. Tierdarstellungen ansehen und sie nicht bloß ihrer Form nach, sondern auch auf Grund ihres eventuellen Bedeutungsgehaltes mit den mit Tierköpfen ausgehenden, vielleicht tatsächlich eine sakrale Funktion ver sehenden, armringförmigen Gegenständen in Verwandtschaft bringen. Wir wissen, dies kann kaum oder nie bewiesen werden und das Gesagte läßt sich innerhalb des hier erörterten Gegenstandstyps vielleicht gerade am wenigsten auf den Armband von Dunavecse beziehen.

unterstützen zu können, ist eine ausführlicher als bisher durchzuführende Untersuchung der Verbindungen der Donaugegend mit der späten Maros-Kultur notwendig;

— sie sind wahrscheinlich als Folge von vielleicht abweichenden, vielleicht gleichen Ursachen innerhalb der mittleren Bronzezeit, am spätesten anlässlich der Verbergung der Hortfunde von Koszider-Typ, in die Erde gekommen.

In Ermangelung konkreter Angaben und Zusammenhänge möchten wir das hier Gesagte auch unsererseits vielmehr für einen eventuellen Ausgangspunkt ansehen, als für eine unantastbare Argumentation.

Neuerdings erweiterte sich der Kreis der Analogien des Sternmotivs, das das seltene Musterelement des Armbandes bildet.²⁶ Von diesen ist das wichtigste an der Rückplatte eines großen, halbmondförmigen Bronzearmhängers zu sehen, der aus der zur abschließenden Phase der mittleren Bronzezeit bewohnten Siedlung von Nagyrozvágy (NO-Ungarn) stammt.²⁷ Dieser Anhänger ist eines der am reichsten verzierten Exemplare des charakteristischen Schmucktyps der Metallkunst von Koszider.²⁸ Seine einzelnen Motivgruppen (an der Vorderseite können auch zwei Sonnendarstellungen entdeckt werden) dürften mit großer Wahrscheinlichkeit in der Glaubenswelt wurzelnde symbolische Darstellungen gewesen sein.

Falls wir die Erzeugungszeit des Armbandes von Dunavecse richtig bestimmt haben, so kann auch das sowohl seinen Maßen, wie seinem Musterschatz nach prächtige Exemplar beweisen, daß sich die Produktivität der im östlichen Karpatenbecken früher entfalteten Goldschmiedekunst ununterbrochen auch in der Schlußphase der mittleren Bronzezeit Ungarns fortgesetzt hat. Dies klingt übrigens mit dem im folgenden Gesagten zusammen. Die Zusammensetzung der in den vergangenen zwei Jahrzehnten zum Vorschein gekommenen einigen Hortfunde (z. B. Kötegyán,²⁹ Téglás,³⁰ Tiszaladány³¹) weist darauf hin, daß man die Produkte der Metallkunst der mittleren Bronzezeit im östlichen Karpatenbecken nicht bloß zwischen den Rahmen der vor Jahrzehnten entstandenen Hortfundhorizonte auswerten darf. Es wird stets offensichtlicher, daß die von István Bóna³² und Amália Mozsolics³³ markant abgeordneten, obwohl verschieden datierten, in das Horizont von Hajdúsámson gereihten Funde die Metallkunst einer breiteren Zeitspanne repräsentieren, als dies früher vorausgesetzt wurde.³⁴ Dies bezieht sich natürlich auch auf die Goldfunde, oder kann auf sie bezogen werden.

Trotz des Gesagten halten wir den Versuch von B. Hänsel nicht für begründet, wonach er das Goldarmband von Bilje (Bellye) — vgl. Abb. 3-, aufgrund der Motive

²⁶ Máthé 1988. 31, 37, Taf. 13, 7, 37, 1.

²⁷ Koós 1988. 79—80. Abb. 1.

²⁸ Kovács 1986. 28—36.

²⁹ Kovács 1969.

³⁰ Máthé 1969—70.

³¹ Koós 1989.

³² Bóna 1975. 25—27, 295—297.

³³ Mozsolics 1967. 121—123; Mozsolics 1965—66. 38—46.

³⁴ Hänsel 1968. 25—34, 56—57, 161.

der vorausgesetzten sog. Sonnenbarke, auf die Früheisenzeit datiert.³⁵ Wir hätten nämlich nicht den Mut weder seine sich erweiternden Teile, noch sein zentrales Zielement mit dem Motiv der Sonnenbarke zu identifizieren. Die mit den nordeuropäischen Parallelen verglichene Baumdarstellung kann ja zum Beispiel auf dem Schwert von Apa³⁶ und — mit Sternmotiv kombiniert — auch auf dem Anhänger von Nagyrozvály vorgefunden werden.³⁷ Auch wir selbst halten hingegen die Bestimmung der Erzeugungszeit der Goldscheiben von Grăniceri (Otlaka) für offen, die B. Hänsel, vor allem aufgrund südosteuropäischer Darstellungen, gleichfalls für eisenzeitlich ansieht.³⁸ Unsere Unsicherheit ersprießt in erster Reihe aus der Tatsache, daß die aus Menschen- und Tierfiguren bestehende Komposition der einen Scheibe³⁹ — sowohl ihrem Gesamtkomplex, wie auch ihren Teileinheiten nach — in der früh- und mittelbronzezeitlichen Kunst unserer Region „fremdunbekannt“ ist.

³⁵ Hänsel 1969. 82—84. — Vgl. noch: Malmer 1970. 207.

³⁶ Popescu 1937—40. Taf. 1.

³⁷ Koós 1988. Abb. 1.

³⁸ Hänsel 1969. 84—86.

³⁹ Hänsel 1969. Abb. 13, 1.

BIBLIOGRAPHIE

- BADER 1978. *Bader, T.*, Epoca bronzului in Nordvestul Transilvaniei. Bucureşti 1978.
- BADER 1990. *Bader, T.*, Bemerkungen über die ägäischen Einflüsse auf die alt- und mittelbronzezeitliche Entwicklung im Donau-Karpatenraum. In: *Orientalägäische Einflüsse in der europäischen Bronzezeit*. Monographien RGZM 15 (1990) 181—208.
- BANNER—BONA—MÁRTON 1957. *Banner, J. — Bóna, I. — Márton, L.* Die Ausgrabungen von L. Márton in Tószeg. *ActaArchHung* 10/1957/. 1—140.
- BONA 1975. *Bóna, I.*, Die mittlere Bronzezeit ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen. *ArchHung* 49. Budapest 1975.
- B. VAGO 1963. *Vágó, E. E.*, Rácalmás—Kulcs. *RégFüz Ser. I. No. 16*. Budapest 1963. 10.
- CHIDOŞAN 1968. *Chidoşan, N.*, Beiträge zur Kenntnis der Wietenbergkultur im Lichte der neuen Funde von Derşida. *Dacia* 12/1968/155—175.
- CHIDOŞAN 1980. *Chidoşan, N.*, Contributii la istoria tracilor din nord-vestul Romaniei — Asazarea Wietenberg de la Derşida. — L'établissement de la culture Wietenberg de Derşida. — Oradea 1980.
- CHILDE 1929. *Childe, V. G.*, The Danube in Prehistory. Oxford 1929.
- DRAVECZKY 1966. *Draveczy, B.*, Kaposvár—Víztelep. *RégFüz Ser. I. No. 19*. Budapest 1966. 10.
- HARTMANN 1970. *Hartmann, A.*, Prähistorische Goldfunde aus Europa. Studien zu den Anfängen der Metallurgie Bd 3. Berlin 1970.
- HÄNSEL 1968. *Hänsel, B.*, Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken. Beiträge zur ur- und frühgeschichtlichen Archäologie des Mittelmeer—Kulturraumes Bd 7. Bonn 1968.
- HÄNSEL 1969. *Hänsel, B.*, Plastik der jüngeren und älteren Eisenzeit aus Bulgarien. *Germania* 47 (1969) 62—86.
- HORVÁTH—TÓTH—SZEKELY 1988. *Horváth, A. — H. Tóth E. — V. Székely, Gy.*, Elődeink a Duna-Tisza közén. — Our ancestors between the rivers Danube and Tisza. Kecskemét 1988.
- KOÓS 1988. *Koós, J.*, Bronzkori csüngő Nagyrozvályról. — Bronzezeitliches Anhängsel von Nagyrozvály. *HOMÉ* 25—26 (1988) 69—80.
- KOÓS 1989. *Koós, J.*, Der II. Bronzefund von Tiszaladány. *CommArchHung* 1989. 31—43.
- KOVÁCS 1969. *Kovács, T.*, A kőtegyáni ékszerlelet. — The jewel find from Kőtegyán. *ArchÉrt* 95 (1968) 205—210.
- KOVÁCS 1975a. *Kovács, T.*, Der Bronzefund von Mende. *FolArch* 26 (1975) 19—43.
- KOVÁCS 1975b. *Kovács, T.*, Historische und chronologische Fragen der Überganges von der Mittleren- zur Spätbronzezeit in Ungarn. *ActaArchHung* 27 (1975) 297—317.

- KOVÁCS 1977. *Kovács, T.*, Die Bronzezeit in Ungarn. Hereditas. Budapest 1977.
- KOVÁCS 1979. *Kovács, T.*, Középső bronzkori aranyleletek Északkelet-Magyarországról. — Mittelbronzzeitliche Goldfunde aus Nordostungarn. *FolArch* 30 (1979) 55—57.
- KOVÁCS 1982. *Kovács, T.*, Befestigungsanlagen um die Mitte des 2. Jahrtausends v. u. Z. in Mittelungarn. In: Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa. Berlin—Nitra 1982. 279—291.
- KOVÁCS 1984. *Kovács, T.*, Die Füzesabony—Kultur. In: Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans. Beograd 1984. 235—254.
- KOVÁCS 1986. *Kovács, T.*, Zsadány—Orosi pusztá: Ein alter Hortfund (Grabfund?) nach der Restaurierung. *CommArchHung* 1986. 27—48.
- MATHE 1969—70. *Máthé, M.*, Középső bronzkori fegyverlelet Téglásról. A find of weapons at Téglás from the Middle Bronze Age. *DMÉ* 1969—70 (1972). 61—66.
- MATHE 1988. *Máthé, M.*, Bronze Age tells in the Berettyó Valley. In: Bronze Age tell settlements of the Great Hungarian Plain I. Budapest 1988. 21—122.
- MALMER 1970. *Malmer, M. P.*, Bronsristningar. — Bronze engravings. *Kuml* 1970. 189—210.
- MILLEKER 1905. *Milleker, B.*, A vattinai őstelep. — Die urzeitliche Siedlung von Vattina. Temesvár 1905.
- MOZSOLICS 1951. *Mozsolics, A.*, Le bracelet de Bélye. *ActaArchHung* 1 (1951) 81—86.
- MOZSOLICS 1954. *Mozsolics, A.*, Mors en bois de cerf sur le territoire du bassin des Carpathes. *ActaArchHung* 3 (1953) 69—111.
- MOZSOLICS 1958. *Mozsolics, A.*, Der Goldfund von Kengyel. *ActaArchHung* 9 (1958) 253—263.
- MOZSOLICS 1965—66. *Mozsolics, A.*, Goldfunde des Depotfundhorizontes von Hajdusámson. *BRGK* 46—47 (1965—66) 18—62.
- MOZSOLICS 1967. *Mozsolics, A.*, Bronzefunde des Karpatenbeckens. Budapest 1967.
- MOZSOLICS 1970. *Mozsolics, A.*, Gold votiv ringe. *Archeology* Vol. 23 (1970) No. 2. 138—143.
- MOZSOLICS 1973. *Mozsolics, A.*, Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Budapest 1973.
- MOZSOLICS 1988. *Mozsolics, A.*, Der Bronzefund aus der Oberen Remete-Höhle. *ActaArchHung* 40 (1988) 27—64.
- NOVOTNÁ 1970. *Novotná, M.*, Die Bronzehortfunde in der Slowakei. *Archaeologica Slovaca — Fontes* Bd 9. Bratislava 1970.
- POLLA 1960. *Polla, B.*, Birituelle füzesabonyer Bergäbnisstätte in Streda nad Bodrogom. In: Gräberfelder aus der älteren Bronzezeit in der Slowakei I. Bratislava 1960. 299—386.
- POPESCU 1937—40. *Popescu, D.*, Depot de bronzes de Apa. *Dacia* 7—8 (1937—40) 119—125.
- ROSKA 1941. *Roska, M.*, A gyulavarsándi (Arad m.) Laposhalom rétegtani viszonyai. — La stratigraphie de la colline „Laposhalom“ de Gyulavarsánd (départ. Arad). *FolArch* 3—4 (1994) 1—17.
- RUSU 1972. *Rusu, M.*, Consideratii asupra metalurgiei aurului din Transilvania in Bronz D si Hallstatt A. — Zur Goldmetallurgie Siebenbürgens in der Bronze D — und Hallstatt A-Zeit. *ActaMN* 9 (1972) 29—63.
- SCHULZ—PLATE 1983. *Schulz, R.* — *Plate, Fr.*, Ein bronzezeitliches Goldarmband von Nassenheide, Kr. Oranienburg. Teil 1. Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam Bd 17. Berlin 1983. 41—48.
- SZATHMÁRI 1982. *Szathmári, I.*, Újabb aranyleletek a Magyar Nemzeti Múzeum őskori gyűjteményében. — Neuere Goldfunde in der prähistorischen Sammlung des Ungarischen Nationalmuseums. *FolArch* 33 (1982) 97—115.
- TOMPA 1928. *Tompá, F.*, Újabb szerzemények a Nemzeti Múzeum őskori gyűjteményében. — A hangospusztai lelet. *ArchÉrt* 42 (1928). 210—204.
- TOMPA 1934—35. *Tompá, F.*, 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn, 1912—1936. *BRGK* 24—25 (1934—35) 27—127.
- TORMA 1978. *Torma, I.*, A balatonakali bronzkori sír. — Das bronzezeitliche Grab in Balatonakali. *VMK* 13 (1978) 15—27.
- VLADAR 1973. *Vladár, J.*, Osteuropäische und mediterrane Einflüsse im Gebiet der Slowakei während der Bronzezeit. *SlovArch* 21 (1973) 253—357.
- VULPE 1970. *Vulpe, A.*, Äxte und Beile in Rumänien I. *PBF* IX, 2. München 1970.

A DUNAVECSEI BRONZKORI ARANY KARTEKERCS

A ritka, mind formáját, mind díszítését tekintve jelenleg egyedülálló arany karteercset először – részletes értékelés nélkül – egy másfél évtizede megjelent munkákban mutattuk be fényképen (A bronzkor Magyarországon. Budapest 1977. 36, 94, 28. t.). Ezt követően a jugoszláviai Vrdnik-en 1982-ben megrendezett nemzetközi konferencián kíséreltük meg motívumkincsének párhuzamait felvázolni, s ennek révén készülsi idejét meghatározni. Következtetéseink akkor sem megerősítő, sem elutasító reflexiókat nem váltottak ki. A konferencia kötete a mai napig nem jelent meg. Ezért – változatlan formában, néhány elkülönített utólagos megjegyzéssel – az előadás jegyzetekkel ellátott változatát e helyen adjuk közre. Korántsem „lezárt opusként”, hisz bízunk abban, hogy a majdani beható technológiai vizsgálat, ill. spektrálanalízis további támpontokkal egészíti ki az alább írottakat.

1972-ben a Budapesttől mintegy 70 km-re délre fekvő Dunavecseről egy 287 g súlyú, aranylemezből készített karteercset vásárolt a Magyar Nemzeti Múzeum (1–2. kép). A találó által megjelölt helyen végzett ásatás során régészeti objektum vagy tárgy nem került elő.¹ Ebből következően a mind formáját, mind díszítését tekintve egyedi jellegű karteercs szörványeletnek tekinthető. A tárgy közlebbi vizsgálatával nem csupán készüléseinek helyét és idejét szeretnénk meghatározni, hanem választ keresni arra is, hogy milyen körülmények között juthatott el a Közép-Dunavidékre. Ez utóbbi kapcsán óhatatlanul érintenünk kell az i. e. II. évezred középső harmadában a Kárpát-medence nyugati részén élt népek által használt aranytárgyak mennyiségének és típusösszetételének, továbbá a korabeli aranykereskedelemnek néhány kérdését is.

A dunavecsei karteercs főbb jellemzői a következők: egy lemezből készült; a nyitott végeit lezáró ill. az oldalak síkja fölé ívelődő, kacsszerű nyúlványok adják sajátos formáját; a plasztikus és vésott motívumok kombinációja egyedi jellegű. Ami a formai-szerkezeti sajátosságokat illeti, jöszserivel egyetlen hasonló karperecet említhetünk, amelyet a Dráva torkolatánál fekvő Bellyén (Bilje) találtak (3. kép).² Ez is lemezről készült, kiszélesedő végei kacsszerűek – vagy nevezzük így: félhold alakúak –, középtűt pedig a lemez hármastagolású. És hozzá tehetjük, a bellyei példányon is megtalálhatók a hátulról kikalapált dudorok. A két karteercs formai-szerkezeti hasonlósága és részbeni díszítésbeli azonossága az a szál, amely segítségével továbbblphetünk.

A bellyei karteercsrel és körével a legrészletesebben Mozsolics Amália foglalkozott. Ő a félholdalakú végződésű arany karteercseket két csoportba osztotta. Egyikbe a magyarbényei (Biia), a pipei (Pipea) és a Kárász-gyűjteményből származó, ismeretlen lelőhelyű példányt, míg a másikba a bellyeit, az abrudbányait (Abrud) és egy Körösök-vidékéről származó példányt sorolt. Az említetteket az általa elkülönített hajdúsámsoni lelethorizont részeként az i. e. 15. sz. első felére keltezte.³ Megállá-

pításai ma is jó kiindulási alapul szolgálnak. A továbbképzéshez viszont részben módosítani kell Mozsolics A. tipológiai beosztását. A tárgyalat kartekercsek első csoportja valójában karperecnek nevezhető, igaz viszont, az idesorolt kerekátmetszetű karperecek ténylegesen egy adott ékszertípus igen hasonló példányaikat képviselik. Nem mondható el ez a Mozsolics szerinti másik csoportot alkotó tárgyakról. Ide csupán a két félkész, akár „szalagpántosnak” is nevezhető, abrudbányai és Körös-vidéki példány sorolható. Ugyanakkor az egymástól is részben különböző bellyei és dunavecsei kartekercs a szóbanforgó ékszertípus harmadik csoportját képviseli. Mindez talán nem tűnik aprólékos tipologizálásnak, ha két dologra felhívjuk a figyelmet:

1. A tárgyalat karpereceknek és kartekercseknek nincs bronzból készült megfelelője. Formai előzménynek tekinthető típusokat nem ismerünk, ami annyit jelent, hogy az erdélyi fémműhelyekben kifejlesztett produktumoknak tekinthetők. (Itt utalunk arra, hogy spektrálanalitikai vizsgálatok alapján A. Hartmann a Bilje-i kartekercset erdélyi aranyból készült tárgynak tartja.)⁴ De ezeket utánzó bronz karpereceket sem ismerünk, ami pedig arra mutat, hogy nem váltak széles körben elterjedt divatickeké, mint pl. a hajkarikák vagy a ruhát díszítő lemezkorongok és gombok.⁵

2. Az eddig ismert félholdas végződésű arany karperecek elterjedési térképe jól mutatja (4. kép), hogy az első két csoportba sorolt példányok Erdély területén, míg az ezektől leginkább eltérő bellyei és dunavecsei lemezkartekercs a többitől viszonylag távol, a Közép-Duna-vidéken került elő. Így még élesebben vetődik fel a nehezen megválaszolható kérdés: mikor és milyen céllal kerülhetett a két lemezkartekercs a Duna-vidékre.

Tárgyaink készülesi és használati idejének meghatározását nehezíti, hogy az eddig említett hét karperec ill. kartekercs közül hat egyedi szórvány. Csupán a Biia-ival együtt került elő három tömör, beütögetett kis körökkel díszített arany hajkarika. Elsősorban e motívum, továbbá a hozzájuk tartozó karperecet díszítő, három dudorból alkotott mintacsoport párhuzamai alapján sorolja Mozsolics A. a hajdúsámsoni típusú bronz- ill. a cőfalvi/Tufalau típusú aranykincslelet horizonthoz a magyarábényei aranyleletet – és ennek révén az általunk érintett arany karpereceket is.⁶

Fontos kronológiai támpontot jelent az ottományi kultúra Spišsky Štrvok-i telepén a legfelső szintben talált, hiányos arany karperec. A leletet J. Vladár a RB₁ periódusra keltezi és utal az Északkelet-szlovákiai és az erdélyi karperecek díszítésének kétségkívül megfigyelhető erős hasonlóságára.⁷ Ez az összefüggés viszont megengedi annak feltételezését, hogy – szemben Mozsolics A. egyértelmű korábbi keltezésével – a félholdalakú végződésű karperecek első csoportjába tartozó példányok – vagy közülük egyik-másik – a Kárpát-medencei középső bronzkor végéig is használatban lehettek.

További keltezési támpontot nyújt maga a dunavecsei kartekercs minden más arany tárgytól eltérő motívumkincse is (5. kép). A karakterisztikus minták közül a kis körökkel szegélyezett félkörívek alkotta sor, a zeg-zug vonal és a hátulról kikalapált díszíttelen dudorok a 16–15. századi erdélyi-kelet-Kárpát-medencei fémművesség gyakorta alkalmazott motívumai közé tartoznak. Nem mondható el ugyanez a pontokkal övezett körökről és dudorokról. E minták – mondhatni kizárólagosan – a Kárpát-medencei középső bronzkor utolsó szakaszában tűnnek fel először. Megtalálhatók a füzesabonyi, az ottományi és a Maros kultúra legfiatalabb szakaszát képviselő edényeken,⁸ és ritkábban, a velük többé-kevésbé egykorú fémtárgyakon, így pl. az apai és a téglási kincslelet kardjain.⁹ Az sem lehet véletlen, hogy a félkörívekből és

kis körökből alkotott sugárszerű motívumkombinációt szintén az erre a korra datálható bronztárgyakon fedezhetjük fel, így pl. a kelebiai nyéltarajos csákányon¹⁰ és egy ismeretlen lelőhelyű üreges kúpfejű tűn.¹¹ Szintén korjelzőnek tekinthető, hogy a bepecsételt háromszög-minta – legalábbis a dersiái (Dersida) és néhány más telepstratigiája szerint – a wietenbergi kultúra késői szakaszában tűnt fel ismét és vált a kerámiaművesség kedvelt motívumává.¹² Valószínű, más vidékek erdélyi kapcsolatainak eredményeként fordul elő az ottományi¹³ és a füzesabonyi¹⁴ kultúra III. fázisának egy-két edényén, továbbá néhány agancsfaragványon, így pl. a köröstarcsai és lágymányosi zablapálcán¹⁵ és egy ismeretlen rendeltetésű mikebudai agancstárgyon.¹⁶ Tehát a dunavetcei kartekecsen több olyan mintaelem található, amely először és nagyobb számban a középső bronzkor utolsó szakaszában tűnik fel a Kárpát-medence keleti felében élt népek használati tárgyain. Úgy tűnik, pillanatnyilag ezt tekinthetjük konkrét támpontnak tárgyunk keletkezéséhez, és fémvizsgálat hiányában, készülési helyének Erdélyre történő lokalizálásához.¹⁷ Itt említendő, hogy A. Hartmann a Kárpát-medencei bronzkori aranyleletek egy részének spektrálanalitikai vizsgálata során kimutatta, hogy a bellyei kartekecsben és az erdélyi Pipén talált, fentebb már említett karperecsben az ezüst és az ón százalékos előfordulása szinte egyforma.¹⁸ E tény azonos műhelykörre enged következtetni.

Az erdélyi arany nyugat felé irányuló kereskedelmének elemzéséhez kevés egzakt támponttal rendelkezik a kutatás. Az A. Hartmann által a nyomelemek (ezüst, réz, ón) előfordulási aránya alapján egy csoportba vont középső bronzkori leletek elterjedési térképe legjobb esetben is csak durván körvonalazhatja az erdélyi aranykereskedelmének hatósugarát.¹⁹ Vizsgálati anyagából – mások mellett – hiányoznak a minket jelen esetben leginkább érdeklő dunántúli és Duna-Tisza-közi tárgyak, így csak munkahipotézisként feltételezzük, hogy a következőkben említettek szintén erdélyi aranyból készültek.

A Kárpát-medence centrális területét elfoglaló vatyai kultúra 225 lelőhelyét regisztrálta a kutatás.²⁰ Ezek közül mindössze 18 helyen került felszínre aranytárgy, többségükben hajkarikák és kisebb lemezgombok (6. kép A).²¹ Durván számítva, össz súlyuk nem éri el a dunavetcei kartekecs súlyát. A helyi aranyfeldolgozásra semmilyen kézzelfogható bizonyíték nincs. Érdekesebb viszont az a tény, hogy kettő kivételével, a szóbanforgó aranytárgyak többsége a kultúra életének utolsó szakaszába sorolható, amikor – egyéb adatok tanúsága szerint – a lakosság intenzív kapcsolatot épített ki a Tisza-vidéki népességekkel.²² A dunántúli mészbetétes edények kultúrája területéről még kevesebb adattal rendelkezünk, és csupán hajkarikákat ismerünk (6. kép B).²³ Közülük csak a középső bronzkor végén földbe került Kölesd-hangospusztai és a nagyberki kincslelet érdemel említést. A vatyai kultúra területén viszont zárt aranylelet nem került elő, és a korszakzáró koszideri típusú kincsek közül is csak kettő, a publikálatlan százhalombattai és a Budapest–Remetebárlang-i tartalmazott néhány arany hajkarikát. Mindebből egy furcsa kettősség adódik. A Kárpát-medence nyugati felébe importált arany mennyiségét és az itteni viseleti szokásokat figyelembe véve nehezen magyarázható kartekecsünk Duna-vidékre kerülésének oka. Ha viszont ennek gazdasági-társadalmi hátterét keressük, bizonyos támpontokat kapunk. Ugyanis nem zárható ki annak lehetősége, hogy az a nép, amely az érclelőhelyektől távol igen jelentős fémiparral rendelkezett, és amelynek vezetői rétege e korban erődített települési központokban lakott, nagyobb értékű képviselő tárgyat importáljon, vagy pedig – centrális fekvése révén – a közvetítő

kereskedelem révén megszerezzen. Akár tezaurálás céljából, akár hatalmi szimbólumként.

Ami kartekercseink és karpereceink funkcióját illeti, lehet egyszerű véletlen, mégis meglepő, hogy egy kivétellel mindegyik egyedi szórványként került múzeumba. Ugyanakkor a különböző típusú későbronzkoriak többsége kincsleletekből ismert (Nagyvárad–Oradea, Nyírácsád, Izsa–Iža stb.)²⁴ és többüknek megtalálható bronzból készült variánsa. Általános érvényűen állapítható meg, hogy az aranyműves központoktól távolabbi vidéken elsősorban azon viseleti és használati tárgyakat utánozzák más, számukra elérhetőbb anyagból, amelyek szélesebb körben kedvelt divatcikké válnak. Karpereceinkről ez nem mondható el, aminek oka lehet: a rövid ideig voltak használatban; b. utánzásuk más anyagból technológiailag megoldhatatlan volt; c. az anyag és a belőle készült tárgy csak együttesen bírt valamilyen jelentéstartalommal. Ez utóbbi az őskorkutatásban valószínűleg mindig csak a logikai hipotézis világát jelenti.²⁵

Reálisan nézve, később talán továbbfejleszthető konkrétumként az alábbiakat rögzíthetjük:

- díszítésének mintaelemei alapján a dunavecsei kartekercs valószínűleg valamelyik erdélyi műhelyben, a középső bronzkor utolsó periódusában, az i. e. 15. sz. vége körüli időben készülhetett;

- az egymástól is részben különböző dunavecsei és Bilje-i kartekercs mind formáját, mind pedig funkcióját tekintve az erdélyi félhold alakú végződésű karperecekkel hozható szorosabb kapcsolatba;

- Duna-vidékre kerülésük – egyéb összefüggések alapján – az ottományi és a Maros-Kultúra közvetítésével történhetett; ennek pontosításához a késői Maros-kultúra dunavidéki kapcsolatainak az eddigieket meghaladó részletes vizsgálata szükséges;

- földbekerülésük, talán eltérő, talán azonos okok következményeként a középső bronzkoron belül történhetett, legkésőbb a koszideri típusú kincsleletek elrejtésekor.

Konkrétebb adatok és összefüggések hiányában az itt elmondottakat magunk is sokkal inkább esetleges kiindulópontnak, mint időtálló okfejtésnek tekintjük.

Újabban néhány adattal bővült a kartekercs ritka mintaelemét képező csillagmotívum analógiáinak köre.²⁶ Közülük a legfontosabb a középső bronzkor zárószakaszában használt nagyrozvágyi (ÉK-Magyarország) telepről származó nagyméretű, félhold alakú bronzcsüngő hátlapján látható.²⁷ E csüngő a koszideri fémművesség karakterisztikus ékszertípusának egyik leggazdagabb díszített példánya.²⁸ Egyes motívumcsoportjai (előlapján két napábrázolás is felfedezhető) nagy valószínűséggel a hiedelemvilágba gyökerező szimbolikus ábrázolások lehettek.

Amennyiben a dunavecsei kartekercs készítése idejét helyesen határoztuk meg, a méreteit és mintakincsét tekintve pompás példány is bizonyíthatja, hogy a Kelet-Kárpát-medencében korábban kibontakozott aranyművesség produktivitása töretlenül folytatódott a magyarországi középső bronzkor zárószakaszában is. Ez egyébként összecseng az alábbiakkal. Az elmúlt két évtizedben előkerült néhány bronzlelet (pl. Kőtegyán,²⁹ Téglás,³⁰ Tiszaladány³¹) összetétele arra utal, hogy a Kelet-Kárpát-medence középső bronzkori fémművességének produktumait nem lehet csupán

az évtizedekkel ezelőtt kialakított kincslelet horizontok keretei között értékelni. Egyre nyilvánvalóbb, hogy a Bóna István³² és Mozsolics Amália³³ által markánsan elkülönített, bár eltérően keltezett, hajdúsámsoni horizontba sorolt leletek a korábban feltételezettnél tágabb időszak fémművességét reprezentálják.³⁴ Vonatkozik vagy vonatkozhat ez természetesen az aranytárgyakra is.

Ennek ellenére sem tartjuk megalapozottnak B. Hänsel azon kísérletét, hogy a bellyei arany kartekercset (vö. 3. kép), feltételezett ún. Sonnenbarke motívumai alapján, a korai vaskorra keltezi.³⁵ Ugyanis sem kiszélesedő részeit, sem centrális díszítőelemét nem mernénk igazán a Sonnenbarke motívummal azonosítani. Az észak-európaiakhoz hasonlított faábrázolás pedig megtalálható például az apai kardon³⁶ és – csillagmotívummal kombinálva – a nagyrozvágyi csüngőn is.³⁷ Magunk is nyitottnak érezzük viszont az ottlakai (Gräniceri) aranykorongok készítése idejének meghatározását, amelyeket B. Hänsel, főleg délkelet-európai ábrázolások alapján, szintén vaskorinak tart.³⁸ Bizonytalanságunk elsősorban abból fakad, hogy az egyik korong ember- és állatalakokból álló kompozíciója³⁹ – egészét és részegységeit tekintve is – „idegen-ismeretlen” régióink korai és középső bronzkori művészetében.

Kovács Tibor

A PÉCSKAI / PECICA MÁSODIK BRONZLELET

KEMENCZEI Tibor

A Magyar Nemzeti Múzeum 1901-ben Dömötör Lászlótól vásárolt meg egy bronzleletet, amelyet Pécskán (Pecica) egy urnaalakú agyagedényen találtak. A lelet egyes tárgyairól már a század elején megjelentek rajzok, fényképek,¹ de a teljes leletről nem közöltek sem leírást, sem ábrát. Az egyik közleményben Éber László megemlítette, hogy nem a teljes lelet került be a Nemzeti Múzeumba, mivel egy bronzöv a talált tárgyak közül eltűnt.² A romániai bronzleleteket közlő összefoglaló kötetében M. Petrescu-Dîmbovița adott közre képeket a leletről, de ezek nem teljesen pontosak és hiányosak, a leírása pedig csak a tárgyak méretek nélküli felsorolásából áll.³

1986-ban a Nemzeti Múzeum megvásárolta Mauthner L. régiségkereskedő hagyatékát. Mauthner L. ismert régiségkereskedő volt Budapesten a század első felében, s számos műtárgyat adott el a Nemzeti Múzeumnak és külföldi múzeumoknak. A hagyatékából megvásárolt tárgyak között volt egy bronzöv darabja, amely pontosan illeszkedett az 1901-ben a Nemzeti Múzeumba került pécskai lelet övrészletével (3. ábra 1), azaz együtt egy egész övet alkotnak. A tárgyakon kívül a Mauthner hagyatékban voltak leletekről készített fényképek is. Az egyiken az említett övdarabon kívül még több bronztárgy látható, amelyek a fénykép felirata szerint egy depotlethez tartoznak. Egy bronzgombon kívül (6. ábra 34), mindegyiknek pontos megfelelője megtalálható az 1901-ben megvásárolt pécskai bronzleletben is (2. ábra 2, 6. ábra 31–33, 35–37). Kétségtelen tehát, hogy a pécskai lelet egy részét a megtalálók 1901-ben eladták, s ezek végül Mauthner régiségkereskedőhöz kerültek. A tárgyak többsége nála is maradt, s a fényképen ábrázolt darabokon kívül csak egy gombos végű sarló (6. ábra 35), és egy karperec (6. ábra 36) tűnt el. Ma már nem állapítható meg, hogy az 1901-ben megtalált leletből további tárgyakat nem adtak-e el, de az 1986-ban megvásárolt tárgyak is teljesebbé tették a leletegyüttest. Figyelembevételével, hogy az először megvásárolt lelet pontos közlése sem történt meg, a két időpontban a Nemzeti Múzeumba került pécskai leleteket együttesen közöljük.

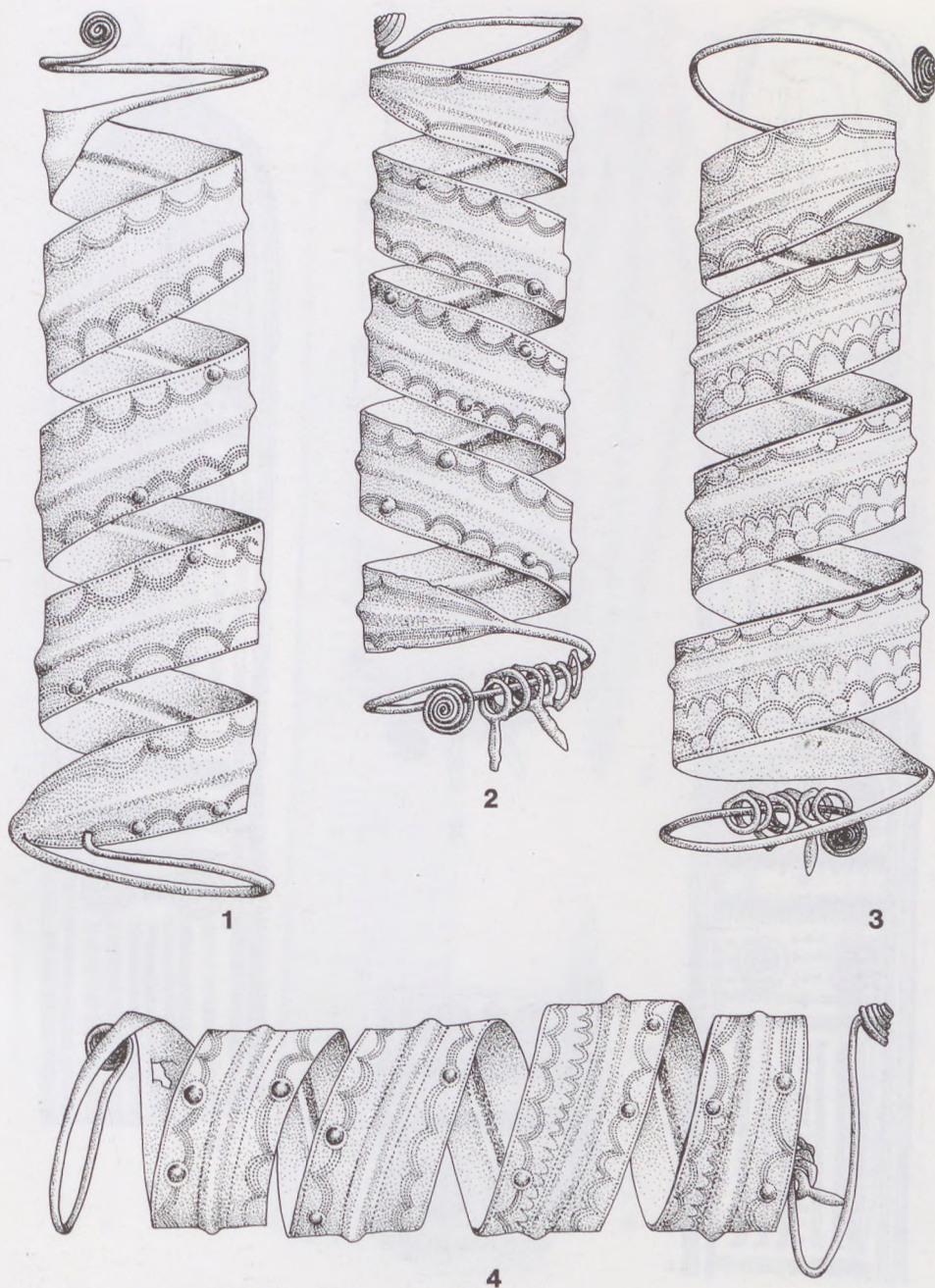
1901-ben a következő darabokat vásárolták meg: Kartekercs. Széles lemezből készült. Közepén borda fut végig, két szélén pontsorokból alkotott körívvel, kelek büttykökkel díszített. Végei huzallá vannak kalapálva. Egyik vége spirálkorong-

¹ Éber 1905, 9–12., MNM 1902, 91–92, 95–96.

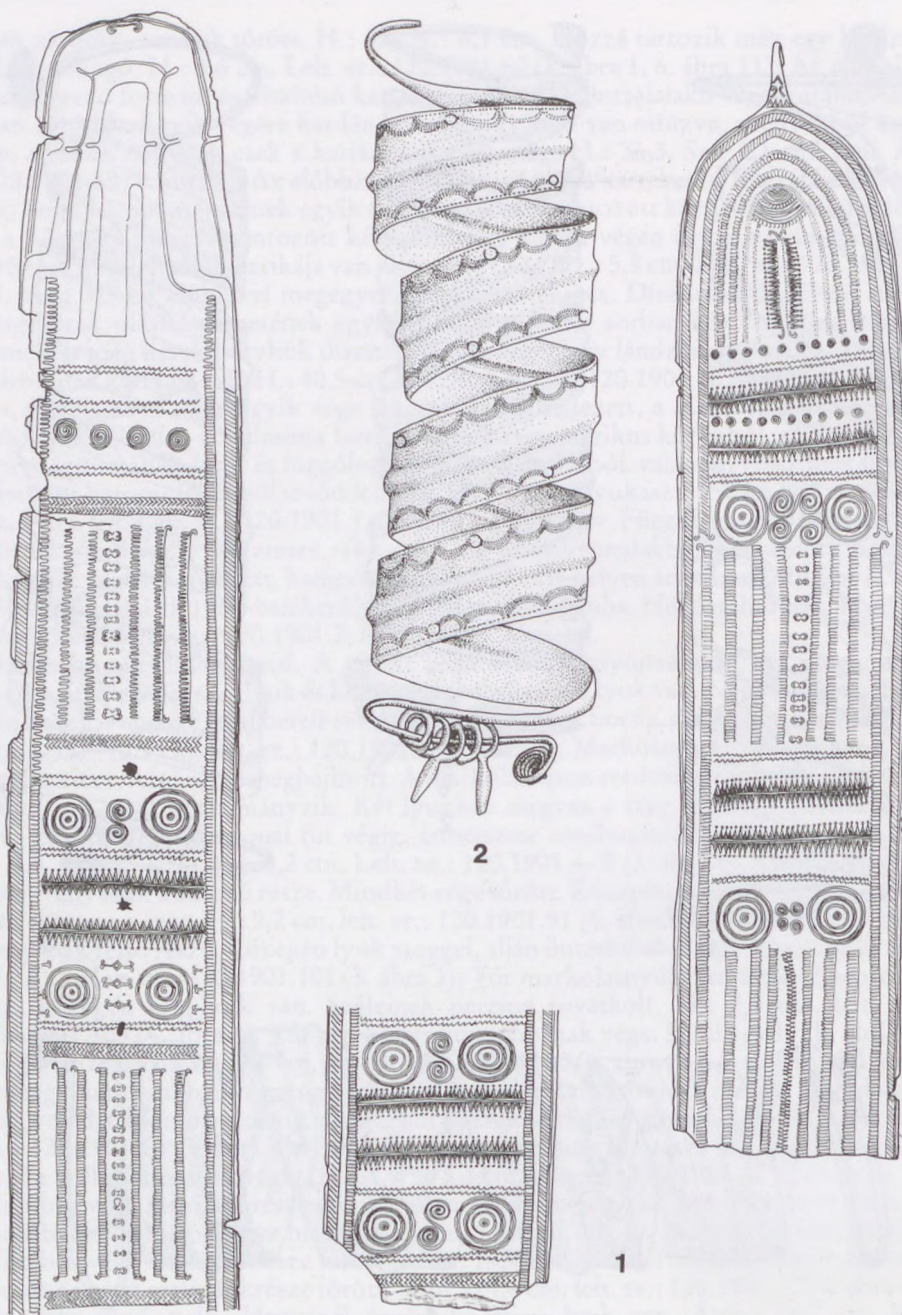
² Éber 1905, 10.

³ Petrescu-Dîmbovița 1977, 101; Ua. 1978, 124.

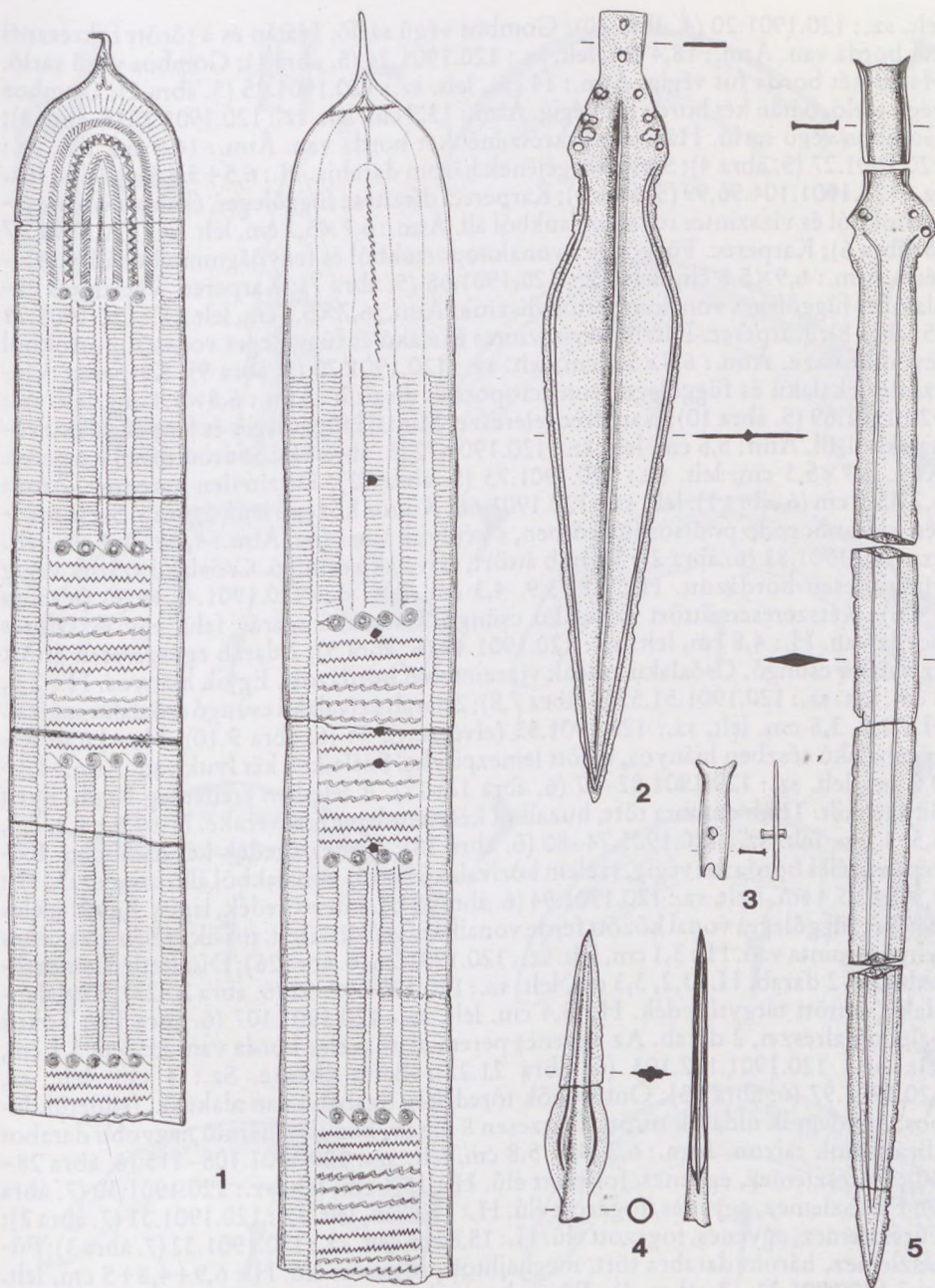
ban záródik, a másik törött. H.: 42, Sz.: 6,1 cm. Hozzá tartozik még egy lándzsaalakú csüngő. H.: 4,6 cm. Lelt. sz.: 120.1901.60 (1. ábra 1, 6. ábra 11); Az előbbivel megegyező formájú és díszítésű kartekercs. Mindkét huzalalakú vége spirálkorongban záródik. Egyik végére hat lándzsaalakú csüngő van ráfűzve, amelyekből kettő ép, a másik négynek csak a karikája maradt meg. H.: 36,5, Sz.: 5,3 cm. Lelt. sz.: 120.1901.59 (1. ábra 2); Az előbbivel megegyező alakú kartekercs. Eltérést jelent tőle az, hogy három menetének egyik fele két sorban pontozott körívvel van díszítve, s a bütykök helyett pontozott körminta van. Egyik végén egy lándzsahegy alakú csüngő, másik hatnak karikája van ráfűzve. H.: 41, Sz.: 5,8 cm. Lelt. sz.: 120.1901.57 (1. ábra 3); Az előbbivel megegyező alakú kartekercs. Díszítése attól azzal tér el, hogy csak másfél menetének egyik oldalán van két sorban körívalakú mintasor. Emellett még kerek bütykök díszítik. Egyik végén egy lándzsahegy alakú csüngő, s háromnak karikája van. H.: 40,5 sz.: 5,8 cm. Lelt. sz.: 120.1901.58 (1. ábra 4); Bronzöv, két darabra tört. Egyik vége lekerekített, töredezett, a másik huzalkampóban végződik. Gazdag vonalminta borítja, amely koncentrikus körökből, spirálisokból, fenyőágmintából, ferde és függőleges vonalcsoportokból, valamint vízszintes sorban sávzott háromszögekből tevődik össze. Öt helyen átlukasztott. H.: 79,5 + 56 cm, Sz.: 11,4 cm. Lelt. sz.: 120.1901.1. (2. ábra 1); Bronzöv. Függőleges vonalsorok, közöttük spirálisok, vízszintes cikk-cakk és hullámvonalakból álló minta borítja. Mindkét vége lekerekített, kampóban végződik. Öt helyen átlukasztott. Egyik fele 1901-ben, a másik 1986-ban került a Nemzeti Múzeumba. Hét darabra tört. H.: 120, Sz.: 8,9 cm. Lelt. sz.: 120.1901.2, 86.14.59. (3. ábra 1); Markolatnyújtványos kard. A törött végű markolatnyújtványon két szeglyuk, a markolatlapon hat szeglyuk és két öntéshibából eredő lyuk van. Négy lyukban megvan a szeg. A penge felül befelé ívelődő, közepén erős borda, szélén két-két vonal fut végig. H.: 40,3 cm, lelt. sz.: 120.1901.3 (3. ábra 2); Markolatnyújtványos kard, hat darabra tört, felső része meghajlított. A markolatlapon eredetileg négy szeglyuk volt, ebből egy törés miatt hiányzik. Két lyukban megvan a szeg. A penge párhuzamos élű, közepén két-két vonal fut végig, átmetszete rombuszalakú. H.: 5,4 + 20,5 + + 9,5 + 12,2 + 11,3 + 5,2 cm. Lelt. sz.: 120.1901.4–9 (3. ábra 5); Kard markolatnyújtványának középső része. Mindkét vége törött. Közepén két lyuk van, az egyikben megvan a szeg. H.: 9,2 cm, lelt. sz.: 120.1901.91 (4. ábra 1); Tör markolatnyújtványának felső része. Közepén lyuk szeggel, alján öntéshibából keletkezett lyuk van. H.: 6 cm, lelt. sz.: 120.1901.101 (3. ábra 3); Tör markolatnyújtványának középső része, közepén szeglyuk van. Széleinek pereme rovátkolt. H.: 2,9 cm, lelt. sz.: 120.1901.103 (4. ábra 2); Tör markolatnyújtványának vége. Felül egy lyuk, alul egy szeglyuk fele van. H.: 2,7 cm, lelt. sz.: 120.1901.100 (6. ábra 24); Ívelt pengéjű lándzsahegy két darabban. A penge közepén lévő domború tokrés mellett kétoldalt az élek vonalát követő borda fut végig. Alul a kerek tok vége törött. H.: 8 + 7,1 cm, lelt. sz.: 120.1901.10 (3. ábra 4); Lándzsahegy pengéjének két része két darabban. Közepén széles borda fut végig. H.: 4,9 + 5,4 cm, lelt. sz.: 120.1901.12.13 (4. ábra 3); Gombos végű sarló, fokrésze csonka. Átm.: 13,8 cm, lelt. sz.: 120.1901.14 (4. ábra 4); Gombos végű sarló, hegye hiányzik. Átm.: 13,3 cm, lelt. sz.: 120.1901.15 (4. ábra 5); Gombos végű sarló, fokrésze törött. Átm.: 14,6 cm, lelt. sz.: 120.1901.16 (4. ábra 6); Gombos végű sarló, fokrésze törött. Átm.: 14,6 cm, lelt. sz.: 120.1901.17 (4. ábra 7); Gombos végű sarló. Hegyénél öntéshiba miatt lyuk van. Átm.: 14,7 cm, lelt. sz.: 120.1901.18 (4. ábra 8); Gombos végű sarló, fokrésze törött. Átm.: 14,9 cm, lelt. sz.: 120.1901.19 (4. ábra 9); Gombos végű sarló, a gombnál törött. Átm.: 13,4 cm,

1. ábra – Abb. 1. Pécska/Pecica II, 1901.

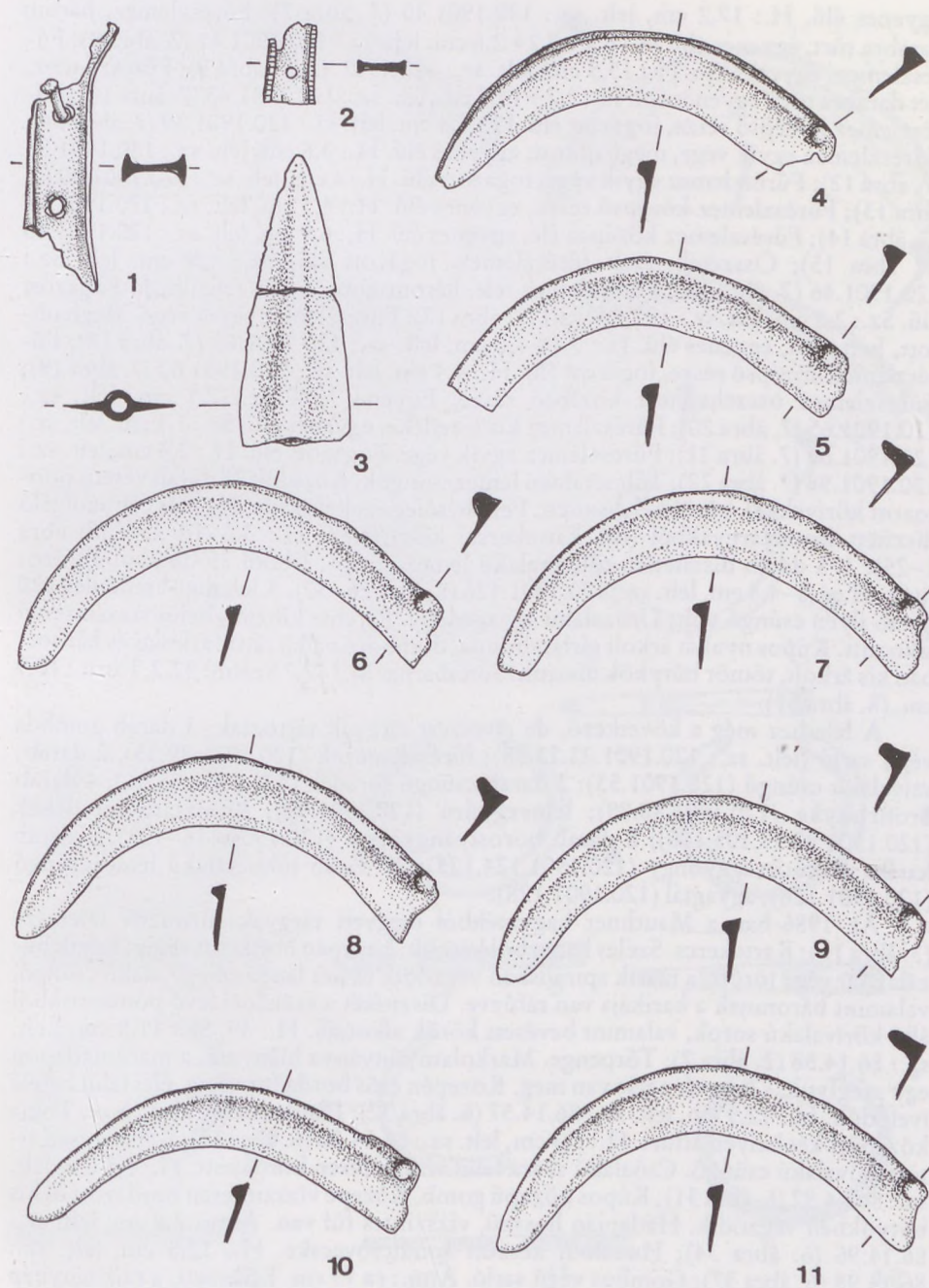

2. ábra – Abb. 2. Pécska/Pecica II. 1: 1901; 2: 1986.

3. ábra – Abb. 3. Pécska/Pecica II. 1a: 1986; 1b–5: 1901.

lalt. sz.: 120.1901.20 (4. ábra 10); Gombos végű sarló. Hátán és a törött fokrésznél két borda van. Átm.: 18,4 cm, lalt. sz.: 120.1901.24 (5. ábra 1); Gombos végű sarló. Hátán két borda fut végig. Átm.: 14 cm, lalt. sz.: 120.1901.25 (5. ábra 2); Gombos végű sarló, hátán két borda fut végig. Átm.: 13,9 cm, lalt. sz.: 120.1901.26 (5. ábra 3); Gombos végű sarló. Hátán és fokrésznél két borda van. Átm.: 14,5 cm, lalt. sz.: 120.1901.27 (5. ábra 4); Sarló pengéjének három darabja. H.: 6,5+5,4 és 2,7 cm, lalt. sz.: 120.1901.104.96.99 (5. ábra 5); Karperec. díszítése függőleges, ékalakú vonalcsoportokból és vízszintes rovátkolásokból áll. Átm.: 6,7×5,2 cm, lalt. sz.: 120.1901.67 (5. ábra 6); Karperec. Függőleges vonalcsoportokból és fenyőágmintából áll a díszítése. Átm.: 6,9×5,8 cm, lalt. sz.: 120.1901.68 (5. ábra 7); Karperec. Vízszintes ékalakú és függőleges vonalcsoportok díszítik. Átm.: 6,7×5,3 cm, lalt. sz.: 120.1901.71 (5. ábra 8); Karperec. Díszítése vízszintes ékalakú és függőleges vonalcsoportokból tevődik össze. Átm.: 6,8×5,6 cm, lalt. sz.: 120.1901.70 (5. ábra 9); Karperec. Vízszintes ékalakú és függőleges vonalcsoportok díszítik. Átm.: 6,8×5,4 cm, lalt. sz.: 120.1901.69 (5. ábra 10); Karperec felerésze. Mintája függőleges és fenyőágalakú vonalakból áll. Átm.: 5,6 cm, lalt. sz.: 120.1901.72 (5. ábra 11); Sodrott díszű karperec. Átm.: 6,7×5,3 cm, lalt. sz.: 120.1901.73 (5. ábra 12); Díszítetlen karperec, Átm.: 6,2×5,2 cm (6. ábra 1), lalt. sz.: 120.1901.66; Kúpos közepű lemezgomb. Széle mentén kidomborodó pontsor fut körben, s két lyuk van rajta. Átm.: 4, M.: 1,3 cm, lalt. sz.: 120.1901.81 (6. ábra 2); 3 darab áttört, szívalakú csüngő. Csőalakú száruk végig vízszintesen bordázott. H.: 4,8, 3,9, 4,3 cm, lalt. sz.: 120.1901.48.49.50 (6. ábra 3.4.6); Kétszeresen áttört szívalakú csüngő. Csőalakú szárán felül egy vízszintes borda van. H.: 4,8 cm, lalt. sz.: 120.1901.47 (6. ábra 5); 2 darab egyszeresen áttört szívalakú csüngő. Csőalakú száruk vízszintesen bordázott. Egyik hiányos. H.: 2,9, 3 cm, lalt. sz.: 120.1901.51.52 (6. ábra 7.8); 2 darab szívalakú csüngő csőalakú szárral. H.: 2,8, 3,8 cm, lalt. sz.: 120.1901.53 (elveszett), 54 (6. ábra 9.10); Hat darab félgömbalakú részben hiányos, törött lemezpityke. Széleiken két lyuk van. Átm.: 1,1–0,9 cm, lalt. sz.: 120.1901.82–87 (6. ábra 12–17). A leletben eredetileg 10 db. ilyen pityke volt. Több darabra tört, huzalból készített lemezcsovecske. H.: 9,9+4,2, 7,3, 4,5, 1 cm, lalt. sz.: 120.1901.74–80 (6. ábra 18); Lemeztöredék két darabban. Közepén széles borda fut végig, szélein körívalakú kettős vonalakból álló minta van. H.: 4,5, Sz.: 3,4 cm. Lalt. sz.: 120.1901.94 (6. ábra 25); Lemeztöredék, lapos. Egyik széles két-két függőleges vonal között ferde vonalkázással díszített, másik szélén vízszintes fenyőágminta van. H.: 3,1 cm, lalt. sz.: 120.1901.26 (6. ábra 26); Díszítetlen lemeztöredékek. 2 darab. H.: 3,2, 3,3 cm, lalt. sz.: 120.1901.92, 92 (6. ábra 20.27); Téglalapalakú, öntött tárgy-töredék. H.: 3,4 cm. lalt. sz.: 120.1901.107 (6. ábra 19); Tokos balta oldalrészei, 2 darab. Az egyenes perem alatt széles borda van. H. 3,6, 3,1 cm, lalt. sz.: 120.1901.102.103 (6. ábra 21.22); Balta élrésze. H.: 4 cm, lalt. sz.: 120.1901.97 (6. ábra 23); Öntörögök töredékei. Szabálytalan alakúak, felületük lapos, mindegyik oldaluk törött. Összesen 8 darab, közülük három nagyobb darabot ábrázolunk rajzon. Átm.: 6,2, 4,1, 5,8 cm, lalt. sz.: 120.1901.108–115 (6. ábra 28–30); Fűrészlemez, egyenes, fogazott élű. H.: 15,4 cm, lalt. sz.: 120.1901.30 (7. ábra 1); Fűrészlemez, egyenes, fogazott élű. H.: 15,6 cm, lalt. sz.: 120.1901.31 (7. ábra 2); Fűrészlemez, egyenes, fogazott élű. H.: 15,8 cm, lalt. sz.: 120.1901.32 (7. ábra 3); Fűrészlemez, három darabra tört, meghajlított, fogazott élű. H.: 6,9+4,8+5 cm, lalt. sz.: 120.1901.33 (7. ábra 4); Fűrészlemez középső részének töredéke, fogazott élű. H.: 4 cm, lalt. sz.: 120.1901.34 (7. ábra 5); Fűrészlemez meghajlított középső része, egyenes élű. Sz.: 2,8 cm, (7. ábra 6) lalt. sz.: 120.1901.36; Fűrészlemez,

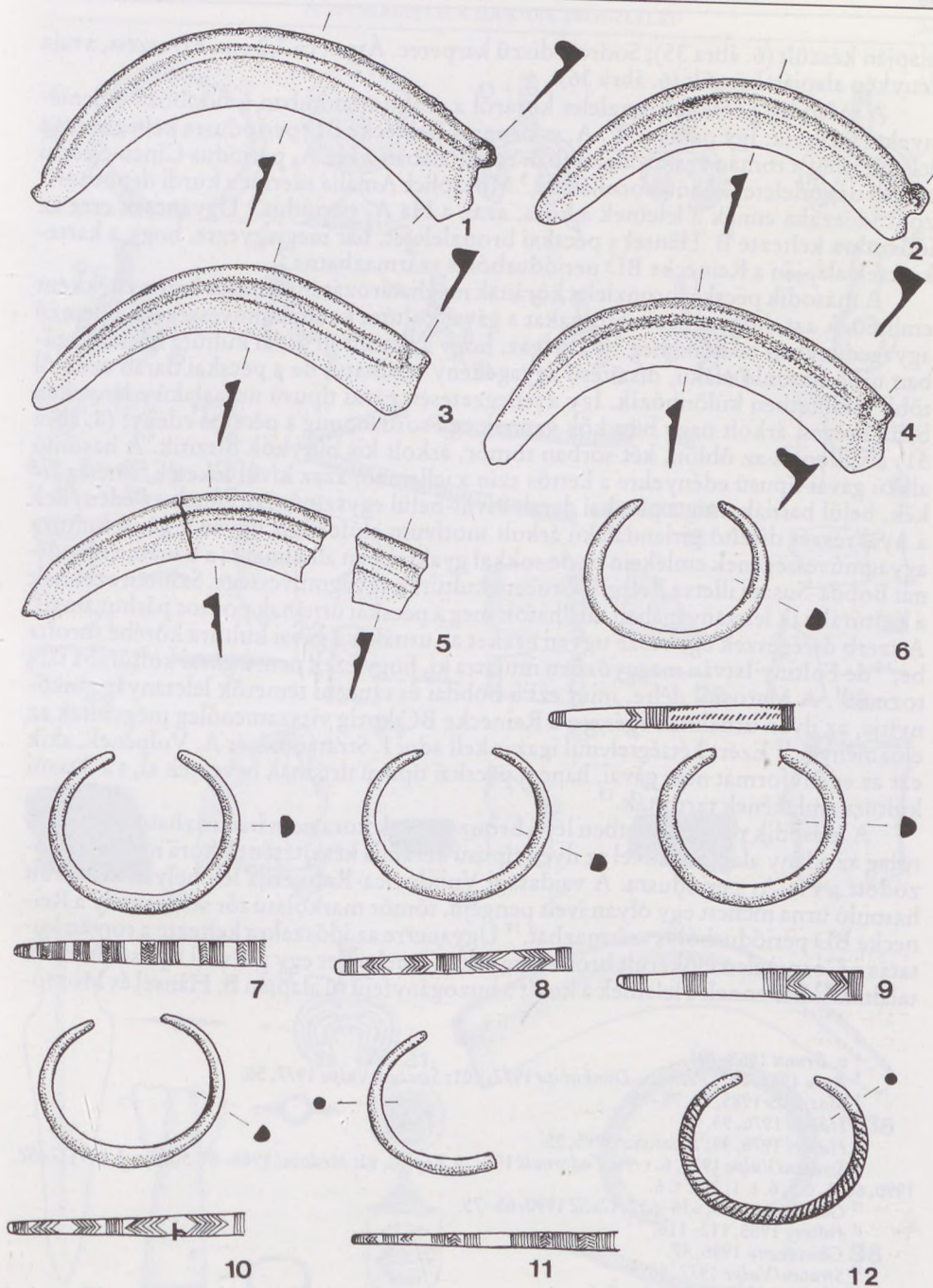

4. ábra – Abb. 4. Pécska/Pecica II, 1901.

egyenes élű. H.: 17,2 cm, lelt. sz.: 120.1901.40 (7. ábra 7); Fűrészlemez, három darabra tört, egyenes élű. H.: 6,1+7,2+2,6 cm, lelt. sz.: 120.1901.41 (7. ábra 8); Fűrészlemez, egyenes élű. H.: 15,5 cm, lelt. sz.: 120.1901.42 (7. ábra 9); Fűrészlemez, két darabra tört, egyenes élű. H.: 2,2+13,7 cm, lelt. sz.: 120.1941.43 (7. ábra 10); Fűrészlemez középső része, fogazott élű. H.: 5,4 cm, lelt. sz.: 120.1901.39 (7. ábra 11); Fűrészlemez egyik vége, meghajlított, egyenes élű. H.: 3,6 cm, lelt. sz.: 120.1901.38 (7. ábra 12); Fűrészlemez egyik vége, fogazott élű. H.: 4 cm, lelt. sz.: 120.1901.39 (7. ábra 13); Fűrészlemez középső része, egyenes élű. H.: 4,3 cm, lelt. sz.: 120.1901.44 (7. ábra 14); Fűrészlemez középső éle, egyenes élű. H.: 6,9 cm, lelt. sz.: 120.1901.45 (7. ábra 15); Összetekercselt fűrészlemez, fogazott élű. Sz.: 1,9 cm, lelt. sz.: 120.1901.46 (7. ábra 16); Fűrészlemez fele, háromszorosán összehajlított. Fogazott élű. Sz.: 2,2 cm, lelt. sz.: 120.1901.61 (7. ábra 17); Fűrészlemez egyik vége. Meghajlított, kettőtört, egyenes élű. H.: 3,1+4,6 cm, lelt. sz.: 120.1901.62 (7. ábra 18); Fűrészlemez középső része, fogazott élű. H.: 4,4 cm, lelt. sz.: 120.1901.62 (7. ábra 19); Fűrészlemez összehajlított középső része. Egyenes élű. Sz.: 2,1 cm, lelt. sz.: 120.1901.65 (7. ábra 20); Fűrészlemez kis töredéke, egyenes élű. Sz.: 2,1 cm, lelt. sz.: 120.1901.64 (7. ábra 21); Fűrészlemez egyik vége. Fogazott élű. H.: 2,4 cm, lelt. sz.: 120.1901.98 (7. ábra 22); Tölcséralakú lemezcsüngők. Közülük 25 darab vésett, pontozott körívvel, körökkel díszített. Feltehetőleg ezeket eredetileg más célt szolgáló díszített lemeztárgyakból (öv, kartekercs) készítették. H.: 3,6–1,6 cm, (8. ábra 1–25); 173 darab díszítetlen tölcséralakú lemezcsüngő. Ebből 25 darabot ábrázolunk. H.: 1,8–4,4 cm, lelt. sz.: 120.1901.126 (8. ábra 26–50). A leletben eredetileg 220 darab ilyen csüngő volt; Urnaalakú agyagedény. Pereme kihajló, belül vízszintesen síkzott. Kúpos nyakát árkolt girlandminta, domború vállát ferde árkolás és két sorban kis árkolt, tömör bütykök díszítik. Sötétbarna. M.: 42,7 Szátm.: 32,2, Fátm.: 10,9 cm, (8. ábra 51).

A lelethez még a következő, de elveszett tárgyak tartoztak: 3 darab gombos végű sarló (lelt. sz.: 120.1901.22.23.28); fűrészlemez (120.1901.29.35), 2 darab; szívalakú csüngő (120.1901.53); 2 darab csüngő töredék (120.1901.55.56); 4 darab bronzpityke (120.1901.88.89); lemezgyűrű (120.1901.90); bronztárgytöredékek (120.1901.92.93.105.106); 8 darab borostyángyöngy (120.1901.116–123); 2 darab karika alakú üveggyöngy (120.1901.124.125); 22 darab tölcséralakú lemezcsüngő (120.1901.126); agyagtál (120.1901.128).

Az 1986-ban a Mauthner hagyatékból megvett tárgyak: Bronzöv felerésze (3. ábra 1b); Kartekercs. Széles lemezből készült, közepén borda fut végig. Egyik huzalalakú vége törött, a másik spirálisban végződik és két lándzsahegy alakú csüngő, valamint háromnak a karikája van ráfűzve. Díszítését a széleinél lévő pontsorokból álló körívalakú sorok, valamint bevésített körök alkotják. H.: 39, Sz.: 11,8 cm. Lelt. sz.: 86.14.58 (2. ábra 2); Törpenge. Markolatnyújtánya hiányzik, a markolatlapon egy szeglyuk, s egynek a fele van meg. Közepén erős borda fut végig, élei felül befelé ívelődők. H.: 12,9 cm, lelt. sz.: 86.14.57 (6. ábra 32); Lándzsahegy alsó része. Tokja középtűt két helyen átfűrt. H.: 7,3 cm, lelt. sz.: 86.14.55 (6. ábra 33); Kétszeresen áttört szívalakú csüngő. Csőalakú szára felül vízszintesen bordázott. H.: 4,5 cm, lelt. sz.: 86.14.92 (6. ábra 31); Kúpos közepű gomb. Középe vízszintesen bordázott és kis bütyökben végződik. Hátlapján hosszú, vízszintes fül van. Átm.: 2,8 cm, lelt. sz.: 86.14.96 (6. ábra 34); Huzalból készült spirálcsőecske. H.: 12,5 cm, lelt. sz.: 86.14.98 (6. ábra 37); Gombos végű sarló. Átm.: ca 15 cm. Elveszett, a rajz fénykép

5. ábra – Abb. 5. Pécska/Pecica II, 1901.

alapján készült (6. ábra 35); Sodrott díszű karperec. Átm.: ca 7,2 cm. Elveszett, a rajz fénykép alapján készült (6. ábra 36).

A második pécskai bronzlelet koráról a szakirodalomban különböző véleményeket találunk. Így például W. A. v. Brunn a Reinecke BD periódusra keltezte ezt a leletet,⁴ míg a román szakirodalomban ezt általában a Ha A₁ periódus Cincu-Suseni típusú depotleletei között sorolják fel.⁵ Mozsolics Amália szerint a kurdi depothorizont időszaka ennek a leletnek a kora, azaz a Ha A₁ periódus.⁶ Ugyancsak erre az időszakra keltezte B. Hänsel a pécskai bronzleletet, bár megjegyezte, hogy a kartekecskek alapján a Reinecke BD periódusból is származhatna.⁷

A második pécskai bronzlelet korának meghatározásánál fontos bizonyítékként említették azt, hogy a bronztárgyakat a gávai kultúra kerámiaművességére jellemző agyagedényben találták meg.⁸ Való igaz, hogy a tiszántúli gávai kultúra leletanyagában több hasonló alakú, díszítésű agyagedény található, de a pécskai darab ezekről több tekintetben különbözik. Így a jellegzetesen gávai típusú urnaalakú edényeken belül üreges, árkolt nagy bütykök vannak egy sorban, míg a pécskai edényt (8. ábra 51) a vállon és az öblön, két sorban tömör, árkolt kis bütykök díszítik. A hasonló alakú gávai típusú edényekre a kettős szín a jellemző, azaz kívül feketék, sötétszürkék, belül barnák, míg a pécskai darab kívül-belül egyszínű. Az ennek az edénynek a nyakrészét díszítő girlandalakú árkolt motívum előfordult ugyan a gávai kultúra agyagművességének emlékein is, de sokkal gyakrabban alkalmazta a bánáti, vojvodinai Bobda-Susani illetve Belegiš-Cruceni kultúrák agyagművészete. Szintén ezeknek a kultúráknak leletanyagában találhatók meg a pécskai urnának pontos párhuzamai.⁹ A szerb ősrégészek egy része ugyan ezeket az urnákat a gávai kultúra körébe sorolta be,¹⁰ de Foltiny István meggyőzően mutatta ki, hogy ezek nem a gávai kultúrába tartoznak.¹¹ A Marostól délre, mint ezt a bobdai és cruceni temetők leletanyaga bizonyítja, az ilyen urnáknak egészen a Reinecke BC korig visszamenőleg megvoltak az előzményei.¹² Ezért kétségtelenül igazat kell adni I. Stratannak és A. Vulpének, akik ezt az edényformát nem gávai, hanem pécskai típusú urnának nevezték el, s a Susani kultúra emlékének tartották.¹³

A második pécskai leletben lévő bronztárgyak kora nem határozható meg kizárólag az edény alapján, mivel az ilyen típusú kerámia készítésének kora nem korlátozódott a Ha A₁ periódusra. A vajdasági Vojidovica-Rafinerija lelőhelyen előkerült hasonló urna mellett egy olyan ívelt pengéjű, tömör markolatú tör volt, amely a Reinecke BD periódusból is származhat.¹⁴ Ugyanerre az időszakra keltezte a román kutatás a Cornuțelen előkerült bronz tárgyakat, amelyeket egy pécskai típusú urnában találtak.¹⁵ Bár ennek a leletnek a korát a buzogányfejű tű alapján B. Hänsel és Mozsol-

⁴ v. Brunn 1968, 291.

⁵ Rusu 1963, 207; Petrescu-Dimbovița 1977, 101; Stratan/Vulpe 1977, 56.

⁶ Mozsolics 1985, 16, 78–79.

⁷ Hänsel 1976, 93.

⁸ Hänsel 1976, 94; Mozsolics 1985, 25.

⁹ Stratan/Vulpe 1977, 6. t. 94; Todorović 1977, 9. kép 10, 12; Medović 1988–89, 50, 2. t. 3, 6, 7; Gačić 1990, 66, 1. t. 1, 6. t. 1, 3. 8. t. 6.

¹⁰ Garašanin 1973, 636–637; Gačić 1990, 63–75.

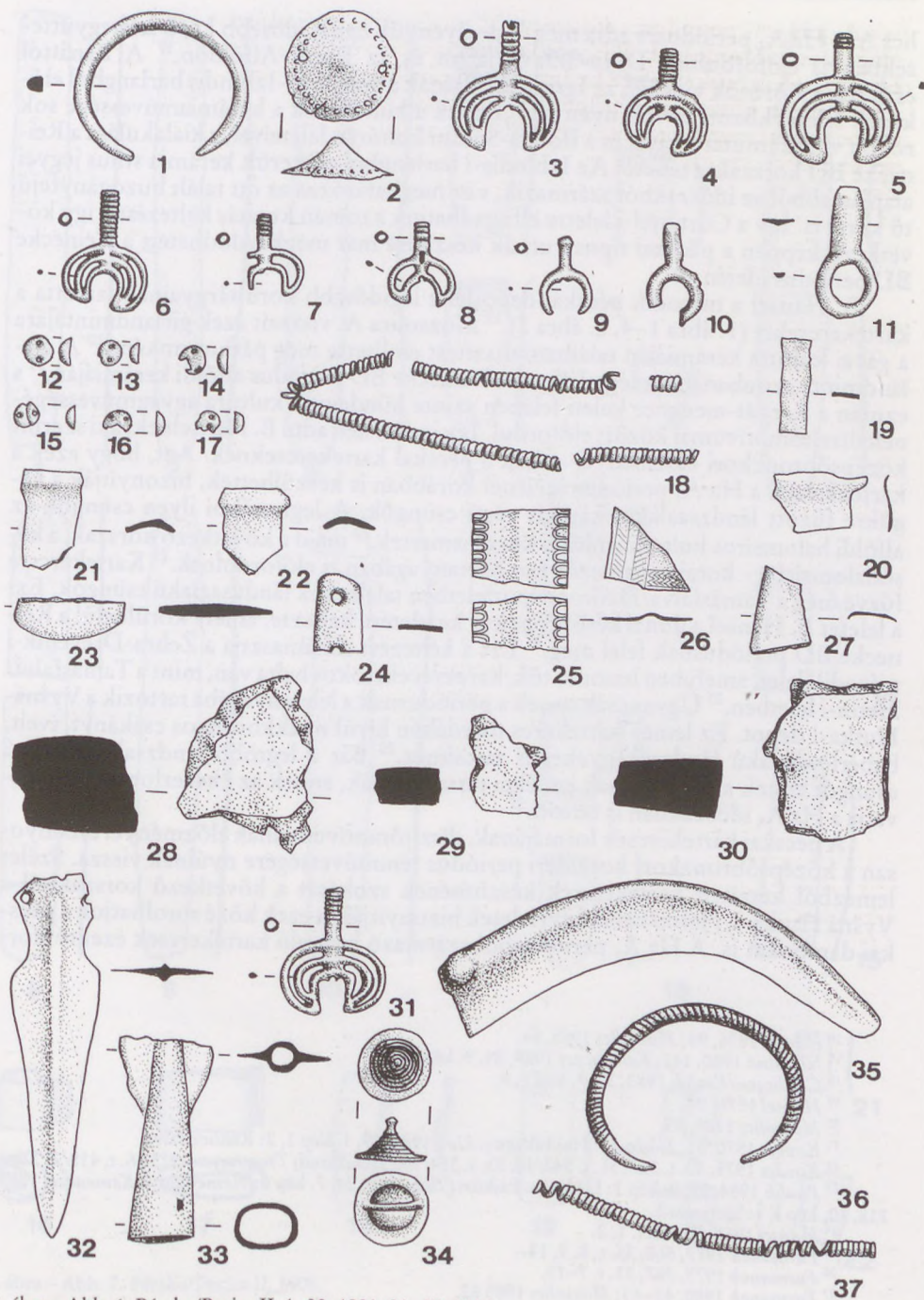
¹¹ Foltiny 1985, 112–116.

¹² Chicideanu 1986, 47.

¹³ Stratan/Vulpe 1977, 56.

¹⁴ Medović 1988–89, 50. 2. t. 5, 6.

¹⁵ Stratan/Vulpe 1977, 55; Petrescu-Dimbovița 1977, 55.

6. ábra – Abb. 6. Pécska/Pecica II. 1–30: 1901; 31–37: 1986.

lics A. a Ha A₁ periódusra adta meg,¹⁶ de ilyen tűk ennél idősebb korú leletegyüttesekben is előfordulnak DNy-Szlovákiában és az Észak-Alföldön.¹⁷ A Bánáttól északra, a Körösök vidékén az Igrița kultúrának a Șuncuiș-Izbîndiș barlangból előkerült leletei között is volt ilyen tű.¹⁸ Ennek a kultúrának a kerámiaművészete sok rokon vonást mutat a gávai és a Bobda-Susani kultúrák leleteivel, s kialakulása a Reinecke BD korszakra tehető. Az Izbîndiș-i barlangból előkerült kerámia stílus jegyei alapján ebből az időszakból származik, s ez meghatározza az ott talált buzogányfejű tű korát is. Így a Cornușel-i leletre elfogadhatjuk a román kutatás keltezését, így következtetésképpen a pécskai típusú urnák készítése már megkezdődhetett a Reinecke BD periódus idején.

B. Hänsel a második pécskai depotlelet legidősebb korú tárgyainak tartotta a kartekercseket (1. ábra 1–4, 2. ábra 2).¹⁹ Mozsolics A. viszont ezek girlandmintájára a gávai kultúra kerámiáján található díszítést említette meg párhuzamként.²⁰ A girlandminta azonban már megtalálható a Reinecke BD periódus alföldi kerámiáján,²¹ s ezután a Kárpát-medence keleti felében szinte mindegyik kultúra agyagművészétének díszítőmotívumai között előfordul. Így igazat kell adni B. Hänselnek, aki szerint középsőbronzkori előzményei voltak a pécskai kartekercseknek. Azt, hogy ezek a kartekercsek a Ha A₁ periódus idejénél korábban is készülhettek, bizonyítják a végükre fűzött lándzsaalakú, karikás végű csüngők. A legkorábbi ilyen csüngők az alföldi halomsíros kultúra emlékei közül ismertek,²² majd a következő korszak, a későhalomsíros – korai urnamezős kor leletanyagában is előfordulnak.²³ Kartekercsre fűzve még a Tamásfalva/Hetin-i depotleletben találhatók lándzsaalakú csüngők. Ezt a leletet B. Hänsel a dunai későbronzkor kezdetére keltezte, amely körülbelül a Reinecke BD periódusnak felel meg.²⁴ Ezt a keltezést alátámasztja a Žehra-Drevenik-i második lelet, amelyben hasonló tűk, karperecek, tokos balta van, mint a Tamásfalvi/Hetin-i leletben.²⁵ Ugyancsak ennek a periódusnak a leletanyagába tartozik a Vyšná-Hutka-i depot. Ez lemez kartekercs töredékén kívül nyakkorongos csákányt, ívelt, babérlevélalakú lándzsahegyeket is tartalmaz.²⁶ Bár a legtöbb lándzsahegy alakú csüngőt ennek a periódusnak emlékei tartalmazzák, ennek az ékszerformának a divatja a Ha A₁ időszakban is tartott.²⁷

A pécskai kartekercsek formájának, díszítőmotívumainak előzményei bizonyosan a középsőbronzkori koszideri periódus fémművészétére nyúlnak vissza. Széles lemezből készített kartekercsek készítésének szokását a következő korszakból a Vyšná Hutka-i, Hetin/tamásfalvi leletek bizonyítják, s ezek közé sorolhatjuk a pécskai darabokat is. A Ha A₁ periódusból származó hasonló kartekercsek ezektől for-

¹⁶ Hänsel 1976, 94; Mozsolics 1985, 84.

¹⁷ Novotná 1980, 142; Kemenczei 1989, 84, 9. kép 19.

¹⁸ Chidioșan/Emödi 1983, 32, 9. kép 7, 8.

¹⁹ Hänsel 1976, 94.

²⁰ Mozsolics 1985, 25.

²¹ Kovács 1970, 31, 3. kép 11: Hajdúbagasz; Ua., 1981, 89, 1. kép 1, 2: Rákóczi-falva.

²² Kovács 1975, 30. t. 327, 31. t. 342/10, 33. t. 354/16: Tiszafüred; Trogmayer 1975 36. t. 415/2: Tápe.

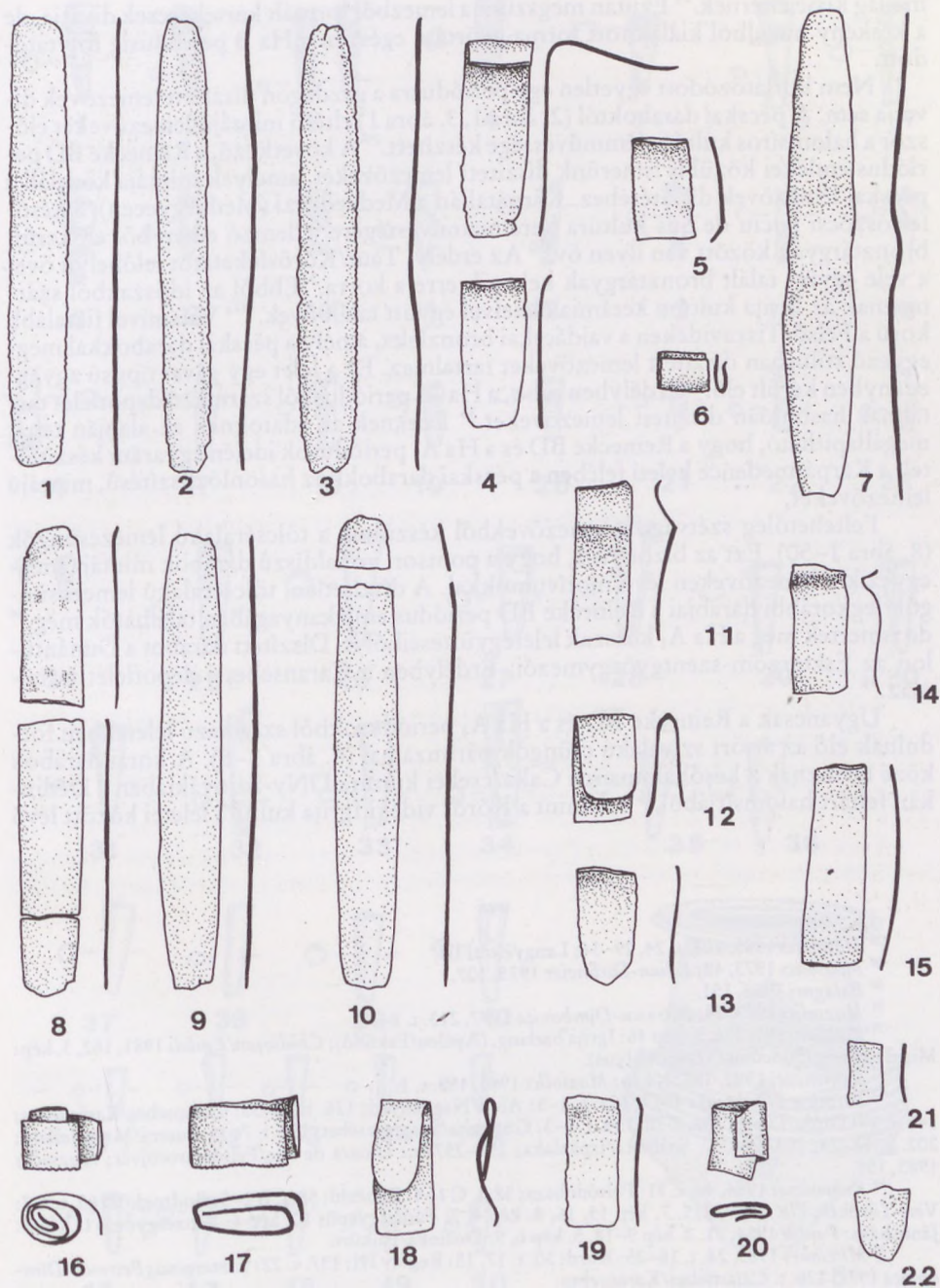
²³ Paulik 1984, 37, 8. kép 1: Dedinka/Fajkürt; Ilon 1989, 24, 7. kép 6: Nemetbánya Kemenczei 1989, 218, 10. kép E 1: Sárbogárd.

²⁴ Hänsel 1968, 91, 58. t. 1, 2.

²⁵ Furmanek 1977, 368, 35. t. 8, 9, 13.

²⁶ Furmanek 1977, 367, 33. t. 7–13.

²⁷ Furmanek 1980, 42–43; Mozsolics 1985 62.

7. ábra – Abb. 7. Pécska/Pecica II, 1901.

mailag kissé eltérnek.²⁸ Ezután megszűnt a lemezből formált kartekeercsek divatja, de a keskeny huzalból kialakított forma gyártása egészen a Ha B periódusig folytatódott.

Nem korlátozódott egyetlen egy periódusra a gazdagon díszített lemezövek divatja sem. A pécskai daraboktól (2. ábra 1, 3. ábra 1) eltérő mintájú lemezöveket először a halomsíros kultúra fémművessége készített.²⁹ A következő, a Reinecke BD periódus emlékei közül is ismerünk díszített lemezöveket, amelyek mintája közel áll a pécskai lemezövek díszítéséhez. Kárpátalján a Medvedevzi (Medvegyecen), a késő-felsőszőcsi Suciu de Sus kultúra kerámiaművességére jellemző edényből előkerült bronztárgyak között van ilyen öv,³⁰ Az erdélyi Tăut/Körösfeletetót lelőhelyű övet a vele együtt talált bronztárgyak keletezik erre a korra.³¹ Ebből az időszakból származnak az Igrîța kultúra kerámialeleteivel együtt talált övek.^{31a} Valamivel fiatalabb korú a Felső-Tiszavidéken a vajdácskai bronzlelet, amely a pécskai darabokkal meg egyező stílusban díszített lemezöveket tartalmaz. Ez a lelet egy gávai típusú agyagedényben került elő.³² Erdélyben több, a Ha A₁ periódusból származó depotlelet tartalmaz hasonlóan díszített lemezöveket.³³ Ezeknek az adatoknak az alapján tehát megállapítható, hogy a Reinecke BD és a Ha A₁ periódusok idején egyaránt készültek a Kárpátmedence keleti felében a pécskai darabokhoz hasonló díszítésű, mintájú lemezöveket,

Feltehetőleg szétvágott lemezövekből készültek a tölcseralakú lemezcsüngők (8. ábra 1–50). Ezt az bizonyítja, hogy a pontsor, vonaldíszú darabok mintája meg egyezik a lemezöveken lévő motívumokkal. A díszítetlen, tölcseralakú lemezcsüngők legkorábbi darabjai a Reinecke BD periódus emlékanyagában találhatók meg,³⁴ de ismertek még a Ha A₁ korszak leletegyütteseiből is. Díszített darabot a Dunántúlon az Esztergom-szentgyörgymezői, Erdélyben a Caransebeș-i depotlelet tartalmaz.³⁵

Ugyancsak a Reinecke BD és a Ha A₁ periódusokból származó leletekben fordulnak elő az áttört szívalakú csüngők párhuzamai (6. ábra 3–8). A korai darabok közé tartoznak a későhalomsíros Čaka/csekei kultúra DNY-Szlovákiában a Dedin-kán feltárt halomsírából,³⁶ valamint a Körös vidéki Igrîța kultúra leletei között lévő

²⁸ *Mozsolics* 1985, 108. t. 24, 29–34; Lengyeltóti III.

²⁹ *Mozsolics* 1973, 48; *Kilian-Dirlmeier* 1975, 107.

³⁰ *Balaguri* 1968, 151.

³¹ *Mozsolics* 1973, 74; *Petrescu-Dîmbovița* 1977, 213. t. 8–35.

^{31a} *Emődi* 1980, 236, 9. kép 46: Igrîța barlang, (Aștileu/Esküllő); *Chidioșan/Emődi* 1981, 162, 3. kép: Mișid barlang (Șuncuiș/Vársonkolyos).

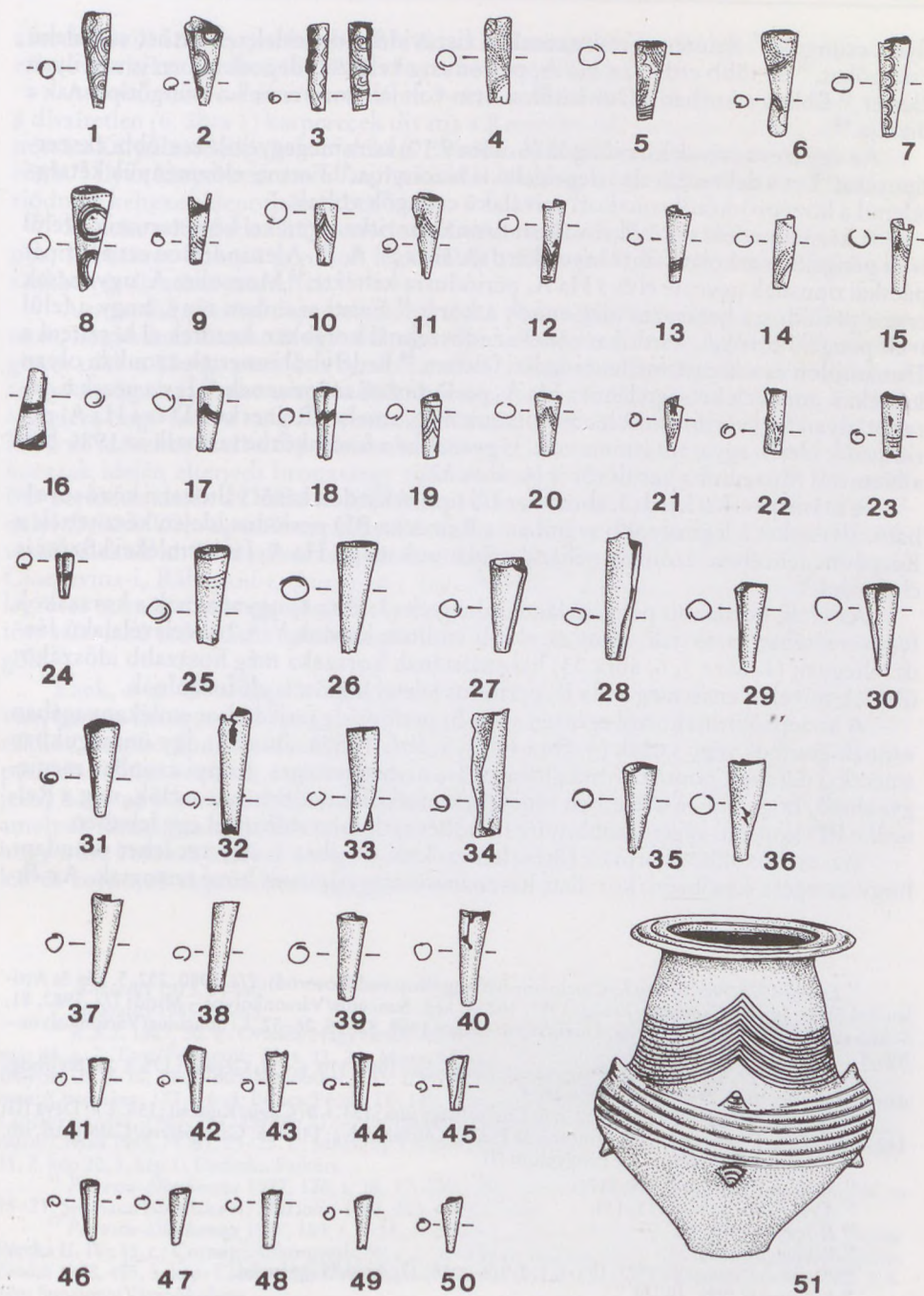
³² *Kemenczei* 1982, 157, 1. kép; *Mozsolics* 1985, 158. t. 1.

³³ *Petrescu-Dîmbovița* 1977, 108. t. 1–5: Aiud/Nagynyed; 126. t. 28–35: Caransebeș/Karánsebes; 140. t. 19: Dipșa/Dipse; 158. t. 20, 159. t. 1–3: Gușterița/Szenterzsébet; 192. t. 7–13: Suseni/Marosfelfalu; 202. t. 18–24, 203–204. t.: Șpálnaca/Ispánlaka; 255–257. t.: Uioara de Sus/Felsőmarosújvár; *Mozsolics* 1985, 159.

³⁴ *Kemenczei* 1984, 46. t. 21: Felsődobsza; 58. t. C 1–4: Kenézlő; 58. t. B 2–5: Bodroghöz; 65. t. B 7: Viss-Törökér; *Ua.* 1989, 215. 7. kép 15, 16, 8. kép 4, 7: Farkasgyepű; 10. kép 4: Pénzesgyőr; 11. kép 2: Jánosháza; *Paulik* 1984, 31. 2. kép 9–18, 5. kép 6, 9: Dedinka/Fajkürt.

³⁵ *Mozsolics* 1985, 24. t. 18–25: Kurd; 30. t. 17, 18: Regöly III; 137. t. 22: Esztergom; *Petrescu-Dîmbovița* 1977, 126. t. Caransebeș/Karánsebes.

³⁶ *Paulik* 1984, 28. 1. kép 23, 24, 3. kép 4, 4. kép 10, 7. kép 2,3; *Ua.* 1986, 97, 8. kép.

8. ábra – Abb. 8. Pécska/Pecica II, 1901.

ilyen csüngők.³⁷ Szintén tartalmaznak a tiszavidéki depotleletek áttört szívalakú csüngőket,³⁸ de több erdélyi a Ha A₁ periódusra keltezett depotleletben is van ilyen ékszer.³⁹ Ebben a korban a Dunántúlon nem volt jellemző ennek a csüngőtípusnak a divatja.⁴⁰

Az egyszerű szívalakú csüngők (6. ábra 9.10) kora megegyezik az előbbi ékszer-típusával. Ezt a debreceni első depotlelet is bizonyítja.⁴¹ Formai előzményük kétségtelenül a középső-későbronzkori szívalakú csüngők voltak.

A kárpátmedencei későbronzkori bronzipar ritka termékei közé tartozik a felül ívelt pengéjű, markolatnyújtványos kard (3. ábra 2). A. D. Alexandrescu ezt a formát pécskai típusnak nevezte el és a Ha A₁ periódusra keltezte.⁴² Mozsolics A. ugyancsak erre a periódusra határozta meg ennek a korát.⁴³ Ezzel szemben tény, hogy a felül ívelt pengéjű töröket, kardokat ennél az időszaknál korábban kezdtek el készíteni a Dunántúlon és a Kárpátmedence keleti felében.⁴⁴ Erdélyből ismertek azonban olyan leletek is, amelyek kétségtelenül a Ha A₁ periódusból származnak.⁴⁵ Így a pécskai darabot olyan fegyvertípusnak határozhatjuk meg, amely a Reinecke BD és a Ha A₁ periódusok idején egyaránt ismert volt. Ugyanebbe a formakörbe tartozik az 1986-ban a Nemzeti Múzeumba került tőr is (6. ábra 32).

A másik pécskai kard (3. ábra 5) az I/a típusú kardok késői változatai közé sorolható. Ilyeneket a legnagyobb számban a Reinecke BD periódus idején készítettek a Kárpátmedencében, azonban néhány példányuk még a Ha A₁ fázis emlékei között is előfordul.⁴⁶

Az ívelt, bordázott pengéjű lándzsahegyek (3. ábra 4) ugyanannak a korszakok fegyverzetéhez tartoztak, mint az előbb említett kardok.⁴⁷ A babérlevélalakú lándzsahegyek (4. ábra 3, 6. ábra 33) használatának korszaka még hosszabb időszakot ölel fel, mivel ilyenek még a Ha B₃ periódus leletei között is előfordulnak.

A középsőbronzkortól egészen a Ha B₁ periódusig terjedő kor emlékanyagában vannak gombos végű sarlók (4. ábra 4–11, 5. ábra 1–5, 6. ábra 35). Így önmagukban a pécskai darabok pontos kormeghatározása nem lehetséges. Annyi azonban megjegyezhető, hogy ebben a leletben nincsenek markolatnyújtványos sarlók, míg a Reinecke BD korszak végétől többnyire mindkét sarlófajta előfordul egy leletben.

Az eszközökhöz tartozó fűrészlemezekről (7. ábra 1–22) azt lehet mondani, hogy az egész későbronzkor alatt használatos tárgytipusok közé tartoztak. Az ék-

³⁷ Emődi 1978, 485, 5. kép 6: Cioclovina barlang (Boşorod/Bosoród); *Ua.* 1980, 232, 5. kép 8: Aşti-leu/Esküllő – Igrîta; *Chidioşan/Emődi* 1981, 162, 4. kép: Şuncuiuş/Vársonkolyos – Mişid; *Ua.* 1982, 81, 8. kép 10: Aşti-leu/Esküllő – Igrîta; *Dumitraşcu/Crişan* 1989, 82–88, 26–32. t.: Şuncuiuş/Vársonkolyos – Mişid.

³⁸ R.A.S. 1927, 50. t.: Oradea/Nagyvárad; *Kemenczei* 1984, 170. t. C 3: Gégény; 175. t. 23: Nyírbogdány; *Mozsolics* 1985, 213. t. 1–5: Debrecen I.

³⁹ *Petrescu-Dîmboviţa* 1977, 132. t. 6: Cincu/Nagysink; 134. t. 9: Cugir/Kudzsir; 138. t. 4: Déva III; 140. t. 12: Dîpşa/Dipse; 143. t. 16: Frîncenii de Piatră/Kőfrinkafalva; 146. t. 5: Găloşpetreu/Gálospetri, stb.

⁴⁰ *Mozsolics* 1985, 108. t. 12: Lengyeltóti III.

⁴¹ *Mozsolics* 1985, 214–215, 217. t.

⁴² *Alexandrescu* 1966, 133–134.

⁴³ *Mozsolics* 1985, 16.

⁴⁴ *Kemenczei* 1988, 31.

⁴⁵ *Petrescu-Dîmboviţa* 1977, 10 t. t. 1, 2, 106. t. 16, 17: Aiud/Nagyenyed.

⁴⁶ *Kemenczei* 1988, 48–49.

⁴⁷ *Mozsolics* 1973, 33–34; *Ua.* 1985, 21–23.

szerek közül a lemezgombra (6. ábra 2), a kis lemezpitykékre (6. ábra 12–17), s a spirálcsovecskékre (6. ábra 18, 37) érvényes ez a megállapítás.

A vonalmintával díszített (5. ábra 7–11), sodrott díszű (5. ábra 12, 6. ábra 16) és a díszítetlen (6. ábra 1) karperecek divatja a Reinecke BD periódus idején vált általánossá a Kárpátmedence keleti felében. Ebből az időszakból számos ilyen leletet ismerünk.⁴⁸ Ilyen karperecek azonban, ha kisebb számban is, de előfordulnak a Ha A₁ periódusra keltezett depotleletekben is.⁴⁹

Szintén a Reinecke BD periódusból származó leletekben találhatók meg a kúpos, bordázott közepű gombok legkorábbi példányai,⁵⁰ de még a következő korszakban is divatban maradtak.⁵¹

A második pécskai depotlelet tárgyainak elemzéséből levonható az a következtetés, hogy nincs közöttük egyetlen egy olyan darab sem, amely egyedül, s kizárólagosan csak a Ha A₁ periódus bronziparának jellegzetes terméke lenne. Mindegyik tárgyformának gyártása megkezdődött már a Reinecke BD periódus idején, bár kétségtelen, hogy tartott még a következő időszakban is. A két korszak közül mégis inkább az idősebbet kell a depotlelet elrejtésére valószínűbbnek tartani, mivel a Ha A₁ korszak idején elterjedt bronztárgy típusok nem fordulnak elő benne. A Reinecke BD periódus idején a Délkelet-Alföldön, a Bánátban sajátos, a Felső-tiszavidéki, erdélyi Ópályi-Uriu típusú bronzipartól részben eltérő tárgyformákat készítő fémművesség alakult ki. Erre jellemző a pécskai második, negyedik, a Cornuțeli-i, Mișca-i, Cioclovina-i, Răbăgani-i, Șuncuiuș-i depotleletek.⁵² Ennek a fémművességnek jellegzetes termékei többek között a széles lemezből készített kartekecsék, övek, áttört szívalakú csüngők, kúpos közepű bordázott gombok, homokóra formájú csüngők.⁵³

Ezek, s az Uriu-Ópályi típusú bronzleletek között tehát nem különbség van, hanem azt mutatják, hogy a különböző területeken működő, különböző kultúrákhoz tartozó fémműves műhelyek más-más tárgytípusokat készítettek. A Ha A₁ periódus idején ezeknek a műhelyeknek a termelése törés nélkül folytatódott. Ezt az jelzi, hogy az e korban földbekerült depotleletekben is előfordulnak olyan tárgyak, amelyek formájának kialakítása már a Reinecke BD periódus idején megtörtént. Azt, hogy a két korszak kézművessége közé nem lehet merev határt húzni, mutatja a pécskai és cornuțeli depotleletek agyagedénye is, amelyek formájának, díszítőmotívum-

⁴⁸ *Mozsolics* 1973, 54–60.

⁴⁹ *Mozsolics* 1985, 64–65.

⁵⁰ R.A.S. 1927, 50. t.: Oradea/Nagyvárad; *Mozsolics* 1973, 19. t. 13, 14: Ópályi; 47. t. 24: Felsődob-sza; 48. t. 7: Taut/Feketetót; 73. t. 11, 24: Mișca/Micske; *Petrescu-Dîmbovița* 1977, 22. t. 16, 17: Balc/Bályok; 28. t. 10, 11: Bicaci/Mezőbikács; 35. t. 9, 10: Cornuțel/Păltiniș/Ökörpatak; 168. t. 9–12: Otomani/Ottomány; 177. t. 6–8: Pecica/Pécska IV; 180. t. 36: Răbăgani/Robogány; *Emődi* 1978, 485, 5. kép 3: Cioclovina; *Ua*. 1980, 251, 25. kép 217–219: Igrîța; *Chidioșan/Emődi* 1982, 79, 7. kép 5: Igrîța; *Dumitrașcu/Crișan* 1989, 79–81, 23–25. t.: Șuncuiuș/Vársonkolyos; *Paulik* 1966, 371, 13. kép 1: Kolta; *Ua*. 1984 31, 2. kép 20, 3. kép 1: Dedinka/Fajkürt.

⁵¹ *Petrescu-Dîmbovița* 1977, 136, t. 16, 17: Déva III; 165. t. 26: Moldva Veche/Ómoldova; 211. t. 18–21: Spálnaca/Ispánlaka II; *Mozsolics* 1985, 213. t. B 6: Velem.

⁵² *Petrescu-Dîmbovița* 1977, 169. t. 5–18, 170–175. t., 176. t. 16–28, 29–33, 177. t., 178. t. 1: Pecica/Pécska II, IV; 35. t.: Cornuțel/Ökörpatak; 56. t. 1–19: Mișca/Micske; 180. t. 26–38: Răbăgani/Robogány; *Emődi* 1978, 485, 5. kép: Cioclovina; *Dumitrașcu/Crișan* 1989, 59–106; *Chidioșan/Emődi* 1981, 162, 3, 4. kép: Șuncuiuș/Vársonkolyos.

⁵³ *Chidioșan* 1977 62–63.

mainak előzményei a Reinecke BC periódus alföldi kerámialeletei között találhatók meg, majd a Reinecke BD periódusban fokozatosan alakult ki az a kerámiastílus, amely az Alföldön, s Erdélyben az agyagművességet a Ha A–B periódusok alatt jellemezte. A Délkelet-Alföldön, a Bánátban a Reinecke BD korszak idején létezett fémművesség formakészletéből különösen az erdélyi bronzipar merített, míg a Dunántúlra sokkal kisebb számban kerültek el onnan tárgytipusok. A második pécskai depotlelet egyik fontos bizonyítéka annak, hogy nem csak a Kárpátmedence északkeleti területein alakult ki fejlett bronzipar a Reinecke BD periódusban, hanem délkeleten, az Igrița, Bobda-Susani kultúrák Körösök menti, bánáti területein is.

IRODALOM

- ALEXANDRESCU 1966. *Alexandrescu, A. D.* Die Bronzeschwerter in Rumänien. *Dacia* 10 (1966) 117–189.
- BALAGURI 1968. *Balaguri, E.* Klad bronzovych izdelij iz poselenija epochi pozdnej bronzы s Medvedevy mukačevskogo rajona Zakarpatskoj oblasti USSR. *ActaArchHung* 20 (1968) 149–152.
- BRUNN 1968. *von Brunn, W. A.* Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit. Berlin.
- CHICIDEANU 1968. *Chicideanu, I.* Die frühtrakische Kultur zur Bronzezeit in Südwest Rumänien. *Dacia* 30 (1986) 7–47.
- CHIDIOȘAN 1977 *Chidioșan, N.* Depozitul de bronzuri de la Mișca. *SCIV* 28 (1977) 55–70.
- CHIDIOȘAN–EMÖDI 1981 *Chidioșan, N.–Emödi, I.* O descoperire de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului în peștera Mișidului, com. Șuncuius, jud. Bihor. *Thraco Dacia* 2 (1981) 161–167.
- CHIDIOȘAN–EMÖDI 1982. *Chidioșan, N.–Emödi, I.* Grupul cultural Igrița de la sfîrșitul epocii bronzului. *Crisia* 12 (1982) 61–86.
- CHIDIOȘAN–EMÖDI 1983. *Chidioșan, N.–Emödi, I.* Descoperirile arheologice din peștera Izbindiș (comuna Șuncuius), aparținînd grupului cultural Igrița. *Crisia* 13 (1983) 12–32.
- DDUMITRAȘCU–CRIȘAN 1989. *Dumitrașcu, S.–Crișan, I.* Depozitul de bronzuri de la Șuncuius, Județul Bihor. *Crisia* 19 (1989) 17–118.
- ÉBER 1905. *Eber, L.* Die prähistorische Sammlung. *EMU* 9, 1905, 1–13.
- EMÖDI 1978. *Emödi, I.* Noi date privind depozitul de la Cioclovina. *SCIV* 29 (1978) 481–495.
- EMÖDI 1980 *Emödi, I.* Necropola de la sfîrșitul epocii bronzului din peștera Igrița. *SCIV* 31 (1980) 229–274.
- FOLTINY 1985. *Foltiny, S.* Zur urnenfelderzeitlichen Keramik im Banat. *WABl* 71 (1985) 111–120.
- FURMANEK 1977. *Furmanek, V.* Pilinyer Kultur. *S1A* 25 (1977) 251–370.
- FURMANEK 1980. *Furmanek, V.* Die Anhänger in der Slowakei. *PBF* XI, 3. München.
- GACIĆ 1990. *Gaćić, Đ.* Nalazi Gava grupe u Vojvodini. *GPSKV* 16 (1990) 63–78.
- GARAȘANIN 1973. *Garașanin, M.* Praistorije na tlu SR Srbije. Beograd.
- HÄNSEL 1968. *Hänsel, B.* Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken. Bonn.
- HÄNSEL 1976. *Hänsel, B.* Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau. Bonn.
- ILON 1989. *Ilon, G.* Adatok az Északnyugat-Dunántúl későbronzkorának fémművességéhez. *Pápai Múzeumi Értesítő* 2 (1989) 15–32.
- KEMENCZEI 1982. *Kemenczei, T.* Der Bronzefund von Vajdácska. In: *Studien zur Bronzezeit. Festschrift für W. A. v. Brunn*, 151–161. Mainz/Rhein.
- KEMENCZEI 1984. *Kemenczei, T.* Die Spätbronzezeit Nordostungarns. Budapest.
- KEMENCZEI 1988. *Kemenczei, T.* Die Schwerter in Ungarn. *PBF* IV, 6. München.
- KEMENCZEI 1989. *Kemenczei, T.* Der ungarische Donauraum und seine Beziehungen am Ende der Hügelgräber-Bronzezeit. In: *Beiträge zur mitteleuropäischen Bronzezeit*. 207–228. Berlin/Nitra.
- KILIAN–DIRLMEIER 1975. *Kilian-Dirlmeier, I.* Gürtelhaken, Gürtelbleche der Bronzezeit im Mitteleuropa. *PBF* XII, 2. München.
- KOVÁCS 1970. *Kovács, T.* A hajdúbágyosi bronzkori temető. *FolArch* 21 (1970) 27–47.
- KOVÁCS 1981. *Kovács, T.* Zur Problematik der Entstehung der Hügelgräber in Ungarn. *S1A* 29 (1981) 87–96.
- KOVÁCS 1975. *Kovács, T.* Tumulus culture cemeteries of Tiszafüred. *Rég Füz* II. 17. Budapest.

- MEDOVIC 1988–89. *Medović, P.* Kanelovana keramika prelaznog perioda u Vojvodini. RVM 31 (1988–89) 45–57.
- MNM 1902. *A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene.* Budapest.
- MOZSOLICS 1973. *Mozsolics, A.* Bronze-und Goldfunde des Karpatenbeckens. Budapest.
- MOZSOLICS 1985. *Mozsolics, A.* Bronzefunde aus Ungarn. Budapest.
- NOVOTNA 1980. *Novotná, M.* Die Nadeln in der Slowakei. PBF XIII. 6. München.
- PAULIK 1966. *Paulik, J.* Mohyla čakanskej kultúry v Kolte. SIA 14 (1966) 357–396.
- PAULIK 1984. *Paulik, J.* Čačianska mohyla v Dedinke, okres Nové Zámky (II). Zbornik SNM 24 (1984) 27–48.
- PAULIK 1986. *Paulik, J.* Čačianska mohyla v Dedinke, okres Nové Zámky (IV). Zbornik SNM 26 (1986) 69–112.
- PETRESCU-DIMBOVIȚA 1977. *Petrescu-Dimbovița, M.* Depozitele de bronzuri din România. București.
- PETRESCU-DIMBOVIȚA 1978. *Petrescu-Dimbovița, M.* Die Sichern in Rumänien. PBF XVIII, 1. München.
- R. A. S. 1927. *Antiquities of the Bronze Age from Hungary.* The BMQ 4 (1927) 92.
- RUSU 1963. *Rusu, M.* Die Verbreitung der Bronzehortfunde in Transilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die mittlere Hallstattzeit. Dacia 7 (1963) 117–210.
- STRATAN-VULPE 1977. *Stratan, I.–Vulpe, A.* Der Hügel von Susani. PZ 52 (1977) 28–60.
- TODOROVIĆ 1977. *Todorović, J.* Praistorijska Karaburma II. Beograd.
- TROGMAYER 1975. *Trogmayer, O.* Das bronzezeitliche Gräberfeld bei Tápé Budapest.

DER ZWEITE DEPOTFUND VON PECICA/PÉCSKA

Das Ungarische Nationalmuseum erwarb 1901 einen in Pecica/Pécska zum Vorschein gekommenen Bronzefund, von dem einige Gegenstände schon zu Beginn des Jahrhunderts mitgeteilt wurden.^{1,2} Die unkomplette Darstellung und Beschreibung des Fundes erschien im Korpus der rumänischen Bronzefunde.³

1986 erkaufte das Nationalmuseum den Nachlaß des Antiquitätenhändlers L. Mauthner. Unter den angekauften Funden war auch der Teil eines solchen Bronze-gürtels, der sich dem einen, im 1901 geborgenen Fund von Pécska vorhandenen Gürtelstück genau anpaßte (Abb. 3. la-b). Außer den Gegenständen lagen in der Nachlassenschaft von Mauthner auch Fotos über Funde vor. Auf dem einen Foto sind ausser dem erwähnten Gürtelstück auch noch mehrere Bronzegegenstände sichtbar, die der Aufschrift des Fotos nach zu einem Depotfund gehört haben. Außer einem Bronzeknopf ist ein Pendant von diesen auch in dem 1901 angekauften Fund von Pécska azutreffen. Es unterliegt demnach keinem Zweifel, daß die Auffinder einen Teil der in Pécska zutage geförderten Gegenstände verkauft haben und diese Stücke dann zum Antiquitätenhändler Mauthner geraten sind.

Die Beschreibung, die Maße und die Inventarnummern der 1901 angekauften und im Ungarischen Nationalmuseum vorhandenen Gegenstände (Abb. 1, Abb. 2 1, Abb. 3. lb—5, Abb. 4. 5, Abb. 6. 1—30, Abb. 7. 8) enthält der ungarische Text der vorliegenden Abhandlung (H. = Länge, Sz. = Breite, Átm. = Durchmesser, Lelt. sz. = Inv.—Nr.). Zum Fund gehörten noch die folgenden, jedoch verschollenen und auf diese Weise nicht dargestellten Gegenstände: 3 Knopfsicheln; 2 Sägeblätter; 1 herzförmiger Anhänger; 2 Anhängerfragmente; 4 kleine Knöpfe; 1 Blechring; 4 kleine Fragmente von Gegenständen; 6 doppelkonische Bernsteinperlen; 2 doppelkonische, waagrecht gerippte Bernsteinperlen; 2 ringförmige, kleine Glasperlen; 22 trichterförmige Blechanhänger; 1 Tonschüssel.

Von den in Fotos festgehaltenen Gegenständen, die aus der Mauthnerschen Hinterlassenschaft im Jahre 1986 erworben worden sind, stehen uns sechs Stücke zur Verfügung (Abb. 2 2, Abb. 3 la, Abb. 6 31—34.). Ein Knopfsichel (Abb. 6 35) und ein tordierter Armring (Abb. 6 36) gingen verloren, ihre Zeichnung entstand aufgrund des Fotos.

Die Zeit des zweiten Bronzefundes von Pécska setzte die Fachliteratur auf die Perioden Reinecke BD,⁴ oder Hallstatt A₁^{5—7}. Als einen wichtigen Beweis für die letztere Datierung erwähnte man, daß die Bronzegegenstände in einem für die Töpfererei der Gáva-Kultur charakteristischen Gefäß (Abb. 8 51) gefunden wurden. Die genauen Parallelen dieses Gefäßes kommen aber im Banat, in der Voivodina in den Kulturen von Bobda—Susani, Belegiš—Cruceni vor.⁹ Obwohl diese Funde einzelne Forscher zur Gáva-Kultur gereiht haben,¹⁰ weichen diese vom ähnlichen Gefäßtyp dieser letzteren Kultur in mehreren Zügen ab.¹¹ Da die Vorläufer ihrer Form auch in der Keramik der Periode R BC südlich vom Marosfluß vorliegen,¹² müssen wir denjenigen Forschern Recht geben, die diese Gefäßform für die Bobda—Susani-Kultur charakteristisch gehalten haben.¹³

Die Erzeugung der den Stücken von Pécska ähnlichen Gefäße wurde aufgrund der zum Vorschein gekommenen Funde schon in der Periode R BD in Gang gesetzt.^{14,15} Obwohl das einen solchen Typ zeigende Gefäß von Cornuţel auch auf die Periode Ha A₁ datiert worden ist,¹⁶ sind uns die Parallelen der mit diesem gemeinsam vorgefundenen Keulenkopfnadel auch schon aus älteren Funden bekannt.¹⁷

Die Armspiralen des Depotfundes von Pécska (Abb. 1 1—4, Abb. 2 2) hatten in ihrer Form mittelbronzezeitliche Vorläufer.¹⁹ Es trifft zwar zu, daß man für ihre Ziermotive als Parallele die an der Keramik der Gáva-Kultur sichtbare Verzierung erwähnt hat,²⁰ kann dieses Girlandemuster aber auch schon an der Keramik des Alföld in der Periode R BC angetroffen werden.²¹ Daß diese Armspiralen auch schon früher als die Periode Ha A₁ entstanden sein konnten, wird von den auf ihre Enden aufgeschnürten, Lanzettanhänger bewiesen, die uns aus den Fundkomplexen der Perioden R BC²² und R BD²³ bekannt sind. Es gibt solche Anhänger auch auf den Armspiralen des Depotfundes von Hetin/Tamásfalva.²⁴ Die Parallelen der in diesem Funde vorhandenen Gegenstände kommen bestimmt auch in den auf die Periode R BD datierbaren Depotfundes vor.^{25,26} Die Mode der Lanzettanhänger²⁷ und der aus Blech erzeugten Armspiralen²⁸ hielt auch noch in der Zeitperiode Ha A₁ an.

Verzierte Bronzegürtel wurden am frühesten von der Bronzekunst der Hügelgräberkultur gefertigt.²⁹ Blechgürtel, deren Muster dem der Stücke von Pécska ähnelt (Abb. 2 1, Abb. 3 1) sind uns schon aus dem Denkmalmaterial der Periode R BD bekannt.^{30—32} In Siebenbürgen kommen solche Gürtel in den aus der Periode Ha A₁ stammenden Bronzefunden vor.³³

Vermutlich wurden die trichterförmigen Anhänger aus zerschnittenen Blechgürteln hergestellt (Abb. 8 1—50). Solche Schmucke können in den auf die Perioden R BD³⁴ und Ha A₁³⁵ datierbaren Fundkomplexen gleicherweise vorgefunden werden.

Die Zeit der Phasen R BD^{36—38} und Ha A₁^{39,40} war zugleich auch das Zeitalter der Mode der durchbrochenen Herzanhänger. Für die einfachen, herzförmigen Anhänger ist dieselbe Feststellung gültig.⁴¹

Für die Erzeugung der Griffzungenscherter und -dolche mit oben geschweiften Klinge (Abb. 3 2 bzw. Abb. 6 32) wurde die Periode Ha A₁ gehalten.^{42,43} Demgegenüber ist die Tatsache, daß auch ältere solche Waffen bekannt sind,⁴⁴ obwohl sie auch zur Periode Ha A₁ gebraucht wurden.⁴⁵

Das andere Schwert von Pécska (Abb 5) kann zu den späten Varianten der Griffzungenscherter von Typ I/a gereiht werden, d. h. es läßt sich auf die Perioden R BD und Ha A₁ datieren.⁴⁶ Zur Bewaffnung derselben Perioden gehörten die Lanzenspitzen mit geschweiftem (Abb. 3 4) und lorbeerblattförmigem Blatt) Abb. 4 3, Abb. 6 33).⁴⁷

In dem von der mittleren Bronzezeit ganz bis zur Periode Ha B₁ reichenden Denkmalmaterial finden sich Knopsicheln (Abb. 4 4—11, Abb. 5 1—5, Abb. 6 35). Zu den während der ganzen Spätbronzezeit benutzten Gegenstandstypen gehörten die Sägeblätter (Abb. 7 1—22), der Blechknopf (Abb. 6 2), die kleinen Blechkнопfe (Abb 6 12—17) und die Spirälröhrchen (Abb. 6 18, 37).

Die mit Linienmuster verzierten (Abb. 5 7—11), tordierten (Abb. 5 12, Abb. 6 36) und unverzierten (Abb. 6 1) Armringe waren in den Perioden R BD⁴⁸ und Ha A₁⁴⁹ gleicherweise in Mode gekommene Schmuckgegenstände. In den gleichaltrigen Funden kommen auch konische Knöpfe mit gerippter Mitte vor.^{50,51}

Aus der Analyse des zweiten Fundes von Pécska kann man darauf schließen,

daß es zwischen ihnen kein einziges solches Stück gibt, das alleine und ausschließlich nur das charakteristische Produkt der Bronzeindustrie der Periode Ha A₁ wäre. Die Erzeugung einer jeden Gegenstandsform wurde schon zur Periode R BD begonnen, obwohl es keinem Zweifel unterliegt, daß sie auch noch in der folgenden Periode gedauert hat. Von den beiden Perioden müssen wir deshalb die ältere für die Verbergungszeit des Depotfundes halten. In der Periode R BD entfaltete sich im südöstlichen Alföld, im Banat eine eigenartige, von der Bronzeindustrie der Oberen Theiß-egend und dem siebenbürgischen Ópályi-Uriu-Typ zum Teil abweichende Gegenstandsformen produzierende Bronzekunst. Hierfür sind der zweite Fund von Pécska, sowie die Depotfunde von Cornuțel/Ökörpatak, Mișca/Micske, Răbăgani/Robogány, Cioclovina/Csoklovina, Șuncuiș/Vársonkolyos charakteristisch. Die typischen Produkte dieser Metallkunst sind unter anderen die aus breitem Blech erzeugten Armspiralen, verzierten Gürtel, durchbrochenen Herzanhänger, gerippten Knöpfe mit konischer Mitte und die sanduhrförmigen Anhänger.⁵³ Zwischen diesen und den Bronzefunden von Ópályi-Uriu-Typ besteht also kein Altersunterschied, sondern sie zeigen eher an, daß die in verschiedenen Gebieten wirkenden, zu verschiedenen Kulturen gehörenden Metallgießereien je andere Gegenstandstypen hergestellt haben. Zur Periode Ha A₁ setzte sich die Produktion dieser Werkstätten ohne Abbruch fort. Darauf verweist die Tatsache, daß in den zu dieser Zeit in die Erde gekommenen Depotfunden auch solche Gegenstände vorkommen, zu deren Formgestaltung es schon zur Periode R BD gekommen ist. Daß wir zwischen den Handwerken der beiden Perioden keine starren Grenzen ziehen können, weisen auch die Tongefäße der Depotfunde von Pécska und Cornuțel/Ökörpatak hin, wo wir die Vorläufer ihrer Form und Ziermotive schon unter den Keramikfunden der Periode R BC des Alföld vorfinden und der Keramikstil, der für das Alföld und für Siebenbürgen unter den Perioden Ha A—B die Töpferei charakteristisch war, sich allmählich in der Periode R BD ausgestaltet hat. Im südöstlichen Alföld, im Banat schöpfte besonders die siebenbürgische Bronzeindustrie aus dem Formbestand der zur Periode R BD tätigen Metallkunst, während nach Transdanubien solche Gegenstandstypen in viel geringerer Zahl hingelangt sind. Ein wichtiger Beweis des zweiten Depotfundes von Pécska ist, daß sich in der Periode R BD nicht nur in den nordöstlichen Gebieten des Karpatenbeckens, sondern auch im Südosten, in den Gebieten der Igrița-, Bobda—Susani-Kulturen, in der Körös-egend und auch im Banat eine entwickelte Bronzeindustrie ausgebildet hat.

Tibor Kemenczei

A DOBOZI KÉSŐBRONZKORI BRONZLELET

SZATHMÁRI Ildikó

A Csongrád megye keleti szélén fekvő Doboz történelmét nagymértékben meghatározta környezete, földrajzi helyzete, azaz a Körösök vidéke. A táj természeti képe a folyamszabályozások előtti évezredekben lényegesen eltért a maitól. Maga a falu a Fekete-Körösnek szinte önmagába visszatérő kanyarulatában húzódott meg, amelyet egy keskenyebb folyóág szigetté változtatott. A Körös két partját kísérő erdősávokkal, erdőszigetekkel borított vizenyős rétekkel, illetve kisebb nagyobb száraz földhátakkal jellemezhető vidék igen kedvező feltételeket biztosított az idők folyamán az emberi letelepedéshez.

Doboz mint régészeti lelőhely a múlt század második felétől ismert.¹ A nagy számban előforduló leletek elsősorban a folyószabályozásokkal kapcsolatos földmunkáknál kerültek elő. Rendszeres régészeti kutatások az 1960-as évek elejétől kezdődtek, melyek során bizonyítottá vált, hogy a neolitikumtól kezdve a legkülönbözőbb népcsoportok lakták e területet.²

1975-ben a Hajdúírtásban lévő középkori falu feltárása során az ásató, Kovalovszki Júlia hiteles körülmények között egy későbronzkori bronzleletegyütttest talált.³ Az akkor még 79 darabból álló lelet a föld felszínétől 40–45 cm mélységben került elő. Nagyobb része egy hiányos peremű, kettőskónikus testű, turbántekercses hasú edényben volt, kisebb része körülötte. A következő ásatási évadban a bronzlelet szelvényének szomszédságában újabb bronzokat fedeztek fel, melyek minden bizonnyal a depothoz tartozhattak. Feltehetően egy korábbi mélyszántás során kerültek oda, s akkor sérülhetett meg az edény is. Az alább ismertetendő 81 darabból álló bronz raktárlelet összsúlya 620 dkg.⁴

1. *Bronztőr töredéke.* Nyélnyújtványos, ívelten kiszélesedő pengéjén erősen kiugró középborda található. Lekerékített váll-lapján egy-egy nitszeg. A markolatnyújtvány indulásánál közepén egy nitszeglyuk. H: 5,1 cm. A markolatlap Sz: 3 cm. Az eredeti tőr teljes hossza kb. 23–25 cm lehetett (1. t. 2.)

¹ Doboz történetével, az ott végzett régészeti kutatásokról összefoglalóan: Kovalovszki 1989, 115–147.

² Kovalovszki 1989, 118–147., 12–19. jegyzetek.

³ Ezúton fejezem ki köszönetemet Kovalovszki Júliának, hogy a leletanyagot közlésre átengedte. A depotlelet a MNM-ben van. ltsz: 88.11.1–30.

⁴ Az ásatási napló 87 db tárgyat említ, beleltározásra az edénnyel együtt 81 db került.

2. *Bronztőr markolatának töredéke.* Enyhén kiszélesedő, közepén egy nitszeggel. Nem dönthető el biztosan, hogy az előző törtöredékhez tartozik-e. H: 4 cm, max. Sz: 2,2 cm (1. t. 1.)

3. *Tokos lándzsacsúcs.* Töredezett, ívelt pengéje bordázott, lefelé szélesedő tokjának közepén vízszintes átfúrás. Tokja és pengéje is hibásan öntött. H: 11 cm, penge Sz: 2,8 cm (1. t. 3.)

4. *Tokos, füles balta.* Vízszintes pereme befelé ívelő, füle letört. Hatszögletes átmetsetű. Felületén alig észlelhető, lefelé ívelő bordázat nyomai. Egyik oldalán öntéshibából eredő lyuk van. H: 10,8 cm, penge Sz: 4,8 cm (1. t. 6.)

5. *Füles, tokos balta töredéke.* Síkozott peremű, füle összenyomott, hibásan öntött. Felületén függőleges bordázat. Alsó része hiányzik. H: 5,3 cm (1. t. 5.)

6. *Tokos balta töredéke.* Hatszögletes átmetsetű. Felső része hiányzik. Éle töredezett. H: 5,7 cm, penge Sz: 4,5 cm (1. t. 4.)

7. *Tokos balta töredéke.* Hatszögletes átmetsetű. Felső része hiányzik. H: 6 cm, penge Sz: 4,2 cm (1. t. 7.)

8. *Tokos balta töredéke.* Hibásan öntött. Síkozott pereme alatt vízszintesen körbefutó borda, melyhez három, háromszög alakú borda csatlakozik. Átm: $5,6 \times 3,6$ cm (2. t. 1.)

9. *Tokos balta töredéke.* Pereme alatt két ferdén futó borda kezdeménye. Hibásan öntött. Átm: $4,7 \times 2,8$ cm (2. t. 2.)

10. *Tokos balta töredéke.* Hibásan öntött. Oldalán vízszintesen futó borda, melyhez három, háromszög alakú borda csatlakozik. Átm: $6,2 \times 3,6$ cm (2. t. 3.)

11. *Tokos balta töredéke.* Hibásan öntött darab. H: 3,8 cm (2. t. 4.)

12. *Tokos balta töredéke.* Hibásan öntött. Az oldalán lévő vízszintes bordához háromszög alakú bordák csatlakoznak. Átm: $6,5 \times 4,3$ cm (1. t. 8.)

13. *Szárnyas balta.* Középső szárnyállású. A szárnyak alsó végénél vízszintes záródás van. Letöredezett fokának végén széles, sekély kivágás. H: 10,6 cm, él Sz: 3,5 cm (2. t. 5.)

14. *Szárnyas balta.* Középső szárnyállású, kifelé ívelő éllel. Egyik szárnya letörtött. H: 10,4 cm, él Sz: 3,3 cm. (2. t. 6.)

15. *Nyelnyújtványos sarló töredéke.* Pengéje sima, nyelének két szélén egy-egy tagolt borda fut. A nyél közepén hurok alakban futó borda van. Hegye hiányzik. H: 14,6 cm, penge Sz: 3,3 cm, nyél Sz: 2,6 cm (3. t. 2.)

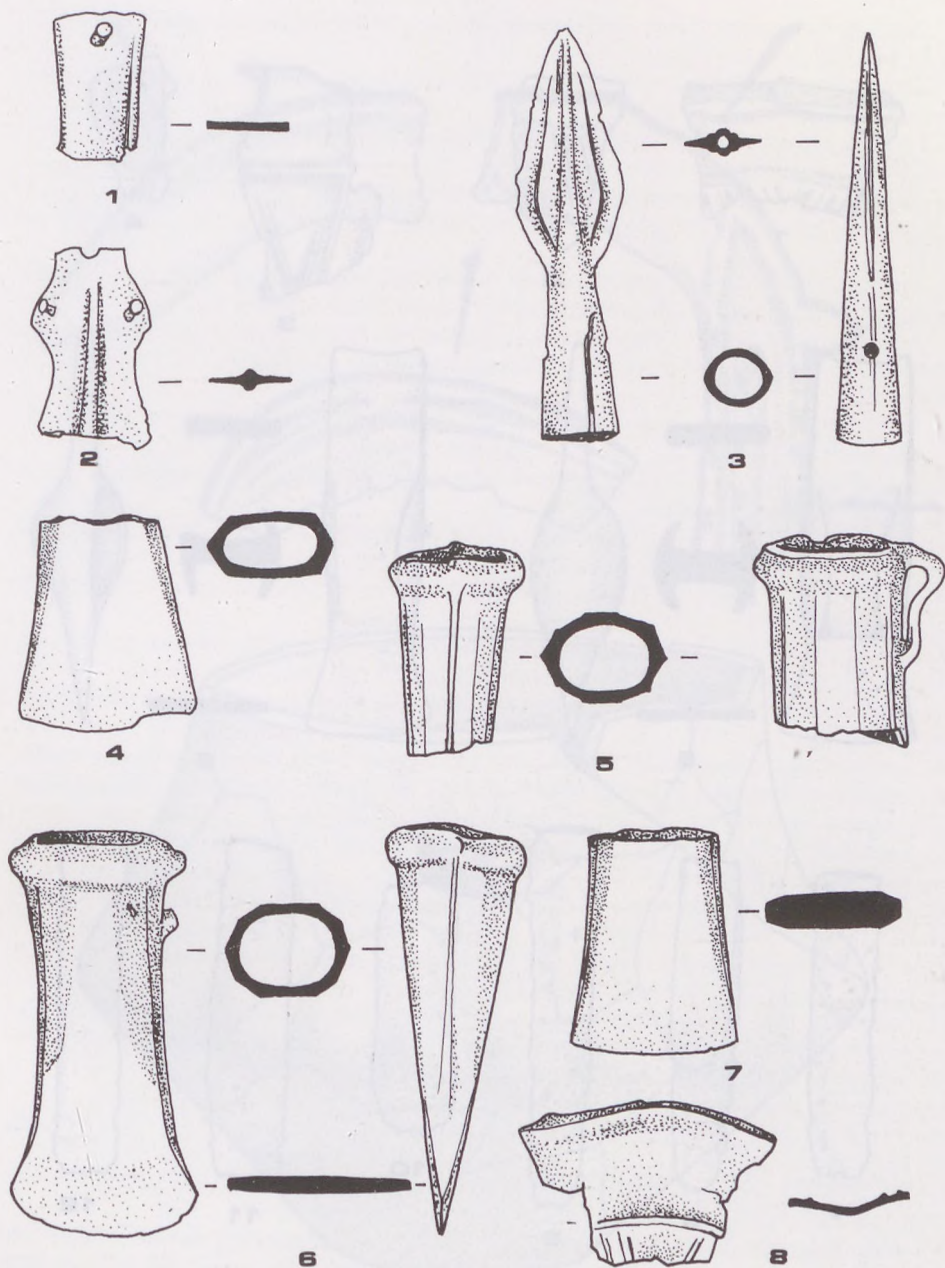
16. *Nyelnyújtványos sarló töredéke.* Pengéjének nagyobb része hiányzik. Nyelének két szélén és közepén függőleges, rovátkolt borda fut. A nyél fecskefarok alakban záródik. H: 10,9 cm, penge Sz: 2,8 cm, nyél Sz: 2,5 cm (4. t. 7.)

17. *Nyelnyújtványos sarló töredéke.* Ívelt pengéjén két párhuzamos borda fut, a szélső egy rövid szakaszon rovátkolt. Nyelén négy függőleges, rovátkolt borda van, melyek a pengérsz indulásánál két vízszintes bordával zárulnak. H: 12,6 cm, penge Sz: 2,8 cm, nyél Sz: 2,6 cm (4. t. 8.)

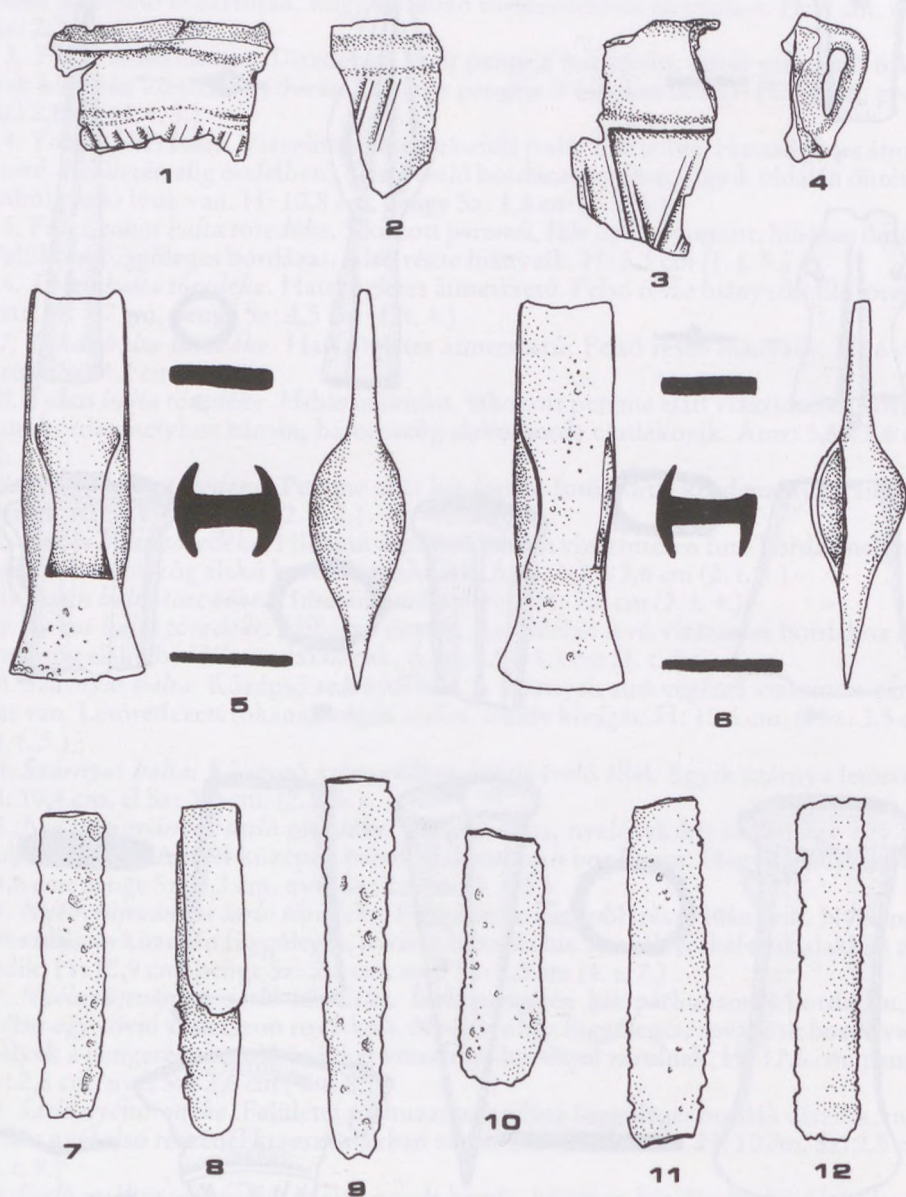
18. *Sarló nyéltöredéke.* Felületét párhuzamosan futó függőleges bordák díszítik, melyek a nyél alsó részénél kereszt alakban záródnak. Öntéshiba. H: 10 cm, Sz: 2,5 cm (4. t. 9.)

19. *Sarló nyéltöredéke.* Két szélén tagolt borda, közepén két díszítetlen függőleges borda fut. H: 5,4 cm, Sz: 2,8 cm (5. t. 9.)

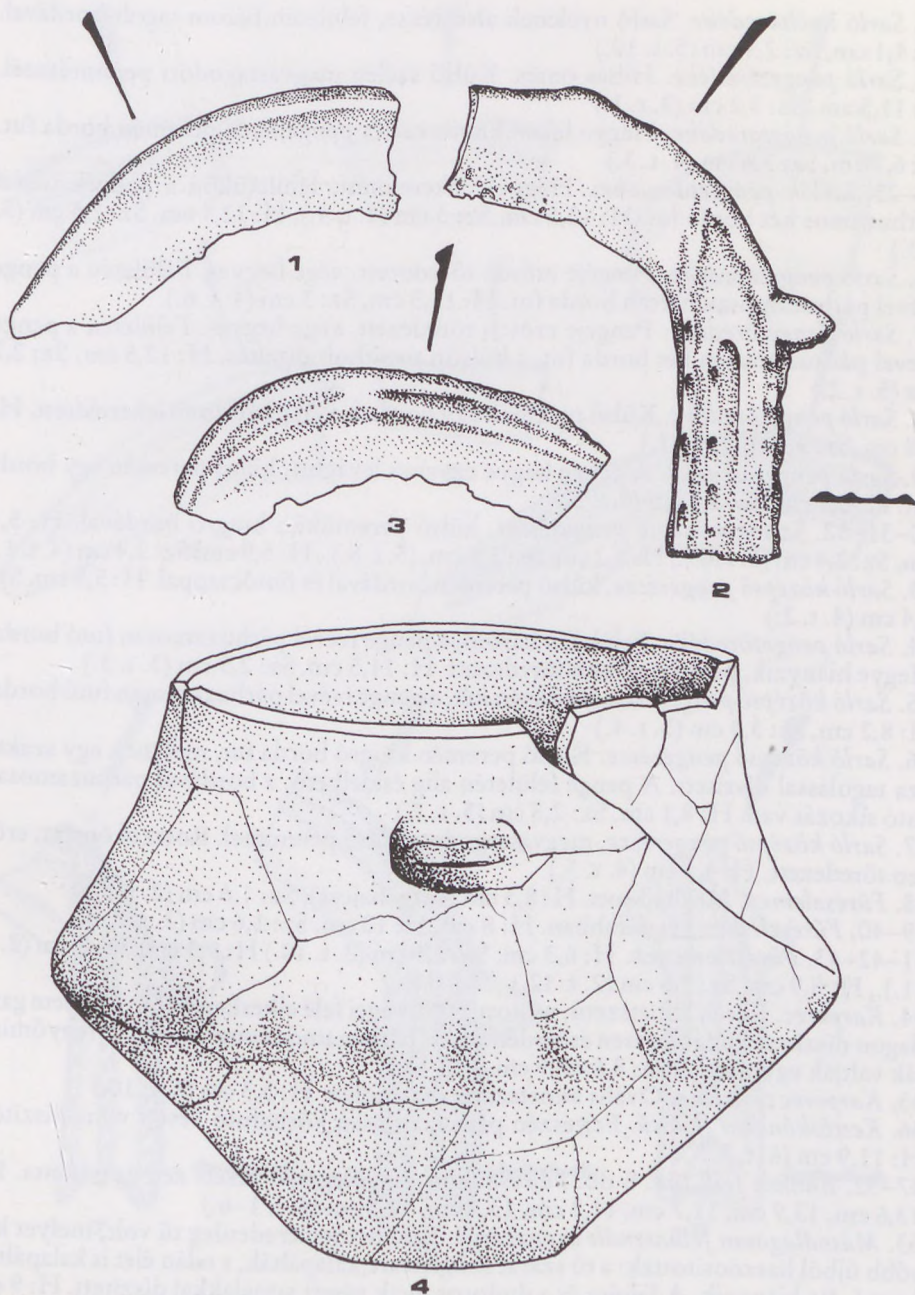
20. *Sarló nyéltöredéke.* Felületén három függőleges tagolt borda. H: 6,9 cm, Sz: 2,2 cm (5. t. 11.)

1. ábra Doboz-Hajdúirtás
Abb. 1. M: 1:2

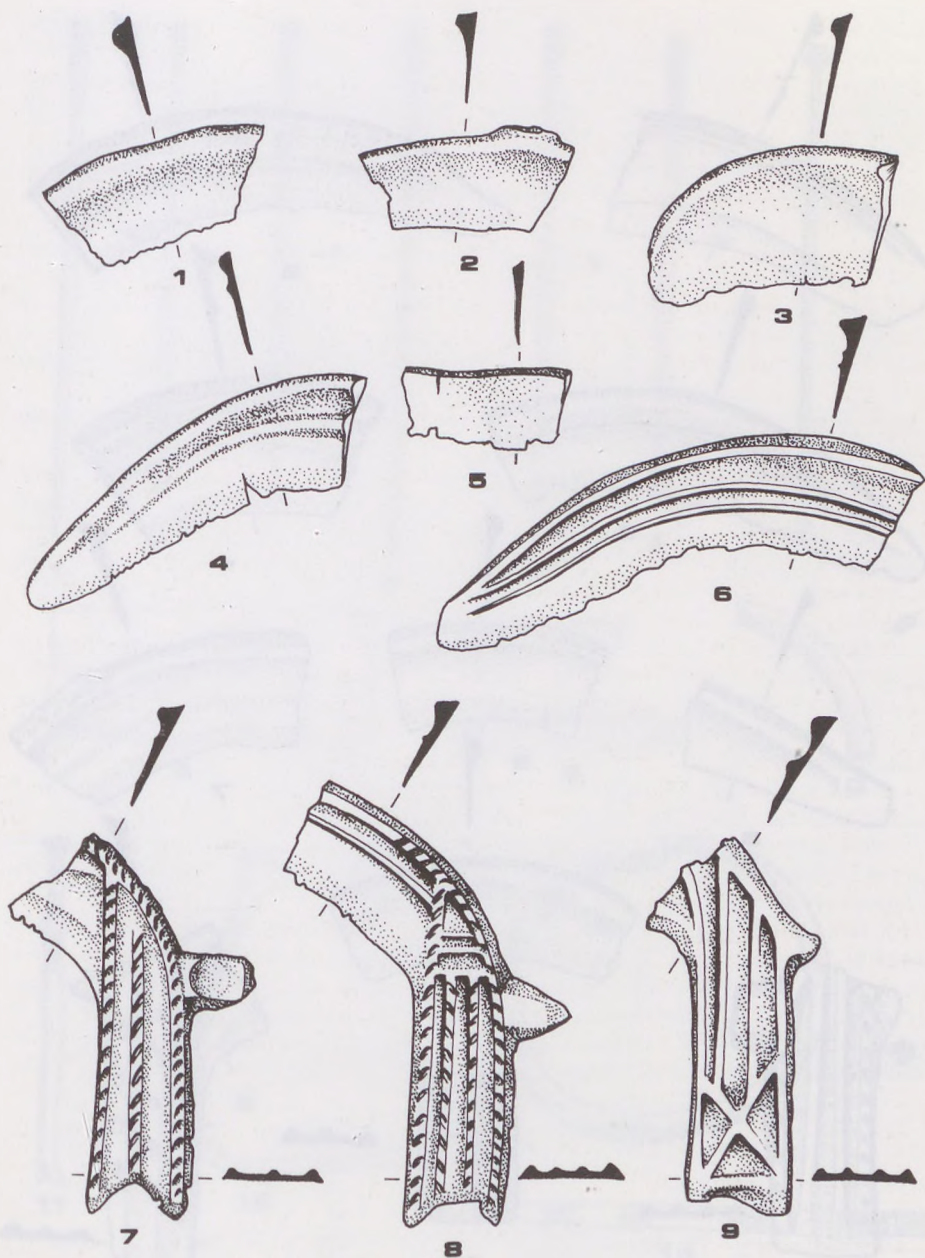

2. ábra Doboz-Hajdúirtás
Abb. 2. M: 1:2

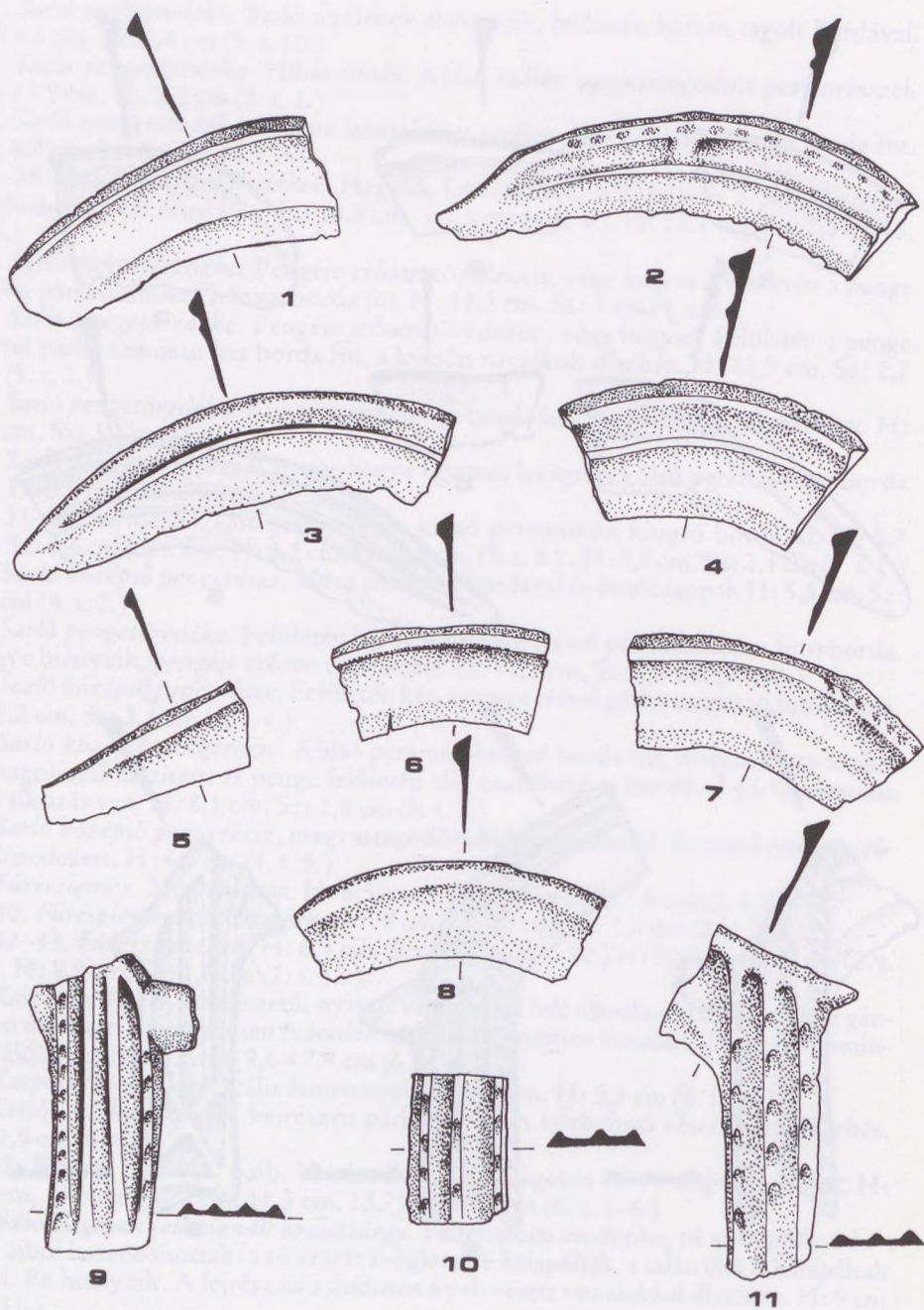

3. ábra Doboz-Hajdúirtás
Abb. 3. M: 1:2

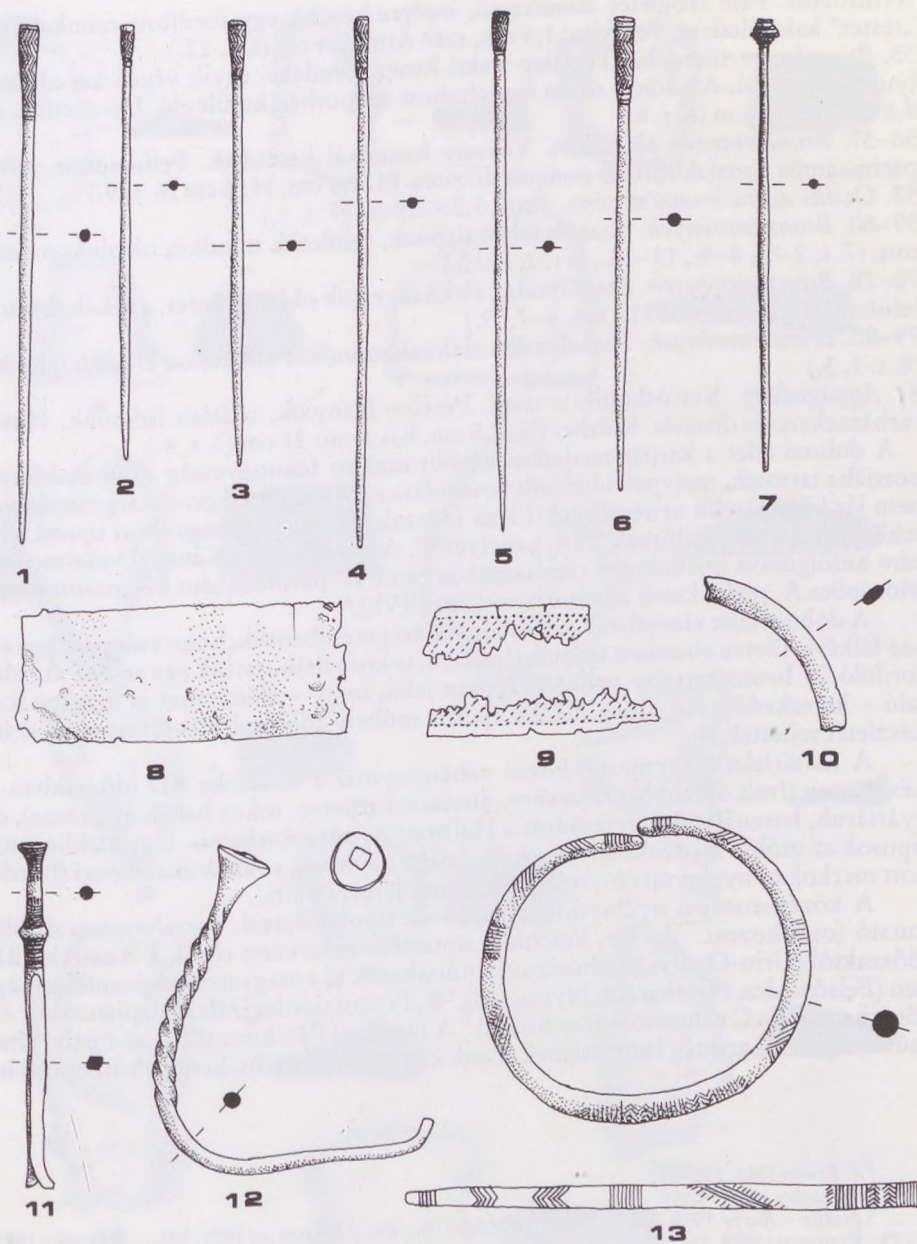
21. *Sarló nyéltöredéke*. Sarló nyelének alsó része, felületén három tagolt bordával. H: 4,1 cm, Sz: 2,4 cm (5. t. 10.)
22. *Sarló pengetöredéke*. Hibás öntés. Külső szélén megvastagodott peremrésszel. H: 11,5 cm, Sz: 3,2 cm (3. t. 1.)
23. *Sarló pengetöredéke*. Hegye lekerekített, széles pengéjének peremén borda fut. H: 6,7 cm, Sz: 3,6 cm (4. t. 3.)
- 24–25. *Sarlók pentgetöredékei*. Hegyük lekerekített, felületükön a pengék ívével párhuzamos két borda fut. H: 10,5 cm, Sz: 3 cm (4. t. 4.), H: 12,1 cm, Sz: 2,5 cm (5. t. 3.)
26. *Sarló pengetöredéke*. Pengéje erősen töredezett, vége hegyes. Felületén a penge ívével párhuzamosan három borda fut. H: 13,3 cm, Sz: 3 cm (4. t. 6.)
27. *Sarló pengetöredéke*. Pengéje erősen töredezett, vége hegyes. Felületén a penge ívével párhuzamosan két borda fut, a külsőn rovátkolt díszítés. H: 12,5 cm, Sz: 2,7 cm (5. t. 2.)
28. *Sarló pengetöredéke*. Külső peremén egy borda fut, hegye erősen lekerekített. H: 8,8 cm, Sz: 3,1 cm (5. t. 1.)
29. *Sarló pengetöredéke*. A penge hegye egyenes levágott, külső peremén egy borda fut. H: 5,9 cm, Sz: 2,9 cm (5. t. 5.)
- 30–31–32. *Sarlók középső pengérészei*, külső peremükön kiugró bordával. H: 5,7 cm, Sz: 2,4 cm (5. t. 6.), H: 8,2 cm, Sz: 2,4 cm, (5. t. 8.), H: 5,9 cm, Sz: 2,4 cm (4. t. 1.)
33. *Sarló középső pengérésze*, külső peremén bordával és öntőcsappal. H: 5,5 cm, Sz: 2,4 cm (4. t. 2.)
34. *Sarló pengetöredéke*. Felületén három, a penge ívével párhuzamosan futó borda. Hegye hiányzik, pengéje erősen töredezett. H: 11,5 cm, Sz: 2,9 cm (3. t. 3.)
35. *Sarló középső pengérésze*. Felületén két, a penge ívével párhuzamosan futó borda. H: 8,2 cm, Sz: 3,4 cm (5. t. 4.)
36. *Sarló középső pengérésze*. Külső peremén kiugró borda fut, melynek egy szakasza tagolással díszített. A penge felületén alig észlelhető, a bordával párhuzamosan futó síkozás van. H: 8,1 cm, Sz: 2,8 cm (5. t. 7.)
37. *Sarló középső pengérésze*, megvastagodott külső peremmel. Rosszul öntött, erősen töredezett. H: 4,4 cm (4. t. 5.)
38. *Fűrészlemez*. Meghajlított. H: 8,5 cm (összehajtva), Sz: 1,6 cm (2. t. 8.)
- 39–40. *Fűrészlemez* két darabban. H: 8 cm, H: 10 cm, Sz: 1,6 cm (2. t. 7, 9.)
- 41–42–43. *Fűrészlemezek*. H: 6,3 cm, Sz: 2,1 cm (2. t. 10.) H: 9,3 cm, Sz: 2 cm (2. t. 11.), H: 8,9 cm, Sz: 1,6 cm (2. t. 12.)
44. *Karperec*. Kerek átmetszetű, nyitott végű, végei felé elkeskenyedek. Felülete gazdagon díszített: függőlegesen és ferdén vésett párhuzamos vonalak, illetve fenyőmin-ták váltják egymást. Átm: $8,6 \times 7,9$ cm (6. t. 13.)
45. *Karperec töredéke*. Ovális átmetszetű, díszítetlen. H: 5,3 cm (6. t. 10.)
46. *Kettőskónikus fejű tű*. Fejrészén párhuzamosan körbefutó vésett vonaldíszítés. H: 11,9 cm (6. t. 7.)
- 47–52. *Bunkós fejű tűk*. 6 db. Fejrészükön függőlegesen vésett zeg-zug minta. H: 13,6 cm, 13,9 cm, 11,7 cm, 11,3 cm, 13,7 cm, 12,5 cm (6. t. 1–6.)
53. *Másodlagosan felhasznált bronztárgy*. Feltehetően eredetileg tű volt, melyet később újból hasznosítottak: a tű szárát szögletesre kalapálták, s talán élet is kalapálták hozzá. Ez hiányzik. A fejrész és a dudoros nyak vésett vonalakkal díszített. H: 9 cm (6. t. 11.)
54. *Ismeretlen rendeltetésű bronztárgy töredéke*. Szára kerek átmetszetű, felső része

4. ábra Doboz-Hajdúirtás
Abb. 4. M: 1:2

5. ábra Doboz-Hajdúirtás
Abb. 5. M: 1:2

6. ábra Doboz-Hajdúirtás
Abb. 6. M: 1:2

tordírozott. Feje szögletes átmetszetű, melyre később egy fordított csonkakúpos „testet” kalapáltak rá. Fej Átm: 1,4 cm, szár Átm: 0,4 cm (6. t. 12.)

55. *Bronzlemez töredéke.* Téglalap alakú lemez töredéke, egyik végén két nitszeglyuk nyomaival. A feltárás során összehajtott állapotban került elő. Díszítetlen. H: 8,8 cm, Sz: 3,4 cm (6. t. 8.)

56–57. *Bronzlemezek töredékei.* Vékony lemezből készültek. Felületükön ferde, párhuzamos vonalakkal álló poncolt díszítés. H: 4,2 cm, H: 6 cm (6. t. 9.)

58. *Ovális alakú bronzöntvény.* Átm: 5,2×2,9 cm (7. t. 1.)

59–60. *Bronzöntvények.* Szabálytalan alakúak, felületük mindkét oldalukon simított. (7. t. 2–5., 8–9., 12–13., 8. t. 2, 8, 10.)

70–78. *Bronzöntvények.* Szabálytalan alakúak, egyik oldaluk érdes, a másik simított felületű. (7. t. 6–7., 10–11., 8. t. 4–7., 9.)

79–80. *Bronzöntvények.* Szabálytalan alakúak, mindkét oldalukon érdes felületűek (8. t. 1, 3.)

81. *Agyagedény.* Kettőskónikus testű. Pereme hiányzik, oldalán fülcsonk. Hasán turbántekercses díszítés. Szürke. Fá: 7,5 cm, has Átm: 21 cm (3. t. 4.)

A dobozi lelet a kárpát-medencei későbronzkori fémművesség azon emlékcsoportjába tartozik, melynek időrendi besorolása a jól kezelhető bronztárgyak alapján nem jár különösebb nehézséggel. Ez az időszak a Kisapáti-Lengyeltóti típusú leletekkel jellemezhető időszak (HA₁), melyet W. A. von Brunn a Közép-Duna-medencére kidolgozott kronológiai rendszerében Stufe II. periódusként határozott meg.⁵ Mozsolics A. pedig kurdi lelethorizontként (BVb).⁶

A dobozi lelet vizsgálatakor már első látásra szembeötlik, hogy a tárgyak egy része félkész, illetve elrontott termék (lándzsa, tokosbalták, sarlók egy része). Az előforduló 23 bronzöntvény pedig világosan jelzi, hogy – ékszereket is magába foglaló – kereskedői, vagy még inkább iparos műhely többnyire beolvasztásra szánt készletét rejtették el.

A raktárlelet tárgytípusai közül néhányat már a Reinecke BD időszakban is készítettek (ívelt oldalú lándzsacsúcs, díszített karperec, tokos balták egy része), de gyártásuk, használatuk folytatódott a Hallstatt A₁ periódusban is. Ugyanakkor más típusok az utóbbi korszakban terjedtek el nagy számban, s váltak általánossá (bordázott markolatú nyelnyújtványos sarlók, fűrészlemezek stb.).

A közép-európai nyelnyújtványos *tőrök* tipológiájával, osztályozásával több kutató foglalkozott.⁷ Az ún. Peschiera típusként elnevezett török a Reinecke BD időszaktól (Uriu-Ópályi lelethorizont) mutathatók ki a magyarországi emléktárgyakban (Felsőzsolca, Nyírkársz, Nyírcsád).⁸ R. Peroni tipologizálása alapján ekkor elsősorban a B és C változatok terjedtek el.⁹ A D típusú Peschiera török az ópályi fémművesség korában még ismeretlenek. Csak később, a Kisapáti-Lengyeltóti típusú le-

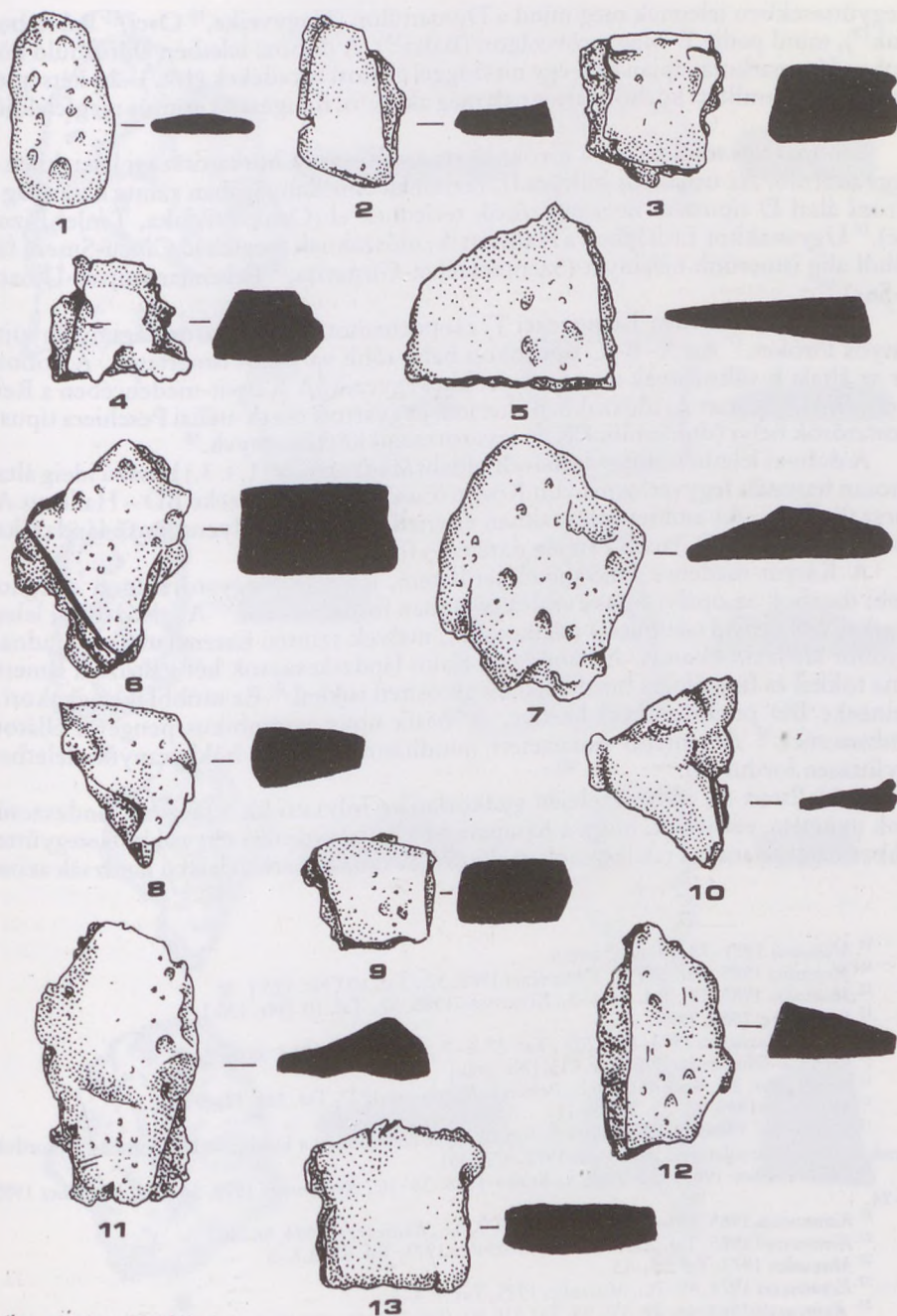
⁵ v. Brunn 1968, 290–292.

⁶ Mozsolics 1985, 78–84.

⁷ Müller – Karpe 1959, Taf. 105–107., PERONI 1956, 69–., MOZSOLICS 1972, 373–., Mozsolics 1985, 17–19., KEMENCZEI 1988, 23–33.

⁸ Nagyobb összefoglalások: RUSU 1963, 180–184., Mozsolics 1972, 69., Mozsolics 1973, 33., KEMENCZEI 1988, 23–33.

⁹ Peroni a „D” csoporton belül három típust különít el: Orci (Oroszi), Bizovac, Tenja. Peroni 1956, 72–76., Taf. 1, 21–24.

7. ábra Doboz-Hajdúirtás
Abb. 7. M: 1:2

letegyüttesekben jelennek meg mind a Dunántúlon (Nagyvejke,¹⁰ Orci,¹¹ Palotabozsok¹²), mind pedig É-Magyarországon (Balsa¹³). A dobozi leletben előforduló középbordás, markolatlapján egy-egy nitszeggel ellátott töredékek (1. t. 1–2.) kétségtelen a fentebb említett körhöz tartoznak még akkor is, ha egészen pontos megfeleltetés nem ismerjük.

A környező területeken a töröknek ez a változata a horvátországi leletekben a leggyakoribb. Az urnasiros kultúra II. fázisának emlékanyagában szinte kizárólag a Peroni által D típusnak nevezett török terjednek el (Otok-Privlaka, Tenje, Bizovac).¹⁴ Ugyanakkor Erdélyben a Hallstatt A₁ időszaknak megfelelő Cincu-Suseni fázisból alig ismerünk néhányat (Szenterzsébet-Guşteriţa,¹⁵ Felsőmarosújvár-Uioara de Sus).¹⁶

A legutóbbi időben Kemenczei T. csoportosította a magyarországi nyelnyújtványos töröket.¹⁷ Az A–B–C típusokon belül több variációt ismertetett. A dobozi tör az általa B változatnak nevezett törökkel egyezik. A Kárpát-medencében a Reinecke BD – Halstatt A₁ időszakban elterjedt és gyártott észak-itáliai Peschiera típusú bronztörök helyi (dunántúli, ÉK-magyarországi) készítmények.¹⁸

A dobozi leletben előforduló ívelt oldalú *lándzsacsúcs* (1. t. 3.) hosszú ideig általánosan használt fegyverforma volt Közép-Európában a Reinecke BD – Hallstatt A₁ korszakokban. Az említett időszakban elterjedt és gyártott ilyen típusú lándzsákat – többek között – G. Jacob Friesen datálta és foglalta össze.¹⁹

A Kárpát-medence különböző területein, így ÉK-Magyarországon a legkorábbi darabok az ópályi típusú emlékanyagban fordulnak elő.²⁰ A felsőzsolcai leletben két újabb lándzsatípussal találkozunk, melyek szintén használatban maradnak későbbi időszakokban is. A babérlevél alakú lándzsacsúcsok két változata ismert: sima tokkal és függőleges bordákkal megerősített tokkal.²¹ Ez utóbbi igen gyakori a Reinecke BD periódusoktól kezdve. A másik típus a rombukus pengével ellátott lándzsacsúcs.²² A fentebb ismertetett mindhárom típus a bükkaranyosi leletben együttesen fordul elő.²³

A Hallstatt A₁ időszak elején gyakorlatilag folytatódik a tárgyalt lándzsacsúcsok gyártása, ezt jelzik, hogy a Kisapáti-Lengyeltóti típusú nagyobb leletegyüttesekben számtalanszor találkozunk ezekkel.²⁴ A sima babérlevélalakú lándzsák azon-

¹⁰ Mészáros 1971–72. 19–66. 5 kép 6.

¹¹ Mozsolics 1985. Taf. 120, 9., Kemenczei 1988, 32., Taf. 10. [Nr. 123.]

¹² Mozsolics 1985, 18., Taf. 74. 1–3., Kemenczei 1988, 32., Taf. 10. [Nr. 130.]

¹³ Kemenczei 1984, 76.

¹⁴ Vinski-Gasparini 1973, 198–203., Taf. 27. 6–7., Taf. 31. 2–5. Taf. 35. 6.

¹⁵ Petrescu-Dîmboviţa 1978, Taf. 115. [Nr. 260.]

¹⁶ Holste 1951, 24., Taf. 46., 8, 11., Petrescu-Dîmboviţa 1977, Taf. 224, 12, 17.

¹⁷ KEMENCZEI 1988, 23–33. Taf. 7–11.

¹⁸ Kemenczei 1988, 32., Mozsolics A. foglalkozott behatóbban a kurdi lelethorizontban előforduló leletek é-itáliai kapcsolataival. Mozsolics 1972, 373–401.

¹⁹ Jacob-Friesen 1969. 220–224., v. Brunn 1968, 34–36., Kemenczei 1974, 56–58., Mozsolics 1985, 20–24.

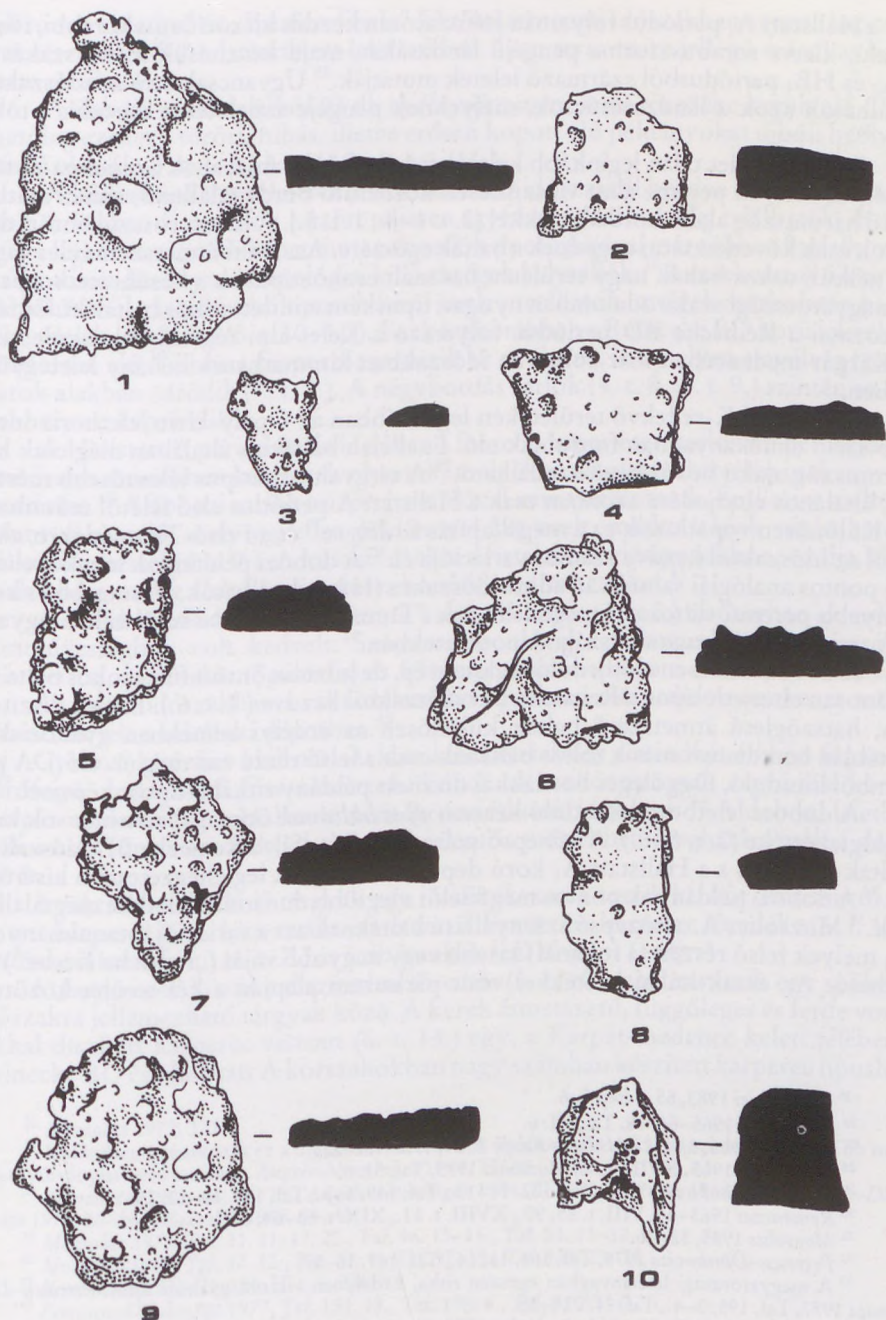
²⁰ Kemenczei 1965, 105–175., Mozsolics 1973, 33., Kemenczei 1974, 56–58.

²¹ Kemenczei 1965. Taf. XIII. 14–15., Mozsolics 1973, Taf. 57. A 6–8.

²² Mozsolics 1973, Taf. 57. A5.

²³ Kemenczei 1974, 49–70., Mozsolics 1985, Taf. 1. 4–5.

²⁴ Kemenczei 1963–64, 29–31., 35. Taf. III. 50., Taf. VII. 81–84., Kemenczei 1965–66, Taf. III. 1–2., Kemenczei 1969, Taf. VI. 12, 14., Kemenczei 1984, 74–75.

8. ábra Doboz-Hajdúirtás
Abb. 8. M: 1:2

ban a Hallstatt A₁ periódus folyamán fokozatosan kezdik kiszorítani a korábbi, ívelt oldalú, illetve rombuszforma pengéjű lándzsákat, majd készítésük fő korszakát a HA₂ és HB₁ periódusból származó leletek mutatják.²⁵ Ugyancsak erre az időszakra datálhatók azok a lándzsacsúcsok, melyeknek pengéje szögletesen záródik a tokhoz.²⁶

A dobozi lelet talán leginkább keltezhető értékű darabjai azok a *tokos balta* töredékek, melyek pereme alatt vízszintesen körbefutó borda található, ehhez csatlakozó háromszög alakú bordadíszekkel (2. t. 1–4., 1. t. 8.). A hibás, rosszul öntött darabok csak következtetni engednek a balták egészére. Az ovális átmetszetű füles vagy fül nélküli tokos balták nagy területen használt eszköztípusok a későbronzkorban. A magyarországi szakirodalomban nyugati típusként említett tokos balták különféle változatai a Reinecke BD periódus folyamán a Kelet-alpi régiókban alakult ki.²⁷ A Kárpát-medencében már ebben az időszakban kimutathatók néhány leletegyüttesben.

A Dunától K-re fekvő területeken legkorábban az Opály-Uriu lelethorizontot képviselő emléanyagban fordulnak elő. Ezeken a baltákon általában még csak két háromszög alakú bordadíszítés található.²⁸ A tárgyalt baltatípus jelentősebb mértékű, általános elterjedése azonban csak a Hallstatt A periódus első felétől mutatható ki. Különösen vonatkozik ez a megállapítás Erdélyre²⁹ és a Felső-Tiszavidékre, ahol ettől az időszaktól kezdve számos variációja él.³⁰ A dobozi példányok megközelítőleg pontos analógiái szintén az adott időszakra (HA₁) datálhatók. Vastagabb és keskenyebb peremű változatai megtalálhatók a Dunától Ny-ra eső területeken ugyanúgy, mint az ÉK-magyarországi depotleletekben.³¹

A dobozi leletben előforduló csaknem ép, de hibásan öntött füles tokos balta általánosan elterjedt típus a Reinecke BD időszaktól kezdve (1. t. 6.). Ezek a díszítetlen, hatszögletű átmetszetű balták különösen az erdélyi leletekben gyakoriak.³² A táblán bemutatott másik tokos baltának csak a felső része van meg (1. t. 5.). A peremből kiinduló, függőleges bordákkal díszített példány ritkább típust képvisel.³³

A dobozi leletben előforduló két *szárnyas baltának* önmagában nincs sok kronológiai értéke (2. t. 5–6.). A középső szárnyállású balták a Reinecke BD időszaktól váltak ismertté, s a Hallstatt A₁ korú depotleletek egyik legjellegzetesebb kísérőjévé.³⁴ A dobozi példányok pontos megfelelői a legtöbb dunántúli leletben megtalálhatók.³⁵ Mozsolics A. a középső szárnyállású baltáknak azt a variációját tanulmányozta, melyek felső részén (a fokánál) kisebb vagy nagyobb vájat („italische Kerbe”) található. Az észak-itáliai leletekkel vont párhuzam alapján a két terület között, a

²⁵ Kemenczei 1983, 65. 3 kép 5–6.

²⁶ Kemenczei 1965–66. 18. Taf. III. 6.

²⁷ v. Brunn 1968, 37–38., Müller–Karpe 1959, 192. Abb. 27.

²⁸ Kemenczei 1965. XVIII. t. 4., Mozsolics 1973, Taf. 51. 6.

²⁹ Petrescu–Dimbovita 1977, Taf. 102. 11–13., Taf. 149. 1–5., Taf. 194. 11–13, 15.

³⁰ Kemenczei 1963–64, VIII. t. 85, 90., XVIII. t. 11., XIX. t. 63–64, 67.

³¹ Mozsolics 1985, 32–36.

³² Petrescu–Dimbovita 1978, Taf. 161. 11, 14., Taf. 141. 16–17.

³³ A magyarországi leletanyagban egészen ritka, Erdélyben viszont gyakori típus. Petrescu–Dimbovita 1977, Taf. 195. 3–4., Taf. 217. 14–15.

³⁴ v. Brunn 1968, 79–82., Abb. 8., Vulpe 1975, 72–77. Taf. 40–43., Mozsolics 1985, 30–32.

³⁵ Mozsolics 1985, Taf. 31. 3–6., Taf. 42. 1., Taf. 45. 1.

„Bronzo recente” és „Bronzo finale” közötti átmeneti időszakban szoros kapcsolatot tétel fel.³⁶ Az ismertetett leletünkben ilyen terra mare jellegű szárnyas balták nem találhatók.

A dobozi raktárleletből 23 db *nyélnyújtványos sarló* töredéke került elő. Feltehetőleg ezeket a törött, hibás, illetve erősen kopott élő példányokat újbóli beolvasztásra szánták (3. t. 1–3., 4. t. 1–9., 5. t. 1–11.).

A különböző depotleletek a Reinecke BD időszaktól kezdve különösen gazdagok sarlókban.³⁷ A sarlók között teljesen egyforma darabok alig találhatók, díszítésük a legváltozatosabb képet mutat. A sarlók tipológiájával már többen foglalkoztak, s úgy tűnik, bizonyos kronológiai különbségek helytállóak.³⁸ A markolatnyújtványos sarlók közül a legidősebb típusok közé azok sorolhatók, melyek markolatán három függőleges borda fut (5. t. 10–11.). Ezek legkorábban a Reinecke BD korú leletekben fordulnak elő.³⁹ Ebbe a csoportba tartozik az a változat is, amelyen a nyélvég fecskefarok alakban záródik (4. t. 7.). A négybordás sarlók (4. t. 8., 5. t. 9.) szintén az idősebb típust képviselik.

A Hallstatt A periódus első felében a fentebb ismertetett sarlók mellett egyre jelentősebb mértékben készültek olyanok, melyek markolatának szélén csak egy-egy borda fut.⁴⁰ A dobozi sarlók között hasonlóval nem találkozunk. Említésre méltó viszont az a sarló, mely egyetlen példánnyal képviselt, markolatának végén kereszt alakú díszítéssel (4. t. 9.). A kutatás ezeket a fiatalabb sarlótípusokhoz sorolja, akár csak a háromszög alakú és vízszintes bordákkal díszítetteket.⁴¹

A sarlók markolatán lévő „hurok” alakú díszítés (3. t. 2.) elsősorban az erdélyi fémművességben volt kedvelt. Számos hasonlóval találkozunk a szenterzsébeti (Guşterița), ispánlakai (Şpálnaca) és felsőmarosújvári (Uioara de Sus) leletekben.⁴²

Az adott időszakban a raktárleletekben gyakran előforduló terra mare sarlók nincsenek jelen a dobozi depotban.⁴³

Gyakori kísérői a Hallstatt A-kori kincsleleteknek a mindkét élükön fogazott, aprófogú, szalagszerű *fűrészlemezek*. Ennek az eszköztípusnak a gyártási kora a Kárpát-medencében a Hallstatt A és B₁ periódusok ideje volt.⁴⁴ A dobozi leletben előforduló fűrészlemezek (2. t. 7–12.) jelentős mértékben meghatározzák a depot korát.

A raktárleletben lévő tárgyak egy részét ékszerek teszik ki: kör átmetszetű díszített karperec (6. t. 13.), ovális átmetszetű díszítetlen karperec töredéke (6. t. 10.), kettőskónikus fejű tű (6. t. 7.) és 6 db bunkós fejű tű (6. t. 1–6.).

A *karperecek* közül a díszítetlen töredék (6. t. 10.) nem tartozik egy szűkebb időszakra jellemezhető tárgyak közé. A kerek átmetszetű, függőleges és ferde vonalakkal díszített karperec viszont (6. t. 13.) egy, a Kárpát-medence keleti felében a Reinecke BD és Hallstatt A korszakokban nagy számban készített karperec típushoz

³⁶ *Mozsolics* 1972, 373–.

³⁷ Különösen vonatkozik ez a dunántúli leletekre. A Balaton környéki bronzleletekhez 512 db markolatnyújtványos sarló tartozik. *Angeli-Neuninger* 1964, 77–89., *Mozsolics* 1975, 13.

³⁸ *Kemenczei* 1965–66, 18–19., *Angeli-Neuninger* 1964, 77–89., v. *Brunn* 1968, 38., *Petrescu-Dîmbovița* 1978, 26–56., *Mozsolics* 1985, 44–45.

³⁹ *Mozsolics* 1973, Taf. 31. 11, 17, 20., Taf. 46. 13–14., Taf. 54. 11–12.

⁴⁰ *Mozsolics* 1985, Taf. 37. 12., Taf. 73. 9., Taf. 97. 15., Taf. 108. 25–26.

⁴¹ *Kemenczei* 1970–71, 135. II. t. 1., III. t. 8.

⁴² *Petrescu-Dîmbovița* 1977, Taf. 152. 18., Taf. 198. 8., Taf. 230. 5–6.

⁴³ *Mozsolics* 1972, 374–.

⁴⁴ *Rusu* 1963. 187., *Kemenczei* 1970–71, 135.

tartozik.⁴⁵ Különösen az erdélyi és felső-Tisza-vidéki bronzművességnek volt kedvelt terméke. Az előbbiben az egyenes és ferde vonalakból álló minták mellett igen elterjedt volt az íves, hullámvonalakból álló díszítés is.⁴⁶

A dobozi leletben előforduló kettőskónikus, vízszintesen vonalkázott fejű *tű* (6. t. 7.) pontos analógiáját viszonylag kevés magyarországi lelőhelyről ismerjük. A Hallstatt A₁ időszakra datált nagyvejkei kincsben három töredéke fordul elő.⁴⁷ A pölöskei leletben a nagyvejkeikkel nagyrészt azonos bronztárgyak társaságában találjuk.⁴⁸ A környező területeken a szlovákiai leletanyagban ugyanúgy megvan,⁴⁹ mint Morvaországban, a kelet-alpi régiókban,⁵⁰ vagy Horvátországban.⁵¹ Az itt felsorolt területek egyúttal sejtetni engedik ennek a későbronzkori ékszer típusnak elterjedési irányát, utalva arra, hogy tünik formaadó műhelye az urnasíros kultúra lehetett.

Szintén általánosan elterjedtek Közép-Európában az urnasíros kultúra idősebb periódusától kezdve az ún. bunkós fejű tűk. A dobozi leletben 6 db zeg-zug mintával díszített példány található (6. t. 1–6.). Hazai leletanyagból a Hallstatt A₁ időszakból alig ismerjük, de a környező területekről annál többet.⁵² Ez a tűtípus hosszú ideig használatban van, előfordul még az urnasíros kultúra fiatalabb periódusában is.⁵³

Két ismeretlen rendeltetésű bronztárggyal is találkozunk a dobozi leletben. Az egyik kétségtelen, másodlagosan felhasznált tárgy (6. t. 11.). Feltehetően eredetileg tű volt, erre utal a fej és a nyak formája, díszítése. Ehhez hasonló bronztűk az idősebb, illetve a korai urnasíros időszaknak megfelelő periódustól kezdve ismertek.⁵⁴ A Dobozon előkerült példányt valószínűleg elhasználódása következtében (talán eltört) újból megmunkálták, a szárát szögletes keresztmetszetűre kalapálták. Roncsolt vége miatt azonban újabb funkciójáról biztosat nem mondhatunk.

A másik ismeretlen rendeltetésű tárgytöredék felhasználását teljes bizonytalanság fedi (6. t. 12.). Robusztus, erős teste, formája miatt nem valószínű, hogy eredetileg tű volt. Nyakperecek ugyan előfordulnak nemcsak a Hallstatt A₁, de az azt megelőző időszakban is, de azok nem emlékeztetnek példányunkra.⁵⁵ Az azonban bizonyos, hogy az egyik végén lévő fordított csónkakúpos részt utólag illesztették hozzá.

A raktárleletben előforduló három *bronzlemez* töredékéből kettő díszített, s feltehetően összetartozik (6. t. 9.). A vékony lemezből készült tárgy felületén ferde vonalakból álló poncolt díszítés található. Valószínűleg bronzöv része lehetett. A Hallstatt A₁ periódusra datált későbronzkori kincsleletekben előforduló bronzövek közül stílusában és díszítésében talán a kéki⁵⁶, a vajdácskai⁵⁷, a felsőmarosújvári (Uciara de Sus)⁵⁸ és a drslaviceai töredékek állnak hozzá a legközelebb⁵⁹. A másik tö-

⁴⁵ Kemenczei 1970–71, 135., *Mozsolics* 1973, 54., *Mozsolics* 1985, 64.

⁴⁶ Petrescu-Dimbovița 1977, Taf. 207. 2–5.

⁴⁷ Mészáros 1971–72, 39–42., XII. t. 1–3.

⁴⁸ *Mozsolics* 1985, Taf. 128. 22.

⁴⁹ Novotná 1980, 134–135., Taf. 40. 870, 874, 877.

⁵⁰ Rihovský 1979, 121–124., Taf. 37. 745–747.

⁵¹ Vinski-Gasparini 1973, Taf. 26. 5–6.

⁵² Rihovský 1979, 145–153., Taf. 46–49., Novotná 1980, 139–144. Taf. 41–42.

⁵³ Rihovský 1983, 36.

⁵⁴ Rihovský 1979, 104., Taf. 30. 561.

⁵⁵ Novotná 1984, Kemenczei 1983, 66.

⁵⁶ *Mozsolics* 1985, Taf. 192. 1.

⁵⁷ Kemenczei 1981, Taf. 5–6.

⁵⁸ Petrescu-Dimbovița 1977, Taf. 255. 2., Taf. 256.

⁵⁹ Kilian-Dirlmeier 1975, Taf. 108. 441.

redék vastagabb lemezből készült, egyik végén két szegecslyuk kezdeménye látszik (6. t. 8.). Legjobb párhuzamát szintén a kéki leletből ismerjük⁶⁰.

A dobozi raktárleletből 23 bronzöntvény került elő (7. t. 1–12., 8. t. 1–10.). A durva, szabálytalan alakú bronzöntvények rendszeres kísérői a későbronzkori raktárleleteknek.⁶¹

A dobozi lelet korának meghatározásánál döntő fontosságú, hogy a bronzdepot egy ferdén bordázott hasú gávai edényből került elő (3. t. 4.). 1976-ban Doboz egy másik, a Hajdúirtáshoz közel eső határrészen, Faluhelyen egy Árpád-kori templomot és az azt körülvevő temetőt kezdték feltárni.⁶² Már az ásás elejétől megfigyelhető volt, hogy a koraközépkori rétegek alatt a későbronzkori gávai kultúra településének nyomai találhatók. Az előkerült kerámialeletekből (ujjbenyomásos bordadíszes fazekak, vízszintesen árkolt nyakú pszeudovillanova típusú urnák, turbántekercses tálak) az előzetes tanulmányozás során arra következtetésre jutottunk, hogy a faluhelyi telepet a gávai népesség a kultúra életének korai periódusának vége felé használta.⁶³ Bár meg kell jegyeznünk, hogy az erre az időszakra annyira jellemző hullámvonalas dísszel ellátott edények viszonylag alacsony számban fordulnak elő, de ez magyarázható azzal is, hogy a lelőhely a kultúra törzsterületétől kissé távolabb fekszik.

A dobozi gávai edény leginkább urna formára emlékeztet. A hasán lévő ferde, illetve a nyakán gyengén kivehető vízszintesen futó árkolás kedvelt díszítőmotívum volt a gávai fazekasságnak. A Tiszavidéknek a gávai kultúra korszaka előtti lakossága nem díszítette agyagedényeinek vállát síkozással, turbántekercses mintával. Ezt a díszítésmódot a nyugat-kárpátmedencei korai urnasíros kultúra fazekassága használta először, s attól vették át a Tisza-vidék népei.⁶⁴

Az ópályi típusú depotleletek földbe kerülését követő időszakból jelentős számú bronzleletet ismerünk ÉK-Magyarországról.⁶⁵ Ezeknek előkerülési területén találhatók a gávai nép települései is. A gávai emlékanyagba történő besorolásukat néhány olyan bronzlelet is alátámasztja, amelyek gávai típusú agyagedényekben kerültek elő (Nagykálló–Telekoldal, Piricse I., Tállya, Vajdácska).⁶⁶ Ezek nagy részét a kutatás a gávai fémművesség első szakaszának emlékeként tartja számon.⁶⁷ A nagyszámú, az előzőekkel azonos tárgytypusokat tartalmazó dobozi leletet szintén ebbe a körbe soroljuk, annak ellenére, hogy a lelőhely a kultúra területének szélén fekszik.

A gávai kultúra fémművességének első szakaszából származó emlékanyag földbe kerülésének okáról biztosat nem tudunk. A kerámialeletek tanúsága szerint a gávai nép életében ekkor nem következett be törés. Sokkal valószínűbb, hogy helyi okok vezethettek egy-egy, a bronzművesek által összegyűjtött és beolvasztásra szánt tárgycsoport elrejtéséhez. A Doboz–Hajdúirtáson előkerült raktárlelet elrejtésének korát – a benne előforduló legfiatalabb bronztárgyak, illetve a gávai edény alapján – a Hallstatt A₁ időszakra helyezzük.

⁶⁰ *Mozsolics* 1985, Taf. 192. 29.

⁶¹ *Mozsolics* 1984, 20–72.

⁶² *Kovalovszki* 1989, 133–.

⁶³ A gávai kultúra kerámiaművességéről a legújabb összefoglalást l. *Kemenczei* 1984, 64–71.

⁶⁴ *Kemenczei* 1984, 70–71.

⁶⁵ A Tisza-vidéken kialakult gávai népesség fémművészete igen szorosan kapcsolódott Erdélyhez. Bár a két terület bronziparában nagyon sok a hasonlóság, – a nyersanyag lelőhelyek miatt – Erdély jelentősége mégis nagyobb volt. *Kemenczei* 1984, 73., *Rusu* 1981, 379., *Kacsó* 1991.

⁶⁶ *Mozsolics* 1985, Taf. 158., Taf. 174–179., Taf. 197–199., Taf. 159–165., *Kemenczei* 1981.

⁶⁷ *Kemenczei* 1984, 74.

- ANGELI – NEUNINGER 1964. *Angeli, W. – Neuninger, H.*, Ein urnenfelderzeitlicher Depotfund aus der Gegend des Plattensees. MAG 93–94 (1964) 77–89.
- BRUNN 1968. *von Brunn, W. A.*, Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit. Berlin 1968.
- HOLSTE 1951. *Holste, F.*, Hortfunde Südosteuropas. Marburg/Lahn 1951.
- HOLSTE 1962. *Holste, F.*, Zur Chronologie der südosteuropäischen Depotfunde der Urnenfelderzeit. Marburg/Lahn 1962.
- JACOB – FRIESEN 1967. *Jacob – Friesen, G.*, Bronzezeitliche Lanzenspitzen Norddeutschlands und Skandinaviens. Hildesheim 1967.
- JÓSA – KEMENCZEI 1963–64. *Jósa – Kemenczei, T.*, Bronzkori halmazleletek. JAMÉ 6 (1963–64.) 19–45.
- KACSO 1991. *Kacsó, K.*, Bronzkori fémművesség Észak-Erdélyben. Százhalombatta 1991.
- KEMENCZEI 1965. *Kemenczei, T.*, Die Chronologie der Hortfunde vom Typ Rimaszombat. HOMÉ 5 (1965) 105–175.
- KEMENCZEI 1965–66. *Kemenczei, T.*, A Napkor-piripucpusztai bronzlelet. JAMÉ 8–9 (1965–66.) 13–24.
- KEMENCZEI 1968. *Kemenczei, T.*, Óskori bronztárgyak a miskolci múzeumban. HOMÉ 8 (1968) 19–46.
- KEMENCZEI 1969. *Kemenczei, T.*, Újabb bronzleletek Borsod megyéből. HOMÉ (1969) 27–68.
- KEMENCZEI 1970–71. *Kemenczei, T.*, A Gyöngyössolymos-kishegyi bronzleletek EMÉ 8–9 (1970–71) 133–146.
- KEMENCZEI 1974. *Kemenczei, T.*, Zur Deutung der Depotfunde von Aranyos. FolArch 25 (1974) 49–70.
- KEMENCZEI 1981. *Kemenczei, T.*, Der Bronzefund von Vajdáciska. In: Studien zur Bronzezeit. Festschrift für W. A. v. Brunn. (1981) 151–161.
- KEMENCZEI 1983. *Kemenczei, T.*, A Tatabánya-bánhidai bronzlelet. ArchÉrt. 109 (1983) 61–68.
- KEMENCZEI 1984. *Kemenczei, T.*, Die Spätbronzezeit Nordostungarns. Budapest (1984).
- KEMENCZEI 1988. *Kemenczei, T.*, Die Schwerter in Ungarn I. PBF IV/6 München 1988.
- KILIAN – DIRLMEIER 1975. *Kilian – Dirlmeier, I.*, Gürtelhaken, Gürtelbleche und Blechgürtel der Bronzezeit in Mitteleuropa. PBF XII/2. München 1975.
- KOVALOVSKI 1989. *Kovalovszki, J.*, Doboz történetének vázlata. Dobozi tanulmányok. Békéscsaba (1989) 115–147.
- MESZÁROS 1971–72. *Mészáros, Gy.*, A nagyvejkei későbronzkori kincslelet. SZMÉ 1971–1972. 19–66.
- MESZÁROS 1977–78. *Mészáros, Gy.*, Későbronzkori kincslelet Dombóvár-Szarvasd pusztán. SZMÉ 1977–78. 3–22.
- MOZSOLICS 1972. *Mozsolics, A.*, Beziehungen zwischen Italien und Ungarn während „Bronzo recente“ und „Bronzo finale“. Rivista di Scienze Preistoriche 27 (1972) 373–401.
- MOZSOLICS 1973. *Mozsolics, A.*, Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Budapest 1973.
- MOZSOLICS 1975. *Mozsolics, A.*, Somogy megyei bronzleletek. Somogyi Múzeumok Közleményei 2 (1975) 5–21.
- MOZSOLICS 1984. *Mozsolics, A.*, Ein Beitrag zum Metallhandwerk der ungarischen Bronzezeit. BRGK 65 (1984) 20–72.
- MOZSOLICS 1985. *Mozsolics, A.*, Bronzefunde aus Ungarn. Budapest 1985.
- MÜLLER – KARPE 1959. *Müller – Karpe, H.*, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Berlin 1959.
- NOVOTNÁ 1970. *Novotná, M.*, Die Bronzehortfunde in der Slowakei. Bratislava 1970.
- NOVOTNÁ 1980. *Novotná, M.*, Die Nadeln in der Slowakei. PBF XIII/6 München 1980.
- NOVOTNÁ 1984. *Novotná, M.*, Halsringe und Diademe in der Slowakei. PBF XI/4. München 1984.
- PATEK 1968. *Patek, E.*, Die Urnenfelderkultur in Transdanubien. Budapest 1968.
- PERONI 1956. *Peroni, R.*, Zur Gruppierung der mitteleuropäischen Griffzungendolche der späten Bronzezeit. Badische Fundberichte 20 (1956) 69–92.
- PETRESCU – DIMBOVIȚA 1977. *Petrescu – Dimbovița, M.*, Depozite de bronzuri din România. București 1977.
- PETRESCU – DIMBOVIȚA 1978. *Petrescu – Dimbovița, M.*, Die Sicheln in Rumänien. PBF. XVIII/1. München 1978.
- ŘÍHOVSKÝ 1979. *Říhovský, J.*, Die Nadeln in Mähren und im Ostalpengebiet. PBF XIII/5 München 1979.
- ŘÍHOVSKÝ 1983. *Říhovský, J.*, Die Nadeln in Westungarn I. PBF XIII/10. München 1983.
- RUSU 1968. *Rusu, M.*, Die Verbreitung der Bronzehortfunde in Transilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die mittlere Hallstattzeit. Dacia 7 (1963) 177–210.
- RUSU 1981. *Rusu, M.*, Bemerkungen zu den grossen Werkstätten – und Giessereifunde aus Siebenbürgen. In: Studien zur Bronzezeit. Festschrift für W. A. v. Brunn 1981. 375–401.
- VINSKI – GASPARINI 1973. *Vinski – Gasparini, K.*, Kultura polja sa žarama u Severnoj Hrvatskoj. Zadar 1973.
- VULPE 1975. *Vulpe, A.*, Die Äxte und Beile in Rumänien. II. PBF IX/5. München 1975.

DER SPÄTBRONZEZEITLICHE DEPOTFUND VON DOBOZ

In einer der Gemarkungen der am östlichen Rande von Csongrád liegenden Ortschaft Doboz, im sog. Hajdúirtás wurde 1975 unter authentischen Umständen ein spätbronzezeitlicher Bronzefundkomplex zutage gefördert. Der damals noch aus 79 Stücken bestehende Fund kam 40—45 cm tief unter der Erdoberfläche zum Vorschein. Sein Großteil befand sich in einem doppelkonischen Gefäß von mangelhaftem Rand und turbanartig facettiertem Bauch, der kleinere Teil um dieses Gefäß herum. Im nächsten Grabungssaison wurden in der Nachbarschaft des Profils des Bronzefundes weitere Bronze fragmente entdeckt, die aller Wahrscheinlichkeit nach zum Depot gehörten. Vermutlich kamen sie während eines früheren Tiefpfluges auf diesen Platz und zu dieser Zeit dürfte auch das Gefäß beschädigt worden sein.

Das insgesamt 620 dg schwere, sich aus 81 Stücken zusammensetzende Depotfund enthält die folgenden Gegenstandstypen: Fragmente von bronzenen Griffzungendolchen (Taf. 1 1—2), Tüllenlanzenspitze mit geschweifeter Seite (Taf. 1 3), Tüllenbeilfragmente von sechseckigem Querschnitt (Taf. 1 4., 6—7), Tüllenbeilfragmente mit geripptem Rand (Taf. 2 1—3, Taf. 1 8), zwei mittelständige Lappenbeile (Taf. 2 5—6), Zungensichelfragmente mit dreifach geripptem Griff (Taf. 3 1—3, Taf. 4., Taf. 5.), Sägeblätter (Taf. 2 7—12), linearverzierter Arming mit rundem Querschnitt (Taf. 6 13), Fragment eines unverzierten Armringes von ovalem Querschnitt (Taf. 6 10), Nadel mit doppelkonischem Kopf (Taf. 6 7), Keulenkopfnadeln (Taf. 6 1—6), Bronzeblechfragmente (Taf. 6 8—9), Bronzegüsse (Taf. 7, Taf. 8), zwei Bronzegegenstände von unbekannter Funktion (Taf. 6 11—12), sowie ein Gefäßfragment aus der Gáva-Kultur (Taf. 3 4).

Der Fund von Doboz gehört in jene Denkmalgruppe der spätbronzezeitlichen Metallkunst des Karpatenbeckens, die anhand der gut datierbaren Bronzegegenstände ohne besondere Schwierigkeit chronologisch eingereiht werden kann. Dieser Zeitabschnitt ist die mit den Funden von Kisapát-Lengyeltóti-Typ charakterisierbare Periode (HA₁) welche von W. A. von Brunn in dem von ihm auf das mittlere Donaubecken ausgearbeitete chronologische System als Stufe II-Periode, hingegen von A. Mozsolics als Fundhorizont von Kurd bestimmt wurde (BVb).

Bei der Untersuchung des Fundes von Doboz fällt auf den ersten Blick auf, daß ein Teil der Gegenstände halbfertige bzw. Fehlprodukte sind (Lanze, Tüllenbeile, Teile von Sicheln). Die 23 vorkommenden Bronzegüsse zeigen deutlich an, daß hier entweder Kaufleute ihre Schmuckstücke, oder viel mehr eine Werkstatt meistens ihren, zum Einschmelzen vorgesehenen Bestand verborgen haben.

Einige von den Gegenstandstypen des Depotfundes wurden schon in der Periode Reinecke BD hergestellt (Lanzenspitze mit geschweifeter Seite, Tüllenbeil von sechseckigem Querschnitt, mittelständiges Lappenbeil, linearverzierter Arming). Die Erzeugung und Anwendung dieser setzte sich auch in der Periode Hallstatt A₁ fort. Gleichzeitig verbreiteten sich in der zuletzt genannten Periode auch andere Typen in großer Zahl und wurden allgemein gebraucht (Zungensicheln mit geripptem Griff, Tüllenbeile mit dreieckigen Rippen verziert, Sägeblätter).

Bei der Altersbestimmung des Fundes von Doboz ist es von entscheidender Wichtigkeit, daß sich das Bronzedept in einem *Gefäß der Gáva-Kultur* mit schräg geripptem Bauch befunden hat (Taf. 3 4).

1976 begann man in einer anderen, in der Nähe zu Hajdúirtás liegenden Gemarkung, in Faluhely eine arpadenzeitliche Kirche und den sie umgebenden Friedhof zu erschließen.⁶² Schon von Beginn der Ausgrabung an konnte beobachtet werden, daß unter den frühmittelalterlichen Schichten spätbronzezeitliche Siedlungsspuren der Gáva-Kultur zu beobachten sind. Aus den zutage geförderten Keramikfunden durch Fingereindrücke verzierte Töpfe, Urnen von Pseudo-Villanova-Typ mit waagrecht kanneliertem Hals, turbanartig facettierte Schüsseln konnten wir im Laufe der vorangehenden Untersuchungen darauf schließen, daß die Siedlung Faluhely von der Bevölkerung am Ende der Frühperiode der Gáva-Kultur bewohnt war.⁶³ Wir müssen zwar bemerken, daß die für diese Periode so charakteristischen, mit Wellenlinienverzierung versehenen Gefäße in verhältnismäßig niedriger Zahl vorkommen, was aber auch damit zu erklären ist, daß der Fundort vom Stammesgebiet etwas weiter liegt.

Das Gefäß von Doboz aus der Gáva-Kultur erinnert uns vor allem an die Urnenform. Die auf dem Bauch des Gefäßes befindliche schräge, bzw. auf dem Hals schwach erkennbare, waagrecht verlaufende Kannelierung, war ein beliebtes Ziermotiv der Töpferei der Gáva-Kultur. Von den Bewohnern der Theißgegend vor der Periode der Gáva-Kultur wurde die Schulter der Tongefäße nicht mit Facettierung, mit turbanartig facettiertem Motiv verziert. Diese Verzierungsart wandte zuerst die Töpferei der Frühurnenfelderkultur des westlichen Karpatenbeckens an und sie wurde dann von dieser von den Völkern der Theißgegend übernommen.⁶⁴

Aus der Periode, nach der die Depotfunde von Ópályi-Typ in die Erde gekommen sind, kennen wir eine bedeutende Anzahl von Bronzefunden aus NO-Ungarn⁶⁵. Auf den Fundorten dieser befinden sich auch die Siedlungen des Volkes der Gáva-Kultur. Die Einreihung in das Denkmalmaterial der Gáva-Kultur wird auch von einigen solchen Bronzefunden untermauert, welche in Tongefäßen von Gáva-Typ (Nagykálló—Telekoldal, Piricse I., Tállya, Vajdácska) zum Vorschein gekommen sind.⁶⁶ Der Großteil dieser wird von der Forschung als Nachlassenschaft der ersten Phase der Metallkunst der Gáva-Kultur betrachtet.⁶⁷ Der mit den vorangehenden identische, zahlreiche Gegenstandstypen enthaltende Fund von Doboz zählen wir ebenfalls zu diesem Kreis, trotz dessen, daß der Fundort am Rande des Gáva-Kulturgebietes liegt.

Weshalb das aus der ersten Phase der Metallkunst der Gáva-Kultur stammende Denkmalmaterial in die Erde gekommen ist, können wir nicht mit Sicherheit feststellen. Die Keramikfunde zeugen davon, daß das Leben des Volkes der Gáva-Kultur keinen Bruch erlitten hat. Viel wahrscheinlicher ist, daß zur Verbergung je einer, von de Bronzegeißern zusammengesammelten und zum Einschmelzen vorgesehenen Gegenstandsgruppe lokale Ursachen geführt haben dürften. Die Verbergungszeit des in Doboz—Hajdúirtás zum Vorschein gekommenen Depotfundes setzen wir — aufgrund der in diesem vorhandenen jüngsten Bronzegegenständen bzw. des Tongefäßes — auf die Periode Hallstatt A₁.

KELTISCHER BRONZEMÜNZFUND VOM KAPOSTALER TYP

Katalin BÍRÓ-SEY

1991 kaufte das Institut für Alte Geschichte der Universität Saarbrücken einen Münzfund keltischer Bronzemünzen. Das Ensemble bestand aus 106 kleinen und großen Bronzemünzen vom Kapostaler Typ (Kat. 1–106 und Abb. 1–4.) die Nummerierung der Fotos stimmt mit der im Katalog überein.¹

Dieser Typ der keltischen Münzen wird immer in Transdanubien, vor allem in den Komitaten Tolna und Somogy, gefunden. Die Fundorte sind hauptsächlich Regöly, Szárazd, Szalacska, Keszőhidegkút und Hetes, doch zahlreiche Münzen mit der einfachen Eintragung Komitat Tolna sind ebenfalls bekannt.²

95 Bronzemünzen aus dem obigen Fund gelangten als Geschenk von Professor Peter R. Franke in das Münzkabinett des Ungarischen Nationalmuseums. Hier wird der ganze Fund vorgestellt bzw. beschrieben, da von jeder Münze Gipskopien und Fotos angefertigt worden sind.³

Eigentlich steht nicht eindeutig fest, ob es sich bei diesem Ensemble um einen Fund handelt. Die Fundumstände sind unbekannt. Der Zustand der Münzen vor der Säuberung, die einheitliche Patine bzw. Schmutzschicht, weist allerdings darauf hin, daß die Münzen von derselben Stelle, aus derselben Erde stammen. Für den Fundcharakter spricht auch der Umstand, daß das Münzkabinett des Ungarischen Nationalmuseums in den letzten zwei Jahren ebenfalls ein größere Menge Bronzemünzen vom Kapostaler Typ angeschafft hat. Der Kauf erfolgte nicht auf einmal. Die Münzen sind zum Teil von Privatleuten, zum Teil vom Staatlichen Kommissionsunter-

¹ Leider kann wegen der begrenzten Anzahl der Tafeln nicht von jeder Münze ein Foto publiziert werden. So wird ein Foto nur von den Münzen veröffentlicht, die durch mehrere, mit demselben Prägestock angefertigten Stücke im Fund vertreten sind.

² Ungarisches Nationalmuseum, Münzkabinett, Inv. Nr. 65.1908.3, 2.1903, 133.1892.1; *Dessewffy* 1910, Nr. 240, *Dessewffy* 1915, Nr. 1208–1212; *Pink* 1939, Taf. XXV, 104.

³ An dieser Stelle möchte ich Herrn Professor *Peter R. Franke* noch einmal unseren Dank aussprechen, der 95 Münzen des Fundes dem Münzkabinett geschenkt hat, weil er erkannte, daß dieser keltische Münzfund vom Kapostaler Typ, der fast ausschließlich in Transdanubien vorkommt, in ein ungarisches Museum gehört. Unterlagen: 250–14–15/91 É. Die Münzen Kat. Nr. 2, 4, 9, 16, 22, 24, 28, 40, 50, 52, und 84 sind im Besitz von Herrn Prof. Franke, die übrigen befinden sich im Münzkabinett Inv. Nr. L. I. 1992. 1–95.

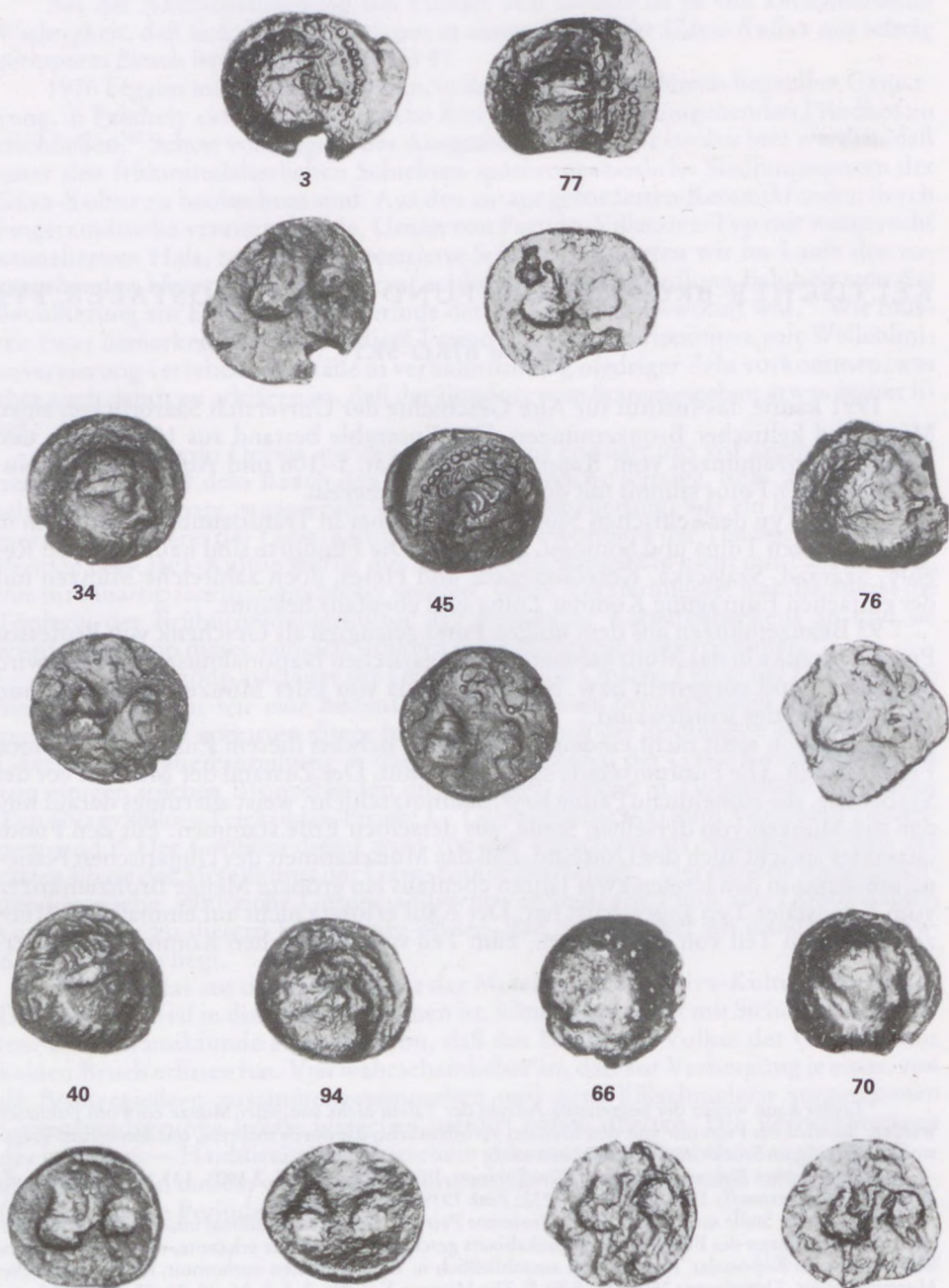

Abb. 1. – 1. ábra

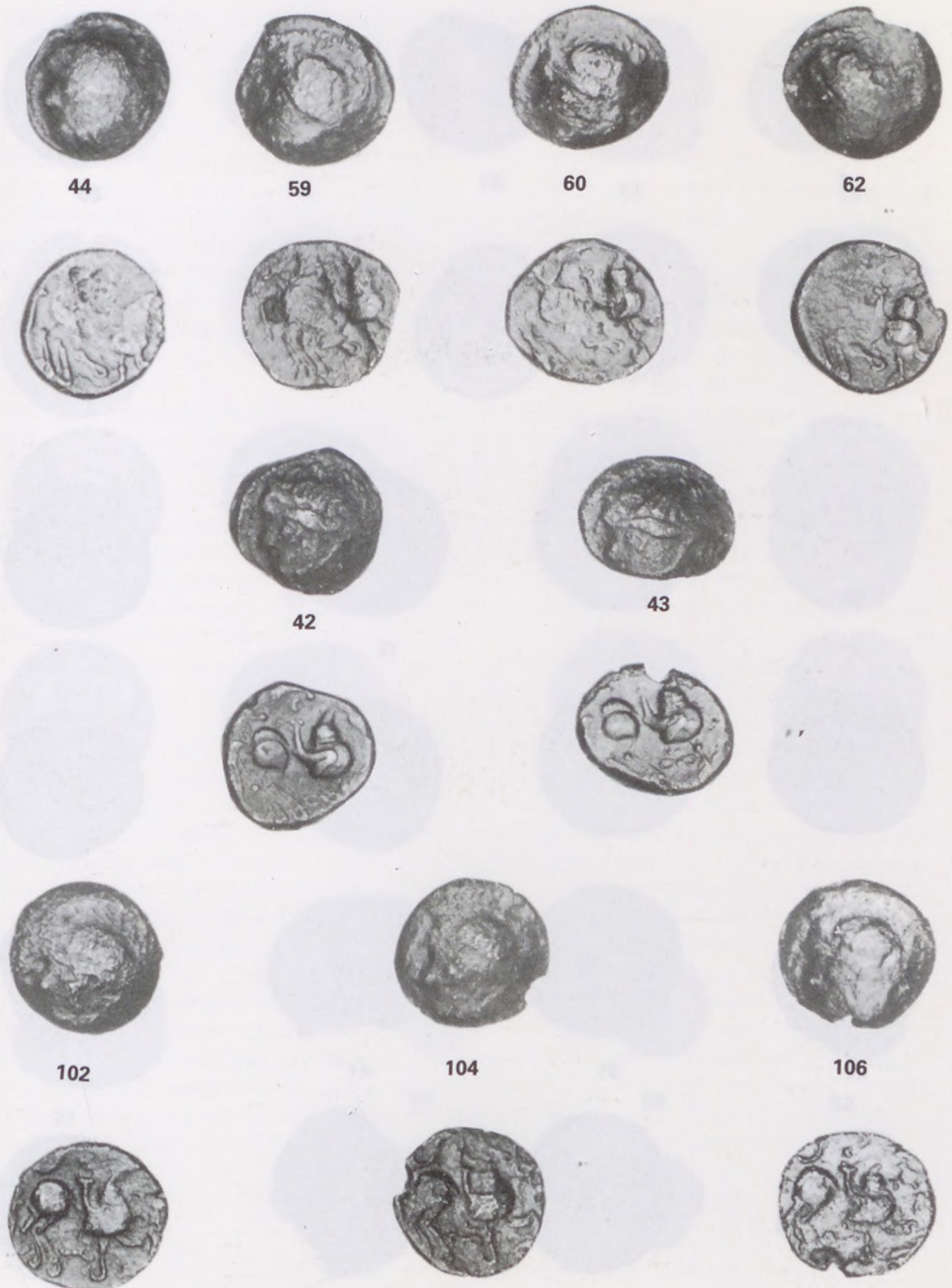

Abb. 2. – 2. ábra

4

81

86

7

8

13

17

23

31

41

24

Abb. 3. – 3. ábra

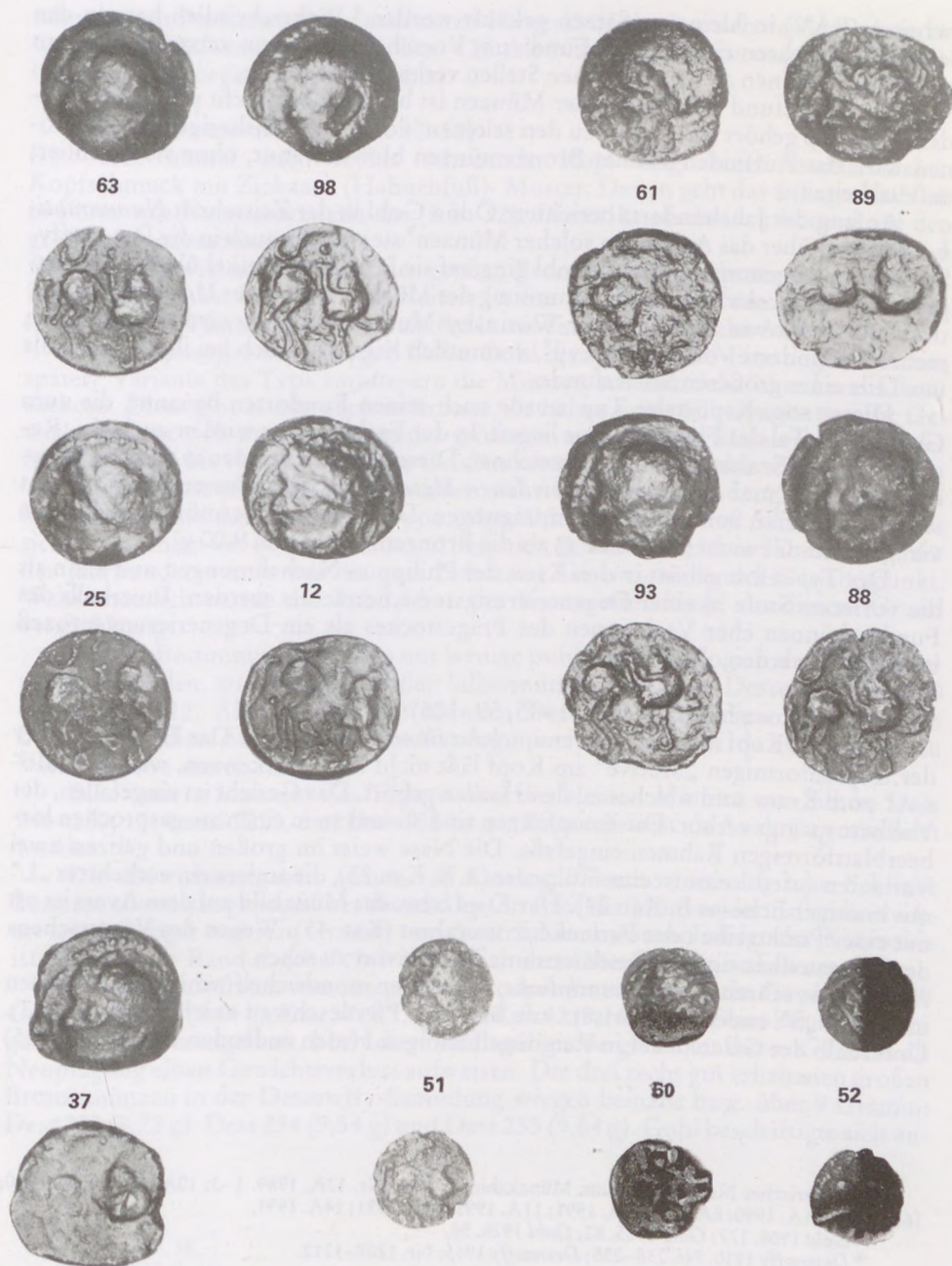

Abb. 4. - 4. ábra

nehmen (BÁV) in kleineren Sätzen gekauft worden.⁴ Wahrscheinlich kam in den letzten zwei Jahren ein größerer Fund zum Vorschein, der dann zerstreut und von mehreren Personen an verschiedenen Stellen verkauft worden ist.

Ein Schatzfund von Kapostaler Münzen ist bislang noch nicht publiziert worden. Der Typ gehört zwar nicht zu den seltenen, doch in den bisherigen Publikationen wird das Auffinden solcher Bronzemünzen bloß erwähnt, ohne sie detailliert aufzuarbeiten.

Anfang des Jahrhunderts berichtete Ödön Gohl in der Zeitschrift *Numizmatikai Közlöny* über das Auffinden solcher Münzen⁵ sie wurden auch in die Dessewffy-Sammlung aufgenommen⁶, und Gohl ging auf sie in seinem Artikel über die Münzprägung von Szalacska⁷ ein. In der Sammlung des Münzkabinetts des Ungarischen Nationalmuseums wie auch im Mór-Wosinsky-Museum in Szekszárd befinden sich mehrere Hunderte von diesem Typ⁸, vermutlich handelt es sich bei ihnen ebenfalls um Teile eines größeren Schatzfundes.

Dieser sog. Kapostaler Typ wurde nach seinen Fundorten benannt, die zum Großteil im Tal des Flusses Kapos liegen. In der Fachliteratur wird er auch als „Regölyer“ oder „Szalacskaer“ Typ bezeichnet. Diese Münzen wurden *in zwei verschiedenen Größen* und *aus zwei verschiedenen Metallen* geprägt. Besser gesagt, es gibt von der größeren Sorte auch Billonprägungen. Die großen Silbermünzen haben ein viel größeres Gewicht (um 12,00 g) als die Bronzemünzen (um 9,00 g).

Der Typ selbst gehört in den Kreis der Philippus-Nachahmungen und kann als die vorletzte Stufe in einer Degenerierungsreihe betrachtet werden. Innerhalb des Fundes können eher Variationen des Prägestockes als ein Degenerierungsprozeß beobachtet werden.

Große Bronzemünzen (Kat. 1–45, 59–106)

Av.: Bartiger Kopf mit Lobeerkranz, *schaut immer nach rechts*. Das Durcheinander der tropfenförmigen „Motive“ am Kopf läßt nicht immer erkennen, welches „Motive“ zum Kranz und welches zu den Haaren gehört. Das Gesicht ist eingefallen, der Vollbart springt verhor. Die Knopfaugen sind ab und an in einen ausgesprochen lorbeerblattförmigen Rahmen eingefast. Die Nase weist im großen und ganzen zwei Varianten auf: die eine ist eine Stülpnase (z. B. Kat. 23), die andere ein verkehrtes „L“ mit knotiger Ecke (z. B. Kat. 24). Der Kopf bzw. das Münzbild auf dem Avers ist oft mit einer Punktreihe oder Perlenkette umrahmt (Kat. 45). Wegen des Verrutschens des Prägestockes sind aber meistens nur Teile davon zu sehen.

Rv.: Reiter, schreitet *immer nach links*, trägt einen mondsichelförmigen Hut, dessen in einem „S“ endender Fortsatz oft bis zum Pferdeschweif reicht (Kat. 61, 63). Unterhalb der Gelenke der in steigbügelförmigen Hufen endenden Läufer (Kat. 25)

⁴ Ungarisches Nationalmuseum, Münzkabinett, Inv.-Nr. 12A. 1989. 1–3; 10A. 1990; 13A. 1990; 16A. 1990; 21A. 1990; 6A. 1991; 9A. 1991; 11A. 1991. 13A. 1991; 14A. 1991.

⁵ Gohl 1908, 177; Gohl 1915, 82; Gohl 1926, 32.

⁶ Dessewffy 1910. Nr. 238–255; Dessewffy 1915, Nr. 1208–1212.

⁷ Gohl 1907, 59.

⁸ Mór-Wosinsky-Museum, Szekszárd, Inv.-Nr. 60.1–31; 60.33–62, 65, 67–68, 70–77, 79–84, 86–97, 99, 101–103, 115–124, 126–132, 134, 136, 139–140, 142–165, 172, 178–187.

oder der mit Punkten gekennzeichneten Hinterläufer breitet sich das Unterbein etwas trompetenförmig aus (z. B. Kat. 12). Als Nebenzeichen ist unter dem Pferdebauch oft eine *liegende Acht* zu sehen.

Kleine Bronzemünzen (Kat. 47–58)

Av.: Der immer nach rechts schauende Kopf trägt einen bandähnlichen Kopfschmuck mit Zickzack (Hahnenfuß)-Muster. Davon geht das anliegende Haar in Form von Flammenzungen aus (Kat. 52). Dieser Kopfschmuck kommt auf den großen Bronzemünzen nie vor.

Rv.: Das Pferd ist anders als auf den großen Bronzemünzen, schreitet aber auch hier immer nach links. Die Figur des Reiters ist nur zu ahnen. Nebenzeichen kommen nicht vor. Der Pferdekopf ist wie ein Kreis mit einem Punkt in der Mitte.

Den Kapostaler Münzen gab Ödön Gohl diesen Namen.⁹ Eine degeneriertere, spätere Variante des Typs verkörpern die Münzen aus dem Schatzfund von Dunaszekcső. Diese gibt es nur noch in Bronze, sie haben keine Silbervarianten. Ihr Gewicht bewegt sich zwischen dem der größeren und dem der kleineren Kapostaler Münzen. Drei bis vier verschiedene Größen können unterschieden werden.¹⁰

In der Dessewffy-Sammlung werden mehrere Münzen von der großen bzw. der kleinen Variante des Kapostaler Typs aufgezählt. Vor allem aber Silbermünzen, da sich die in einem viel besseren Zustand befinden als die aus Bronze. Für die Sammler der Jahrhundertwende war die *gute Erhaltung* ein entscheidender Gesichtspunkt. Wahrscheinlich wurde das Publizieren der Bronzemünzfunde aus diesem Grund vernachlässigt.

Bei der Bestimmung konnten nur wenige publizierte Analogien als Hilfe herangezogen werden, wie etwa die großen Silbermünzen des Typs, Dessewffy 238–240 und 1208–1212. Ähnlich sind die Münzen Dess 252–255,¹¹ diese sind aber aus Bronze. Auf diese Münzen wird im Katalog mit cf. hingewiesen, da unsere Münzen Varianten von diesen sind.

Eine andere Variante des Typs stellen die kleinen Münzen aus Silber, Dess 246–250, 1214 und 1215, dar. Dess 251 ist aus Bronze, sie ist als Analogie verwendet worden.¹²

Die Gewichtsangaben stehen im Katalog. Genaue metrologische Schlüsse konnten aber nicht gezogen werden, da der Großteil der Münzen dermaßen korrodiert ist, daß sogar mehrere Gramm von ihnen fehlen müssen. Infolge der Korrosion ist zum Teil ihr Rand abgebröckelt bzw. auch ihre Oberfläche ziemlich zerstaubt.

Die drei schwersten von den großen Bronzemünzen haben ein Gewicht über 9 Gramm: Kat. 12 (9,14 g), Kat. 37 (9,13 g) und Kat. 43 (9,14 g). Die Fotos zeigen, daß sogar diese noch mangelhaft, korrodiert sind und im Vergleich zu ihrem Gewicht als Neuprägung einen Gewichtsverlust aufweisen. Die drei recht gut erhaltenen großen Bronzemünzen in der Dessewffy-Sammlung wiegen beinahe bzw. über 9 Gramm: Dess 253 (8,72 g), Dess 254 (9,54 g) und Dess 255 (9,64 g). Gohl beschäftigte sich un-

⁹ Gohl 1907, 58.

¹⁰ Gohl 1915, 2–10.

¹¹ Dessewffy 1910, 14–15; Dessewffy 1915, 78.

¹² Op. cit.

ter anderem auch mit der Metrologie der Kupfermünzen aus Komitat Tolna. Das Durchschnittsgewicht der Bronzemünzen vom „Kapostaler“ Typ aus der Nähe von Regöly, Szárazd und Gerjen (er untersuchte 212 Münzen) bestimmte er mit 7,26 Gramm. Er untersuchte auch eine Gruppe von besser erhaltenen Münzen, bei denen er einen Durchschnitt von 7,43 Gramm feststellte. Das Durchschnittsgewicht von Kleingeldern bestimmte er aufgrund der Untersuchung von 92 Münzen mit 1,46 Gramm.¹³

Obwohl die Gewichtsangaben von mehreren hundert Bronzemünzen bekannt sind, kann meines Erachtens trotzdem nicht genau festgestellt werden, welches Gewicht sie ursprünglich hatten. Vermutlich lag ihr Gewicht zwischen 9 und 10 Gramm.

Die großen Münzen kommen, wenn auch selten, doch auch als Billonprägung vor. Diese Prägungen zeugen vom Vorhandensein von Übergängen zwischen den Silber- und den Bronzemünzen.

Für den Umstand, daß derselbe Typ aus zwei bzw. drei verschiedenen Metallen geprägt wurde, kann es mehrere Erklärungen geben. Die Umwandlung des Kapostaler Typs aus einer Silbermünze in eine Bronzeprägung mit Übergängen aus Billon kann auf „Inflation“ bzw. Zeitunterschied hinweisen. Doch nicht nur die Qualität des Metalls veränderte sich, bzw. sein Wert verringerte sich, sondern auch sein Gewicht, wie wir es vorhin gesehen haben. Das Gewicht der großen Silbermünzen liegt bei 12 gramm (z. B. Dess 238, 239, 240), während sich unter den Bronzemünzen nur wenige befinden, die ein Gewicht über 9 Gramm haben.¹⁴

Eine andere Erklärung wäre, daß diese Münzen nicht mit einem Zeitverschub sondern parallel aus Silber und aus Bronze geprägt wurden. Demnach kann es vier bzw. fünf verschiedene Werte zur gleichen Zeit gegeben haben. Das heißt, außer den kleinen Silbermünzen hätten auch die großen und kleinen Bronzeprägungen als Wechselgelder der großen Silbermünzen gedient. Die Billonvarianten können auch Fälschungen der Silbermünzen gewesen sein.

Diese Hypothese kann ich anhand von keinem Schatzfund mit Beweiskraft bestätigen, da wir, wie bereits erwähnt, über keinen authentischen Schatzfund verfügen, in dem die Silber- und Bronzemünzen gemeinsam vorkommen. Die in der Münzpräge und Gußwerkstatt von Szalacska gefundenen Prägungen waren kleine Silbermünzen vom Kapostaler Typ. Der einzige Bronzeprägung unter ihnen gehört in den Typenkreis des Fundes von Gyurgyevác. Die Prägestöcke dienten zur Prägung von kleinen Silbermünzen.¹⁵

In Bezug auf das Wechseln von Silber in Bronze besitzen wir keinerlei Belege oder Hinweise aus der Zeit über das Wertverhältnis von Silber und Bronze bei den Kelten.

Ein Beweis für die Gleichzeitigkeit wäre, wenn man mit demselben Prägestock geprägte Silber- und Bronzemünzen, kleine oder große, finden könnte. Doch ein Vergleich ist durch den beträchtlichen Unterschied hinsichtlich des Zustandes der Münzen aus den beiden verschiedenen Metallarten erschwert.

¹³ Gohl 1908, 177.

¹⁴ Auch unter Berücksichtigung des hohen Grades der Korrodiertheit ist unwahrscheinlich, daß das Gewicht der großen Bronzemünzen 12 Gramm erreichte.

¹⁵ Gohl 1907, 47—50; 51—52.

Beim Versuch einer *Prägestockidentifizierung* in Bezug auf den Fund konnte ich 28 Aversprägestöcke bei den großen Bronzemünzen und zwei bei den kleinen unterscheiden. Hinsichtlich des Reverses war die Anzahl der Prägestöcke bei den großen Münzen 23, bei den kleinen drei. Die Anzahl der Reversprägestöcke ist im Vergleich zu der für die Averse unproportioniert gering. Die befestigten Prägestöcke für den Avers halten ja der Beanspruchung besser stand als die beweglichen für den Revers.

Ungewertbar wegen Verschleiß war von den Aversen der großen Bronzemünzen 5, von den Reversen 13, von den Aversen der kleinen Bronzemünzen 5 und von den Reversen 8. Ebenfalls wegen des Verschleißes konnte ich keine „Verschlechterungsreihe“ in Bezug auf die einzelnen Prägestöcke aufstellen. Meistens ist nicht zu entscheiden, ob die Korrosion oder die längere Nutzung des Prägestockes der Grund für die Veränderung ist.¹⁶

Die Beziehungen der Prägestöcke — für den Avers und den Revers — werden in Tabelle I veranschaulicht. Sie zeigt an, welche und wie viele Reverse (große Bronzemünzen: I–XXIII, kleine Bronzemünzen: α, β, Γ) zu den Prägestöcken für den Avers bei den großen Bronzemünzen (1–28) und bei den kleinen (A, B) gehören. Die Abkürzung abg (abgenutzt) steht eingekreist für die unauswertbar verschlissenen Averse, nicht eingekreist für die Reverse. Aus Tabelle II wird ersichtlich, daß die Prägestockkombination 5/I am zahlreichsten, mit 8 Münzen, vertreten ist (Kat. 7, 8, 13, 17, 23, 24, 31, 41). Jeweils drei Münzen zeigen die Kombination 1/XII (Kat. 4, 81, 86), 12/IV (Kat. 34, 45, 76) und 22/II (Kat. 102, 104, 106). Jeweils zwei große Bronzemünzen zeigen die Kombination 5/IV (Kat. 3, 77), 17/I (Kat. 40, 94), 17/II (Kat. 66, 70), 24/IV (Kat. 89, 98) und 26/II (Kat. 61, 63) sowie zwei kleine Bronzemünzen die Kombination A/α (Kat. 50, 51). Wie bereits erwähnt, kommen die Aversprägestöcke in zu hoher Anzahl im Ensemble vor. Die Unproportioniertheit ergibt sich wahrscheinlich daraus, daß die hier publizierten Münzen nur einen Teil des vermuteten und zerstreuten Schatzfundes ausmachen. Eine andere Erklärung bietet sich anhand der Annahme der Hypothese von Ödön Gohl, demnach ein Teil der Kapostaler Bronzemünzen gegossen worden seien. András Kerényi widerlegt diese Vermutung entschieden.¹⁷ Eine einzige Münzgußform kam — die aber im Komitat Tolna — als Streufund zum Vorschein. Es handelt sich dabei um die Reversgußform für eine frühe Philippeus-Imitation in der Größe einer Tetradrachme. Eine Münze jedoch, die mit dieser Gußform angefertigt worden wäre, hat sich in den zur Verfügung stehenden Sammlungen nicht gefunden.¹⁸

¹⁶ Bei der Identifizierung bzw. Auseinanderhaltung der Prägestöcke benutzte ich folgende Zeichen: Die Prägestöcke für die *Averse der großen Bronzemünzen* versah ich mit arabischen Ziffern. Da aber die Nummerierung im Katalog ebenfalls mit arabischen Ziffern erfolgte, kreiste ich die ziffern der Aversprägestöcke zur Unterscheidung immer ein. Die Prägestöcke für die *Averse der kleinen Bronzemünzen* erhielten, ebenfalls eingekreist, die Zeichen A und B. Die Reversprägestöcke der großen Bronzemünzen kennzeichnete ich mit römischen Ziffern (I–XXIII) und die der kleinen Bronzemünzen mit den griechischen kleinen Buchstaben α, β, γ. Im Katalog befindet sich in der letzten Spalte der Beschreibung das Zeichen des Prägestockes für den Avers und den Revers. In Tabelle II steht die Zahl in Klammern für die Stückzahl.

¹⁷ Gohl 1907, 58; Kerényi 1957, 8.

¹⁸ Gohl 1901, 356–357.

Unter den hier publizierten Münzen befinden sich ganze Reihen, die auch Güsse sein könnten (z. B. Kat. 61—74, Averse), doch die Reverse dieser Münzen scheinen eher geprägt zu sein. Auch bei den Aversen läßt sich nicht eindeutig feststellen, ob sie gegossen wurden oder wegen der Korrosion so konturlos und verschwommen sind. Es ist eigenartig, wenn ein Autor so eine Frage stellt, der doch die Münzen in den Händen hatte und hat. Leider kann man nicht entscheiden, mit welchem Verfahren sie angefertigt wurden. Ein Teil von ihnen wurde zweifellos geprägt, ein anderer Teil kann aber ebenso Guß sein.

In den Inventarbüchern weisen die Fundortangaben wie „Regöler (sic) Torf, Binneninsel Komitat Tolna“ auf sehr feuchte Bodenverhältnisse hin. Infolge dieses moorigen, nassen Bodens sind diese Bronzemünzen im Laufe von Jahrhunderten, Jahrtausenden derart korrodiert.

Das Ergebnis des Vergleichs der Prägestöcke, d. h. zu welchen Prägestöcken für den Avers welche und wie viele für den Revers gehören, läßt sich von den Ziffern in der letzten Spalte des Katalogs ablesen. Tabelle I und II bieten eine Gruppierung der dort mitgeteilten Angaben.

Die Chronologie der Bronzemünzen bleibt unverändert. Den bisherigen Publikationen zufolge gehört dieser Typ zum vorletzten Typ im Kreis der Philippeus-Nachahmungen. Das läßt sich anhand der stilkritischen Analyse eindeutig feststellen. Die letzte Reihe bilden die Typen im Fund von Dunaszekcső, die nur aus Bronze, mit kleinerem Gewicht und in schlechter Qualität geprägt wurden. Diese Merkmale sprechen für das ausgehende 1. Jahrhundert v. Chr. Die Bronzeprägung läßt sich vielleicht schon in die Zeiten nach der römischen Eroberung datieren.¹⁹

Schließlich soll Ödön Gohl zugestimmt werden, indem er sagt: „Wahrscheinlich wird noch viel Donau Wasser ablaufen, bis die Frage der stufenweisen Abstammung all dieser Münzen endgültig geklärt ist, und es bedarf noch vieler Beobachtungen und neuer Angaben, bis die nach uns folgenden Erforscher unserer barbarischen Münzen das letzte Wort aussprechen können...“²⁰

¹⁹ Kerényi 1957, 7—8; Bíró-Sey 1984, 6—7; Bíró-Sey 1972, 362—363.

²⁰ Gohl 1915, 88.

Tabelle I.

Prägestockbeziehungen von Avers und Revers

1 $\begin{cases} \text{I} \\ \text{II} \\ \text{III} \\ \text{XII (3)} \end{cases}$	15 $\begin{cases} \text{XXIII} \\ \text{abg} \end{cases}$	26 $\begin{cases} \text{II (2)} \\ \text{VI} \end{cases}$
2 $\begin{cases} \text{IV} \\ \text{abg} \end{cases}$	16—IV	27—II
3—IV	17 $\begin{cases} \text{I (2)} \\ \text{II (2)} \\ \text{IX} \end{cases}$	28 $\begin{cases} \text{XXII} \\ \text{abg} \end{cases}$
4—IV	18 $\begin{cases} \text{XI} \\ \text{abg} \end{cases}$	
5 $\begin{cases} \text{I (8)} \\ \text{IV (2)} \\ \text{XVIII} \end{cases}$	19 $\begin{cases} \text{VI} \\ \text{IX} \end{cases}$	abg $\begin{cases} \text{II (2)} \\ \text{XII} \\ \text{XXI} \\ \text{abg} \end{cases}$
6—XII	20 $\begin{cases} \text{IV} \\ \text{VI} \end{cases}$	
7 $\begin{cases} \text{II} \\ \text{V} \end{cases}$	21 $\begin{cases} \text{IX} \\ \text{XIV} \\ \text{XVIII} \end{cases}$	Kis Ae
8—VI		
9 $\begin{cases} \text{XII} \\ \text{abg} \end{cases}$	22 $\begin{cases} \text{II (3)} \\ \text{IV} \\ \text{XII} \\ \text{abg (3)} \end{cases}$	A $\begin{cases} \alpha (2) \\ \beta \\ \text{abg (2)} \end{cases}$
10 $\begin{cases} \text{VIII} \\ \text{XVIII} \\ \text{XIX} \end{cases}$	23—XV	B—abg (2)
11 $\begin{cases} \text{II} \\ \text{VII} \\ \text{X} \\ \text{XI} \end{cases}$		abg $\begin{cases} \gamma \\ \text{abg (4)} \end{cases}$
12 $\begin{cases} \text{IV (3)} \\ \text{abg} \end{cases}$	24 $\begin{cases} \text{IV (2)} \\ \text{XVII} \\ \text{abg (2)} \end{cases}$	
13 $\begin{cases} \text{IV} \\ \text{IX} \\ \text{XII} \end{cases}$	25—abg	
14—XXIII		

Tabelle II.

Liste der Münzen, deren Avers und Revers mit jeweils demselben Prägestock geprägt wurde (die Ziffer in Klammern zeigt die Stückzahl an)

Große Bronzemünzen

1) XII	(3)	(Kat. 4, 81, 86)
3) I	(8)	(Kat. 7, 8, 13, 17, 23, 24, 31, 41)
5) IV	(2)	(Kat. 3, 77)
12) IV	(3)	(Kat. 34, 45, 76)
17) I	(2)	(Kat. 40, 94)
17) II	(2)	(Kat. 66, 70)
17) XII	(4)	(Kat. 44, 59, 60, 62)
17) XIII	(2)	(Kat. 42, 43)
22) II	(3)	(Kat. 102, 104, 106)
24) IV	(2)	(Kat. 89, 98)
26) II	(2)	(Kat. 61, 63)
abg) II	(2)	(Kat. 88, 93)

Kleine Bronzemünzen

A)	(2)	(Kat. 50, 51)
----	-----	---------------

KATALOG*

Die Beschreibung der großen und kleinen Bronzemünzen siehe auf Seiten 74–75.

1. Groß	Ae	cf Dess 252–255	8,17		1/I
2. Groß	Ae	cf Dess 252–255	7,78	Ø	1/II
* 3. Groß	Ae	cf Dess 252–255	7,84		5/IV
* 4. Groß	Ae	cf Dess 252–255	7,56	Ø	1/XII
5. Groß	Ae	cf Dess 252–255	8,72		1/III
6. Groß	Ae	cf Dess 252–255	6,93		21/IX
* 7. Groß	Ae	cf Dess 252–255	8,24		5/I
* 8. Groß	Ae	cf Dess 252–255	8,63		5/I
9. Groß	Ae	cf Dess 252–255	7,72	Ø	2/IV
10. Groß	Ae	cf Dess 252–255	7,91		4/IV
11. Groß	Ae	cf Dess 252–255	7,45		3/IV
* 12. Groß	Ae	cf Dess 252–255	9,14		6/XII
* 13. Groß	Ae	cf Dess 252–255	8,07		5/I
14. Groß	Ae	cf Dess 252–255	6,98		7/II
15. Groß	Ae	cf Dess 252–255	7,61		11/XI
16. Groß	Ae	cf Dess 252–255	7,84	Ø	16/VII
* 17. Groß	Ae	cf Dess 252–255	7,07		5/I

* Die Fotos der mit dem Zeichen + versehenen Münzen befinden sich auf Abb. 1–4., die Numerierung der Bilder stimmt mit der Katalog überein. Ø Zeichen Sammlung vom Prof. Franke.

18. Groß	Ae	cf Dess 252–255	8,47		9/XII
19. Groß	Ae	cf Dess 252–255	6,48		9/abg
20. Groß	Ae	cf Dess 252–255	7,61		2/abg
21. Groß	Ae	cf Dess 252–255	6,94		10/VIII
22. Groß	Ae	cf Dess 252–255	7,56	Ø	5/XVIII
* 23. Groß	Ae	cf Dess 252–255	8,34		5/I
* 24. Groß	Ae	cf Dess 252–255	8,34	Ø	5/I
* 25. Groß	Ae	cf Dess 252–255	8,22		23/XV
26. Groß	Ae	cf Dess 252–255	7,71		10/XVIII
27. Groß	Ae	cf Dess 252–255	7,12		25/abg
28. Groß	Ae	cf Dess 252–255	8,23	Ø	13/IX
29. Groß	Ae	cf Dess 252–255	6,73		abg/XXI
30. Groß	Ae	cf Dess 252–255	6,73		10/XIX
* 31. Groß	Ae	cf Dess 252–255	7,91		5/I
32. Groß	Ae	cf Dess 252–255	8,81		13/XII
33. Groß	Ae	cf Dess 252–255	8,06		abg/XII
* 34. Groß	Ae	cf Dess 252–255	7,40		12/IV
35. Groß	Ae	cf Dess 252–255	7,71		12/abg
36. Groß	Ae	cf Dess 252–255	7,60		26/VI
* 37. Groß	Ae	cf Dess 252–255	9,13		14/XXIII
38. Groß	Ae	cf Dess 252–255	6,54		15/XXIII
39. Groß	Ae	cf Dess 252–255	8,02		13/IV
* 40. Groß	Ae	cf Dess 252–255	8,21	Ø	17/I
* 41. Groß	Ae	cf Dess 252–255	7,82		5/I
* 42. Groß	Ae	cf Dess 252–255	8,30		17/XIII
* 43. Groß	Ae	cf Dess 252–255	9,14		17/XIII
* 44. Groß	Ae	cf Dess 252–255	7,91		17/XII
* 45. Groß	Ae	cf Dess 252–255	8,26		12/IV
46. Groß	Ae	cf Dess 252–255	8,98		16/IV
47. Klein	Ae	cf Dess 251	1,77		abg/abg
48. Klein	Ae	cf Dess 251	1,71		A/abg
49. Klein	Ae	cf Dess 251	1,62		A/abg
* 50. Klein	Ae	cf Dess 251	2,00	Ø	A/α
* 51. Klein	Ae	cf Dess 251	1,41		A/α
* 52. Klein	Ae	cf Dess 251	1,80	Ø	A/β
53. Klein	Ae	cf Dess 251	1,34		abg/abg
54. Klein	Ae	cf Dess 251	1,66		B/abg
55. Klein	Ae	cf Dess 251	1,58		abg/abg
56. Klein	Ae	cf Dess 251	1,54		abg/abg
57. Klein	Ae	cf Dess 251	1,79		abg/γ
58. Klein	Ae	cf Dess 251	1,18		B/abg
+ 59. Groß	Ae	cf Dess 252–255	7,32		17/XII
+ 60. Groß	Ae	cf Dess 252–255	8,20		17/XII
+ 61. Groß	Ae	cf Dess 252–255	7,63		26/II
* 62. Groß	Ae	cf Dess 252–255	8,29		17/XII
* 63. Groß	Ae	cf Dess 252–255	7,27		26/II
64. Groß	Ae	cf Dess 252–255	6,43		17/XVI
65. Groß	Ae	cf Dess 252–255	6,79		17/XIV
* 66. Groß	Ae	cf Dess 252–255	7,12		17/II
67. Groß	Ae	cf Dess 252–255	6,55		17/XX
68. Groß	Ae	cf Dess 252–255	7,94		18/abg

69. Groß Ae	cf Dess 252–255	6,67	27/II
* 70. Groß Ae	cf Dess 252–255	6,66	17/II
71. Groß Ae	cf Dess 252–255	6,63	11/II
72. Groß Ae	cf Dess 252–255	7,02	18/XI
73. Groß Ae	cf Dess 252–255	6,82	19/IX
74. Groß Ae	cf Dess 252–255	7,77	19/VI
75. Groß Ae	cf Dess 252–255	5,91	15/abg
* 76. Groß Ae	cf Dess 252–255	7,68	12/IV
* 77. Groß Ae	cf Dess 252–255	7,60	5/IV
78. Groß Ae	cf Dess 252–255	6,63	21/XVIII
79. Groß Ae	cf Dess 252–255	7,26	28/XXII
80. Groß Ae	cf Dess 252–255	4,96	20/VI
* 81. Groß Ae	cf Dess 252–255	7,45	1/XII
82. Groß Ae	cf Dess 252–255	7,01	20/IV
83. Groß Ae	cf Dess 252–255	5,65	8/VI
84. Groß Ae	cf Dess 252–255	6,84	Ø 22/abg
85. Groß Ae	cf Dess 252–255	7,11	28/abg
* 86. Groß Ae	cf Dess 252–255	7,27	1/XII
87. Groß Ae	cf Dess 252–255	6,87	22/abg
* 88. Groß Ae	cf Dess 252–255	7,27	abg/II
* 89. Groß Ae	cf Dess 252–255	8,21	24/IV
90. Groß Ae	cf Dess 252–255	7,42	24/XVII
91. Groß Ae	cf Dess 252–255	6,08	21/XIV
92. Groß Ae	cf Dess 252–255	5,63	24/abg
* 93. Groß Ae	cf Dess 252–255	7,53	abg/II
* 94. Groß Ae	cf Dess 252–255	7,97	17/I
95. Groß Ae	cf Dess 252–255	4,93	abg/abg
96. Groß Ae	cf Dess 252–255	6,68	17/IX
97. Groß Ae	cf Dess 252–255	6,79	7/V
* 98. Groß Ae	cf Dess 252–255	6,84	24/IV
99. Groß Ae	cf Dess 252–255	7,00	24/abg
100. Groß Ae	cf Dess 252–255	7,43	22/IV
101. Groß Ae	cf Dess 252–255	6,12	22/abg
* 102. Groß Ae	cf Dess 252–255	7,31	22/II
103. Groß Ae	cf Dess 252–255	7,24	11/X
* 104. Groß Ae	cf Dess 252–255	6,93	22/II
105. Groß Ae	cf Dess 252–255	7,78	22/XII
* 106. Groß Ae	cf Dess 252–255	7,50	22/II

BIBLIOGRAPHIE

- BIRO-SEY 1972. *K. Bíró-Sey*: The Question of the Chronology of the Transdanubian Celtic Bronze Coins, *ActaArchHung* 24, 1972, 362–363.
- BIRO-SEY 1984. *K. Bíró-Sey*: Keltische Bronzemünzen-Prägung im südlichen Transdanubien, *B.A.R. International Series* 200, Oxford 1984, 6–7.
- DESSEWFFY 1910. Gróf Dessewffy Miklós barbár pénzei [Barbarische Münzen von Graf M. D.], Budapest 1910, Nr. 240.
- DESSEWFFY 1915. Op. cit., aber Heft IV, Budapest 1915, Nr. 1208–1209, 1210–1212.
- GOHL 1901. Ö. *Gohl*: Kelta és egyéb barbár érmeink technikus sajátágai [Technische Eigenarten unserer keltischen und anderen barbarischen Münzen], *ArchÉrt* 21, 1901, 356–357.
- GOHL 1907. Ö. *Gohl*: A szalacscai pénzverő és bronzöntő műhely [Die Münzpräge und Bronze-gußwerkstatt von Szalacska], *NK* 6, 1907, 59.
- GOHL 1908. Ö. *Gohl*: A Tolna megyei rézpénzeink metrológiájához [Zur Metrologie unserer Kupfermünzen aus Komitat Tolna], *NK* 7, 1908, 177.
- GOHL 1915. Ö. *Gohl*: A dunaszekcsői barbár pénzlelet [Der barbarische Münzfund von Dunaszekcső], *NK* 14, 1915, 2–10.
- GOHL 1926. Ö. *Gohl*: Barbár aprópénzeink és darabolási rendszereik [Unsere barbarischen Kleingelder und deren Aufteilungssystem], *NK* 25, 1926, 32.
- KERÉNYI 1957/58. A. *Kerényi*: A regölyi típusú barbár bronzpénzeink kronológiájához [Zur Chronologie unserer barbarischen Bronzemünzen vom Regölyer Typ], *NK* 56–57, 1957/58, 8.

KAPOS-VÖLGYI TÍPUSÚ KELTA, BRONZ ÉREMLELET

1991-ben Franke professzor úr (Saarbrücken) egy 106 darabból álló regölyi, illetve Kapos-völgyi típusú kelta pénzekből álló együttest vásárolt. Feltehetően egy kincslelet vagy annak része, noha a lelőhely nem ismeretes.

Franke professzor úr 95 darabot a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának ajánlódékozott. E cikkben a teljes együttes publikálásra került (Katalógus 1–106 sz.)¹⁻³

Ez a pénztípus a Philippus utánzatok körébe tartozik. Hosszabb degenerálódási folyamat utolsó előtti állomásának tekinthető. A leleten belül inkább verőtő variációk, mint degenerálódási folyamat figyelhető meg.

Kétféle nagyságú pénz van a leletben, nagy- és kisbronzok. Ugyanez a típus más leletekben, illetve szórványként ezüstben – ugyancsak 2 féle nagyságban – is előfordul. Lehet a bronzok előzménye az ezüst, de lehet, hogy párhuzamosan voltak forgalomban, a bronzok, mint kisebb váltópénzei az ezüstöknek.

A bronzok mindig nagyon korrodáltak, így nem tudható pontosan, hogy frissen verve mennyi volt valójában a súlyuk. A nagy ezüstöké 12 gramm körüli, a nagy bronzoké 9 gramm körüli.

A lelet verőtő változatait, illetve elő- és hátlapi verőtövek kapcsolatát az I. táblázat mutatja. A bekarikázott arabszámok és nagybetűk az előlapi verőtövekre, a római számok, illetve a kis görög betűk a hátlapi verőtövekre vonatkoznak. A II. táblázat az azonos elő- és hátlapi verőtővel készült darabokat összesíti.

A lelet pénzeinek állapota sajnos nem teszi lehetővé a kérdés eldöntését, hogy verték vagy öntötték ezeket a bronzokat.

Bíró-Sey Katalin

KÉSŐRÓMAI EZÜSTKANÁL BAJNÁRÓL

TÓTH Endre

1982-ben egy ezüstkanalet ajándékoztak az esztergomi Balassi Bálint Múzeumnak.¹ Az evőeszközt Bajna falu határában, a szántóföldön találták. A kanállapát belsőjét borító díszítésnek köszönhető, hogy a tárgy megkülönböztetett figyelmet érdemel. A Kr. u. 4. század iparművészetében egyébként nem ritkák a kerek medaillonba foglalt ifjúarcképek; ilyen kanalat azonban eddig nem ismertünk. Az ábrázolás értelmezésében hosszú ideig Richárd Delbrück véleménye² meghatározó volt: Nagy Constantinus fiainak tartották az ifjakat³. Ezt az elképzelést Uwe Süssenbach eredményesen vitatta⁴; gondolatmenete azonban inkább a korábbi véleménye cáfolatát, misem az ábrázolások egyértelmű meghatározását jelenti, noha helyes irányban kereste a megoldást.

Az ezüstkannállal, mint használati tárggyal, szinte kizárólag a liturgikus lehetőséget vizsgálva foglalkoztak. A keresztény jelképekkel és feliratokkal díszített kanalak eucharistikus használatára következett Vladimir Milojčić⁵, noha e tekintetben már a múlt században Giovanni Battista de Rossi⁶ tagadóan foglalt állást. A mindennapi életben használt tárgyakon látható keresztény jelképek értelmezésével kapcsolatban Joseph Engemann érvelt nyomatékosan és hiteltérdemlően bármiféle liturgikus felhasználás ellen⁷; véleménye elfogadásra talált⁸; az apostolneves kanalak létezését azonban nem indokolta meggyőzően.

A pannóniai lelőhelyű fémkanaalakat még nem gyűjtötték össze és nem dolgozták fel. Ezt a munkát a későbbiekben szeretném elvégezni. Ebben a tanulmányban a későrómai díszkanalak használatával, a liturgikus felhasználás kérdésével és az evő-

¹ Leltári száma: 82. 22.4. A kanalat 1975-ben találta Németh Béla; öneki köszönhetjük az értékes tárgy megmentését. Hálásan köszönöm H. Kelemen Mártának, hogy a tárgy közzétételét átengedte, Catharina Jonsnak, Max Martinak és Vida Tivadarnak a feldolgozás során nyújtott segítségét.

² Delbrück 1933, 133. – Amennyiben nyomon követhető, az azonosítás ötlete Fritz Fremersdorftól származik a Köln-braunsfeldi üvegcsészével kapcsolatban: Ein bisher verkanntes Goldglas, Wallraf-Richartz Jb. 1, 1930.

³ A gazdag irodalomból: Laur–Belart 1959, 57–71.; Ivanov 1972, 9–29.

⁴ Süssenbach 1983, 11–27.

⁵ Milojčić 1968, 111–148.; a tárgylista kiegészítése: D. Sherlock: Zu einer Fundliste antiker Silberlöffel, 54. Bericht RGK 1973, 203–211.

⁶ G. B. De Rossi: Crema – Scoperta di cucchiari di argento con segni e nomi cristiani, BACr Ser. III. 3, 1978, 118.; Ua: Cucchiari d'argento di simboli e nomi cristiani, BACr 6, 1868, 79–84.

⁷ Engemann 1972, 165–172

⁸ Vö.: Bierbrauer 1975, 180, 188.; Martin 1984, 76.–

eszközzel, mint sírmelléklettel foglalkozom. Az ifjúportrék értelmezését a Komárom Megyei Múzeumok Közleményei számára fogom elkészíteni.

A bajnai kanál szórványlelet: aligha sírból került a felszínre. Talán elvesztették, talán a vidék valamelyik római településéről származik, talán egy régen szétszóródott későrómai ezüstkészletbe, kincsletbe tartozik. Megviselt állapota hosszú, felszíni hanyódás következménye.

A kanalat Bajna falutól nyugatra, a sárasi dűlőben találták. A vidék jól ismert római lelőhely⁹. A falutól DK-re római érmek és cserepek, ÉNY-ra római leletek és épületnyomok kerültek felszínre (1. ábra). DNy-ra pedig szintén épületnyomok, későrómai kis éremlelet és kerámiatöredékek kerültek elő. Soproni Sándor kisebb ásatást végzett a lelőhelyen 1950-ben¹⁰. Valószínűleg római villagazdaság állhatott Bajna környékén. Az előkerült, lepusztult maradványokból azonban az épület jellegére és kivitelének minőségére nem lehet következtetni. Bajna határában egy remetekápolna falában a múlt század végéig egy római sírkövet őriztek¹¹. Ez építőanyagként kerülhetett oda, ezért eredeti felállítási helye ismeretlen. A sírkövet a brigetioi I. Adiutrix legio katonája állította fiainak. Bajna környékén a korai császárkorban az asalusok éltek. A szűkebb környékről szépszámban ismerjük a romanizáció útján elinduló és a sírkőállítását szokását már átvevő, ám még asalus személynevű lakosok sírköveit¹². A vidék későrómai-kori lakóiról azonban a Szomor-Somodor pusztai 4. századi temető kivételével¹³ semmit sem tudunk.

Az ezüstkanál hossza 13,3 cm, ebből a nyél 8,8 cm. A kanállapát szélessége 2,9 cm, a tárgy súlya 16,36 gr. Öntéssel készült, majd cizellálták és a lapát belsejét finom véséssel díszítették, végül helyente aranyozták: ez utóbbi a szántóföldi hanyattatás ellenére is megfigyelhető. Állapota sérült: a lapát az eredeti síkjához képest lejjebb hajlik és széle repedezett (2–3. ábrák).

A körkeresztmetszetű kanálnyel a vége felé kihegyesedik. A nyélhez nyitott vólutával kapcsolódik a mandula alakú kapát, amely a nyél felé keskenyedik. A lapát belsejét finoman vésett, sűrű minta borítja, amelyet hullámvonalú inda keretez 4 karikából álló szőlőfürtökkel. A lapát tengelyében futó fonatszerűen stilizált sűrű levélsor a felületet két mezőre osztja. A mezők közepén élére állított négyszög, két oldalán egy-egy kerek medaillon teszi teljessé a minta szerkezetét. A maradék üres területek indák és kacsok töltik ki. A négyzetekbe stilizált négylevelű rozettát, a kerek medaillonokba ifjúportrékat véstek (4–5. ábrák).

A kopottság ellenére megfigyelhető az aprólékos kidolgozás, a finom megmunkálás, az aranyozás: a tárgy legdíszesebb későcsászárkori kanalainak egyike. Más kanálon általában csak állat-, emberalak vagy a tengelyfelirat olvasható.

A gazdag díszítést a bajnai kanál az ifjúportrék teszik különlegessé: ez a képtípus ezüstkanálról eddig nem ismert.

Az ifjak fejtartása megfelel a hasonló ábrázolásokénak: a két-két ifjú egymás felé fordul, fejüket kissé meghajtván, lefelé néznek. Fejtartásuk olyan, mintha egy köztük

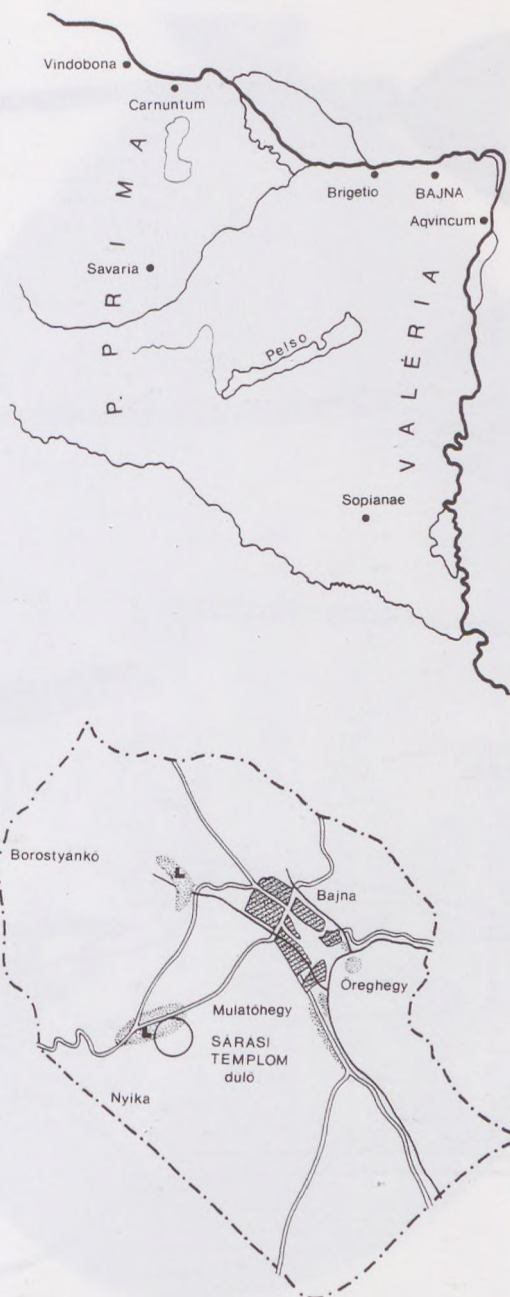
⁹ Magyarország Régészeti Topográfiája 5. Bp. 1979, Bajna, 31–43.

¹⁰ Jelentések a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárában: Szőke Béla, Radnóti Aladár (413. B. V.); Soproni Sándor (573. B. X.)

¹¹ RIU III 759 = CIL III 3660

¹² Héreg: RIU III 736.; Sárísáp: RIU III 769.

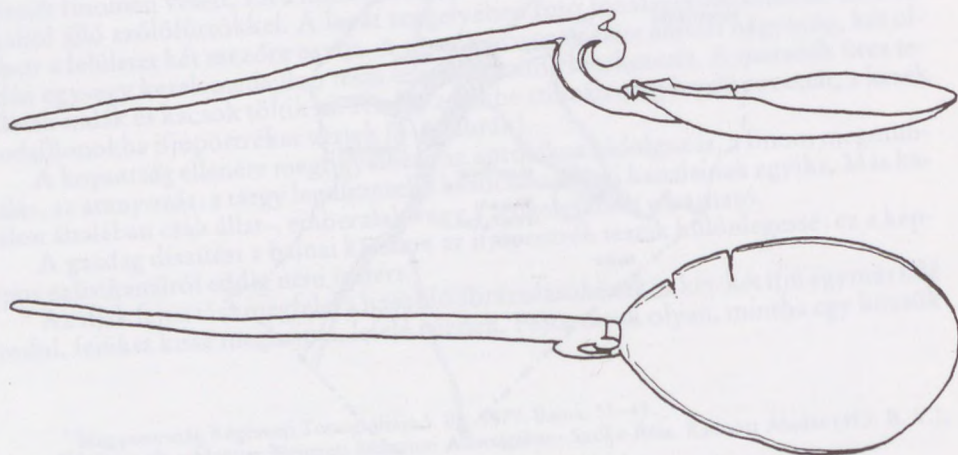
¹³ Sz. Burger A.: Római kori temető Somodor-Pusztán (Komárom megye) ArchÉrt 101, 1974, 64–101

1. ábra Az ezüstkánál lelőhelyének térképe
Abb. 1. Karte über die Fundstätte des Silberlöffels

2. ábra Az ezüstkánál fényképe
Abb. 2. Foto des Silberlöffels

3. ábra A kanál rajza
Abb. 3. Zeichnung des Löffels

4. ábra A kanállapát díszítése
Abb. 4. Verziehung der Laffe

5. ábra A kanállapát díszítésének rajza
Abb. 5. Zeichnung der Verzierung der Laffe

lévő alacsony tárgyra tekintenének. Az ábrázolás kicsinysege miatt az arckifejezés alig látható. Megfigyelhető azonban, hogy az ötvös az azonos tekintetek ellenére törekedett a megkülönböztetésre. Azaz nem sematikusán másolt egyforma arcokat. Hogy valamiféle egyéniesítést akart elérni, azt a jobb alsó medaillonportré árulja el: az arc soványabb, szikárabb a többinél és a hajviselete is eltér a három másik ifjú sima, dús hajától: a negyedik ifjú haja rövid és göndör¹⁴.

A kanálforma és a díszítés pontos tárgymeghatározást és viszonylag pontos kelteztést tesz lehetővé. Az evőeszköz a római császárkor kisebb méretű kanalai közé tartozik, amelyeknek *cochlear* a neve. Jellemzője a kanállapát és a nyél hangsúlyozottan eltérő síkjainak összekapcsolása nyitott volutával. A kanalat formája a 4. századra keltezi. Max Martin C csoportjába tartozik¹⁵. E keltezéssel összhangban vannak a díszítésből következő érvék.

A váltakozó kör és rombusz-mustra jellegzetes 4. századi motívum. Mint sorminta és szőnyegminta a későcsászárkori iparművészet számos tárgyán látható. Szőnyegmintaként leggyakrabban a textilművészetben fordul elő: a diptychonok consuljainak és tisztségviselőinek ruháinak kedvelt mintája¹⁶. A hasonlóság még nagyobb, ha a textilmedaillonok figurális ábrázolásaira, mell- és arcképeire gondolunk¹⁷. A fémművességben gyakoribb a sorminta: ezüstedényeken (pl. az augsti Ariadne-tálon¹⁸), hagymafejes fibulák kengyelgerincén és tűtartójának felületén¹⁹. A geometrikus díszítésű rombusz arcképmedaillonnal váltakozva a fibula: tűtartók egyik típusának jellegzetes dísz²⁰.

Kanalunkon a rombuszt rozetta tölti ki: a megoldás a textileken, övcsatokon gyakori.

A díszítés figurális része a kerek medallionokba komponált ifjú portrék. A keltezés szűkítéséhez azonban segítséget nem adnak, mert alkalmazásuk a 4. századi iparművészet számos műfajában szinte közhely. A későtetrarchia idején készült taraneshi (Macedonia) ezüsttál peremén éppúgy láthatók²¹, mint a conçesti²² tálon, vagy a trapraini kincs töredékén²³. A Seuso-készlet sokszögletű állatheccs ezüstkancsójának nyakrészét és fedőkupakját díszítik ifjak medaillonportréi²⁴. Övvereteken és ezüstgyűrűn is előfordulnak²⁵. Talán legismertebbek a Pannoniában és a közép-dunai tartományokban különösen gyakori, 4. század harmadik negyedére kel-

¹⁴ Ugyanez figyelhető meg a Köln-Braunsfeld-i üvegpoháron is: a négy közül az egyik fiú haja göndör.

¹⁵ Martin 1984.; a cochlearhoz: Mau, Cochlear, RE IV, 1901, 156–157.;

¹⁶ Lásd: Delbrück 1933. I. 93. Taf. 3. (Felix, 480); 100. Taf. 6./Basilius (480); 103; Taf. 7. (Boethius 487), stb.

¹⁷ Delbrück 1933, Taf. 63, I. 244: Stilicho tunikáját és chlamisát a geometrikus mustrába foglalt mellképek és alakok díszítik; továbbá I. 90. Taf. 2. (II. Constantinus) 417; stb.

¹⁸ Cahn–Kaufmann–Heinimann 1984

¹⁹ Laur–Belart 1959, 57.–

²⁰ Magyar Nemzeti Múzeum, bronzfibula (Lh: ism. ltsz. 54.33.61);

²¹ M. Ivanovski: Eden docnoantičen grob od Taranesh, ŽAnt 34, 1984, 319–226.

²² L. A. Matzulewits, Byzantinische Antike. Studien auf Grund der Silbergefäße der Ermitage, Archäologische Mitteilungen aus russischen Sammlungen 2. Berlin–Leipzig 1929.

²³ A. O. Curle, The Treasure of Traprain, Glasgow 1923, 23.; A 4. sz. korszó nyakdíszítésén. Lásd még Th. Dohrn, Spätantikes Silber aus Britannien, MittDAI 1, 1948, Taf. 25.

²⁴ M. Mundell Mango: The Seuso Treasure (Sotheby's Catalogue), 1990, 5.; Ua: Der Seuso-Schatzfund, Antike Welt 21, 1990, 75.

²⁵ Dalton 1901, Nr. 207, 32.; Süssenbach 1983.

tezhető, bronzlemezből készült hagymafejes fibulák: a tűtartó és a kengyel mintás felületén változó számban jelennek meg²⁶ 1–8 db). A nevezetes Köln-braunsfeldi, bibliai-jelenetes félgömbalakú kék üvegcsészén is feltűnik a négy medaillonportré²⁷. R. Delbrück az alakokat Nagy Constantinus fiaival azonosította és véleményét a kutatók hosszú ideig elfogadták²⁸. Ennek értelmében kísérelte meg Th. Ivanov a fibulák képmásait is azonosítani²⁹. Az elképzelés pályafutásának végére U. Süssenbach tett pontot, amikor a Köln-braunsfeldi pohár ábrázolásaival foglalkozva végérvényesen megcáfolta a Constantinus-fiúkkal történő azonosítást éppúgy, mint az individuális portré lehetőségét: eredetüket a dionysioszi körben kereste és kimutatta, hogy változó számuk egyedül a kompozíció függvénye³⁰. Érveikhez még hozzátehetjük: az ifjú képmásokat hordó tárgyak kronológiája eleve kizárja az azonosítás lehetőségét.

Úgy látom, hogy a bajnai kanál a 4. század húszas éveitől a század végéig bármikor készülhetett. Mégis: a mustra rokonsága a bronzlemezéből készült hagymafejes fibulákéval, amelyeket szintén kör-rombusz minta és medaillonportré díszít, arra mutat, hogy készítésük időben nem húzható szét jelentősen. Mivel a fibulák a 4. század hatvanas-hetvenes éveire keltezhetők, valószínűleg a kanál is a század harmadik negyedének remeke.

Kanalunk a többi későantik, díszített kanállal együtt „jobbkezes” evőeszköz: a mintát a tárgy használója akkor látja, természetes helyzetben, ha jobb kezében tartja.

Kanál súlya 16,36 gramm.

Max Martin hangsúlyozta elsőként a korábban mellőzött kanálsúlyok vizsgálatának fontosságát. Táblázatban foglalta össze a cochlearia-súlyokat. Az egyes leletek átlagsúlyából kiszámította a tucatnyi darabból álló készlet összsúlyát. Arra következtetett, hogy a kanalak súlya az első századtól kezdve növekedett. Különösen a 400-as évek után váltak súlyosabbá³¹. Anélkül, hogy a súlynövekedés jelentőségét kétségbe vonnám, figyelembe kell venni, hogy nem önmagában a darabonkénti súlynövekedés jellemző az egyes kanalakra, hiszen az mégiscsak a kanál méretének következménye (ha pedig nem, az további vizsgálatot igényel): hosszabb kanál nagyobb súlyú. Ezért, ha össze akarjuk hasonlítani ezeket a tárgyakat, akkor az csak viszonysszámmal történhet, nem pedig a súlyukkal. Ha a kanalak súlyát elosztjuk a hosszúságukkal, akkor jól összehasonlítható viszonyszámot kapunk (azaz az 1 cm-re jutó átlagsúlyt). E számok alapján is érzékelhető az 1. századi cochlearok súlynövekedése. Azonban a 3–4. századi és későbbi emelkedés korántsem folyamatos: ezekre a kanalakra inkább a változó súly a jellemző.

²⁶ Vö.: *Laur–Belart* 1959

²⁷ *Ornamenta ecclesiae. Kunst und Kultur der Romanic 3. Katalog zur Ausstellung des Schnüttgen-Museums in der Josef–Haubrich–Kunsthalle, Köln, 1985, G. 3.; H. Hellenkemper in: Glass der Caesaren, Mailand 1988, 25–27.*

²⁸ Lásd a 3. jegyzetet.

²⁹ *Ivanov* 1972, 9–29.

³⁰ *Süssenbach* 1983, 24.

³¹ *Martin* 1984, 83.–

³² A bajnai kanál Max Martin táblázatába nehezen volt beilleszthető, mert a 16,36 gr súlya alapján inkább a 3. századra kellett volna keltezni, mint a negyedikre. Ugyanígy a tetrarchiakori budaújlaki kanalat is, amelynek súlya: 12,5 gr. Ugyanakkor a szintén tetrarchiakori taraneshi kanál a 29 grammjával „túlsúlyos”. A súly/cm viszonysszám alapján azonban már nehézség nélkül beilleszthetők a 4. századi kanalak közé.

Úgy gondolom, hogy nem a súlynövekedés az elsődleges, hanem a méret: a hosszúságuk növekedése. Súlyuk ennek következtében változik meg. Ez viszont az eredeti funkció megváltozásával függhet össze. A kisméretű cochlear-típusú evőeszköz a késő császárkorra a nagyobb méretű ligula felé közelített. Hogy kiszorította a használatból, arra elég egyértelmű bizonyíték a szó fennmaradása a neolatin nyelvekben (lásd később).

A császárkori étkezőkanalak elnevezése ma már vitathatatlan: a két ismert kanálnévhez, a *cochlear*hoz és a *ligulá*hoz jellemző formákat lehet rendelni. A kisebb méretű kanalakat nevezték cochlearnak, noha nemcsak olyan étkezésnél használták, amikor csigát ettek:

*„Alkalmas vagyok a tojást felbontani és a kagylót,
Csak csigabontó mért lett a nevem, te tudod?”*

kérdezi Martialis³³. A cochlear kiskanál volt, lapátjának alakja változó. Kezdetben túlnyomórészt kör, majd zacskó, körte és ovális. A lapátnál többszörösen hosszabb nyél mindig vékony, profilálatlan és kihegyesedő. Ez utóbbi legfontosabb, specifikus ismertetőjegye. Igen gyakori kanálfajta, a leletek túlnyomó többsége ide sorolható.

A másik fajta, „az evőkanál”, a ligula vagy lingula³⁴ lapátjának alakja kevésbé változatos, mint a cochlearé. Általában tojásdad alakú és egyik típusának jellegzetessége a rövid nyél, amely az esetek többségében vékony, visszahajló, „hattyúnyak” alakú. A nyél vége azonban sohasem hegyes, hanem profilált és gombbal végződik. A másik típus ritkább: ennek nyele rövid, lapos, általában díszített lemez³⁵. A 4. században a lingulát hosszabb, egyenes nyéllel is használták.

Noha egyik római evőeszköz forma- és kultúrtörténete sincsen feldolgozva, az ásatási- és szórványleletek ritka kivétellel³⁶ nincsenek összegyűjtve és főként csak a kincseletek díszes példányait tették közzé, a tárgy típus formai alakulása viszonylag jól nyomon követhető és felrajzolható. A 4. századi és a népvándorláskori példányok pedig hála az augsti kincs kanálait feldolgozó M. Martinnak³⁷ és másoknak³⁸, jól ismertek.

A későköztársaság- és koracsászárkori cochlearak lapátja kisméretű, sekély mélységű és köralakú. A hosszú, egyenes nyél a lapáttal egy síkban folytatódik. Már az első században megjelennek és használnak olyan cochleart is, amely lapátjához megemelt „lépcsővel” kapcsolódik a nyél. A későbbiekben a lapátnak és a nyélnek ez

³³ Martialis, epigr. XXIV 121.; Vö. még: R. Steiger: Gussform für einen Löffel. Römerhaus und Museum Augst Jahresbericht 1967, 38–42.

³⁴ Martialis, epigr. XXIV 120: „Bár az atyák s lovagok ligulának mondanak engem / Lingula néven hív a buta grammatikus”, Csengery János fordítása); Hug, Löffel, RE XIII, 1927, 967.; ThLL

³⁵ M. Lazovic: Objets byzantins de la collection du Musée d'Art et d'histoire, Genava 24, 1977, nr. 4. (p. 19.); nr. 15 (p. 27.).

³⁶ Az egyetlen nagyszabású kanálgyűjtemény Emilie Riha munkája: E. Riha–W. B. Stern, Die römischen Löffel aus Augst und Kaiseraugst (Forschungen in Augst 5, 1982); Aquileia környéki kanalak: M. A. S. Firmani: Instrumentum domesticum, Aquileia Nostra 56, 1985, 314–334; általános kanáltörténet: Jackson 1892, 107–

³⁷ Martin 1984, Bierbrauer 1975, 314–334.

³⁸ D. E. Strong: Greek and Roman Gold and Silver Plate, London 1966, 204–206.; Bierbrauer, 1975

az összekapcsolása uralkodóvá válik és formája jellemzően változik meg: a köztes rész hangsúlyosabbá, erőteljesebbé és díszítetté válik. A korábbi, kerek lapát helyett az idő előrehaladásával gyakoribb lesz a zacskó, majd körte forma, végül a 4. századi egymás mellett élő lapátformák közül a mandula alak került ki győztesen és élt tovább a következő évszázadokban. Mindemellett a korai, kerek lapátos, hosszú, egyenes nyelű cochleart még a 4. században is használták³⁹.

A 4. századi kiskanalak M. Martin az általában voluta alakú köztes tag formai megoldásának változása alapján csoportosította⁴⁰. Már a késői császárkorban találunk olyan kiskanalakokat, ahol a nyél lapát felőli vége állatfejben végződik⁴¹: ez a forma lesz a posztrómai kor egyik vezértípusa⁴² (griff, oroszlán, vadkan). A másik vezértípus: a lapátot sima korong kapcsolja a nyélhez, lapos felületén helyet biztosítva a monogram-feliratnak⁴³, majd a két típust egyesítik (lásd pl. az „antiochiai” kincs kanálait).

A korábbi császárkor ritkábban előforduló, ámbar díszesebb kiskanálformái nem jutottak el a 4. századig, vagy legalábbis nem váltak a népvándorláskori és korai középkori kanalak ősvé⁴⁴. (ilyenek az erősen profilált, általában korongalakú nyéllel végződő, emaillos-mintájú tömzsi kanalak) és a figurális nyelűek.

A cochlear, mint evőeszköz, jóval nagyobb számban fordul elő a leletanyagban, mint a ligula. Ez a megfigyelés összhangban látszik állni a szóhasználattal. A *Thesaurus Linguae Latinae* címszavai között a cochlearnak⁴⁵ számosabb az előfordulása a szövegekben, mint a ligulának⁴⁶. Jellemző lehet, hogy Apicius receptkönyvében a cochlearral ellentétben a ligula nem fordul elő⁴⁷. A szó gyakoriságával összhangban áll, hogy a cochleart mértékként is használták⁴⁸. A császárkor előrehaladtával a ligula méginkább kiszorult a használatból, és – legalábbis a nyugati birodalomban – a cochlear általában a kanalat kezdte jelenteni. Ez csak abban az esetben volt lehetséges, hogyha a ligula és a cochlear specifikus különbsége – ami az egykor eltérő funkcióból eredt – megszűnt. Ennek jele, hogy a 4–5. században már azokat a kanalakat is cochlearnak nevezik, amelyek nyélvége már nem kihegyezett, hanem gombbal végződik. Ennek az átalakulásnak bizonyítéka, hogy a neolatin nyelvekben a kanál szó nem a ligulából, hanem a cochlearból származik. Az olasz *cucchiaio*, a francia *cuiller*, a spanyol *cuchara*, a portugál *colher* egyazon eredetű. Ezzel szemben a románban a *lingură* jelenti a kanalat: azaz a másik szóból származik. Nem volna érdektelen a kanált jelentő szavak nyelvészeti-szemiotikai vizsgálata és kultúrtörténeti értékelése.

A mai ember számára szokatlan, hogy a római evőeszköz lapátrészét díszítették és feliratozták. Számos olyan római kanál maradt ránk, amelyek lapátjának belső ol-

³⁹ Hiteles lelet a mai 4. századi temető 10. számú sírjában (Sz. Burger A., Róma kori temető Majson, ArchÉrt 99, 1972, 67. Pécs, Janus Pannonius Múzeum, Leltári száma 63.10.6.; hossza 15,9 cm.

⁴⁰ Martin 1984

⁴¹ Dorchesteri kanalak: O. M. Dalton: Roman Spoons from Dorchester, The Antiquaries Journal, 2, 1992, 89–92.; A thetfordi kincsből: H. Johns-Potter 1983, 121–124.; Etrains-sur-Mohain-i ezüstkanál: T. Baratte, in *Tresors d'orfèvrerie Gallo-Romains*, Paris 1989, nr. 128, p. 181.

⁴² Bierbrauer 1975

⁴³ Bierbrauer 1975

⁴⁴ Lásd: Köln–Bickendorf (F. Fremersdorf, Neue Inschriften aus Köln, Germ. 11, 1928, 39.; Figurális nyelű kanalak: Helpston, Cambridgeshire, Britannia 13, 1982, 309.;

⁴⁵ ThLL III 1398.

⁴⁶ ThLL 1396.

⁴⁷ Apicius, de re coquinaria (M. E. Milham, 1969) index

⁴⁸ ThLL III 1399.

dalát vésett vagy niellótechnikával készített egyszerűbb vagy bonyolultabb minta és felirat díszíti. A közölt leletek alapján úgy látszik, hogy a kanállapát díszítése gyakoribb a cochlearok, mint a ligulák esetében. Ez azt sugallja, hogy a díszítés a kétféle kanáltípus funkcionális különbségének is a következménye lehet.

Jól megfigyelhető, hogy a díszítés és a felirat elhelyezésében bizonyos tendencia érvényesült és a kanalak formai változásával a díszítés helye is átalakult. A rövid, hajlított nyelvű liguláknál és a hegyes, vékony nyelvű cochlearoknak csak a lapátrészét lehetett díszíteni. Az egyszerűbb (sugaras minta, indák) vagy bonyolultabb figurális ábrázolás (hal vagy más állatok) a lapát belső oldalára kerültek. Figurális ábrázolás esetében a feliratot a kép alá vésték fel. Ha azonban csak felirattal látták el a kanalat, akkor azt szinte kizárólag⁴⁹ a lapát tengelyére tették. A 4. századtól kezdve a felirat egyre gyakrabban a nyél lapát felőli végére kerül rá. Ennek oka a kanalak formai átalakulása, a díszítés megváltozása, valamint a használat módosulásában kereshető. A 4. század végére megszűnik a formai különbség a cochlear és a ligula között, mert a cochlear már rég nem töltötte be eredeti feladatát. Ezért az evőeszköz elvesztette funkciójának megfelelő, jellegzetes hosszú, vékony, kihegyesedő nyelvét, amely szükségtelenné vált. A nyél megvastagodik, egyre jobban profilálják és díszítik. Eleinte még hegyes marad, csak a lapát felüli végét vastagítják: díszítik, profilálják és csavarják. Az átalakulás következtében megvastagodott nyélen hely lesz az esetenként szükséges felirat számára: ennek szövege szokásos jókívánság (utere felix), a tulajdonos neve, dedikáció személynek vagy istennek, illetőleg keresztény tartalmú felirat. Tehát a díszítés és a felirat a lapát helyett a kanál középső részére korlátozódik: a lapát simává, dísztelenné, azaz étkezésre praktikusabbá és higiénikusabbá válik. Amikor pedig az 5–6. században a lapát és a nyél közti köztes tag sima korong lesz, kitűnő lehetőséget nyújt a köralakban jól megkomponálható tulajdonosi monogram felvésésére⁵⁰.

Könnyen belátható, hogy a császárkorban az asztalnál helyet foglaló étkezők részére a kanál volt a legfontosabb evőeszköz: azért volt fontos, mert egyes ételeket – leveseket, szószokat, azaz a folyékony készítményeket – kanál nélkül nem lehetett elfogyasztani. Legfeljebb akkor, ha kialakult a folyékony ételek pohárból történő fogyasztásának szokása. Emellett arra is gondolnunk kell, hogy a mai étkezési szokásokból egyáltalában nem következtethetünk vissza a régebbi korokéra, főleg a távoli múltra. Az evőeszközökkel kapcsolatos szokások: tiltások és korlátozások rendkívül sokat változtak⁵¹: azaz lehetséges, hogy a császárkorban az evőkanalat nem csupán a folyékony ételeknél használták. A császárkorban ismerték ugyan a villát (néhány példány előkerült⁵²). A gyér példányszám alapján használata azonban kifejezetten ritka volt. A kés használatát pedig érthetően a tilalmak sora kisérte⁵³; a húsételek tálalás utáni feldarabolása végül is nélkülözhetővé tette. Amennyiben szükség volt még késre, akkor valószínűleg a vendég sokkal inkább a sajátját használta, mintsem a vendéglátóét, amelyet sokdarabos készletként a leletek tanúsága szerint nem is állítottak elő – ellentétben a kanalakkal⁵⁴. Ha az asztalnál szükség volt még késre, ak-

⁴⁹ Kivétel például a Junonak szentelt kanál: Dalton 1901, nr. 322

⁵⁰ Bierbrauer 1975:

⁵¹ N. Elias: A civilizáció folyamata, Budapest 1987, 249.

⁵² Vö.: DACL V:2, 2097–98

⁵³ N. Elias i. m. 256.

⁵⁴ Oliver 1977, 54, 69.

kor az is lehető volt, hogy egy-két kést közösen használjanak. A leletek valóban arra mutatnak, hogy a császárkorban csupán a kanál két fajtája: a ligula és a cochlear volt az az evőeszköz, amelyet nem csak egyedi példányokban, hanem sorozatban, azaz készlet számára állítottak elő, árusítottak és őriztek a háztartásban. Néhány késő-közértársásgkori és koracsászárkori kanállelet fennmaradt, amelyekben egyforma méretű, súlyú és kivitelű példányok kerültek elő. Az ún. kisázsiai, 12 darabos cochlearia-lelet és más, kincsleletekben talált azonos súlyú és kivitelű töredékes kanálkészletek alapján kétségtelen⁵⁵, hogy ezeket az evőeszközöket egy háztartáson belül használták, ezekkel terítették. Mivel késekből hasonló leleteket nem ismerünk, arra kell gondolnunk, hogy ez az evőeszköz nem tartozott háztartás sokdarabos asztali készletei közé.

A császárkorból és a következő századokból számos díszes és feliratos kanalat ismerünk⁵⁶. Kérdéses, hogy ezeket kizárólag a mindennapi étkezésnél használták-e, vagy pedig – amellet, hogy az eredeti feladatát, az alapevőeszköz jellegét továbbra is megtartotta, felhasználása módosult és bővült. Egyes kanalak – mint a bajnai kanállapát – nagyfokú díszítése valószínűtlenné teszi a mindennapi használatot. Más esetben a feliratból lehet ugyanerre következtetni. A díszítés és a feliratok esetenként arra mutatnak, hogy az ilyen kanalak nemcsak és nem elsősorban a mindennapi étkezésnél evőeszközök voltak. A legegyszerűbb megoldás arra gondolni, hogy használatuk az ünnepélyes alkalmakra korlátozódott.

Ha a kanálfunkció változását és átalakulását nyomozzuk, amely egyes darabok eredeti feladatának elvesztését vagy háttérbe szorulását eredményezte, akkor két irányban kereshetjük a megoldást. Egyrészt megváltozhat a cselekmény jellege, ahol a kanalat használják, másrészt átalakulhat magának a tárgynak a jellege: azaz elveszti használati tárgy voltát és jelképpé válik. Az első esetben módosul és átalakul annak az étkezésnek a jellege, ahol a kanalat használják. Ennek kezdeti állapota az étkezés különlegesen ünnepélyessé válása, a tulajdonos vagy a közösség ünnepélyes alkalmi. Az evőeszköz használata a profántól a szakrális felé halad: ünnepi alkalommal ünnepélyes terítés. Ilyenkor használják a nemesfém, aranyozott vagy díszes példányokat. Ismerünk azonban olyan kanalakat is, ha nem is nagy számban, amelyeken isteneknek szóló dedikáció olvasható⁵⁷: ez eleve szakrális felhasználásra enged következtetni. Ezeket a kanalakat feliratuk szerint fogadalomból szentélyeknek, templomoknak ajándékozták: készítésük vagy legalábbis díszítésük ilyen egyedi példányok esetében ritkán történt sorozatban. Ez az ajándékozó szándékának és vagyoni állapotának is függvénye volt. Természetesen nem a mindennapi étkezéseknél használták ezeket az istenneves kanalakat, hanem a kultikus lakomákon ténylegesen, vagy lectisternium esetében jelképesen. Mivel a császárkori vallási élet gyakorlatához a szertartásos lakoma hozzátartozott, kíváncsú volt, hogy a szentélyek az étkezés tartására megfelelő tálalóedényeket és evőeszközöket birtokoljanak. Ilyen szentélykincs része lehet a thetfordi kincs (Britannia) kanalai, amelyeket jórészt Faunus nevén tisztelt rejtélyes kelta istennek ajánlottak; s amelyek egy ismeretlen kultuszközség tulajdonában voltak⁵⁸. A pogány szakrális használathoz hasonló a keresztény

⁵⁵ Ua.

⁵⁶ Összefoglalva lásd: *Milojčić* 1968.; *Böhme*

⁵⁷ Istennek dedikált kanalak: *Iunoni Lanuvinae sua pecunia Servius Sulpicius Quirinus*, Dalton 1901, nr. 322, p. 72.; Cannstatt: *Deo Mercurio*, AnÉpigr. 1926, 64.

⁵⁸ C. Johns, Faunus at Thetford: an early Latian deity in Late Roman Britain, in: *Pagan Gods and Shrines of the Roman Empire* (Ed. M. Hennig-A. King, Oxford 1986), 93–104.

időszakban is kimutatható, sőt tovább bővült a szokás. A pogány kultikus közös étkezések helyére a keresztények agapéi, szeretetlakomái léptek. A rokonság csak formai, de a forma, tehát az étkezés keresztény megvalósítása is szükségessé tette, hogy a közösségek kellően fel legyenek szerelve a vendéglésre. Ezért eleve adott volt a lehetőség, hogy a keresztény lakomák étkészleteit sajátos kivitelben állítsák elő, és díszítsék. Hogy ez hogyan valósult meg, azt elárulják a keresztény jelképekkel és feliratokkal díszített kanálielemek.

A keresztény körben a kanálhasználat elvileg tovább bővíthetett. A keresztény istentisztelet szertartásának központi reális cselekménye – *ismét a formát tekintve* – étkezés: az átváltoztatott kenyérnek és bornak a cselekmény végrehajtója általi magához vétele és kiszolgálása a közösségnek. Ezért az evőeszköz – a kanál használata nem volna éppen meglepő. Különösen akkor, ha olyan kanalak maradtak ránk, amelyeken keresztény jelképek, ábrázolások és feliratok olvashatók; ezek az első pillanatban a liturgikus felhasználást sugallják. Ez az a kutatási terület, ahol a kanalak kultúrtörténetével a leginkább foglalkoztak.

Noha korábban is megfogalmaztak állításokat vagy tagadásokat a kanalak eucharisztikus használatáról, összefoglaló vizsgálat az 1970-es évekig nem történt; akkor azonban több fontos tanulmány is készült az egyidejű megjelenés előnyeivel és hátrányaival. Vladimir Miložić hosszú tanulmányban tárgyalta⁵⁹ a későantik és kora népvándorláskori keresztény jelképekkel és feliratokkal díszített kanalakat. (1968, 1970). Nem utolsósorban egyes orthodox egyházak recens gyakorlata alapján arról értekezett, hogy ezeket a kanalakat a miseliturgia során a két szín alatti áldozásnál használják. A liturgikus használat bizonyítékai közt kiemelkedő szerephez jutott a Sutton Hoo-i sír két feliratos kanala, amelyeket Paulus-Saulus-nak olvastak, és mintegy a keresztény hitre térés jelképeként tartva, a keresztelési szertartás kellékeként is felfoghatták⁶⁰. Miložić tanulmányával szinte egyidejűleg két másik fontos munka jelent meg, amelyek témája szintén a későantik kanalak. H. v. Petrikovits rövid, de lényegre törő cikkében összefoglalta a korábbi megállapításokat és kultúrtörténeti adatokat a keresztény értelmezésű kanalakkal kapcsolatban⁶¹. A keresztény jelképekből ő is liturgikus felhasználásra következtetett: tudva azonban azt, hogy a nyugati egyházban, amelynek a területén ezek a kanalak a legnagyobb számban ismertek, nem mutatható ki az eucharistia kiszolgálásánál a kanál alkalmazása, ezeket a tárgyakat a keresztény szertartásoknál gyakran szükséges olajok vételénél tartotta használatnak. Végül Horst W. Böhme a császárkori és főleg a népvándorláskori kincs- és sírleletekből származó kanalakat gyűjtötte össze, elterjedésüket és a sírmellékletként való előfordulást vizsgálta⁶².

V. Miložić nézete jól illeszkedik azoknak a véleményeknek a sorába, amelyek a 4. századi profánt és szakrálist keresztény körben a jelenkori mentalitás és gyakorlat alapján értelmezik. Az újabb korban – amíg a keresztény jelképek korunkban nem profanizálódtak teljesen – a mindennapi élet tárgyain nem, vagy alig használtak ke-

⁵⁹ Hug, Löffel, RE XIII, 1927, 968.; Miložić 1968, 111.–

⁶⁰ Miložić 1968, 111.–; 127.; R. Bruce-Mitford: The Sutton Hoo Ship-Burial III. 1983, 125.–; A kanállal kapcsolatos vélemények kritikus összefoglalása: J. Werner, *Nachlese zum Schiffgrab von Sutton Hoo*, Germania 64, 1986, 475–6.

⁶¹ Petrikovits 1966, 171–182

⁶² Böhme 1970, 172–200

resztet vagy Krisztus monogramot⁶³. Tehát felületesen lehetett arra gondolni, hogy ezek a jelképek az ókorban is kifejezték viselőjük kereszténységét vagy a tárgy szakrális voltát. Ennek a gondolkodásmódnak következménye és velejárója lett, hogy azokat a jelképeket, amelyek értelme keresztény is lehetett, kizárólagosan értelmezték: például a halat, kenyeret, kosarat vagy a horgonyt. Pedig ahogy egy szív mást jelent egy pad támlájára karcolva vagy fába vésvé, és mást jelent egy keresztény templom díszítésében, úgy a felsorolt képek sem jelentenek mindig és mindenhol keresztényeket vagy keresztény, főképpen liturgikus tárgyakat a 4–5. században sem. Ez még a számunkra olyannyira az ókori keresztényeket jelképező Krisztusmonogramról sem mondható el. Mivel a jelkép a későantik használati eszközök és díszítések széles körén látható, ezért ezeket a tárgyakat általában kereszténynek, gyakran pedig liturgikus felhasználásúnak vélik. Holott a monogram eredetére kell csak gondolnunk, hogy nyilvánvaló legyen: a jelkép a 4. században még nem lehetett kizárólagosan egyházi felhasználású, hiszen nem a keresztény közösségek emblémáiból származik, hanem profán eredetű. Nagy Constantinus a monogramot nem a keresztény liturgikus célra használt eszközökre tette rá, hanem katonai signumokra és tárgyakra; sisakokra és érmekre. A jelképeket különösen kedvelő későantik korban eleinte egyszerűen a császárhoz való hűségét jelképezte, majd lassan és teljesen szakralizálódott. A győzelmi signumot sajátjuknak érezték a pogányságon triumfáló keresztények, de a jelvény szinte állami signum maradt a 4. században. Amíg a monogram szakralissá válása, amíg a művészet ideologizálásának az erővonalai nem tisztázódtak, addig a monogram a császár iránti lojalitás, vagy akár a rómaiság kifejezőjeként olyan tárgyakra is rákerülhetett, amelyek egyébként teljesen köznapiak, sőt kimondottan pogány képek díszítették. A Krisztus-monogram 4. századi értelmezésének tág lehetőségeit jellemzően fejezi ki a század közepén elrejtett augsti és a canterbury-i kincs Krisztus-monogramos *fogpiskálói*⁶⁴.

A keresztény jelképekkel díszített későrómai használati tárgyakat Joseph Engemann értelmezte⁶⁵ külön fejezetet szentelt az „eucharistikus felhasználású” kanalaknak. Bizonyította, hogy ezeket másra, mint étkezésre nem használták. Frappáns a véleménye a Sutton Hoo-i kanálpárról: az egyik kanálra a másik, görög betűs feliratot másolták. Mivel pedig az ötvös nem ismerte a görög betűket, elfordította 45 fokkal az első betűt. Ezzel a kanálra alapozott következtetések a keresztelési elméletről el-
estek.

A kanál, a cochlear eucharistikus felhasználása ellen szólnak nemcsak a későantik adatok, hanem mindazok a liturgikus ismereteink, amelyek nem jelentéktelen számban maradtak fenn az első évezred második felétől. Ezekből a leírásokból J. A. Jungmann kutatása alapján⁶⁶ egyértelműen megállapítható, hogy a hívek communio-jánál semmiféle kanalat nem használtak. A két szín alatti áldozásnál a 9. századtól nem kanalat, hanem vékony csövecskét, fistulát kezdtek használni, de ennek alkalmazása a hívek részére megszűnő két szín alatti áldozással eltűnt. Kanalat a keleti egyház kezd használni, de ott sem minden rítusban. Bizáncban a 11. századtól már

⁶³ A keresztény jelképek a használati tárgyakon és építészeti emlékeken elsősorban a paraszti kultúrában maradtak meg az újkorig.

⁶⁴ Cahn–Kaufmann–Heinimann 1984.; RIB II:2 2420:60 Az augsti fogtisztítót lásd még: Tresors d’orfèverie Gallo-Romanis, Paris 1989, 264. p. 227.

⁶⁵ Engemann 1972, 165.

⁶⁶ J. A. Jungmann SJ: Missarum Sollemnia I–II, Wien 1948.

uralkodó szokás. Ez a szokás összefügghet azzal, hogy amíg Nyugaton a hívők a két-szín alatti áldozásánál a kenyér konsekrált, és a bor nem, addig Keleten éppen fordítva volt: a bor volt konsekráva, amibe a nem konsekrált kenyeret belemártották. A fel nem használt kenyeret a hívek hazavihették (ez is eulogia).

J. A. Jungmann véleményét támogatják a kora középkori és középkori kincs-összeírások: ezekben megtalálhatók a fistulák, liturgikus szűrők, de az említett cochleariat nem a communional használták⁶⁷.

A későantik kanalaknak van egy különösen érdekes csoportja: ezekre apostol-neveket véstek⁶⁸. Kétség sem férhet hozzá, hogy ezek valóban az apostolokra vonatkoznak⁶⁹. Először is a név nominativusban áll (a tulajdonosi genitivus helyett), másodszor az apostolnevek nagy részét személynévként ekkor még nem használták. Harmadszor: egy leletben több egyforma kanálra olvashatók a különböző apostol-nevek. Ezek a feliratok a tárgyak egyházi liturgikus felhasználását sugallják. J. Engemann ezt a vélekedést sem fogadta el⁷⁰. Hivatkozott az apostolok számával egyező készletekre: azaz a 12-es készletszám önmagában nem meglepő; másrészt arra, hogy az apostolnevek szokatlan helyen is előfordulnak, mint például a ravennai Thederik-sír kupolájának 12 sarkantyúján. J. Engemannak ez az egyetlen példája azonban nem meggyőző, mert nem állítható párhuzamba az apostolneves kanalakkal. A ravennai síremlék szimbolikájának eredete ugyanis jól ismert⁷¹. Ahogy Nagy Constantinus az új fővárosban épült temetkezési templomát az Apostolok tiszteletére szenteltette, és sírját a 12 apostol jelképes sírja közé állíttatta, ugyanúgy tett Nagy Theoderik is, amikor a sírépülete kupolájának kiugró nyúlványaira felvésette az apostolok nevét. Ezt a szokást még Clodvig is némiképp követte, amikor párisi halotti templomát az apostoloknak szenteltette.

Az apostolneves kanalak eredetét máshol kell keresni. Amint láttuk, a pogány kultikus lakomák formai rokonai fellelhetők keresztény körben is. A keresztények folytatták a halotti lakoma gyakorlatát is⁷², amely lényegében a pogány szokás keresztényesített (megtúrt) változata volt, és bevezették a közösségi étkezést, a szeretetlakomákat. Mivel az utóbbiakat a keresztény közösség, az ecclesia tartotta és

⁶⁷ Lásd *Mittelalterliche Schatzverzeichnisse I* (Hrsg. B. Bischoff), Veröffentlichungen des Zentralinstituts für Kunstgeschichte in München IV, München 1967, index; vö. még a forrásokat: *Mittellateinisches Wörterbuch II*, 1973, 763–764.

⁶⁸ Apostol említések kanalakon: András: Sasbach, CIL XIII 10 026,70. = ILCV 933 c; János Mátyás: Cremona, G. B. De rossi, BACr 1878, 119. VIII. tábla; Márk, Lukács, Jakab, Péter, Máté: Lapsacus-kincs.

⁶⁹ Újabb apostol-neves kanalat tettek közé Wesel-Bislichből: Spätantike und frühes Mittelalter, Ausgewählte Denkmäler im Rheinischen Landesmuseum Bonn, (Hrsg. J. Engemann–Chr. B. Rüger), Köln–Bonn 1991, 290. A 23 cm. hosszú ezüstkánalat a 6. század első felére keltezik. A nyélen Bartolomeus, a lapát tengelyében Miceas felirat, a tárcsán kereszt látható. A Miceas felirat értelmezése kétséges, a publikáló leginkább a misceas – „Du mögest mischen” elírásaként értelmezi. Noha valóban a *miscere* ige számos használati tárgyról ismert, a római császárkorból, és nem későbből, *misce* alakban. Mégis, nem érdektelen vizsgálni azt a lehetőséget sem, hogy a nyél apostolnévéhez hasonlóan, a kanálra prófétanév (Micheas) olvasható. Ilyen értelmezés esetében a kanál az apostol-próféta tipológiának egy korai előfordulása lenne.

⁷⁰ Engemann 1972, 169.

⁷¹ M. J. Johnson, Toward a history of Theoderic's Building Program, DOP 42, 1988, 73–96 a régibb irodalommal

⁷² Összefoglalóan: E. Jastrzebowska: Untersuchungen zum christlichen Totenmahl aufgrund der Monumente des 3. und 4. Jahrhunderts unter der Basilika des Hl. Sebastian in Rom, Frankfurt 1981.

rendezte, esetenként a tálaló- és evőeszközökről is gondoskodni kellett: azaz kanálkészletre volt szükség. Az a tény, hogy ezeket a későantik kanalakat 12 darabos készletben állították elő, abban két körülmény is fontos szerepet játszott. Egyrészt a római mentalitás, amely már a császárkor elején – praktikus okokból kiindulva – meghatározta lakomárszervezők kedvező számát⁷³, másrészt megvolt az emberekben a hajlandóság, hogy bizonyos számú asztaltársaságot mitológiai együtteshez hasonlítsanak⁷⁴ (Gráciák, kilenc Múza). A *convivium* résztvevőinek számát alapjában a rendelkezésre álló kötött számú hely döntötte el⁷⁵. Mivel a terítőasztalhoz három klinét tudtak felállítani, és mindegyik ágyon legfeljebb három ember fért el, ez meghatározta a résztvevők legkedvezőbb maximális számát. Hogy a rómaiak az elhelyezkedést mennyire komolyan vették – az ágyakon nem volt minden hely egyformán kényelmes – azt az egyes helyek elnevezése, sorrendisége és a helyfoglalási viták mutatják. Az irodalmi szövegekből az 5, 7, 9 fő látszik követendő létszámnak. Ennél nagyobb létszám – noha előfordul – már kerülendő. Ilyen a 12-es szám, amiről Augustus lakomáival kapcsolatban megrovóan írt Suetonius⁷⁶, nem is szólva arról, hogy Augustus és kísérete ezeken a *convivium*okon a 12 fős istengyülekezet képében tetszelgett.

Tehát az étkezések meghatározott résztvevőszáma és hasonlítása a mítoszbeli összejövetelekkel gyakorlat volt. Nincsen tehát csodálnivaló abban, hogyha a 4. század keresztényei étkezéseikhez, különösen a csoportos közösségi étkezésekhez saját vallásukból merítettek példát, és ezeket az összejöveteleket az apostolok lakomáival hasonlították össze. Ezt annál könnyebben megtehették, mert valószínűleg a sajátos antik mértérendszerből következően a kanálkészletek eleve 12 darabosra készültek. Ennek a korai császárkorban közvetlen és közvetett bizonyítéka van. A már említett „Asia Minor”-i 12 darabos egyforma cochleariakészlet – ha kísérő lelet híján és a lelő körülmények ismeretlensége miatt nem is tudnám a köztársaságkorra keltezni, de – a korai császárkornál aligha fiatalabb. A római súlyrendszer, a font 12-es osztásából (uncia) arra lehet gondolni, hogy a kanálkészítésnél egységnyi-fontnyi ezüsből 12 vagy 24 kanalat készítettek. Ámbár éppen a bajnai kanál esetében lehetséges, hogy egy fontnyi ezüsből 2×10 kanalat készítettek. A fennmaradt későantik leletek és a forrásszövegek alapján az bizonyított, hogy a kanalak tucatnyi mennyiségben készültek, tucatnyit ajándékoztak. Ezért gondolhatunk arra, hogy a későantik agapékön 12-es csoportokban vettek részt a keresztények és a 12 darabos kanálkészlet minden darabjára egy-egy apostolnevet véstek fel. Hogy ezeket az apostolneves ka-

⁷³ J. Marquard, *Das Privatleben der Römer*, Leipzig 1886², I. 297–331. Mindenesetre a későköztársaságkorban és a koracsászárságban a kilences résztvevőszám látszik maximálnak; vö.: *Lex coloniae Genetivae Iuliae sive Ursonensis*, FIRA I, Florentia 1941, 197–198.

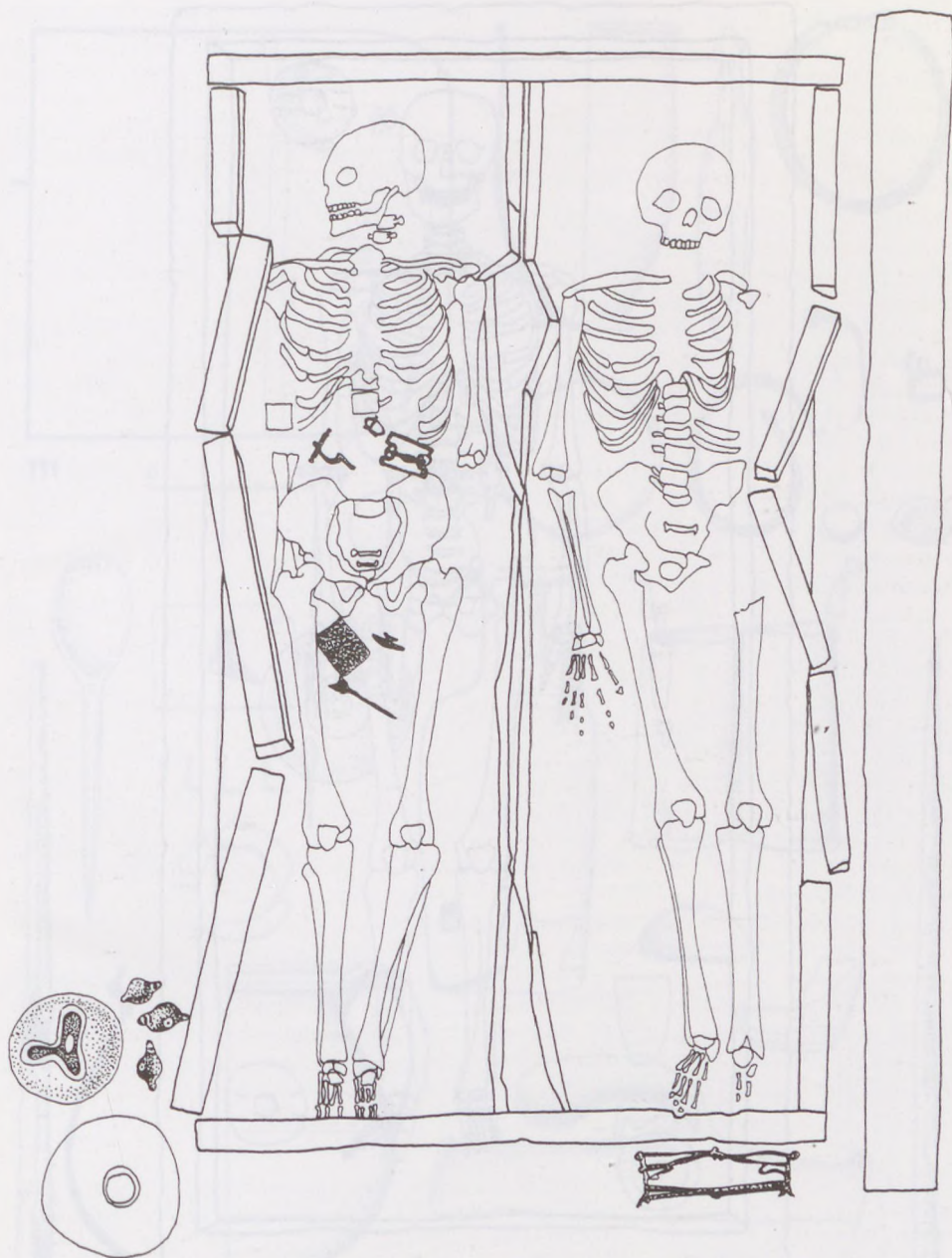
⁷⁴ Gellius, XIII 11, 1–3.

⁷⁵ A résztvevőszámot korlátozó törvények: J. Marquard i. m. 299; Mau: *Convivium*, RE IV, 1901, 1201–1207.

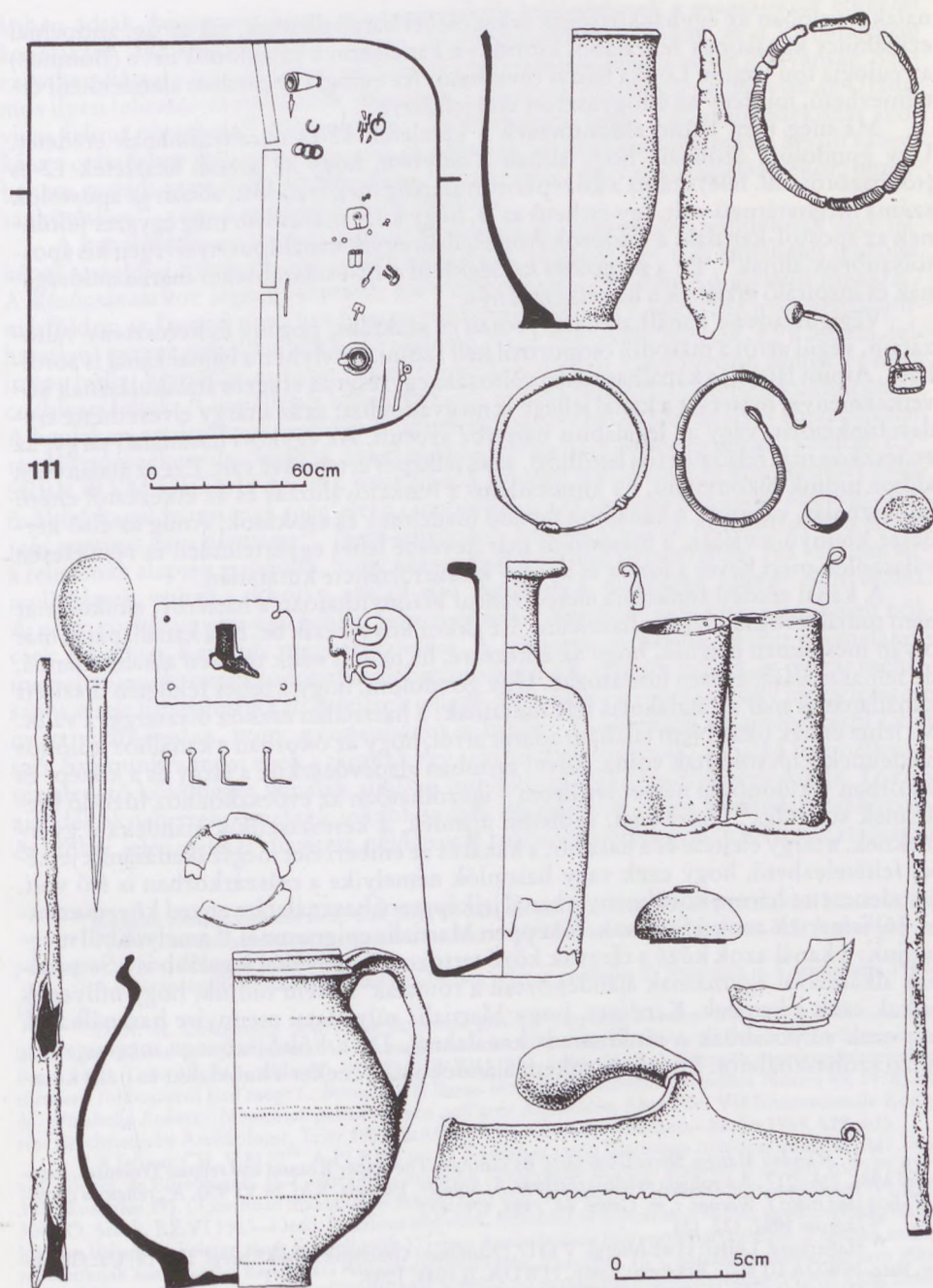
⁷⁶ Suet. Aug. 70.

⁷⁷ New York, *The Pomerance Coll.* Oliver 1977, 54.

⁷⁸ A 12-es készletekhez és létszámhoz lásd: Martin 1984, Engemann 1972, 169.; E. Knögel, *Schriftquellen zur Kunstgeschichte der Merovingerzeit*, BJ 140–141, 1936, 45, 87. Az anglikai középkori készletekhez: Jackson 120.–; Természetesen nagyobb étkezéseknél az étkezőágyak és számának növelésével és a hagyományostól eltérő elhelyezésével a létszámot növelni lehetett: lásd például a 24 fő lakomáját ábrázoló mozaikpadlót: H. Banck, *Ein spätantike Gastmahl des Mosaik von Duar-Ech-Chott*. RM 88, 1981, 329.–144. Taf. 142. A 12-es készletszámról mutat az a kanál is, amelyen a *september* – felirat olvasható: *Deus serva – amicum bonum* (september: Lyon, az Arar medréből (CIL XIII 10 026, 71).

6. ábra Az aquincumi A sír és a kanálmelléklet
 Abb. 6. Das Grab A von Aquincum und die Löffelmellgabe

8. ábra A Keszthely-dobogói 111. sír leletei
Abb. 8. Funde des Grabes 111 von Keszthely-Dobogó

nalakat valóban az egyházközségek étkezésénél használhatták, azt az ún. antiochiai ezüstkincs kanálainak feliratából kitűnik: a kanalakon a tulajdonos neve (Bomnos) az eulogia tou hagiou Louka felirat olvasható. Az eulogia ez esetben ajándékként értelmezhető, mintegy az elfogyasztott étel jelzésére⁷⁹.

Ma még nem látom eldöntöttnek a készletek 12-es darabszámának eredetét. Úgy gondolom azonban, hogy abban a tényben, hogy az asztali készletek 12-es (többszöröse ill. fele) száma a középkoron át máig megőrződött, abban az apostolok száma meghatározó volt. Így érthető az is, hogy a 15. században még egyszer feltűnik az apostol-kanalak: a Tudorok Angliájában egyik kanáltípus nyelvégen kis apostolszobrok állnak⁸⁰. Ez a megoldás kétségkívül a 12-es darabszám maradandóságának és inspiráló erejének a következménye.

Végighaladva a kanálhasználat profán és szakrális, pogány és keresztény változatai, végül arról a második csoportról kell szólni, amelyhez a bajnai kanál is sorolható. Amint láttuk, a kanálhasználat változása egyrészt az étkezés átalakulásának következménye, másrészt a kanál jellege is megváltozhat: azaz a tárgy elveszthette eredeti funkcióját, vagy az legalábbis háttérbe szorult. Az egykori használati tárgy, az evőeszköz más feladatot (is) betöltött, azaz jelképes értelművé vált. Ezt az átalakulást akkor tudjuk bizonyítani, ha kimutatható a funkcióváltozás és az étkezéstől eltérő felhasználás, valamint a kanálhoz tapadó hiedelmek és szokások. Amíg az első kérdésre könnyű a válasz, a másodikra már kevésbé lehet egyértelműen és részletesen válaszolni, mert kevés a forrás és a tárgy kultúrtörténete kutatatlan.

A kanál eredeti funkciója akkor szorul bizonyíthatóan a háttérbe, amikor már nem tudják evőeszközként használni. Ez akkor következik be, ha a kanállapátot már olyan mértékben díszítik, hogy az étkezésre, ha nem is válik teljesen alkalmatlanná, de felhasználását erősen korlátozza. Úgy gondolom, hogy a teljes felületén díszített kanállapátok már az átalakulás felé mutatnak: a használati eszköz dísztárggyá válik. Mi lehet ennek oka? Nem találtam adatot arról, hogy az ókorban a kanálhoz különös hiedelmek kapcsolódtak volna. Mivel azonban alapevőeszköz a tárgy és a közép- és újkorban – különösen német területen – igazolhatóan az evőeszközhöz fűződő hiedelmek sokasága⁸¹ (házassági, születési ajándék, a keresztszülők ajándéka a gyermeknek, a tárgy elejtése és a halálhír, a kanál és az emberi élet megszakadásának jelzése) feltételezhető, hogy ezek vagy hasonlóké némelyike a császárkorban is élő volt. Mindenesetre három körülmény a kanál jelképszerű használatára enged következtetni. Jól ismertek azok a források, főképpen Martialis epigrammái,⁸² amelyekből megtudjuk: a kanál azok közé a tárgyak közé tartozott, amelyeket legalább is a Saturnáliák alkalmával egymásnak ajándékoztak a rómaiak⁸³. Nem tudjuk, hogy milyenek voltak ezek a kanalak. Kérdéses, hogy Martialis súlyadatai mennyire használhatók fel: ezek súlyosabbak a ráánkmaradt kanalaknál. De a költő szövege megengedi a túlzó szóhasználatot. Mivel egyenként ajándékozták ezeket a kanalakokat és nem kész-

⁷⁹ M. Mundell Mango: Silver from early Byzantium. The Kaper Koraon and related Treasures, Baltimore 1986, 216–217; Az eulogia értelmezéséhez: A. Stüber, Eulogia, RACHr VI 900. A „religiosa convivia”-hoz lásd még: J. Werner, i. m. Germ. 64, 1986, 476–477

⁸⁰ Jackson 1982, 122, 131.

⁸¹ Haberland, Löffel: HwbAbergl. V 1317.; Kummer: Geschenk: HwbAbergl. III 718; Ua: Gewatter, Pate, HWDA III 800.; Eckstein: Essen, HWDA. II 1044, 1051.

⁸² Martialis, epigr. V 19, 11–12.; VIII 33, 23. 24; 71, 9–10.

⁸³ A Saturnáliához: Nilsson, Saturnalia, RE² II 1923, 204–5.

letben adták, bizonyos, hogy mint ajándékok különböztek a megszokott étkezési kanalaktól. Ha másban nem, abban, hogy díszesebbek voltak és a kanállapáton ezüstberakással vagy niellóban olvasható a megajándékozott neve és jókívánság. Számos ilyen feliratos ezüstkanalat ismerünk⁸⁴, az egyik dunántúli példányon az *Űrsine vivas* felirat olvasható⁸⁵ (Somogyvár). Feltételezem, hogy a kanálajándékozás szokása a császárkor folyamán elterjedt és nemcsak Saturnaliák alkalmával került rá sor, hanem családi személyes alkalmakkor: születéskor, nagykorúság elérésekor, házasságkötéskor⁸⁶, vagy a vendégbarátság jeleként.

A kanálnak, mint eredeti funkcióját elvesztett, jelképszerű ajándéknak vagy jelképes tartalmat hordozó tárgynak a későantik megletét egy régi kanállelet igazolja. A későcsászárkor legnagyobb kanálegyüttesét 1792-ben Aquileiatól északra 7 mérföldre, az Isonzó parti San Canzianoban találták⁸⁷. (13. ábra) Ma már megállapíthatatlan: gyereksírból kerültek elő a leletek, vagy kincsként találták. Egy lunula, feliratos bulla, késpenge és bronzedénytöredékek mellett két nagyobb ligulát és négy cochleart leltek. A kanállapát belsejét vésett, niellós ábrázolások tették különlegessé. A ligulákon a tulajdonos családját örökítették meg merev és szertartásos ábrázolásban: támlás trónszéken ül a családfő, és két oldalán felesége és gyermekei állnak; a felirat: *EV-SEBIORVM DIGNITAS*. Az Eusebiusok hivatali méltóságát és emelkedését megörökítő kanál feliratának megfelel a cseppalakú bulla személyhez szóló szövege: *Eusebi senescas cum dignitate*⁸⁸. Nem lehetetlen, hogy a korabeli tudósító éppen ennek a feliratnak alapján gondolta, hogy a tárgyakat gyermeksírból lelték. Ha valóban sírmellékletek voltak, akkor a család ifjú tagjának a dicsősége hamar elenyészett. A négy cochleart egy-egy bibliai jelenet ékesíti: Ábrahám áldozata, a napkeleti bölcsek érkezése, Krisztus megkeresztelése. A házaspár és két fia, akiket a kanalakon megjelenítenek, nem azonosíthatók biztonsággal a 4. századi ismert, és magas méltóságot viselt Eusebiusokkal. A leletek jellege, a személyek reprezentatív megjelenítése miatt vitathatatlan, hogy a consulságot is betöltő Eusebiusok valamelyikéről lehet szó. Számunkra most ezek a tárgyak egy tekintetben fontosak: a család felemelkedését hirdető különleges kanalak aligha a mindennapi étkezés eszközei voltak. Díszes ajándékok lehettek, amelyek inkább voltak dísz tárgyak, mint használati eszközök. A bibliai jelenetekkel díszített példányok bizonyító értékűek. Elővigyázatosságra

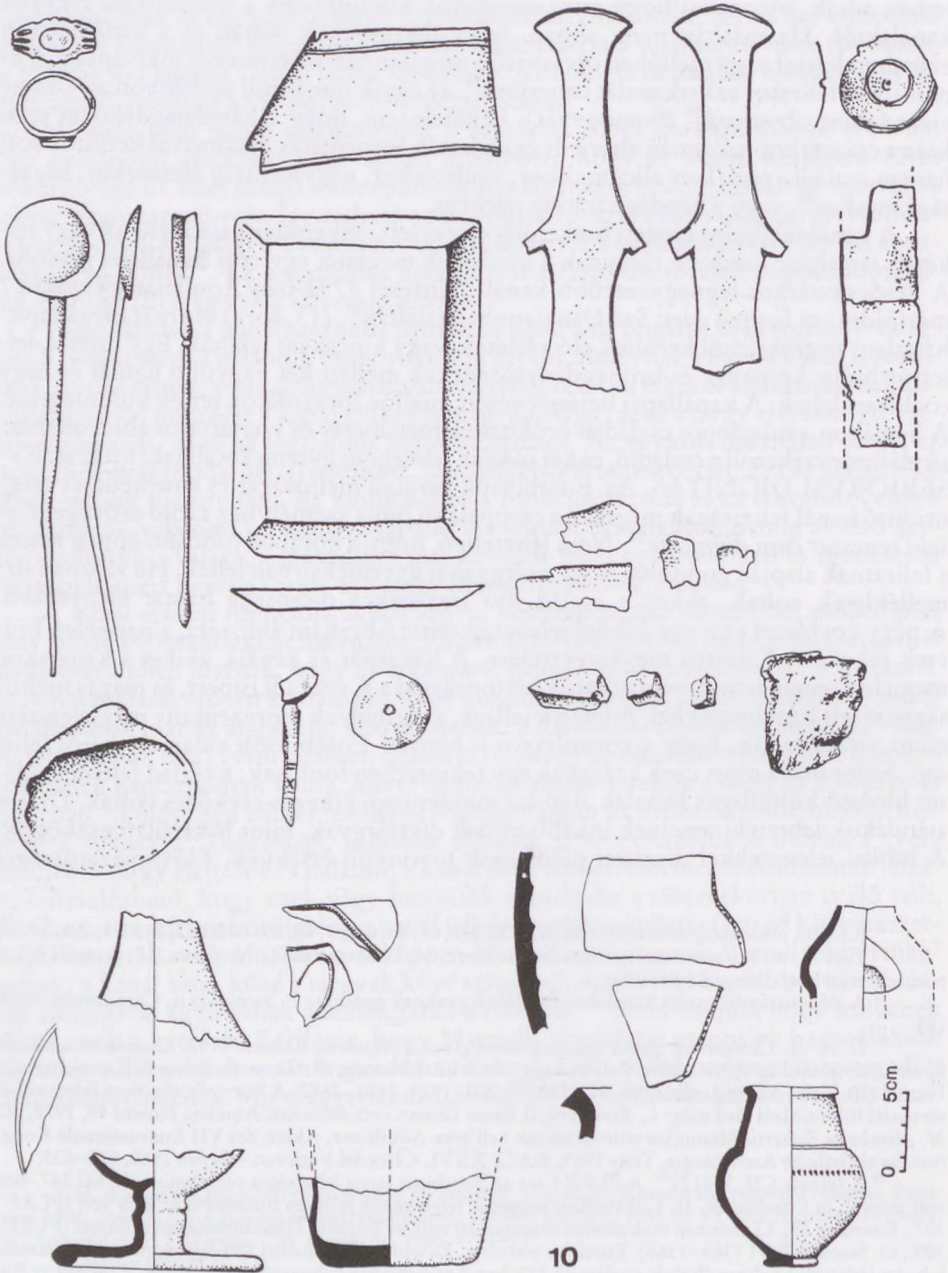
⁸⁴ Kanalak jókívánság-felirattal: CIL XIII 10 026, 61, 66, 63, 67, 68, 69; RIB II:2, 2420: 1, 2, 4, 33, 34,

⁸⁵ Tóth P., in: Instrumenta Inscripta latina (Szerk. M. Hainzmann–Zs. Visy) nr. 317. A sérült és kopott felirat javított olvasatát közöltem.

⁸⁶ A jókívánság-formulás kanalakat ajándéktárgyaknak gondolta E. Swoboda is, Carnuntum, 1964⁴ 103.

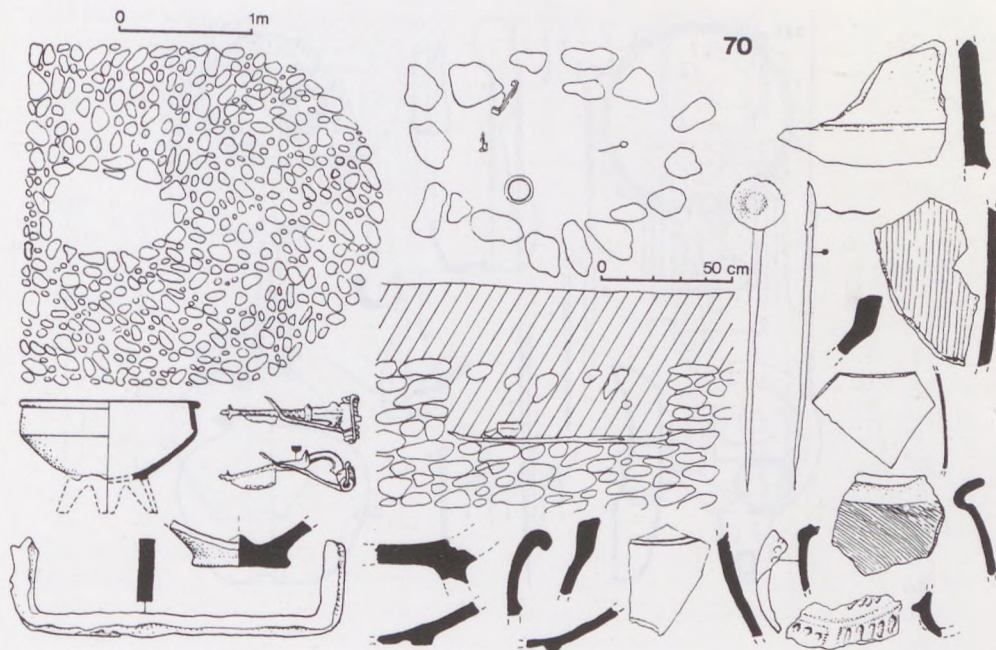
⁸⁷ D. A. M. Cortenovis: Sopra una iscrizione greca d'Aquileia, Bassano 1792. Csupán ez a munka közli hiánytalanul az egész leletet. A lelet nagy részét közölte még: R. Garrucci: Storia dell arte cristiane, Prato 1880, Tom. VI. 462. tábla, 90–91.; DACL XII, 1924, 2681–2682. A környék régészeti leleteiről és történeti földrajzáról lásd még: L. Bertacchi, Il Basso Isonzo i età Romana, Aquileia Nostra 49, 1978, 30; M. Mirabella Roberti: Memoriae paleocristiane nell'area Aquileiese, Akten des VII Internationale Kongress für christliche Archäologie, Trier 1965, StACr XXVI, Cltta del Vaticano – Berlin 1969, 629–635.

⁸⁸ A felirat: CIL V 8122¹⁰. A PLRE I azt az Eusebiust tartja lehetséges tulajdonosnak, aki 347.-ben volt consul, és Eusebianak, II. Constantius második feleségének minden bizonnyal az apja volt (PLRE I 307., Eusebius 39). Ő azonban makedoniai származású volt, és Eusebia Thessalonikában született (PLRE I 300., O. Seeck, RE VI 1365–1366). Eusebius testvérei, Eusebius és Hypatius 359-ben együtt voltak consulok, ám láthatólag keleten éltek és az ellenük 371-ben Antiochiában folytatott pert túléltek. Ezeknek az Eusebiusoknak nincs ismert kapcsolata Aquileia környékével. Eusebius, II. Constantius kamarása nem jöhet szóba. Még egy Eusebius van, akire figyelni kell: a 395–6-os praefectus praetorio Italiae (PLRE I 306. Eusebius 32.).

9. ábra A majsi 10. sír leletei

Abb. 9. Funde des Grabes 10 von Majs.

10. ábra A šempeteri 70. sír leletei.

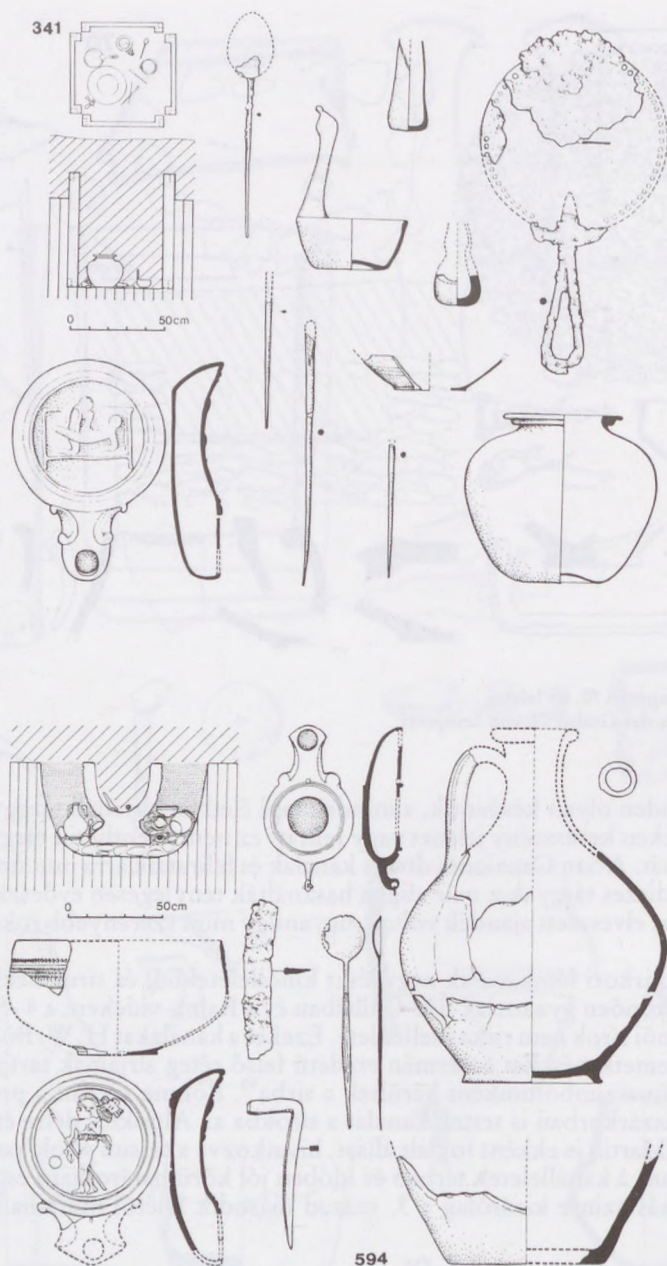
Abb. 10. Funde des Grabes 70 von Sempeter

intenek minden olyan későantik, a mindennapi életben használt tárggyal kapcsolatban, amelyeken keresztény jelenet vagy felirat: ez nem jelentheti e tárgyak liturgikus felhasználását. A San Canziano díszes kanalak és felirataik arra mutatnak, hogy ezeket a niellódíszes tárgyakat már aligha használták ténylegesen evőeszközként. Eredeti funkciójukat elvesztett ajándék voltak, ugyanúgy mint szerényebb rokonuk, a bajnai ezüstkánál.

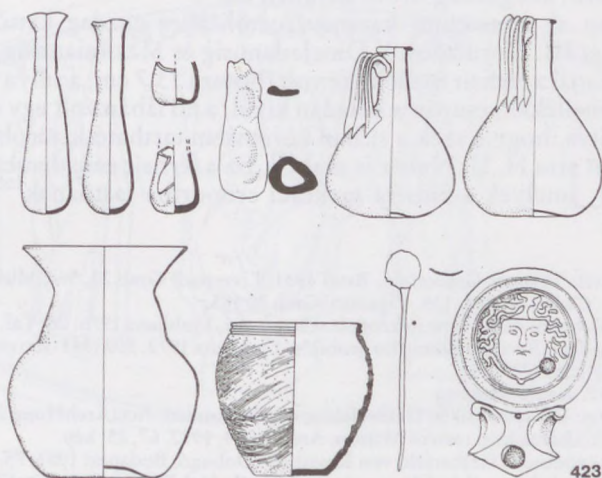
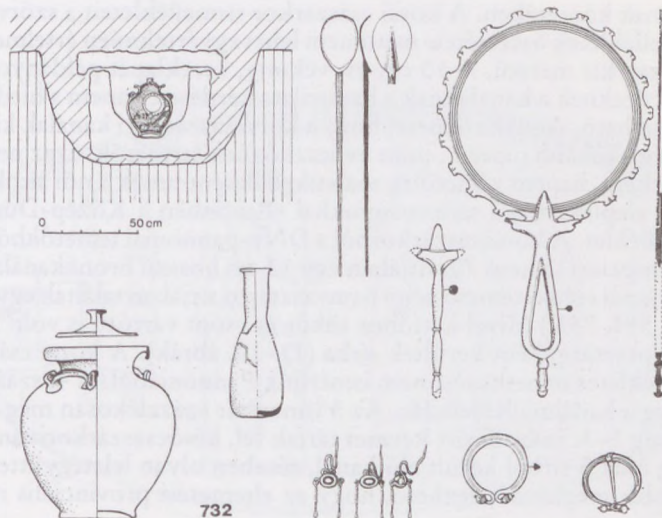
A császárkori fémkanalak nagyrészt kincsleletekből és sírmellékletként kerülnek elő. Feltűnően gyakoriak ÉK-Galliában és a Rajna-vidéken: a 4–5. századi gazdag férfi és női sírok nem ritka melléklete. Ezeket a kanalakat H. W. Böhme gyűjtötte össze⁸⁹: a temetkezéseket a germán eredetű felső réteg sírjainak tartják. A tárgyak mintegy státusszimbólumként kerültek a sírba⁹⁰. Böhme szerint a provinciálisok a korábbi császárkorban is tettek kanalat a sírokba az Alpoktól délre és északra egyaránt. Max Martin is ekként foglalt állást, hivatkozva a tessini sírok kanalaire⁹¹.

Valóban: a kanálleletek térben és időben jól körülhatárolható csoportot alkotnak: a szokás szinte kizárólag a 3. század második felétől mutatható ki a Rajna

⁸⁹ Böhme 1970, 172–⁹⁰ Böhme 1970, 189.⁹¹ Martin 1984, 76. Anm. 25.; 92.

11. ábra Az emonai 34. és 594. sírok leletei
Abb. 11. Funde der Gräber 341. und 594 von Emona

12. ábra Az emonai 423. és 732. sz. sírok leletei
Abb. 12. Funde der Gräber 423 und 732 von Emona

mindkét partjának körzetében. A korai császárkor sírmellékleteit a szórványos előfordulás és a mellékletek összetétele miatt nem lehet egyértelműen értelmezni. A tessini sírokban csak kis méretű, 7–10 cm-es, vékony, kereklapát példányok kerültek elő⁹². Nemcsak ezeknek a kanalaknak a használata kérdéses, hanem a hiedelemvilágbeli háttér is vitatható. Annak ellenére, hogy a koracsászárkori kanalak kicsik, a tessini kanalak mégis inkább pipere-, mint evőeszköznek tarthatók: azaz nem ételmellékletadás részeként, hanem vélhetőleg toalettkellékként tették a női sírokba.

A germán alaplakosságú tartományokkal ellentétben a Közép-Duna-vidéken ritka a kanálmelléklet. A koracsászárkorból a DNY-pannoniai temetőkből ismerünk néhányat. A šempeteri temető 70. sírjában egy 12 cm hosszú bronzkanalat találtak⁹³ 10. ábra. Az emonai északi temető négy hamvasztásos sírjában találtak egy-egy kanalat⁹⁴ (341, 423, 594, 732.) Mivel kettőben tükör és csont varrótű is volt⁹⁵, a kanalak valószínűleg piperetárgyként kerültek sírba (11–12. ábrák). A korai császárkorból több kanálmellékletes temetkezést nem ismerünk Pannóniából. A 4. században sem szaporodik meg a kanálmellékletadás. Az 5 ismert sír százalékosan még kevesebbet jelent, mert amíg 1–3. századi sírt keveset tártak fel, későcsászárkorit annál többet. Ezekből pedig csak 5 sírből került elő kanál, részben olyan leletegyüttesben, amelyeknél legalábbis megkérdőjelezhető, hogy az eltemetett provinciális római lakos volt-e⁹⁶.

A részben feltárt majsi temető 10–40 számú sírjából két kanál került elő⁹⁷ (9. ábra). A kisebbik csontból készült, a nagyobbik ezüst cochlear. A sírt Trebonianus Gallus, Traianus Decius és Valerianus érmek keltezik. A Keszthely-dobogói 4. századi temető 111. számú padmalyos sírja az egyébként csontvázas temető hamvasztásos sírja volt: a női temetkezésnek kanál melléklete is volt⁹⁸ (8. ábra). A rítus a helyitől eltérő etnikumra mutat. Nem más a helyzet a további két kanállal sem, amelyek Aquincumban, két gazdag sírből kerültek elő⁹⁹.

Az 1863-ban az aquincumi katonavároستól délre gazdag kettős sírt találtak („A”-sír), amelyet III. Gordianustól Diocletianusig és Maximianusig terjedő érmek kelteznek¹⁰⁰. A kanál a férfisír melléklete volt (hossza 13,7 cm, a súlya 12,5 gr). A női sírban nem volt melléklet, csupán a kőládán kívül, a nő lábán volt egy összecsuksukható vasszék, bizonyítva, hogy a szék a sírban korántsem tartható kizárólagosan hivatali jelvénynek, amint arra H. U. Nuber is utalt¹⁰¹. Ez a férfisír ezüstlemezes, niellós övvereteiről ismert, amelyek a Silistra-sackraui csoportba tartoznak¹⁰². A birodalmi

⁹² Chr. Simonett: Tessiner Gräberfeld, Basel 1941, Liverpool Grab 33, 96.; Muralto Grab 2. 120.; Cadra, Grab. 4. 132.; Cadra, Grab 5. 138. Vignetto, Grab 20 185.

⁹³ V. Kolšek: Vzhodni del antične nekropole v Šempetru, Ljubljana 1976. 26, Taf. 25.

⁹⁴ Lj. Plesničar-Gec: Severno Emonsko grobišče, Ljubljana 1972. 202 (341. sír: *cosmetic spoon*); 215 (423. sír) 233 (594. sír); 252 (732. sír)

⁹⁵ A 341. és 732. számú sírokban.

⁹⁶ Vö.: V. Lányi: Die spätantiken Gräberfelder von Pannonien, ActaArchHung 24, 1972, 53.–

⁹⁷ Sz. Burger A., Római kori temető Majson, ArchÉrt 99, 1972, 67, 25. kép.

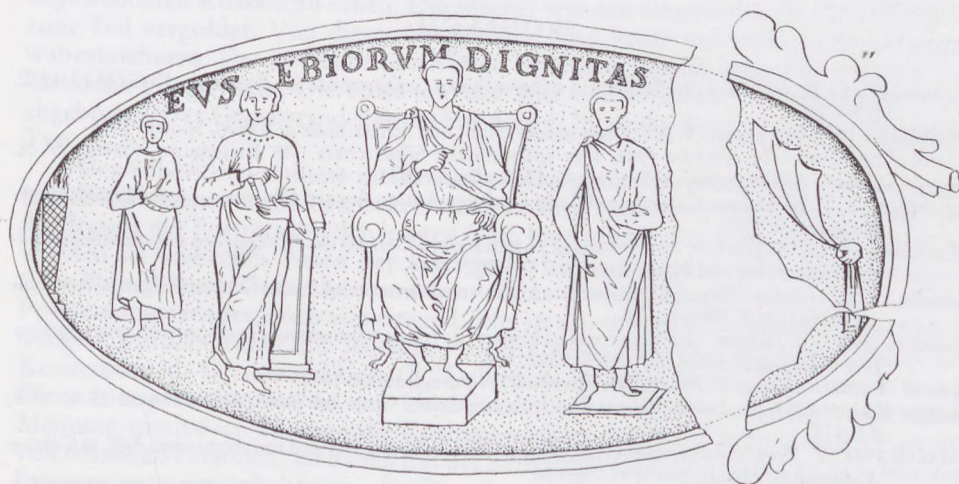
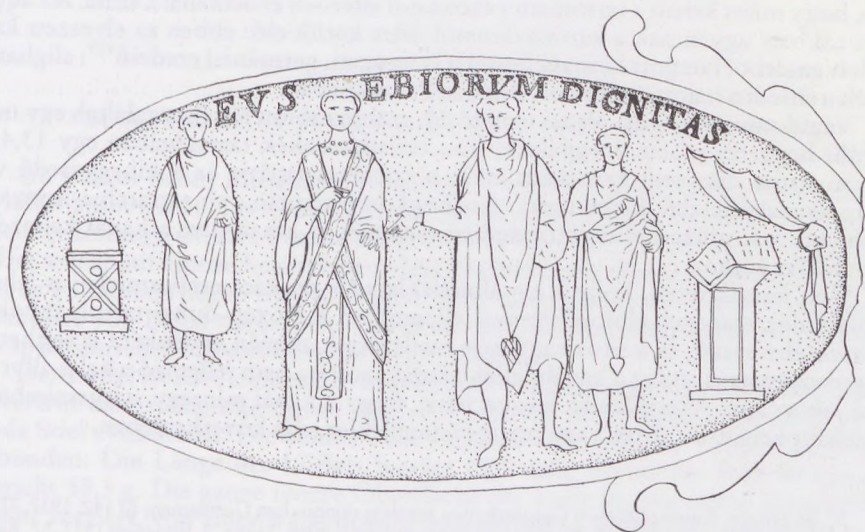
⁹⁸ K. Sági., Das römische Gräberfeld von Keszthely-Dobogó, Budapest 1981, 75.–

⁹⁹ Römer F., A Buda környékén felásott római sírokról, ArchKözl 4, 1864, 99–124.

¹⁰⁰ Újabb publikáció: Sz. Burger A., Későrómai sírok Aquincumban, BudRég 25, 1984, 65–118.

¹⁰¹ H. U. Nuber, Kanne und Griffschale, 53. Bericht RGK 1972, 171–172. Lehet, hogy szék elsősorban éppen a nőket illette meg. Legalábbis a lectisternium és a sellisternium erre látszik utalni.

¹⁰² Újabb lelet: T. Fischer: Römische Offiziersausrüstung im 3. Jahrhundert n. Chr. BayrVgbl. 53, 1988, 167–190.; A fegyveres sírokhoz és az aquincumi sírok értékeléséhez lásd: J. Werner, Römische Mantelfibel von Leuna, Jahresschrift mitteldt. Vorgeschichte 72, 1989, 121–

13. ábra Kanalak a San Canziano-i leletből
Abb. 13. Löffel aus dem Funde von San Canziano

szolgálatban álló germánokra jellemző övveret, valamint a sírban talált vas fokos mutatja, hogy miért került a tartományi szokástól eltérően ezüstkanál a sírba. Az aquincumi „B”-sír ugyancsak a katonavárostól délre került elő: ebben az elveszett kanál mellett gagátból faragott késnyél figurája is nyugati, germániai eredetű¹⁰³: alighanem ennek a sírnak a halottja sem volt őslakos Pannoniában.

Végül a dunajvárosi római temető 22. számú rablott sírjában találtak egy nagy, kétfülű hengeres vésett üvegpalack, kés, ezüstlemezek társaságában egy 13,4 cm hosszú, ritka díszítésű ezüstkanalat¹⁰⁴: a cochlear lapátja és a kihegyesedő vége közti részt delfin alak helyettesíti. Az üvegekorsó alapján a sír tetrarchia-kori, vagy legalábbis a 4. század első évtizedeiben temették el a halottat: a kanál keltezése a 270–300-as évek.

Úgy látszik tehát, hogy a kanálmellékletadás szokása etnikumjelző is lehet: a Rajna-vidék tömeges előfordulásával ellentétben a Közép-dunai tartományokban számuk elenyésző, és a ritus vagy más mellékletek alapján egyébként is sejthető az idegen származás. Azaz a kanálmellékletadás szokása nem jellemző a kelta-illyr eredetű lakosságra. Vizsgálandó feladat lehet, hogy a kanál mintegy státusszimbólum részeként került-e a sírba, vagy pedig ételmelléklet adás következtében.

¹⁰³ W. Hagen, Kaiserzeitlichen Gagatarbeiten aus dem rheinischen Germanien, BJ 142, 1937, 77–146.

¹⁰⁴ I. Paulovics, Die römische Siedlung von Dunapentele, Arch. Hung. 2, Budapest 1927, 57. Radnóti A., in: Intercisa, ArchHung 36, Budapest 1958, 227. Tévesen Galerius érmet is említ a sírban Ennek azonban sem Paulovics István publikációjában, sem az MNM leltárkönyvében semmi nyoma nincsen. A kanál leltári száma: 6, 1926. 53.

IRODALOM

- BOHME 1970. H. W. Böhme: Löffelbeigabe in spätrömischen Gräbern nördlich der Alpen, JRGZM 17, 1970, 172–200
- BIERBRAUER 1975. Bierbrauer, V., Die Ostgotische Grab- und Schatzfunde in Italien, Spoleto 1975
- CAHN—KAUFMANN—HEINIMANN 1984. Der spätrömische Silberschatz von Kaiseraugst, (Szerk. H. A. Cahn—A. Kaufmann—Heinimann), Derendingen 1984
- DALTON 1901. O. M. Dalton, Catalogue of Early Christian Antiquities and Objects, ... in the British Museum, London 1901
- ENGEMANN 1972. J. Engemann, Anmerkungen zu spätantiken Geräten des Alltagsleben mit christlichen Bildern, Symbolen und Inschriften, JAC 15, 1972, 154–173.
- IVANOV 1972. T. Ivanov: Obrazi na Konstantin I i sinovete mu varnu lukovicni fibuli ot Bulgarija, Arheologia (Sofia) 14; 4, 1972, 9–29.
- JACKSON 1892. C. J. Jackson, The Spoon and its history, its form, material and developement, more particularly in England, ArchOx 2. ser. 3, 1892, 107.
- JOHNS—POTTER C. Johns—T. Potter, The Thetford Treasure, London 1983
- LAUR—BELART 1959. R. Laur—Belart: Ein frühchristliches Grab aus Basel, Ur—Schweiz 23:4, 1959, 57–71.
- MARTIN 1984. M. Martin: Zur Entwicklung des Esslöffels in römischer und nachrömischer Zeit, in Cahn—Kaufmann—Heinimann 1984, 76–96
- MILOJČIĆ 1968. V. Miložić, Zu den spätkaiserzeitlichen und merovingischen Silberlöffeln, 49. RGK 1968, 111–148.
- OLIVER 1977. A. Oliver Jr, Silver for the Gods: 800 Years of Greek and Roman Silver, The Toledo Museum of Art, Toledo 1977
- PETRIKOVITS 1966 H. v. Petrikovits: Frühchristliche Silberlöffel, Corolla Memoriae Erich Swoboda dedicata, Römische Forschungen in Niederösterreich Nd. v. Graz—Köln 1966.
- SÜSSENBACH 1983. U. Süssenbach: Die „Konstantinischen Prinzen“ des Goldglases von Köln—Braunsfeld, Wallraf—Richartz Jb. 44, 1983, 11–27.

SPÄTRÖMISCHER SILBERLÖFFEL AUS BAJNA

Im Balassi Bálint Museum zu Esztergom wird ein prunkvoller, römischer Silberlöffel aufbewahrt (Inv.-Nr. 82.22.4), der in Bajna (Kom. Komárom) zum Vorschein gekommen ist. Der Fundort liegt etwa 13 km südlich vom Donau-Limes. Der Löffel wurde auf einem Ackerboden ohne Begleitfunde, als echter Streufund geborgen. In Pannonien liegen römische Silberlöffel nicht häufig vor. Die Verzierung des Exemplars von Bajna sticht nicht nur unter den pannonischen, sondern auch unter den spätrömischen Silberlöffeln des Reiches hervor.

Der Löffel ist ein Cochlear, d. h. gehört zu den kaiserzeitlichen kleinen Löffeln. Er vertritt eine spätantike Form: die Laffe ist oval, länglichrund, der spitz ausgehende Stiel zylindrisch. Die beiden Teile sind von einer offenen Volute miteinander verbunden. Die Länge des Löffels beträgt 13,3 mm, davon der Stiel 88 mm, das Gewicht 13,3 g. Die ganze innere Oberfläche der Laffe ist von einem eingekerbten Muster verziert, von einer wellenförmig ausgebildeten Weinranke umrahmt, in der Längsachse von einer symmetrischen Blattreihe in zwei Teile geteilt. Das Muster der beiden Teile: ein Kreis, sodann ein auf den Rand gestelltes, blumenverziertes Viereck und wiederum ein Kreis. Die übrigen Oberflächen sind von Ranken ausgefüllt. In den vier Kreismedaillons ist in Dreiviertelprofil das Porträt von je einem, einander zugewendeten Knaben zu sehen. Die Muster wurden eingekerbt, die Oberfläche ist zum Teil vergoldet. Von dieser Vergoldung sind heute nur mehr geringe Spuren wahrzunehmen. Der Löffel ist beschädigt, bröckelig, dürfte lange Zeit auf dem Ackerboden gelegen sein. Die Laffe und der Stiel sind von ihrer ursprünglichen Lage abgebogen. Der Gegenstand stammt aus dem 4. Jh. und gehört zum wohlbekannten Typ.

Der Silberlöffel richtete meine Aufmerksamkeit darauf, daß die pannonischen Metallöffel bisher nicht bearbeitet wurden, ihre Probleme ungelöst sind und die Auslegung der Porträts mit den jungen Gesichtern noch auf sich warten läßt. Im 4. Jh. wurden an mehreren Arten der kunstgewerblichen Gegenstände (Silberschüssel, Gürtelbeschläge, Glasbecher und vor allem Zwiebelknoptfibeln) mit Vorliebe Porträts angewendet, doch von einem Löffel ist nur unser Fall bekannt. Diese Abbildungen wurden früher für lebende Porträts angesehen und mit den Söhnen des Konstantins d. Gr. identifiziert (R. Delbrück, R. Laur-Belart, Th. Ivanov u. a.). Diese Interpretation wurde von Uwe Süssenbach endgültig widerlegt. Mit seiner Meinung stimme ich überein: die Knabengesichter sind keine individuellen Porträts von lebenden Personen, sie haben mit der kaiserlichen Familie nichts zu tun. Mit den Interpretierungsmöglichkeiten der Porträtmedaillons beschäftige ich mich in einer anderen Studie (in: Komárom megyei múzeumi értesítő).

Die Anwendung des Löffels, als eines kaiserzeitlichen Eßgerätes außerhalb der Mahlzeiten, sowie seine symbolische Auslegung und Kulturgeschichte ist in vieler Hinsicht unbearbeitet. In den letzteren 30 Jahren beschäftigten sich mit den spätrömischen Löffeln mehrere Arbeiten von zusammenfassendem Anspruch: diese knüpften sich aber vor allem an die Völkerwanderungszeit. Die Untersuchung ihrer

Anwendung erschöpfte sich zum Großteil in der Behauptung oder Verneinung ihres liturgischen Gebrauches. Während man zahlreiche, aus Schatzfunden stammende Löffel bereits publizierte, wurden die Stücke aus Grabfunden und aus Museumsdepots vor allem aus dem 1—3. Jh. n. Chr. in der Literatur überhaupt nicht oder nur kaum zusammengesammelt. Eine größere Materialmitteilung über kaiserzeitliche Löffel stellt über die Exemplare aus Augst sozusagen bloß die Arbeit von E. Riha dar. Außer den tangentialen Bemerkungen befaßte sich mit den kaiserzeitlichen Löffeln meritorisch in seiner gedrängten und sich auf das Wesentlichste strebenden Abhandlung H. von Petrikovits. Nach 10 Jahren faßte dann Max Martin anlässlich der Veröffentlichung des Fundes von Augst all das zusammen, was uns von den spätkaiserzeitlichen Löffeln bekannt ist und richtete unsere Aufmerksamkeit auf zahlreiche wichtige Untersuchungsprobleme (z. B. auf den Zusammenhang zwischen den Gewichtsangaben und der Garnitur). Bei der Interpretation der Löffel konnte sich H. von Petrikovits von dem Einfluß nicht lossagen, was das Christusmonogram oder andere christlichen Symbole und Inschriften für den heutigen Forscher bei der Auslegung der Gegenstände bedeuten. Seiner Meinung nach wurde der Löffel für liturgische Zwecke, bei den Zeremonien zur Herausnahme und Vermischung des Öls benutzt. V. Milošić sammelte eine beträchtliche Zahl der spätkaiser- und völkerwanderungszeitlichen Exemplare zusammen (ergänzt von D. Sherloch) und dachte aufgrund der rezenten Ausübung der östlichen orthodoxen Kirche, daß mit den Löffeln die Eucharistie ausgeteilt wurde. Im Zusammenhang mit der Auslegung der auf den alltäglichen Gegenständen erscheinenden christlichen Symbole stellte J. Engemann die Benutzung bei der Austeilung der Eucharistie in Abrede. Mit seinen Schlußfolgerungen stimme ich überein. Weder aus dem Charakter der Gegenstände kann an die liturgische Anwendung gedacht werden, noch die Quellen zeugen von der vorschriftsmäßigen, liturgischen Benutzung der Löffel während der zweiten Hälfte des 1. Jahrtausends (im Westen auch später nicht), obwohl die bekannten Silberlöffel, die Cochlearen fast vollzählig gerade aus dieser Zeit stammen. Anlässlich der Kommunion nahmen den Wein die Priester und die Gläubigen — fallweise — durch Röhrchen (*fistulae*) zu sich. Löffel werden nirgends erwähnt. Erst vom 13. Jh. an kommt es in einzelnen Gegenden vor, daß bei der Vermischung des Weins mit Wasser zur Gewinnung des in entsprechend geringer Menge nötigen Wassers der Löffel benutzt wurde.

Die eucharistische Anwendung des Löffels wurde auch von B. Bierbrauer, M. Martin und K. S. Painter bezweifelt.

Es unterliegt keinem Zweifel, daß im 4. Jh. die christlichen Symbole, Glückwünsche auf den Gegenständen des Alltagslebens zugleich keine liturgische Funktion, in vielen Fällen sogar nicht einmal die Zugehörigkeit der Besitzer zum Christentum bedeuten. Die auf den Silberlöffel eingekerbten Apostelnamen reizen aber zur weiteren liturgischen Interpretation an. Diese Vermutung wurde auch von dem mit der griechischen Inschrift: Saulus-Paulus versehenen Löffelpaar aus dem Grab von Satton Hoo gefördert. J. Engemann wies aber die irrtümliche Auslegung des anlautenden Buchstaben nach und so fiel (der Text beider Löffelinschriften ist: Paulus) die Tauf liturgie theorie weg. Auf einzelnen Löffeln können aber zweifelsohne Apostelnamen gelesen werden. Über diese war das Argument von J. Engemann nicht überzeugend. Seine Beobachtung, wonach die Sporen auf dem oberen Teil des Grabdenkmals von Theoderich d. Gr. den Namen der Apostel führen, kann nicht mit den Apostelnamen führenden Löffeln in Parallele gestellt werden. Das Grabdenkmal zu

Ravenna ahmt die in der Umgebung der Begräbnisstätte des Konstantins d. Gr. vorhandenen symbolischen Apostelgräber nach. Die das aus 12 Stücken bestehende Tafelservice erwähnenden Daten (J. Engemann, M. Martin) zeigen hingegen in die Richtung der Lösung. Bei der Interpretation der Inschriften auf den Löffeln des sog. Schatzes von Antiochien kam M. Mango im Gegensatz zu Ch. Diehl auf den Schluß, daß das Wort *eulogia* soviel bedeutet, wie „Segen“ (Blessing of St. Peter). Das Mahl der Apostel und das letzte Abendmahl sind die Vorbilder eines jeden christlichen Mahles. Deshalb ist es auch verständlich, wenn die Eßgeräte nach den Aposteln benannt worden sind. Zu den Löffeln mit Apostelnamen schließt sich eng die Stückzahl 12 der Garnituren an. Der Ursprung dieses Brauches kann aber problematisch sein. Es ist vorstellbar, daß die aus einem Dutzend bestehende Garnitur schon in der Republikzeit häufig war und unter Berücksichtigung dieses Brauches wurden die Löffel aus irgendeiner Silbereinheit (Pfund) hergestellt (Oliver, M. Martin). Auch ist es nicht unmöglich, daß sich später die Zahl der aus 12 Stücken bestehenden Garnituren wegen der Zahl der Apostel modifiziert hat, gesetzmäßig geworden ist. Jedenfalls fiel in der Gestaltung dieser Stückzahl der Garnitur nicht nur die Verteilung des Rohmaterials je nach Gewicht eine Rolle zu, sondern auch die Zahl der Teilnehmer an diesen Mahlen. Es sind uns jene kaiserzeitlichen Texte wohlbekannt, die über die günstige 5, 7, 9 Personen erwünschende Gesamtzahl der Teilnehmer des Conviviums berichten. Diese wird fallweise mit mythologischen Beispielen verglichen (z. B. die 9 Personen und die Musen). Eine größere Zahl als 9 hielt man nicht für erwünscht. So auch die von Augustus veranstalteten (geheimen) Gelage, wo 12 Teilnehmer waren und laut Suetonius wissentlich die Zahl der Götter und ihr Gelage nachgeahmt wurde. Die Gesamtzahl war auch letzten Endes die Folge der Trikliniumanordnung des Speisesaales. Bei den vornehmen Gelagen machte sich die Zahl der Gäste beachtende und vorschreibende Mentalität auch in der Spätkaiserzeit geltend. Zu dieser Zeit wurde natürlich das Mahl der Apostel das Musterbild für ein jedes christliches Festessen: es ist demnach kein Wunder, da ja die Suche nach einem Vorbild, das sich zum Vergleich eignet, eines der eigenartigsten Charakteristika der christlichen Kunst bildet. Die Ausübung der Agapen begünstigte besonders den Mahlen mit 12 Personen (oder dem Mehrfachen dieser Zahl). Deshalb ist es verständlich, daß man den Namen der Apostel in die Eßbestecke eingraviert hat. Da das Messer, das die Gäste mit sich trugen, einen persönlichen Besitz bildete, war der Löffel das gemeinsame, in einer Garnitur erzeugbare Eßzeug und so konnte nur dieser Gegenstand mit einem Namen versehen werden. Die 12-er Stückzahl der Garnituren wird auch von zahlreichen früh- und spätmittelalterlichen Inventaren bewiesen. Wie lebend der Vergleich der Löffel mit den Mahlen der Apostel geblieben und zu einem Muster für ein jedes Mahl geworden ist, beweisen die englischen Apostellöffel des 15. Jh. Auf das Ende der Löffel wurden kleine Apostelstatuetten appliziert. Schließlich weist auf die Zähigkeit der Tradition die Tatsache hin, daß die Eßbestecke und Tischgarnituren die 12-er Stückzahl, oder ihr Mehrfaches bis auf den heutigen Tag bewahrt haben. Mit der Verminderung des Haushaltes wurden die Garnituren halbiert und die sechs Stücke allgemein. Zu alldiesem kam es trotz dessen, daß der sinnliche Grund der Stückzahl schon längst in Vergessenheit geraten war.

Die Auslegung der Löffel, als einer Grabbeigabe ist nur nach der Zusammensetzung der Funde des 1—3. Jh. möglich. Jedenfalls bildet einen auffallenden Umstand, wie häufig die Löffel als Grabbeigaben im 4. Jh. und noch später in den germanischen und nordgallischen Provinzen, sowie auf den rechten Ufergeländen

des Rheins vorkommen. Aus der früheren Kaiserzeit sind sie hingegen nur selten zum Vorschein gekommen. Die Einbeziehung der frühkaiserzeitlichen, erwähnten Gräber ist in mehreren Fällen problematisch, da die Kleinheit der beigegebenen Löffel eher auf ihre Anwendung als Toilettenartikel als auf einen Eßbesteck hinweist. Obwohl in Pannonien mehrere tausend Bestattungen aus dem 4. Jh. erschlossen wurden, legte man bloß in vier skelettgräber und in ein armes Brandgrab Löffel bei, die auf fremde ethnische Zugehörigkeit hinweisen. Löffelbeigaben kommen auch in der Frühkaiserzeit äußerst selten vor (Poetovio). Es ist notwendig in den einstigen Provinzen der mittleren Donau gelegend weitere Daten einzuholen.

Die Verzierung des Silberlöffels von Bajna und der Löffel als Grabbeigaben wird von mir in einer späteren Studie untersucht.

Endre Tóth

DILEMMA BEI DER INTERPRETATION DER FRÜHGESCHICHTLICHEN GRABFUNDE VON MEZŐBERÉNY (1884)

Attila KISS

1. EINLEITUNG

Die im vergangenen Jahrhundert, in der Frühphase der archäologischen Forschung zum Vorschein gekommenen, hervorragenden Funde / Fundkomplexe wurden in das Wissensgut der nacheinanderfolgenden Archäologengenerationen als feste Backsteine *en bloc* eingebaut; ihre visuellen — in Zeichnungen / Fotos festgehaltenen — Abbildungen bildeten den Lehrstoff bei den angehenden Archäologen, der sich dann durch Erlangung der archäologischen Wissenschaften während den Universitätsjahren in ihrem Bewußtsein fest verankerte. Bei einem Teil der Funde führte die unterbliebene bzw. nicht vollendete neuere Bearbeitung, d. h. das Ausbleiben der stets neueren Vergleichen mit dem wechselnden neuen Denkmal- und Wissensgut zu einem starren Gemenge der Fundkomplexe.

In meiner vorliegenden Abhandlung möchte ich die Funde von Mezőberény (1884)¹ unter die Lupe nehmen, da in mir aufgrund der neueren Kenntnisse der Verdacht wach geworden ist, daß hier mit diesem Fundmaterial irgendetwas nicht „stimmt“. In mir stiegen nämlich Zweifel auf, ob erstens: dieses Fundmaterial — im Gegensatz zu den letzten Stellungnahmen (Fettich, Bóna) tatsächlich aus einem Grabe zum Vorschein gekommen sein dürfte?; zweitens: in seiner Gänze auch gleichaltrig wäre?

2. KATALOG

Im Katalog folgen die Funde in Reihe den von mir vorausgesetzten Grabzusammenhängen, innerhalb der Gräber wird die Reihenfolge der Funde von der der Funktion der Gegenstände entsprechend hypothesierten Lage innerhalb der Gräber bestimmt.

¹ Fettich 1953. 47–49/150–152., Taf. 28–29.

Abb. 1. Mezőberény (1884). Funde des gepidischen Grabes
 1. ábra Mezőberény (1884). A gepida sír leletei

Abb. 2. Mezőberény (1884). Fund des gepidischen Grabes
2. ábra Mezőberény (1884). A gepida sír lelete

Goldene „Zikaden“fibel (Abb. 1:1)

Aus einem an glatte Goldblechbasis angelöteten, konvexen bzw. gebogenen Goldblech ausgebildete, stilisierte Fliegenform,² deren Augen bzw. Flügel ursprünglich mit Steineinlagen ausgefüllt waren, die jedoch mit der Zeit oder nach dem Auffinden ausgefallen sind. Unter dem Kopf der Tierfigur befindet sich ein Nadelbehälter, unter dem Hinterleib ein Federfutter mit grüner Patinaspur. Inv.-Nr. MNM 43/1884.3. L: 1,9 cm, Gewicht: 1,8 g.

Goldener Armring / Handgelenkring (Abb. 1:2)

Ovaler, an beiden Enden keulenförmig verdickter, offener Armring von kreisförmigem Querschnitt, ohne jede Verzierung. Inv.-Nr. MNM 44/1884.1. Br: 4,5 cm, L: 4,1 cm, Gewicht: 32,5 g.

² Bestimmung von Ákos Uherkovich, Janus Pannonius Museum von Pécs

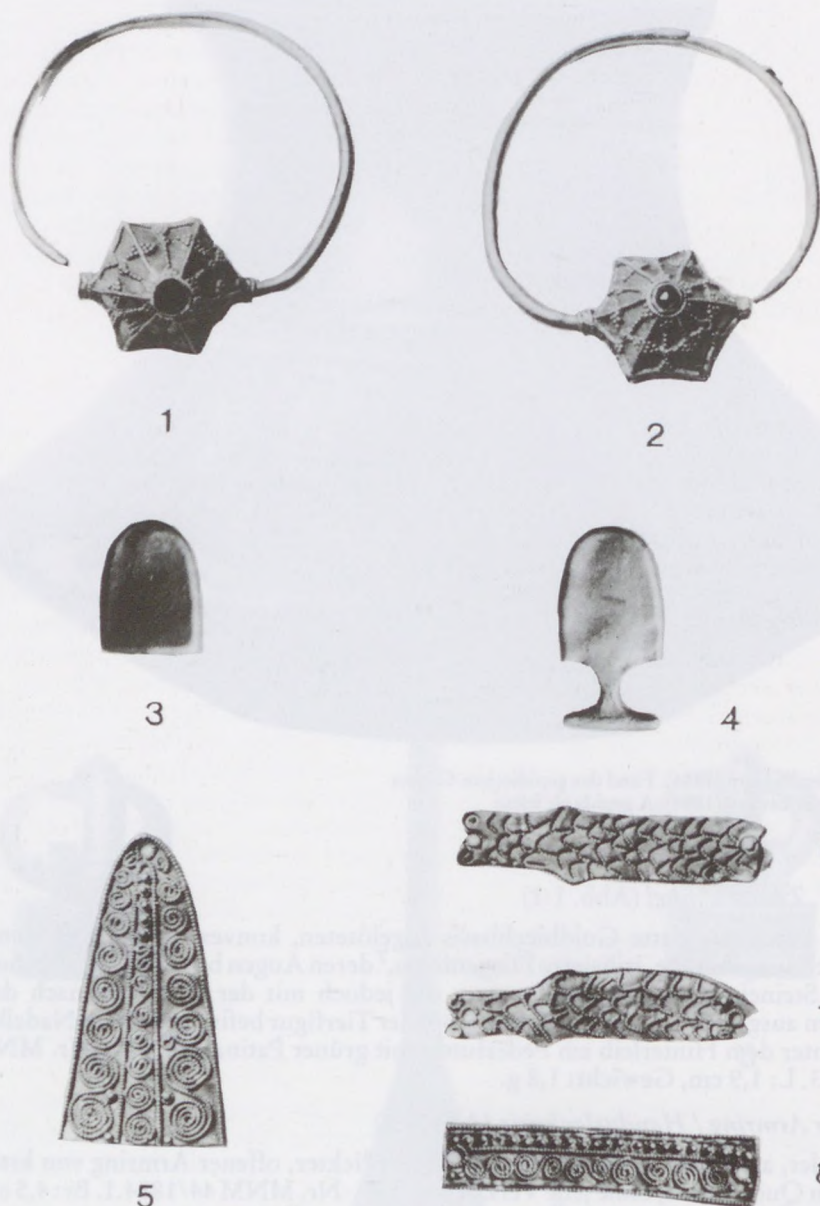

Abb. 3. Mezőberény (1884). Funde des frühawarenzeitlichen Grabes
 3. ábra Mezőberény (1884). A korai-avarkori sír leletei

Goldenes Schuhschnallenpaar (Abb. 1:3,5)

Goldschnalle mit ovalem, massivem Ring und an der Basis mit profilierter, runder Zunge bzw. mit rechteckigem Beschlag und von rundem Querschnitt. An den Ecken des schachtelförmigen Beschlages je ein Nietkopf. Die beiden äußeren Quadrate der in drei Teilen getrennten Oberfläche teilt je eine weitere Diagonale, in den zwischen ihnen vorhandenen Zellen sitzen Almandin-/Granatsteine. Der eine Stein ist herausgefallen. Unter den Steinen eine viereckige, gekerbte Goldfolie. Inv.-Nr. MNM 43/1884.3 + 44/1884.2. Br: 1,9 cm, L: 2,3 cm, Gewicht: 35,60 g + 43,40 g.

Bronzepinzette (Abb. 1:4)

Aus Bronzeblech gebogene, langarmige, sich in Dreieckform erweiternde Bronzepinzette, der eine Arm ist fragmentarisch. Inv.-Nr. MNM 43/1884.4. L: 7,3 cm, Br: 1,8 cm.

Keramik (Abb. 2)

Aus feingeschlammtem Ton scheibengedrehter, mittelgrau gebrannter, kleiner Topf mit sehr weitem Bauch, ausladendem, rundem Rand und glänzender Oberfläche, Bauch und Schulter treffen sich in einem Spitzwinkel. Auf dem Hals senkrechte, von diesem mit zwei Linien getrennte, von dem Inneren der Keramik dem Bauch zu, dichte, parallel laufende Einglättungen. Inv.-Nr. MNM 43/1884.5. H: 7,6 cm, Bdm: 4,6 cm, Mdm: 6,1 cm, Bauchdm: 10,1 cm.

Goldenes Ohrgehängepaar (Abb. 3:1—2)

Großes, auf einen aus Rohr gefertigten Ring aufgezogenes, aus zwei Pyramiden von konkaver, sechseckiger Grundzeichnung und dazwischen mit einem aus konkaver, sechseckiger ‚Trommel‘ zusammengestellten Anhänger verziertes, goldenes Ohrgehänge, wo an den Spitzen der Pyramiden an beiden Seiten weichselfarbige, konvexe Almandinen/Granate sitzen. Auf dem einen Exemplar fehlen die Steine. Auf den die dreieckigen Oberflächen der Pyramiden trennenden Kanten befindet sich ein Perlendraht, auf den dreieckigen Oberflächen ein „kreuzförmiges“, den Armenden zu sich erweiterndes, aus Dreiecken zusammengestelltes Muster. An der Seite der ‚Trommel‘ befinden sich je zwei liegende S-förmige Auflagen aus Perlendraht³. An den beiden Seiten der „aufgezogenen“ Pyramide sitzen je zwei mit Perlendraht umrahmte Muffe. Inv.-Nr. MNM 43/1884.1—2. Pyramidendm: 1,8 cm, Gewicht: 11,30 g + 9,88 g.

Goldener Gürtelbeschlag (Abb. 3:3)

Unverzierter, goldener Gürtelbeschlag von umgekehrter Wappenform, dessen Ränder in ca. 1,5 mm Höhe an der Seite abgebogen wurden. Auf dem Rücken sitzt unten und oben je ein Niet mit glattgehämmertem Ende. Inv.-Nr. MNM 52/1887.2. L: 1,8 cm, Br: 1,4 cm, Gewicht: 1,85 g.

³ Hampel 1905. III. 38: 2b.

Goldener Hakenbeschlag (Abb. 3:4)

Unverzierter Beschlag von umgekehrter Wappenform mit T-förmigem Haken, die Ränder sind ca. 1,5 mm nach unten eingebogen. Auf dem Rücken sitzt unten und oben je ein goldener Niet mit glattgehämmertem Ende. L: 2,7 cm, Br: 1,3 cm, Gewicht: 4,71 g.

Mit Perlendraht verziertes Goldblech (Abb. 3:5)

Goldblech von gleichschenkeligem Dreieck mit Perlendrahtverzierung. Die Ränder des dreieckigen Bleches von gleicher Länge werden an der Kante von einem Perlendraht abgeschlossen. Die Oberfläche ist durch zwei geraden Perlendrähten in drei Streifen geteilt. In allen drei Streifen sitzen von der Spitze des Dreiecks sich erweiternd aus Perlendraht gebogene S-Formen mit spiralförmig eingedrehtem Ende. Zwischen ihnen befindet sich ein mit Perlendraht umrahmtes Nietkopfmuster. An der Spitze des Dreiecks ist der Durchbruch mit Perlendraht umrahmt. Die kurze Seite des Dreiecks ist beschädigt: gerade abgeschnitten und infolgedessen hat sich z.B. der Randdraht deformiert. Inv.-Nr.MNM 44/1884.4. L: 4,2 cm, Br: 2,1 cm, Gewicht: 6,5 g.

Mit Perlendraht verziertes Goldblech (Abb. 3:7)

Fischförmiger Goldbeschlag mit Perlendrahtmuster. Von einem Perlendraht umrahmt, an der Oberfläche aus unregelmäßigen Perlendrahtstücken erzeugtes Schuppenmuster. An beiden Enden befindet sich je ein Durchbruch/Loch von Perlendraht umrahmt. Inv.-Nr.MNM 44/1884.6. L: 4,1 cm, Br: 1,0 cm, Gewicht: 2,35 g.

Mit Perlendraht verziertes Goldblech (Abb. 3:6)

Fischförmiger Beschlag, Verzierung wie bei dem vorangehenden Stück. Inv.-Nr.MNM 52/1887.1. L: 4,1 cm, Br: 1,1 cm, Gewicht: 2,06 g.

Mit Perlendraht verziertes Goldblech (Abb. 3:8)

Rechteckförmiges Goldblech, mit Perlendraht umrahmt. Ein ähnlicher Draht teilt die Oberfläche in der Länge in zwei Teile: in ein schmales und ein dreiviertelbreites Feld. Im schmalen Streifen befinden sich 22, mit Perlendraht umrahmte Nietkopfmuster, im breiten Feld 5 liegende, aus Perlendraht geformte S-förmige Muster. Innerhalb des an den längeren Seiten vorhandenen, umrahmenden Drahtes läuft parallel zu diesem ein um seine Achse gedrehter Draht von viereckigem Querschnitt entlang. An beiden Enden des rechteckförmigen Feldes wird je ein Durchbruch von einem Perlendraht umrahmt. Inv.-Nr.MNM 44/1884.5. L: 4,2 cm, Br: 0,9 cm, Gewicht: 3,7 cm.

3. FORSCHUNGSGESCHICHTE

Die Gegenstände des „Fundkomplexes“ von Mezőberény kamen zwischen 1884 und 1887 in vier Fällen in die Sammlung des Ungarischen Nationalmuseums (MNM); zuerst im Frühjahr 1884.⁴ Den Verkäufern nach wurden die Gegenstände im Frühjahr 1884 in zwei verschiedenen Flurteilen des Dorfes zutage gefördert, in

⁴ Pulszky 1885. 100.

zwei Gräbern, „der erste aus dem oberen, der andere aus dem unteren Ende“.⁵ Dementsprechend benachrichtete Ferenc Pulszky von dem bis dorthin bekannten Teil des Fundmaterials (ohne Keramik!) über zwei Gräber: über ein Männer- und ein Frauengrab.⁶ Etwas dürfte aber im Zusammenhang mit dem Fund den Beifall von Ferenc Pulszky (1814—1897) nicht gefunden haben. Der in Budapest gelebte einstige, schon sehr alte Oberdirektor des Ungarischen Nationalmuseums (im Jahre 1884 war er schon 70 Jahre alt) erkundigte sich in Mezőberény von den damaligen Bräuchen abweichend zwischen 1884 und 1897 persönlich über die Fundumstände: „wie ich an Ort und Stelle erfuhre, kamen sie aus ein und demselben Grab und nicht aus zwei Gräbern zum Vorschein, wie dies die Verkäufer in Budapest behaupteten, da der Schatz in zwei verschiedene Hände gerieten und sich nur im Museum trafen.“⁷ (Dies interpretierte I. Bóna 1979 folgendermaßen: „mittels Geländebegehung an Ort und Stelle“).⁸ So wurden — zumindest für F. Pulszky 1897 — die Funde von Mezőberény endgültig zu einem einheitlichen Grabfund. Pulszky datierte die Goldzikade des Grabes auf das Ende des 5. Jh.⁹

József Hampel teilte 1894 und 1905 in seinen großen zusammenfassenden Arbeiten nach Pulszky (1885) das Fundmaterial mit¹⁰ und nahm 1905 von den Feststellungen von Pulszky aus dem Jahre 1897 keine Kenntnis. J. Hampel datierte das Fundmaterial auf das 5. Jh.¹¹

H. Kühn schrieb 1935 in seiner Studie „Die Zikadenfibeln der Völkerwanderungszeit“ über den Fund von Mezőberény folgendes: „Mit der Zikadenfibeln fanden sich zwei Goldohrringe mit Filigran-Auflage, polyedrisch gestaltet, und als Doppelpyramide. Diese Form ist sehr selten, Kossina bezeichnet sie als gepidisch. Dagegen ist die Ausgangsform, der einfach polyedrische Ohrring mit Filigran häufiger, ... Der Fund von Mező-Berény wird etwa der zweiten Hälfte des Jahrhunderts, also der Zeit zwischen 450 und 500 angehören.“¹²

Gyula Török reihte in seiner Studie aus dem Jahre 1936 die Funde von Mezőberény in die Gruppe der gotischen Funde.¹³

Nándor Fettich charakterisierte im Führer des Ungarischen Nationalmuseums vom Jahre 1938 folgendermaßen die Funde von Mezőberény: „Späthunnischer Grabfund. Das goldene Ohrgehängepaar, die mit roten Steinen ausgelegte Goldschnalle und die Goldbleche mit Filigran-Auflage... sind für die hunnischen Altertümer charakteristische Werke. Die übrigen Stücke (goldenes Armband, bienenförmige kleine Fibel und die glatten Beschläge) sind ebenfalls typisch für diese späte Zeit. Das feine Tongefäß mit geglättetem Muster gehört zu den schönsten hunnenzeitlichen keramischen Produkten.“¹⁴

⁵ Pulszky 1885. 100.

⁶ Pulszky 1885. 100–102.

⁷ Pulszky 1897. 85–86.

⁸ Bóna 1979a. 324.

⁹ Pulszky 1885. 102.

¹⁰ Hampel 1894. 41–43., Taf. XXXVIII., 1905. II. 44–46., III. 38. J. Hampel hat 1905 von der Feststellung von F. Pulszky (1897) nicht Kenntnis genommen.

¹¹ Hampel 1905. I. 806.

¹² Kühn 1935. 93.

¹³ Török 1936. 149.

¹⁴ Fettich 1938. 143.

Die in der 1943 erschienenen Studie von János Kalmár: „Völkerwanderungszeitliche Metallhaken und Beschläge“ zusammengestellten, fast sämtlichen Beschläge sind aus dem 6—8. Jh., mit seinen Worten: „Die meisten stammen aus der Awarenzeit“.¹⁵ Eigens hervorzuheben ist, daß die Haken von umgekehrter T-Form (unter diesen der Haken von Mezőberény!/ KALMÁR Typ I.A)¹⁶ alle aus dem 6—7. Jh., zum Teil aus dem Karpatenbecken, zum Teil aus osteuropäischen Fundorten, teilweise vom Balkan, sowie von langobardischen Fundorten Italiens stammen.¹⁷ Diese Datierungen wurzeln auch aufgrund der heutigen Daten der Fachliteratur¹⁸ im 6—7. Jh. Die einzige chronologische Ausnahme bildet der T-förmige Haken von Mezőberény — nämlich im Falle der „klassischen“ chronologischen Bestimmung des Fundes.

Die kritische und vollständige Ausgabe der Funde von Mezőberény wurde 1953 von Nándor Fettich in seiner großen zusammenfassenden Arbeit publiziert.¹⁹ Der Aufmerksamkeit Fettichs entging die Angabe von Pulszky (1897) und er bestritt, daß die Funde aus zwei Gräbern stammen würden bzw. daß sie aufgrund der Mitteilung der Verkäufer im Gefäß zum Vorschein gekommen wären. Fettich verglich die „Filigran“-Funde mit den Goldblechen des Fundes von Nagyszéksós und leitete den Fundkomplex aus einem Frauengrab ab. Nach der Bemerkung Fettichs „wurde in der Ausstellung des Museums die Einreihung in die hunnische oder hunnenzeitliche Gruppe von jenen zwei schildförmigen glatten Goldbeschlägen erschwert..., die zu den charakteristischen Gürtelausstattungen der Awarenzeit gehören.“²⁰ Seine diesbezüglichen Zweifel lehnte er aber aufgrund der Niete der Beschläge ab: „So haben wir demnach keinen Grund dazu, daß wir den Fund in die Awarenzeit setzen... Der Zusammenhang mit den verwandten Gürtelausstattungen existiert natürlich, die von Mezőberény sind die Vorläufer der späteren, zur Awarenzeit in Mode gekommenen Gürtelausstattung.“²¹ (Nota bene: Falls N. Fettich das Grab aufgrund des Arminges für eine Frauenbestattung gehalten hat, was begründet dann das Erscheinen der in den awarischen Männergräbern auftauchenden T-förmigen Beschläge in einem Frauengrab?)

D. Csallány nimmt 1961 in den Corpus der gepidischen Funde unter dem Titel „Mezőberény, am oberen Ende des Dorfes“ bloß das Gefäß des Fundmaterials auf. Über die goldenen Gegenstände des Fundes schrieb er folgendes: „in dem gepidischen Gefäß befanden sich Schmuckstücke aus der Hunnenzeit“,²² und datierte den

¹⁵ Kalmár 1943. 159.

¹⁶ Kalmár 1943. Taf. 23: 1–24., 24: 1–10.

¹⁷ Der junge Waffengeschichtsforscher J. Kalmár hat bei diesem Aufsatz mit der Unterstützung von N. Fettich gearbeitet.

¹⁸ Somogyi 1987, Bóna 1982–83., Werner 1974.

¹⁹ Fettich 1953. 47–49., 150–152., Taf. 28–29.

²⁰ Fettich 1953. 48/151.

²¹ Fettich 1953. 48/151. — Károly Mesterházy machte mich in seinem zur Studie geschriebenen Gutachten (2. 3. 1992.) darauf aufmerksam, daß ich ausführlicher erörtern soll, worauf ich im Originaltext der Arbeit wegen seines eine Binsenwahrheit scheinenden Charakters nicht eingegangen bin. N. Fettich behauptete nämlich, daß die Befestigungsweise der awarischen Gürtelbeschläge nicht mit einem Niet, sondern mit einer Öse vor sich ging (Fettich 1953. 48/151.). Diese technische Beobachtung als chronologisches Argument benutzend, schließt er die Gürtelbeschläge von Mezőberény aus der Awarenzeit aus. Diese Begründung übernimmt auch I. Bóna (Bóna 1991. 289., Taf. 105.). Dementgegen ist es auf Grund zahlreicher Beispiele klar: die Befestigung mit Öse ist eindeutig eine byzantinische Eigenartigkeit, die auch im awarischen Milieu vorkommt, jedoch für die Befestigung der frühawarenzeitlichen Gürtelbeschläge des Karpatenbeckens gerade die Befestigung auf einen Riemen mit einem Niet typisch ist.

²² Csallány 1961. 108., Nr. 28.

Fund, nämlich die Keramik auf die „zweite Hälfte des 5. Jhs.“²³ (Hier soll bemerkt werden, daß bei dieser letzteren Bezeichnung der Fundort schon in dieser Form angegeben wird: Mezőberény, Nordteil der Ortschaft.“)

B. Kürti schrieb 1973 im Rahmen einer ortsgeschichtlichen Monographie über die Geschichte von Mezőberény mit Angabe einer ausführlichen Bibliographie des Fundes von Mezőberény (1884)²⁴ aufgrund der ungarischen archäologischen Literatur folgendes: „unsere Meinung ist, daß sich das Hingelangen des Fundes nach Mezőberény auf zwei Wegen erklären läßt: einerseits dürften ihn die mit der hunnischen herrschenden Schicht in unmittelbarer Verbindung stehenden gepidischen führenden Persönlichkeiten während der Hunnenherrschaft erworben haben, andererseits ist es nicht ausgeschlossen, daß er nach der Vertreibung der Hunnen, als Beute in die Hand der Gepiden gelangt ist. Im ersten Fall müssen wir die Zeit der Verbergung in der Erde näher zum Tode Attilas (453), im letzteren in einer weiteren Periode suchen. In chronologischer Hinsicht schließen wir uns der Meinung von D. Csallány an und die Zeit der Verbergung bestimmen wir mit zweiten Hälfte des 5. Jh. Der Fund dürfte die Grabbeigabe einer vornehmen gepidischen Frau gewesen und in dieser Hinsicht mit dem kleinen Topf tatsächlich zusammen zum Vorschein gekommen sein.“²⁵ B. Kürti betrachtete auch — der 1971 durchgeführten Ausgrabung von B. Maráz²⁶ und seiner mündlichen Mitteilung nach — den Fundort der Funde aus dem Jahre 1884: Mezőberény-Tücsökhalom als bestimmbar.²⁷

I. Bóna schrieb in seiner Studie: „Die archäologischen Denkmäler der Hunnen und der Hunnenzeit in Ungarn im Spiegel der internationalen Hunnenforschung“ im Jahre 1979 folgendes: „Mit Ausnahme des bisher noch nicht publizierten Katakombengrabes von Kertsch aus dem Jahre 1904 und des Grabfundes von Mezőberény sind die Zikaden in den „Leitfunden“ der sonstigen eurasiatischen Hunnengrabfunde unbekannt“²⁸ ... „Wenn die Fibeln „die germanische Mode“ zeigen, so vertreten die Zikaden aus dem Kaukasus und der Krim höchstwahrscheinlich die „nichtgermanische-Mode“ ... „Die in Europe eingetroffenen Hunnen haben selbst dieses uralte Symbol gekannt ... Die Zikade wurde in ihrer europäischen Form schon fertig übernommen und von den Hunnen mitgebracht. Nicht nur die Goldzikade von Mezőberény beweist dies, sondern auch das vom Ende der Hunnenzeit oder sogar aus noch späterer Zeit stammende Frauengrab von Iszkaszentgyörgy, in welchem das Fehlen der Fibeln an der Tracht dafür sprechen, daß sie nicht zur Bestattung einer Germanenfrau gehören.“²⁹ Bóna faßte seine Meinung folgendermaßen zusammen: „Das einzige im Jahre 1884 in Ungarn gefundene Grab einer vornehmen hunnischen Frau von Mezőberény hat als Folge unzureichender Publikation bei der Forschung unverständlichlicherweise wenig Beachtung gefunden.“³⁰ (hervorgehoben von mir: A. K.)

²³ Csallány 1961. 332.

²⁴ Kürti 1973. 65.

²⁵ Kürti 1973. 53.

²⁶ Maráz 1972.

²⁷ Kürti 1973. 54.

²⁸ Bóna 1979a. 316.

²⁹ Bóna 1979a. 317.

³⁰ Bóna 1979a. 324.

Während I. Bóna 1979 den Fund von Mezőberény einer hunnenzeitlichen („420—453“) hunnischen Frau beigemessen hat, schreibt 1980 J. Werner im Zusammenhang des goldenen Arminges des Grabfundes folgendes: „Die entsprechenden ‚Handgelenkringe‘ aus den Gräbern von Wolfsheim und Fürst stammen aus der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts, diejenigen aus den Fürstengräbern von Apahida und Pouan sind mit Tournai und Blučina etwa gleichzeitig. Hinzu kommen aus derselben Periode die Knabengräber von Großörner und Mezőberény mit wesentlichen kleineren und leichteren Ringen, welche zeigen, daß schon im Kindesalter ein ganz bestimmter Personenkreis Anrecht auf einen goldenen Handgelenkring im Diesseits wie im Jenseits hatte.“³¹ „... Die Handgelenkringe mehr und etwas anderes als kostbare mobile Schmuckstücke... sie besaßen einen Zeichenwert — eine Funktion, die mit anderen Mitteln Childerichs Siegelring mit dem Rex-Titel zum Ausdruck bringt. Die auf ihren Namensringen *Heva* bzw. *Omharus* genannten Toten von Pouan und Apahida, aber auch der in Blučina bestattete Unbekannte und die Knaben von in Großörner und Mezőberény trugen dasselbe aufwendige Ring-Emblem wie der Frankenkönig Childerich“³² „... Dagegen blieben die Handgelenkringe der principes und reges bei Ost- und Westgermanen bis in die Zeit des Frankenkönigs Childerich signa der Zugehörigkeit zu einer ‚Strips regia‘“.³³

Verfasser dieser Zeilen nahm 1986 bei der Mitteilung der Gewichtsdaten der bedeutenderen Goldfunde des 5—10. Jh. im Karpatenbecken und bei ihrer Gruppierung³⁴ im Zusammenhang mit den Funden von Mezőberény die Datierung von I. Bóna³⁵ zugrunde und datierte sie zwischen „420—453“.³⁶

4. DAS AUFWERFEN DES PROBLEMS

Im Falle des Fundkomplexes von Mezőberény (1884) ist also — unseren Kenntnissen nach — die Frage, ob die Gegenstände des ‚Fundes‘ a) aus ein und derselben Zeit (aus einem Grab) stammen?, oder b) als Funde von zwei verschiedenen Perioden miteinander vermischt worden sind? Besteht diese letztere Möglichkeit, so ist natürlich auch nicht notwendig vorauszusetzen, daß die gleichaltrigen Funde aus dem selben Grab stammen würden!

Als Arbeitshypothese sieht es so aus, als könnten die Gegenstände des Fundes von Mezőberény chronologisch in zwei Gruppen auseinandergehalten werden (und in diesem Falle hätte sich in den Daten der 1885 veröffentlichten Mitteilung von Pulszky die einstige Wirklichkeit (?) — die Reminiscenz der „zwei Gräber“ — bewahrt). Meiner Annahme nach waren ein *früheres*, auf die zweite Hälfte des 5. Jh. datierbares gepidisches Grab und ein *späterer*, auf das erste Drittel des 7. Jh. setzbarer Grabfund vorhanden. Könnte man diese Arbeitshypothese annehmen, so würde es sich aufgrund des Charakters des Fundmaterials um zwei Gräber handeln.

³¹ Werner 1980. 3–4.

³² Werner 1980. 6–7.

³³ Werner 1980. 39.

³⁴ Kiss 1986. Tabelle 2., Nr. 16.

³⁵ Bóna 1979a. 314–315.

³⁶ Kiss 1986. 126.

5. DIE UNTERSUCHUNG

Infolge der kargen und widerspruchsvollen Befunde müssen wir jedenfalls aus dem Fundmaterial ausgehen. Aus *Tabelle 1.*, die die Funde je nach den Verkäufern gruppiert, geht hervor, daß die in zwei Spalten nebeneinander aufgezählten, gleichen Funde den Beweis dafür bringen, daß die zwei Fundmaterialien dieselbe Einheit bedeuten, da sich die „Fundpaare“ gegenseitig ergänzen. Es ist aber eine andere Frage, ob das komplette Fundmaterial tatsächlich aus einem Grabe stammen würde, wie dies Pulszky (1897), Fettich (1953) und Bóna (1979) vermutet haben, oder aus zwei Gräbern — aus zwei verschiedenen Punkten der Dorfllur — wie dies von Pulszky (1884) in seinem unmittelbar nach der Erschließung der Funde verfaßten Vorbericht niedergeschrieben wurde. Hingegen machten die von Ádám Pilcz, Bewohner von Mezőberény (Kaufmann und Antiquitätensammler)³⁷ und dem Juwelier Lajos Barts völlig durcheinandergemischten Funde zwei Gräber wahrscheinlicher, die sich in ein und demselben Fundort befunden haben.

Tabelle 1.

Verteilung der Funde von Mezőberény (1884) den Verkäufern nach gruppiert

MNM Inv.-Nr.	Ádám Pilcz, Kaufmann aus Mezőberény	Lajos Barts Juwelier	MNM Inv.-Nr.
43/1884. 1–2. 43/1884. 3. 43/1884. 4. 43/1884. 5. 94/1885. 52/1887. 1.	goldenes Ohrgehängepaar goldene „Zikaden“-fibel Pinzette Keramik goldene Schuhschnalle fischförmiges, mit Perlendraht verziertes Goldbelch schildförmiger, goldener Gürtelbeschlag	goldener Armring goldene Schuhschnalle drei, mit Perlendraht verzierte Goldbleche goldener Hakenbeschlag	44/1884. 1. 44/1884. 2. 44/1884. 4–6. 44/1884. 3.

Die Rolle des Juweliers Lajos Barts ist klar: der Finder war nicht er, sondern vermittelte und verkaufte bloß den insgesamt 84,16 g schweren Goldfund. Von Ádám Pilcz, Bewohner von Mezőberény kann man nicht wissen, ob er tatsächlich der Finder gewesen wäre, jedoch war er derjenige, der dem Ungarischen Nationalmuseum zwischen 1884 und 1887 einen 62,49 g schweren Goldfund, sowie eine Pinzette und Keramik verkaufte. Dies spricht eher dafür, daß der eine Finder gewesen sein konnte, oder eine solche Person, die zumindest an Ort und Stelle war. Die ganze Situation macht den Eindruck, als hätten die Finder die zum Vorschein gekommenen Goldfunde — wahrscheinlich ohne Apothekerwaage — unter sich aufgeteilt und der eine verkaufte unmittelbar, der andere durch einen Vermittler (durch den Juwelier) die Gegenstände dem Museum, obwohl auch nicht ausgeschlossen ist, daß beide Ver-

³⁷ Freundliche Mitteilung von D. Jankovich.

käufer nur Vermittler waren. Es bleibt also die Frage auch weiterhin offen, in wieviel Teile der Fund eigentlich aufgeteilt wurde, denn es war vielleicht auch ein dritter Teil, worüber wir Kenntnis haben: der fehlende Teil der Gürtelbeschläge, bzw. der Teil der mit Perlendraht verzierten Funde — die Begründung enthält die Analyse der erörterten Gegenstände.

Für ein *einziges Grab* sprechen das gleiche Auffindungsjahr und die nachträglichen Informationen von Pulszky, für die *zwei Gräber* hingegen die inneren chronologischen Widersprüche des Fundes und die Argumente der frühesten Information. Das Dilemma ist: welche Möglichkeit hat die größte Chance?

Fassen wir die Ergebnisse der Forschungsgeschichte zusammen, so kann festgestellt werden, daß

a) die Möglichkeit der Erschließung/Herstammung der Funde aus zwei Gräbern schon bei ihrer Entdeckung aufgetaucht ist,

b) im Gegensatz der bestimmt auf das 5. Jh. datierten Funde (Zikade, Arming, Keramik) bot sich auch die Möglichkeit der frühawarenzeitlichen Funde (Gürtelbeschläge).

Ich bin der Meinung, daß man bei der Bestimmung der Funde in der Tat davon ausgehen kann, daß sich der „Fundkomplex“ chronologisch in zwei Ebenen zerlegen läßt und diese Funde dürfen — schon aus chronologischen Gründen — miteinander nicht vertauscht werden (vgl. die Funde unter Punkt *b*, indessen die chronologische Einreihung der übrigen Funde vom Ergebnis der folgenden Untersuchungen abhängt).

Als Arbeitshypothese könnten dem Anschein nach zwei Fundkomplexe aufgestellt werden (die Reihenfolge der Funde bestimmt der Funktion der Gegenstände entsprechend ihre Lage innerhalb der vorausgesetzten Gräber):

I. 5. Jahrhundert

- a) Goldene „Zikaden“fibel
- b) Goldener Handgelenkring
- c) Bronzepingette
- d) Goldenes Schuhschnallenpaar
- e) Keramik

II. 6—7. Jahrhundert

- a) Goldenes Ohrgehängepaar
- b) Goldener Gürtelbeschlag
- c) Goldener Hakenbeschlag
- d) Mit Perlendraht verzierte Goldbleche

Im weiteren untersuche ich die Gegenstände der beiden vorausgesetzten Grabfunde einzeln von chronologischem Gesichtspunkt aus, ferner auch die Frage, ob der Fundkomplex aus einem Männer- oder Frauengrab stammen könnte.

5. Jahrhundert

Ia. „Zikaden“fibel (Abb. 1:1)

Die genauen Analogien des aus Goldblech getriebenen und einst wahrscheinlich mit Almandin oder Granatplatten verzierten Gegenstandes sind mir nicht bekannt. Seine weiteren Analogien (wenn sie überhaupt als solche betrachtet werden können?!), die durch die plastische Bearbeitung, die Steineinlage und die „Zikaden“-

(oder Fliegen- bzw. Bienen-) Form miteinander verbunden sind (Domagnano,³⁸ Iszkaszentgyörgy,³⁹ Tournai/Childerich-Grab,⁴⁰ Weimar Grab 56⁴¹) datieren den Gegenstand auf die zweite Hälfte des 5. Jh. s.

Ib. Handgelenkring (Abb. 1:2)

Aufgrund der von J. Werner zusammengestellten Analogien des Gegenstandes beschränkt sich die Tracht dieses Typs auf das 5. Jh., später kommt er nicht mehr vor⁴²: „... Handgelenkringe der *principes* und *reges* bei Ost- und Westgermanen bis in die Zeit des Frankenkönigs Childerich Signa der Zugehörigkeit zu einer „*stirps regia*“⁴³.

Die Träger des Gegenstandes sind in sämtlichen Fällen Männer, also das Grab von Mezőberény kann auch nur aus einem „Männer-“ bzw. aufgrund der Größe des Gegenstandes aus einem Knabengrab gestammt haben.

Iic. Pinzette (Abb. 1:5)

Im gepidischen Fundmaterial (5–6. Jh.) tauchen Haarpinzetten in ziemlich großer Zahl auf⁴⁴ und unter diesen stehen mehrere Exemplare ihrer Form nach der Pinzette von Mezőberény nahe (z.B. Hódmezővásárhely—Gorza Grab 51,⁴⁵ Kiszombor-B Grab 29,⁴⁶ Grab 87,⁴⁷ Grab 133,⁴⁸ Grab 330,⁴⁹ Szentes—Berekhát Grab 3,⁵⁰ Grab 176,⁵¹ Szentes—Kökényzug Grab 55,⁵² Grab 57,⁵³ Grab 64⁵⁴). Die Analogien stammen entweder aus Männergräbern oder aus solchen Gräbern, wo man das Geschlecht der Toten nicht feststellen kann, jedoch ist keine einzige Analogie aus einem Frauengrab zum Vorschein gekommen, also auch im Falle von Mezőberény ist die Möglichkeit wahrscheinlicher, daß die Pinzette ebenfalls aus einem Männergrab (Knabengrab) stammt.

IId. Schuh schnallenpaar (Abb. 1:3—4)

Aufgrund der Größe der Gegenstände und der Tatsache, daß sie paarweise zutage gefördert worden sind, ist es wahrscheinlich, daß das Schnallenpaar zum Anbinden der Fußbekleidung (Schuh) gedient hat. Typologisch paßt die Gegenstandsform

³⁸ Kühn 1935. 87., Nr. 11., Taf. 21: 2., Bierbrauer 1975. 272–281., Taf. XVIII.: 2., Datierung: erste Hälfte des 6. Jhs.: Bierbrauer 1975. 207.

³⁹ Bóna 1971. 228., Abb. 4. Datierung: zweite Hälfte des 5. Jhs.: Bóna 1971. 228.

⁴⁰ Kühn 1935. 87., Nr. 9. Taf. 21: 17.; Böhner 1980. 457., Abb. 137.: 12–17., 28–35. Taf. 31: 5a–b

⁴¹ Kühn 1935. 86., Nr. 1. Taf. 21: 1.; Götze 1912. 72., Abb. S. 32., Datierung: zweite Hälfte des 5. Jhs.: Götze 1912. 23.; spätes 5. Jahrhundert und frühes 6. Jahrhundert: Behm-Blanke 1973. 60.

⁴² Werner 1980. 4–5.

⁴³ Werner 1980. 39.

⁴⁴ Cseh 1984–88. Liste 20.

⁴⁵ Csallány 1961. 128., Taf. 229: 12.

⁴⁶ Csallány 1961. 173., Taf. 120: 12.

⁴⁷ Csallány 1961. 177., Taf. 123: 1.

⁴⁸ Csallány 1961. 180., Taf. 128: 4.

⁴⁹ Csallány 1961. 189–190., Taf. 140: 4.

⁵⁰ Csallány 1961. 70., Taf. 86: 1.

⁵¹ Csallány 1961. 87., Taf. 74: 13.

⁵² Csallány 1961. 32–33., Taf. 10: 5.

⁵³ Csallány 1961. 33., Taf. 12: 5.

⁵⁴ Csallány 1961. 34., Taf. 15: 6.

nicht in die Masse der hunnenzeitlichen Schnallen mit rundem Rahmen und rundem Beschlag,⁵⁵ sondern gehört vielmehr zu den rechteckförmigen, mit Almandin verzierten und ovalem Rahmen versehenen Schnallen der auf die zweite Hälfte des 5. Jh. datierten Fundkomplexe, für die charakteristisch ist, daß die längere Achse des rechteckförmigen Schnallenbeschlages parallel zur längeren Achse des ovalen Schnallenrahmens verläuft (vgl. *Liste 1*).

IIe. Keramik (Abb. 2)

Der kleine Topf schließt sich gut der Gruppe der gepidischen Schüsseln an (*Liste 2*), sowohl aufgrund der Formmerkmale (bikonische, einem Metallgefäß ähnliche Körperform, hoher Hals mit konvexer Wandung), wie auch der Farbe (grau), sowie der technischen Ausführung und der Verzierung (Einglätting). Die Chronologie der Schüsseln: Die analogen Schüsseln stammen in ihrer Mehrheit aus solchen Grabfunden, die nur schwer oder überhaupt nicht näher datierbare Gegenstände enthalten. Der einzige gut datierbare Komplex stammt aus Szőreg-Téglagyár/Ziegelei Grab 19, dessen Fibel auf das ausgehende 5. Jh. gesetzt werden kann,⁵⁶ und diese Zeitangabe stimmt auch mit der Datierung der Schnallen des Grabes von Mezőberény überein. Auch Margit Nagy, die die gepidische Keramik bearbeitete, datierte diese Schüsselgruppe auf die zweite Hälfte des 5. Jh.⁵⁷

*

Der Komplex der aufgezählten Funde (Zikadenfibel, Handgelenkring, Pinzette, Schuhschnallenpaar, Keramik) kann einen Grabfund bilden (und dürfte auch einen solchen gebildet haben). Die konditionelle Form ist deshalb begründet, daß falls wir das Fundmaterial von Mezőberény aufgrund seiner Zusammensetzung in zwei Teile teilen, so scheint es auch prinzipiell zu sein, daß vielleicht z.B. die Keramik gerade aus einem dritten Grab stammen würde!) Insofern ein derart zusammengesetzter Grabfund tatsächlich existiert hat, so ist hierfür die von H. Kühn, D. Csallány und J. Werner mit der zweiten Hälfte des 5. Jh. angegebene Datierung als maßgebend zu betrachten.

II. Das frühawarenzeitliche Grab

IIa. Das Ohrgehängepaar (Abb. 3:1—2)

Im Karpatenbecken steht das ohne Parallele vorgefundene Ohrgehängepaar typologisch in gleichem Abstand von den kubooktaeder- /polyederverzierten Ohrgehängen des 5. Jh. und von den frühawarenzeitlichen, mit auf den Ring aufgezogenen Bronze- / Silberblechkugeln verzierten Ohrgehängen.⁵⁸ Da ich keinen Grund habe anzunehmen, daß ein der Form nach so entwickeltes, technisch ausgezeichnet ausgeführtes Ohrgehängepaar das einzige Vorkommen eines örtlichen neuen Typs wäre,

⁵⁵ Alföldi 1932. Taf. XXXIV.

⁵⁶ Bóna 1976. 118. Taf. 7.

⁵⁷ Nagy 1970. 206–ff.

⁵⁸ Alföldi 1932. Taf. XXXIV.: 3–11., 14–16.

⁵⁹ Kiss G. 1983. Abb. 1–5.

muß vorausgesetzt werden, daß dieses Paar der — von mir unbekannte — Typ einer fernen (?) (z.B. byzantinischen? persischen? innerasiatischen?) Kultur sein kann, für den ein Forscher mit viel größerer Sachkenntnis als ich — von einem entsprechenden Gebiet bzw. Kulturkreis — dutzendweise Analogien vorzulegen imstande ist.

Die aus granulierten Kügelchen zusammengestellten, den Armen zu sich erweiternden „kreuzförmigen“ Muster sind hingegen in dem von mir bekannten Fundmaterial nicht ohne Parallele. Diese charakteristische Verzierungsform kann auf dem im vorigen Jahrhundert eingeholten Gürtelbeschlag des Museums zu Odessa;⁶⁰ auf der Riemenzunge von Vasiljevka in der Umgebung von Cherson;⁶¹ ferner auf den Gürtelbeschlägen von Arcybaševo;⁶² und Kamunta;⁶³ sowie auf einem Fund aus Ufa;⁶⁴ und auf dem im Louvre aufbewahrten sassanidischen Pferdegeschirrbeschlag.⁶⁵ Insofern die granuliertte Verzierung auf dem Ohrgehängepaar von Mezőberény und die von mir vermuteten analogen Verzierungen auf den Riemenzungen, Gürtelbeschlägen usw. echte Analogien und nicht nur aus der Granulation folgende, zufällige Zusammenfälle wären, dann kann z.B. die Datierung des Fundes von Arcybaševo: „ertstes Drittel des 7. Jhs.“ auch für die Datierung der Ohrgehänge von Mezőberény maßgebend sein.

Man darf aber nicht vergessen, daß die Ohrgehänge nicht nur eine Vorder- und Hinterplatte hatten, sondern auch eine diese zusammenhaltende ‚Trommel‘. Auf dieser ist ein aus Perlendraht gebogenes S-förmiges Muster, an einem jeden Trakt je ein Stück. Das Vorkommen und die Datierung dieses Motives s. weiter unten bei der Erörterung der Verzierungen der mit Perlendraht verzierten Goldbleche (S. 134–135, Punkt b).

Die Datierung der Verzierungen an den ‚Trommeln‘ kongruiert zugleich mit den Datierungen der Granulationen, also wenn ich auch die Erzeugungsstätte des Gegenstandes nicht bestimmen kann, so kann man sich aufgrund der Zierelemente betreffs der Datierung der Gegenstände wahrscheinlich nicht sehr irren.

Schließlich, jedoch nicht zuletzt bildet ein beachtenswertes Element unter den Zierelementen des Ohrgehänges der winzige, rote Stein an den Spitzen der sechseckigen Pyramide als ein charakteristisches Verzierungsmotiv. Im hunnenzeitlichen polychromen Stil ist diese Verzierungsart mit einem Stein von kleiner Oberfläche nicht charakteristisch, dort wurde nämlich die ganze Oberfläche der Ohrgehänge mit Almandin-/Granatplatten cloisonniert. Hingegen erscheinen winzige rote, grüne oder blaue Steine auf den folgenden Funden: Bócsa — Hängeösen auf der Schwertscheide (roter Stein);⁶⁷ Dombóvár — großkugelige Ohrgehänge (der Stein fehlt!);⁶⁸ Kecel — Hängeösen auf der Schwertscheide (weichselfarbiger Stein);⁶⁹ Keszthely—Fenékpuszta, Horreum Grab 6 — Kugel einer Haarnadel (hellgrüner

⁶⁰ Posta 1905. Abb. 251.

⁶¹ *Ausstellungskatalog*, Zagreb, 1989. Nr. 112.

⁶² Bálint 1989. Abb. 16: 3.

⁶³ Bálint 1989. Abb. 1: 4.

⁶⁴ Bálint 1978. Abb. 12: 11.

⁶⁵ Bálint 1978. 189., Abb. 8: 21.

⁶⁶ Bálint 1989. 41.

⁶⁷ László 1955. 230., Taf. XLIV: 5–6.

⁶⁸ Hampel 1905. II. 397–398., III. 286: 6.

⁶⁹ László 1955. 232., Taf. LI: 11., 14.

Stein);⁷⁰ Kunágota — Hängeöse eines Schwertes (grüner Stein);⁷¹ Kiskőrös—Vágóhid, Grab V (roter Stein);⁷² Kiskőrös—Vágóhid, Grab VIII (roter Stein);⁷³ Ráckeve — Ohrgehänge (blauer Stein);⁷⁴ Tótipusztá — Ringkopf (roter Stein).⁷⁵ Diese Funde sind entweder früh- oder mittelawarenzeitlich, also ihre Datierung deckt zum Teil die der früheren Elemente.

Aufgrund des Ohrgehängepaares kann das frühawarenzeitliche Grab von Mezőberény gleicherweise auch ein Männer- oder ein Frauengrab sein.⁷⁶

I Ib. Gürtelbeschlüge (Abb. 3: 3—4)

Der unverzierte Gürtelbeschlag von umgekehrter Wappenform und der Hakenbeschlag von selbem Körper mit umgekehrtem, T-förmigem Haken „gehören zu den charakteristischen Gürtelausstattungen der Awarenzeit“, wie darauf schon N. Fettich die Aufmerksamkeit gelenkt hat.⁷⁷ Die allernächsten Analogien der glatten, unverzierten Gürtelbeschlüge und der Haken stammen — meines Wissens — noch immer bis zum heutigen Tag aus dem awarenzeitlichen Gräberfeld von Keszthely—Dobogó.⁷⁸ (Die verschiedenen, einfacheren und verzierten Varianten der Haken mit kürzerem oder längerem Hals, sowie der Hakenbeschlüge gehören — auch unseren heutigen Kenntnissen nach — zu den charakteristischen Funden der Frühawarenzeit.)

Aufgrund der Gürtelbeschlüge dürfte der Tote im Grabe ein Mann gewesen sein.

I Ic. Vier, mit Perlendraht verzierte Goldbleche (Abb. 3: 5—8.)

Auf die wahrscheinliche Funktion der, aufgrund der auf den Gegenständen sichtbaren Löcher auf irgendwelchen organischen Stoff applizierten Gegenstände richtete 1980 J. Werner die Aufmerksamkeit. Demnach wären die vier kleinen Beschläge „Goldbesatz eines Schwertgriffes“⁷⁹. Da die goldenen Beschläge des von J. Werner angeführten Hornschwertgriffes, von Cumberland⁸⁰ (mit Beschlägen auf dem Griff aus „Horn“ (Abb. 4) den Goldbeschlägen von Mezőberény sehr ähneln, kann leicht vorgestellt werden, daß auch im Fund von Mezőberény die Goldplättchen auf dem Griff eines Schwertes waren.

Was die Datierung der mit Perlendrahtauflagen verzierten Goldbleche des Fundes anbelangt, darauf können wir aus der Untersuchung der Elemente der Auflagen schließen. Auf den Blechen lassen sich dreierlei Muster auseinanderhalten:

- a) die zwei, auf dem fischförmigen Beschlag stilisierten *Schuppenmuster*,
- b) das auf den dreieck- und rechteckförmigen Blechen liegende *S-förmige Spiralmuster*,

⁷⁰ Barkóczi 1968. 270., Taf. LVII: 3.

⁷¹ Hampel 1905. II. 339–340., III. 260: 9–10.

⁷² László 1955. 27., Taf. IV: 16.

⁷³ László 1955. 27–30., Taf. VI: 20–22., 23–25.

⁷⁴ Hampel 1905. II. 387–388., III. 281: 1.

⁷⁵ Hampel 1905. II. 349–351., III. 266: 8.

⁷⁶ Bóna 1980. 39.

⁷⁷ Fettich 1953. 48/151.

⁷⁸ Hampel 1905. II. 200–201., III. 163: 13., 14.

⁷⁹ Werner 1980. 4., Anm. 11.

⁸⁰ Smith 1923. 92., Taf. VII.

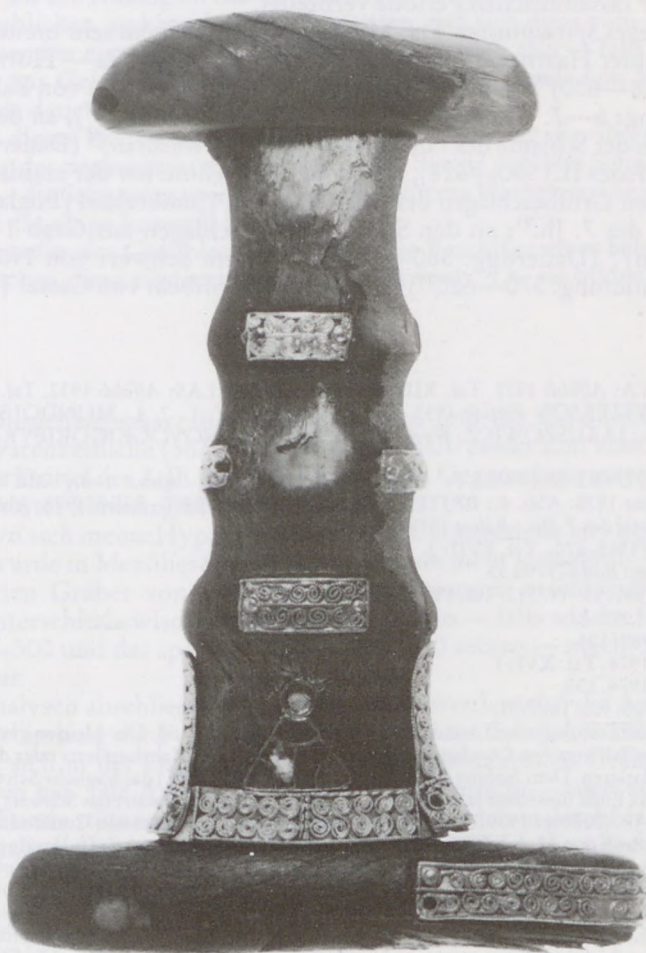

Abb. 4. Schwertgriff von Cumberland (England) aus dem 7. Jh., mit ähnlichen Beschlágen wie die des frühawarenzeitlichen, mit Perlendraht verzierten Goldbeschláge von Mezőberény (Foto: British Museum, London)

4. ábra A Cumberland-i (Anglia) 7. századi kard markolata, a mezőberényi kora-avarkori gyöngysor-drót-mintás aranylemez veretekhez hasonló veretekkel (Foto: British Museum, London)

c) das auf den dreieck- und rechteckförmigen Blechen sichtbare *Nietkopfmuster*, das aus einem größere granulierte Kugel umnehmenden Perlendraht besteht.

Je aus einem Motiv ausgehend, könnte man offensichtlich hunderte von Funden zusammensammeln — und dadurch könnte sich eventuell auch das geschilderte Bild verändern — jedoch gelang es mir hier und jetzt folgende Funde einer Untersuchung zu unterwerfen.

a) *Schuppenmuster*. Das Muster war gleicherweise sowohl in der Hunnenzeit,⁸¹ wie auch in der sassanidischen Periode verbreitet.⁸²

b) *S-förmiges Spiralmuster*. Das Muster kommt in einem sehr breiten Kreis vor: an der Kugel einer Haarnadel⁸³ von Keszthely — Fenékpusztá — Horreum Grab 6 (Datierung: 568—630)⁸⁴; an der silbernen Halskette des Fundes von Zalesie (Ukraine),⁸⁵ Datierung: 6—7. Jh.,⁸⁶ „Ende des 6. oder in das 7. Jh.“⁸⁷; an den Gürtelbeschlägen und an der Schlaufe des Fundes von Amlesh (Nordiran)⁸⁸ (Datierung: „Regierungszeit Chorsoes II.“ 590—628), d.h. in die Jahrzehnte vor der arabischen Eroberung⁸⁹). An den Griffbeschlägen des Schwertes von Cumberland (England)⁹⁰, Datierung: Anfang des 7. Jh.⁹¹; an den Schwertgriffbeschlägen aus Grab 1 von Nocera Umbra (Italien)⁹² (Datierung: 580—620⁹³); auf dem Schwert von Nocera Umbra Grab 32,⁹⁴ (Datierung: 570—620⁹⁵); an den Scheibenfibeln von Castel Trosino Grab

⁸¹ z.B. LÉVA: *Alföldi* 1932. Taf. XIII; 12.; KISKUNHALAS: *Alföldi* 1932. Taf. XXXIII: links; SZEGED-NAGYSZÉKSŐS: *Fettich* 1953. Taf. XII: 1–3., XIV: 1., 2., 4.; MUNDOLSHEIM: *Werner* 1956. Taf. 62: 4–5.; JAKUSZOWICE: *Werner* 1956. Taf. 16: 3a; NOVOGRIGORJEVKA: *Werner* 1956. Taf. 52: 13.

⁸² z.B. LOUVRE-SCHWERT: *Bálint* 1978. 173–176., Abb. 1–3.; METROPOLITAN-SCHWERT: *Bálint* 1978. Abb. 4.; BRITISH MUSEUM-SCHWERT: *Bálint* 1978. Abb. 5. Ihre Datierung: zweites Drittel des 7. Jhs.: *Bálint* 1978. 186.

⁸³ *Barkóczy* 1968. 270., Taf. LVII: 3.

⁸⁴ Datierung: *Bóna* 1979b 33.

⁸⁵ *Fettich* 1951. 13–14/112. Taf. IV: 10.

⁸⁶ *Noll* 1974. 81–82.

⁸⁷ *Bálint* 1989. 104.

⁸⁸ *Werner* 1974. Taf. XVI: 1.

⁸⁹ *Werner* 1974. 133.

⁹⁰ *Smith* 1923. 92., Taf. VII.

⁹¹ Über die chronologische Lage des Schwertes von Cumberland. Der Meinung von Behmer nach: „erlaubt es ... das Schwert von Cumberland etwa in das Ende des 6. Jahrhunderts oder den Beginn des 7. Jahrhunderts zu datieren. Dem Anfang des 7. Jhs. weist Smith (1923. 93.) das fragliche Schwert zu, während Brown ... es in das Ende desselben Jahrhunderts verlegen will. Åberg datiert das Schwert in größter Allgemeinheit in das 7. Jh. (*Behmer* 1939. 36.) Über die Datierung des Schwertes von Cumberland von Cumberland hat im ihren Brief von 12. Juli 1990. Mrs. L. Webster (British Museum) das folgende geschrieben: „the similarity of the fittings at the side of the grip to those on the Sutton Hoo sword, the use of narrow strips of gold on other Anglo-Saxon 7th-century swords (eg from Cruindale Down and Acklam Wold), and the general similarity of filigree and garnet inlay to that on Anglo-Saxon 7th-century objects inclines most of us to the opinion that the entire hilt is of Anglo-Saxon origin and 7th-century in date. We had had some thoughts as whether the hilt, which is of horn, might perhaps have been a Roman piece worked in Anglo-Saxon times, but now there is increasing evidence for the use of ivory and bone as well as wood on Anglo-Saxon hilts of this period, which leads support to the idea that the whole thing is of one date. The saddle-shaped grip-motifs, like those at Sutton Hoo, presumably represent a provincial Anglo-Saxon copy of Lombardic fashions, which were reaching England at this time.“

⁹² *Pasqui-Paribeni* 1918. 156–157., Abb. 3.

⁹³ *Menghin* 1983. Tabelle 25., Beilage 1.

⁹⁴ *Pasqui-Paribeni* 1918. 227., Abb. 71.

⁹⁵ *Menghin* 1983. Tabelle 25., Beilage 1.

G, H, J, K, L, 7, 24, 26, 27, 115, 173,⁹⁶ (Datierung: 7. Jh.⁹⁷); sowie an den Schwertbeschlägen von Sutton Hoo (England)⁹⁸ (Datierung: +624⁹⁹), ferner an den Gürtelbeschlägen von Povegliano Marinare Grab 1¹⁰⁰ (Datierung: inizio VII secolo¹⁰¹).

c) *Nietkopfmuster*. Ihre Verzierung kommt an den Gürtelbeschlägen des Grabes 177 von Gátér,¹⁰² (Datierung: Mittelawarenzeit); auf dem Griffbeschlag des Schwertes von Cumberland¹⁰³ (Datierung: s.oben: Anfang des 7. Jh.); sowie im Fund von Sutton Hoo¹⁰⁴ (Datierung: +624¹⁰⁵) vor.

Wenn wir die Analogien der Verzierungen der Goldplättchen bzw. ihre Datierungen überblicken, so kann festgestellt werden, daß sich diese zum Ende des 6. und zum ausgehenden ersten Drittel des 7. Jh. „verdichten“, also — falls nicht die extremen Werte zur Geltung kommen — können auch die Funde von Mezőberény auf diese Periode datiert werden.

Außer dieser Datierung der Zierelemente spricht für die obige Datierung die Anbringung der vorausgesetzten Funktion der Bleche auf dem Schwertgriff, wo die Parallelen — die Schwerter von Cumberland, Nocera Umbra, sowie auch von Sutton Hoo — auf das obige Intervall fallen.

Insofern die vier Goldbleche in der Tat die Beschläge eines Schwertgriffes waren, so sprechen diese eindeutig für ein Männergrab, d.h. sie bilden hierfür die Be-
weise.

*

Das Ohrgehängepaar, die Gürtelbeschläge und die Goldbleche ermöglichen eine frühawarenzeitliche (567—630) und innerhalb dieser Zeit eher eine Datierung auf das erste Drittel des 7. Jh. Die oben erwähnten Gegenstände sprechen gemeinsam für ein zerstörtes Männergrab.

Insofern sich meine Hypothese und die Datierungen der einstigen Wirklichkeit nähern so wurde in Mezőberény das — bei weitem nicht komplette — Fundmaterial der zerstörten Gräber von zwei vornehmen Personen erschlossen. Der chronologische Unterschied zwischen den beiden Gräbern — falls wir das frühe Grab zwischen 450—500 und das späte zwischen 600—630 setzen — macht zumindest etwa 100 Jahre aus.

Die Analysen abschließend kann festgestellt werden, daß die Arbeitshypothese über die Verbindung der Funde von Mezőberény aus dem Jahre 1884 mit zwei verschiedenen, sich in der Datierung/Zeitperiode ansondernden Gräber eine Bestätigung erhalten hat. Die Analyse hätte sich — theoretisch — auch auf mehrere vergleichende Funde stützen können und dürfte gewiß auch in der Abfassung eleganter gewesen sein, jedoch konnte auch vielleicht auf diese Weise die aufgeworfene Hypo-

⁹⁶ Werner 1950. 62–ff., Taf. 41–.

⁹⁷ Werner 1950. 62–.

⁹⁸ Bruce-Mitford 298., Abb. 225: a, d.

⁹⁹ Bruce-Mitford 1975. 757.

¹⁰⁰ La Rocca 1989. 110.

¹⁰¹ La Rocca 1989. 110.

¹⁰² Kada 1906. 153., Abb. S. 153: 1–2.

¹⁰³ Smith 1923. 92., Taf. VII.

¹⁰⁴ Bruce-Mitford 1978. Abb. 323., 337.

¹⁰⁵ Bruce-Mitford 1975. 717.

these wahrscheinlich machen. Gerade deshalb, da ich selbst mit dem Verlauf der Beweisführung nicht zufrieden bin, hoffe ich dennoch, daß in der Zukunft die Forschung für die von mir aufgeworfene Lösung der Frage neuere Daten aufbringen kann, jedoch läßt sich natürlicherweise auch noch eine andere Lösung vorstellen...

6. DIE FRAGE VERSCHWUNDENEN GRABFUNDE

Es ist eine offene, unbeantwortete Frage, weshalb die Funde von Mezöberény — wenn sie tatsächlich aus zwei Gräbern stammen — miteinander vermischt worden sind und was der Grund für ihre „Vernebelung“ war? Hundert Jahre nach dieser Geschehnisse kann man offensichtlich keine eindeutige Lösung finden, jedoch scheint es wahrscheinlich zu sein, daß die Verkäufer den dem Grundbesitzer und dem ungarischen Staat — im Sinne der damaligen Gesetze — gebührenden je $\frac{1}{3}$ -Teil zu umgehen und den ganzen Schatz für sich selbst zu behalten gewünscht haben.

Natürlich läßt es sich nicht einmal annähernd rekonstruieren, was von den Funden für die Forschung endgültig verloren gegangen ist, jedoch kann zum Teil aufgrund der inneren Zusammenhänge der Funde, zum Teil durch ihre bei Ádám Pilcz und dem Juwelier Lajos Barts entstandenen Vermischung darauf geschlossen werden, daß wir auch ein drittes Drittel in Erwägung ziehen müssen. Im Falle des *gepi-denzeitlichen Knabengrabes* können wir — aufgrund der Zusammensetzung der damaligen vornehmen Gräber¹⁰⁶ — das Verschwinden einer Gürtelschnalle als „sicher“ betrachten. Im Falle des *awarenzeitlichen Grabes* ist mit dem Fehlen weiterer Elemente des Gürtels zu rechnen: einerseits vor allem mit dem Fehlen der Gürtelschnalle und der Riemenzunge, andererseits mit dem von ein-zwei Gürtelbeschlägen von der Form eines umgekehrten Wappenschildes. Auf einem solchen Gürtel, der einen wappenförmigen Gürtelbeschlag und einen T-förmigen Metallhaken enthält, kann man nämlich aus der Konstruktion des Gürtels geschlossen, die oben beschriebenen Beschläge fast immer gesetzmäßig beobachten.¹⁰⁷ Die Reihe der verschollenen Gegenstände wird auch durch die mit Perlendraht verzierten Beschläge des Schwerteres bereichert: hier können wir erstens vor allem mit dem Paar des dreieckförmigen Beschlages, zweitens mit weiteren winzigen Beschlägen rechnen, deren Zahl durch die Anbringungsweise dieser Bleche auf irgendeinen organischen Stoff unbestimmbar ist (vgl. das Schwert von Cumberland), man darf auch nicht die Schäden auf dem vorhandenen dreieckigen Beschlag außer acht lassen!

Falls das Gewicht der vorausgesetzten, verschwundenen Goldgegenstände mehr ausmachen würde, als das der von Ádám Pilcz und Lajos Barts einzeln angekauften Gegenstände, so wurden die geborgenen Goldgegenstände entweder nicht in drei Teile geteilt, d.h. es waren vier Auffinder insgesamt, oder aber die Sachen verließen nicht nach meiner Logik...

¹⁰⁶ Werner 1966.

¹⁰⁷ Ross 1965. 41–42., Nr. 42.; Martin 1990.

7. SCHLUSSFOLGERUNGEN

I. Aufgrund der Datierung des frühen Grabes von Mezőberény auf die zweite Hälfte des 5. Jh. und der geographischen Lage zwischen der Theiß und dem einstigen sarmatischen Wall¹⁰⁸ ruhte im Knabengrab von Mezőberény gewiß eine gepidische Person, die aufgrund der Daten von J. Werner¹⁰⁹ vermutlich aus einer *stirps regia*, d.h. aus königlichem Blut gestammt haben dürfte.

Da es seine enge kausale Verbindung zwischen dem Wohnsitz /Sitz (?) der königlichen Familie und ihrer Bestattungstätte vorausgesetzt werden kann/ muß (?), scheint es wahrscheinlich zu sein, daß das eine (?) Zentrum des gepidischen Königreiches an der Theiß in der zweiten Hälfte des 5. Jh. im Kreise des Zusammenflusses der drei Körös gelegen sein dürfte (*Abb. 5.*). Vielleicht mit dieser Möglichkeit des königlichen Sitzes kann auch das Hervorkommen eines anderen wichtigen Fundes dieser Zeit, des Grabfundes mit Schwert und Goldschnalle von Apahida-Blučina-Typ in *Gyulavári-Sandgrube* des Ernő Tisch aus dem Jahre 1939 im Umkreis (in der Luftlinie etwa 45 km weit) in Zusammenhang sein.¹¹¹

II. Die Funde des frühawarenzeitlichen Grabes — einzeln und in ihrer Gesamtheit — bedeuten in den durchschnittlichen frühawarenzeitlichen Fundkomplexen ein derart fremdes Element, daß sie unter den prägnanten Funden einer anderen Periode hundert Jahre lang „sich verstecken konnten“. Daraus folgt aber auch, daß nicht nur die Gegenstände, sondern mit großer Wahrscheinlichkeit auch ihre Besitzer im frühawarenzeitlichen Milieu fremd (?) gewesen sein dürften. Die Frage kann mit aller Sicherheit nur dann beantwortet werden, falls man alle Analogien der Gegenstände von ein und demselben Gebiet ableiten könnte. Da uns dies nicht möglich ist — hat das Ohrgehängepaar vorläufig noch keine Analogie; die Gürtelbeschlüge sind allzu „international“; die Verbreitung der Schwertbeschlüge mit Perlendraht verblüffend sporadisch und das Vorkommen der Zierelemente reicht von Persien bis England — deshalb bleibt nichts anderes übrig, als eine solche Voraussetzung, daß wir die Gegenstände des Grabkomplexes infolge der mediterranischen Ableitung der meisten granulierten und mit Perlendraht verzierten Stücke für byzantinisch erachten/halten und in ihrem Besitzer entweder einen Soldaten aus dem ersten Drittel des 7. Jh. oder einen sich in seiner Ausrüstung bestatteten Awaren zu erkennen vermuten.

NACHTRAG

Nach der Abgabe meines Manuskriptes erschien die hunnische Monographie (13. 02. 1992) von I. Bóna (*Bóna 1991*). In dieser wiederholt er im wesentlichen seine frühere Meinung (*Bóna 1979a 316—317*): „Das Grab von Mezőberény ist bisher das einzige, das in der Gegend des zentralen Ordu der Hunnen ans Tageslicht gekom-

¹⁰⁸ Csallány 1943; Csallány 1961. Kartenbeilage; Szabó 1970. 30–33/37–38., Karte S. 31.; Bóna 1974/76. Abb. 3.; Pohl 1980. 268–269.; Kiss 1981. 172–173., Abb. 1: 2.

¹⁰⁹ Werner 1980. 6–7.

¹¹⁰ Werner 1966.

¹¹¹ Csallány 1961. 111., Nr. 31., Taf. CXCI: 1–2.

men ist. Das vornehme kleine Mädchen begrub man wahrscheinlich, wie die vor allem bei Frauen modischen goldenen Schuhschnallen späten Typs zeigen, zur Zeit Attilas“ (Bóna 1991 200).

Im Zusammenhang mit den Funden von Mezőberény irritierte ihn aber auch noch etwas. Dies ist daraus ersichtlich, daß die mit den Goldfunden im Jahre 1884 gemeinsam angekaufte Keramik und der „bronzene Armreif“ von I. Bóna abgetrennt werden, mit der Begründung, daß diese „viel spätere Gegenstände sind, gepidische Funde aus der Wende vom 5. zum 6. Jahrhundert“ (Bóna 1991 288). (NB: „der bronzene Armreif“ ist mit der bronzenen Pinzette (!) identisch, die im Inventarbuch [MNM Inv.—Nr. 43 (1884. 4.) als aufgerichteter Armring bestimmt wurde.] Mit Ausschluß dieser beiden Gegenstände gab auch I. Bóna das „Prinzip“ auf, wonach auf dem Fundort ein einziges Grab gefunden wurde, unter Vorbehalt dessen, daß die übrigen Goldfunde aus ein und demselben Grab stammen!

Trotz dessen, daß I. Bóna die folgende Meinung vertritt — „Die hunnische Herkunft des Mädchens wird außerdem noch durch einen Grabfund aus dem Gebiet Cherson, in der Nähe des für seine Hunnenfunde berühmten Zjurupinsk—Aleschki gelegenen Kutschugury bestätigt. Die dort Begrabene könnte man als jüngere Schwester der Toten von Mezőberény ansehen, so sehr gleichen einander die Trachtbeigaben“ (Bóna 1991 200) — führt er weder die in den Bildunterschriften der Taf. 103—105 (Bóna 1991. 288—289.) erwähnten Parallelen, noch die zahlreiche parallele Funde aus dem kasachischen — russischen — ukrainischen usw. Raum vorführende Zeichnung der Arbeit an. Obwohl im Falle des im vorausgesetzten Gebiet des *ordu* der Attilazeit vermuteten einzigen Grabes („vornehmes kleines Mädchen“) wäre es wünschenswert gewesen sowohl vom Gesichtspunkt der Datierung, wie auch der Beweisführung die datierenden und analogen Funde zu kennen. Suchen wir aber auf Grund der bei dem am wenigsten interessanten goldenen Armring angegebenen Literatur die vermuteten Analogien von Kutschugury heraus (Zasečkaja 1975. 61—64., Nr. 54—63.), so ergibt sich sofort: diese stellen in der Tat zweifelsohne hunnenzeitliche Funde dar, jedoch eignen sich die Funde von Kutschugury überhaupt nicht zur Datierung der Funde von Mezőberény, da sie einfach nicht die Analogien der letzteren sind — höchstens bloß dieselbe Funktion versehen (als Schnalle, Blech). Dem Anschein nach erhielt die hunnenzeitliche Datierung der Funde von Mezőberény auch diesmal keine Bekräftigung. Hingegen blieb das Bereich des attilazeitlichen *ordu* von I. Bóna ohne Grab.

BIBLIOGRAPHIE

- Ausstellungskatalog, Zagreb, *Ausstellungskatalog, Zagreb: Sjaj ukrajinskih riznica*. Zagreb 1989.
- ÅBERG 1923. *N. Åberg*, Goten und Langobarden in Italien. Stockholm, 1923.
- ALFÖLDI 1932. *Alföldi, A.*, Leletek a hun korszakból és etnikai szétválasztásuk. Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung. ArchHung 9. Budapest, 1932.
- BALINT 1978. *Bálint, Cs.*, Vestiges archéologiques de l'époque tardive des sassanides et leurs relations avec les peuples des steppes. ActaArchHung 30. 1978. 173—212.
- BALINT 1989. *Bálint, Cs.*, Die Archäologie der Steppe. Köln—Wien, 1989.
- BARKÓCZI 1968. *Barkóczi, L.*, A 6th Century Cemetery from Keszthely—Fenékpuszta. ActaArchHung 20: 275—311.
- BARKÓCZI 1971. *Barkóczi, L.*, Das Gräberfeld von Keszthely—Fenékpuszta aus dem 6. Jahrhundert und die frühmittelalterliche Bevölkerungsverhältnisse am Plattensee. JRGZM 18: 179—191.
- BEHM-BLANCKE 1973. *Behm-Blanke, G.*, Gesellschaft und Kunst der Germanen. Die Thüringer und ihre Welt. Dresden, 1973.

- BIERBAUER 1975. *Bierbauer, V.*, Die ostgotischen Grab- und Schatzfunde in Italien. Biblioteca Studi Medievali 7. Spoleto 1975.
- BONA 1971. *Bóna, I.*, A népvándorlás kora Fejér megyében (Die Zeit der Völkerwanderung). Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig [Geschichte des Komitates Fejér von der Urzeit bis die (ungarische) Landnahme] 5. Székesfehérvár, 1971.
- BONA 1974/1976. *Bóna, I.*, A középkor hajnala. A gepidák és a langobardok a Kárpát-medencében. – Der Anbruch des Mittelalters. Gepiden und Langobarden im Karpatenbecken. Budapest, 1974/1976.
- BONA 1979a. *Bóna, I.*, Die archäologischen Denkmäler der Hunnen und der Hunnenzeit in Ungarn im Spiegel der internationalen Hunnenforschung. Niebelungenlied. Ausstellungskatalog des Voralberger Landesmuseums. Nr. 86. Bregenz, 1979.
- BONA 1979b. *Bóna, I.*, Die Gepiden in Siebenbürgen — Gepiden an der Theiß. *ActaArchHung.* 31: 9–50.
- BONA 1980. *Bóna, I.*, Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár. *ActaArchHung* 32: 31–94.
- BONA 1982–83. *Bóna, I.*, A XIX. század nagy avar leletei. Die großen Avarenfunde des 19. Jahrhunderts. *SzMMÉ* 1982–83: 81–137., 138–144.
- BONA 1991. *Bóna, I.*, Das Hunnenreich. Budapest–Stuttgart, 1991.
- BÖHNER 1980. *Böhner, H.*, Childerich von Tournai. *RGÄ* 4: 440–460.
- BRUCE-MITTFORD 1975–78. *Bruce-Mitford, R.*, The Sutton Hoo Ship-burial. I–II. London, 1975–78.
- CSALLÁNY 1943. *Csallány, D.*, Jegyzetek Gepidia régészeti lelőhelyeihez (Kr. u. 454–568) – Anmerkungen zu den archäologischen Fundorten der Gepiden (454–568 n. Chr.). A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai II. 4. Szeged, 1943. 27–31., 32–37.
- CSALLÁNY 1961. *Csallány, D.*, Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken. *ArchHung* 38. Budapest 1961.
- CSEH 1984–88. *Cseh, J.*, Adatok az V–VII. századi gepida emléktárhhoz. Függelék: Erdély V–VII. századi germán lelőhely katasztere (Angaben zur Einheit des gepidischen Fundstoffes vom 5–7. Jh. Anhang: Der Kataster der germanischen Fundorte vom 5–7. Jh. in Siebenbürgen.) *SzMMÉ* 1984–88. 29–77.
- FETTICH 1938. *Fettich, N.*, (A) népvándorláskori Gyűjtemény. (die völkerwanderungszeitliche Sammlung). in: Hillebrand, J.–Tompá, F.–Paulovics, I.–Fettich, N., Magyar Nemzeti Múzeum – Vezető a régészeti gyűjteményben (Ungarisches Nationalmuseum – Führer durch die archäologische Sammlung). Budapest 1938. 131–170.
- FETTICH 1951. *Fettich, N.*, Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez. – Archäologische Studien zur Geschichte der spät hunnischen Metallkunst. *ArchHung* 31. Budapest 1951.
- FETTICH 1953. *Fettich, N.*, A Szeged–Nagyszéksősi hun fejedelmi sírlelet. Le trouvaille de tombe princière hunnique à Szeged–Nagyszéksős. *ArchHung* 32. Budapest, 1953.
- GALLIEN 1980. Gallien in der Spätantike. Mainz, 1980.
- GÖTZE 1912. *Götze, A.*, Die altgermanische Funde von Weimar. Berlin, 1912.
- HAMPEL 1894–97. *Hampel, J.*, A régibb középkor emlékei. I–II. Budapest, 1894–1897.
- HAMPEL 1905. *Hampel, J.*, Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn. Braunschweig, 1905.
- KADA 1906. *Kada, E.*, (A) Gátéri (kun-kisszállási) temető a régibb középkorból. (Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Gátér (Kun-kisszállás). *ArchÉrt* 26: 135–155., 207–222.
- KALMÁR 1943. *Kalmár, J.*, Népvándorláskori akasztóhorgok és veretek. Metallhaken und Beschläge der ungarländischen Völkerwanderungszeit. *ArchÉrt* S. III, 4: 149–158, 159.
- KISS 1981. *Kiss, A.*, Germanischer Grabfund der Völkerwanderungszeit in Jobbágyi (Zur Siedlungsgeschichte des Karpatenbeckens in den Jahren 454–568). *Alba Regia* 19: 167–185.
- KISS 1983. *Kiss, A.*, Die Skiren im Karpatenbecken, ihre Wohnsitze und ihre materielle Hinterlassenschaft. *ActaArchHung* 35: 95–131.
- KISS 1986. *Kiss, A.*, Die Goldfunde des Karpatenbeckens vom 5–10. Jahrhundert. Angaben zu den Vergleichsmöglichkeiten der schriftlichen und archäologischen Quellen. *ActaArchHung* 30: 105–145.
- KISS G. 1983. *Kiss, G.*, Egy avarkori fülbevaló típusról. Über einen awarenzeitlichen Ohrgehängentyp. *ArchÉrt* 109: 100–110., 110–111.
- KIDD 1990. *Kidd, D.*, Gilt silver and garnet-inlaid sheet fittings from Hungary. *AKorr* 20: 125–127.
- KOENIG 1981. *Koenig, G.*, Wandalische Grabfunde des 5. und 6. Jhs. *Madriider Mitteilungen* 22: 299–360.
- KÜHN 1935. *Kühn, H.*, Die Zikadenfibeln der Völkerwanderungszeit. *IPEK* 10: 85–104.
- KÜRTI 1973. *Kürti, B.*, Mezőberény területének története a honfoglalásig. (Die Geschichte des Gebietes von Mezőberény bis die (ungarische) Landnahme). in: *Mezőberény története I.* (Geschichte von Mezőberény) *Mezőberény* 1973. 17–69.
- LÁSZLÓ 1955. *László, Gy.*, Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars. *ArchHung* 34. Budapest, 1954.
- MARTIN 1990. *Martin, M.*, Avarische und germanische Funde in Männerngräbern von Linz-Zizlau und Környe. Ein Beitrag zur Chronologie der Awarenzeit. *WMMÉ* 15: 65–90.

- MENGHIN 1983. *Menghin, W.*, Das Schwert im Frühen Mittelalter. Stuttgart, 1983.
- MRKOBRAD 1980. *Mrkobrad, D.*, Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji. Beograd, 1980.
- NAGY 1970. *Nagy, M.*, Régészeti adatok a Közép-Tisza-vidék V–VII. századi történetéhez. (Archäologische Angaben zur Geschichte des Mittel-Theißgebietes im 5–6. Jahrhundert) Dissertation, Eötvös-Loránd-Universität, Budapest, 1970.
- NOLL 1974. *Noll, R.*, Vom Altertum zum Mittelalter. Wien, 1974.
- PASQUI-PARIBENI 1918. *Pasqui, A.–Paribeni, R.*, Necropoli barbarica di Nocera umbra. Monumenti Antichi 25; 265–
- POHL 1980. *Pohl, W.*, Die Gepiden und die gentes an der mittleren Donau nach dem Zerfall des Attilareiches. in: Die Völker an der mittleren und unteren Donau in fünften und sechsten Jahrhundert hrg: Wolfram, H.–Daim, F. Wien 239–305.
- POSTA 1905. *Posta, B.*, Archäologische Studien aus russischem Boden. Dritte Asiatische Forschungsreise des Grafen Eugen Zichy. III. Budapest–Leipzig, 1905.
- PULSZKY 1885. *Pulszky, F.*, A mezőberényi két aranyelet (Die zwei Goldfunde von Mezőberény). ArchÉrt N. S. 5: 100–102.
- PULSZKY 1897. *Pulszky, F.*, Magyarország archaeológiája. (Die Archäologie von Ungarn). II. Budapest, 1897.
- SMITH 1923. *Smith, R. A.*, A Guide to the Anglo-Saxon and Foreign Teutonic Antiquities in the Department of British and Medieval Antiquities. British Museum. London, 1923.
- ROSS 1965. *Ross, M. C.*, Catalogue of the Byzantine and Early Medieval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection. Washington, 1965.
- SOMOGYI 1987. *Somogyi, P.*, Typologie, Chronologie und Herkunft der Maskenbeschläge. Zu den archäologischen Hinterlassenschaften osteuropäischen Reiterhirten aus der pontischen Steppe im 6. Jh. ArchA 71: 121–154.
- SZABÓ 1970. *Szabó, J. Gy.*, Heves megye népvándorláskori történetének néhány kérdése. Einige Fragen der völkerwanderungszeitlichen Geschichte des Kom. Heves. Dolgozatok Heves megye múltjából. 30–37., 37–38. Eger.
- TIHELKA 1963. *Tihelka, K.*, Knižeci hrob z doby stehování národů u Blučini. Das Fürstengrab bei Blučina, Bez. Brno – Land, aus der Völkerwanderungszeit. PA 54: 467–494., 495–498.
- WERNER 1956. *Werner, J.*, Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches. München, 1956.
- WERNER 1966. *Werner, J.*, Zu den donauländischen Beziehungen des alamannischen Gräberfeldes am alten Gotterbarmweg in Basel. Festschrift Emil Vogt. Zürich, 1966. 283–292.
- WERNER 1974. *Werner, J.*, Nomadische Gürtel bei Persern, Byzantiner und Langobarden. Accademia Nazionale dei Lincei 371. Quaderno 189: 109–139.
- WERNER 1980. *Werner, J.*, Der goldene Arming des Frankenkönigs Childerich und die germanische Handgelenkringe der jüngeren Kaiserzeit. FMS 14: 1–49.
- ZASECKAJA 1975. *Zaseckaja, I. P.*, Zolotyje ukrašenija gunnskoj epohi. Leningrad, 1975.

LISTE 1

SCHNALLEN

Baksan (Kaukasus)

Mat. po arh. Kavkaza I. 1889. 89. Taf. 20: 3.

Blučina (Mähren)

TIHELKA 1963. 476, Abb. 6: 4–5., Datierung: bis 480: MENGHIN 1983. Übersichtstabelle, Abb. 25.

Bona Grab 2 (Algerien)

BIERBRAUER 1975. 157., Anm. 217., Taf. 81: 3., KOENIG 1990. Taf. 12: 2., Datierung: 6. Jahrhundert: BIERBRAUER 1975. 157., Anm. 217.

Cluj–Someșeni/Kolozsvár/Klausenburg – Szamosfalva (Siebenbürgen)

HOREDT–PROTASE 1970. 88., Taf. 22: 3., Datierung: drittes Viertel des 5. Jhs.: HOREDT–PROTASE 1970. 96.

Italien (Sammlung Castellani, Rom)

ÅBERG 1923. 8., Anm. 2., Abb. 11.; BIERBRAUER 1975. 36.; Taf. 24: 3.

Izenave (Frankreich)

Gallien 1980. 193–194., Abb. 302: h, Datierung: drittes Viertel des 5. Jhs.: Gallien 1980. 194. (M. Schulze)

Kiew, Umgebung (Ukraine)

KISS 1983. 110., Anm. 31., Abb. 18.

Komárom, Umgebung (1881–1884) (Slowakei oder Ungarn)

HAMPEL 1905. II. 46–47. III. 40.; KIDD 1990.; Datierung: bis 480: MENGHIN 1983. 140., Übersichtstabelle, Abb. 25., Liste B IV. 3d. Nr. 38.

Maccari o Citadella/Noto (Sizilien)

KOENIG 1981. 344., Abb. 18a; Datierung: um und nach 500: KOENIG 1981. 344.

Petersfinger Grab 21 (England)

MENGHIN 1983. Nr. 18., Taf. 195: 6., Datierung: bis 480: MENGHIN 1983. Übersichtstabelle, Abb. 25.

Weimar Grab 31 (Deutschland)

GÖTZE 1912. 53–55., Taf. I: 6., 9.; BEHM-BLANCKE 1973. Taf. 111.; Datierung: zweite Hälfte des 5. Jhs.: GÖTZE 1912. 23.

LISTE 2

GEPIDISCHE SCHÜSSELN

Bočar/Bocsár

MRKOBRAD 1980. Taf. 46: 5.

Borobanți/Kisiratos

CSALLÁNY 1961. 145., Taf. 272: 2.

Csanádbökény Grab 6

CSALLÁNY 1961. 141., Taf. 160: 6.

Ineu/Borosjenő

CSALLÁNY 1961. 144–145., Taf. 272: 1.

Mezőberény–Tücsökhalom

KÜRTI 1973 53–54, Taf. 12: 5.

Szentes–Berekhat Nr. A13

CSALLÁNY 1961. 97., Taf. 106: 2.

Szentes–Berekhat Nr. A14

CSALLÁNY 1961. 97–98., Taf. 106: 1.

Szentes–Berekhat Nr. A32

CSALLÁNY 1961. 99., Taf. 101: 7.

Szentes–Berekhat Nr. F4

CSALLÁNY 1961. 102., Taf. 102: 2.

Szentes–Kökényzug Grab 41

CSALLÁNY 1961. 29–30., Taf. 20: 4.

Szentes–Kökényzug Grab 57

CSALLÁNY 1961. 33., Taf. 20: 1.

Szőreg–Ziegelei Grab 19

CSALLÁNY 1961. 154., Taf. 185: 5.

Tiszafüred

CSALLÁNY 1961. 218., Taf. 194: 2.

KÉTSÉGEK A MEZŐBERÉNYI (1884) KORA KÖZÉPKORI SÍRLELETEK ÉRTELMEZÉSÉNÉL

A több, mint száz éve ismert és sokszor közölt leletek keltezéséről és etnikai meghatározásáról igen eltérő vélemények (Pulszky, Kühn, Török, Fettich, Kürti, Bóna) jelentek meg a régészeti és helytörténeti irodalomban.

A szerző kronológiai érvek alapján a leleteket két csoportba osztotta: egy 5. sz. második felére keltezhető gepida sír leleteire (1–2. kép), és egy 7. sz. első harmadára keltezhető avarkori sír leleteire (3. kép). Amennyiben a feltételezés helytálló lenne, akkor a két sír keltezése között kb. min 100 év különbség lenne. A gepida sír arany karperece alapján a sírban egy, a királyi családhoz tartozó gyermek nyugodhatott, s a királyi család székhelye és a temetkezési hely feltételezhető összefüggése alapján a Tisza-menti egyik gepida királyi központ a Hármaskörös összefolyása vidékén lehetett. Az avarkori sírlelet annyira elűt az átlag avarkori leletegyüttesektől, hogy tulajdonosában vagy egy bizánci katonát vagy annak felszerelésében temetkező avart vélhetünk felismerni.

Kiss Attila

BIZÁNCI ÉS BALKÁNI EREDETŰ TÁRGYAK A 10–11. SZÁZADI MAGYAR SÍRLELETEKBEN II.

MESTERHÁZY Károly

Megkülönböztetett figyelmet érdemelnek a halimba-cseresi temető korai szakaszából való ékszerfajták. Ennek részben az az oka, hogy feldolgozásukkor a szerző szinte csak a köttlachi, a ptuji és a nagymorva temetőkre volt figyelemmel. Ezáltal hibás irányba terelődött a kutatás. Török eredményeit B. Dostál úgy értékelte, mintha a korai fülbevalók morva eredetét tartaná valószínűnek.¹

Félhold alakú fülbevaló hullámos belső ívvel és négyágú oszlopos csüngővel. (Halimba 859. sír, 1. kép 3—4, 10. típus).² Török kizárólag köttlachi párhuzamát említi, majd Szőke B. adatait is felhasználva B. Dostál állítja össze elterjedésüket (sajnos más típusokkal keverten).³ Gieslernél a 15 b típus alatt találjuk meg párhuzamait (Junuzovci, Plavno, Köttlach, Kladova, Kupinovo, Kurvin grad – e három lelőhely Szerbiában –, Preslav és Trojan Bulgáriában).⁴ Giesler adatait a következőkkel egészíthetjük ki: Kiskőszeg/Batina,⁵ Pancsevo,⁶ Buzetről egy változat,⁷ Majdanakod Solina⁸ Horvátországban, Gomjenica 184. sír Boszniában,⁹ és Bulgáriában Valcedram-Gredából és Novgrad-Iridolból is van egy bogyós csüngőjű változat.¹⁰ E típust tehát a jelenlegi elterjedése alapján semmiképpen sem lehet morvának, de köttlachinak sem tartani. Csak idő kérdése, mikor bukkannak rá nemesfém változataira a Balkán délibb vidékén.

¹ Török 1962. 16, 24–25.; Dostál 1965. 385, 402.

² Török 1962. 13.t.; Bálint 1991. No.205.

³ Szőke 1962. 50.; Dostál 1965. 385.

⁴ Giesler 1981. Liste 6.; Jelovina 1976. 71.t.11.; Pittioni 1943. 9.t.1–2.; Miletić 1975.III.t.4.; Gunjača 1960. I.t.2.; Korosec-Vračko 1942. 7. kép. Giesler egyúttal felhívja a figyelmet Dostál tágan értelmezett párhuzamaira.

⁵ Kiss 1983. 43, 37. ábra 2.; függője hiányzik

⁶ Közöletlen lelet a pancsevoi múzeumban, Bálint 1991. 245, No.205, a.t.17.; Nebojsa 1989 összeállításából hiányzik.

⁷ Marušić 1962. 4.t.7–8.

⁸ Karaman 1940. 18.t.

⁹ Miletić 1967. 104, 31.t.16.

¹⁰ Važarova 1976. 345.; Dymaczewski–Hilczzerowna–Wisłanski 1965. 259, 16. kép. Itt jegyezzük meg, hogy a trojani fülbevaló is átmenet bizonyos fokig a belső ívén csúcsban összefutó típus felé: Welkow 1942. 9.t.18., áttört, és az ív mentén gyenge nyomai látsznak a granulált vagy gyöngyosoros utánzatnak.

Félhold alakú fülbevaló csúcsban összefutó belső ívvel, áttört lappal (11. típus). E típus ugyan Halimbán nem fordul elő, de nagyon alkalmasnak látszik más típusokkal való összekeverésre, amit nem is mulasztanak el.¹¹ Lelőhelyeiket Giesler állította össze (Typ 15. c.) Granulált nemesfém változat ismert a bulgáriai Galicéből, öntött változatok: Bistrica ob Sotli, Gomjenica, Klostar, Ptuj, Središče, Menges, Kalaja Dalmaces, Bukel, Sisak, Vinča, Garvan, Ablanica, Kavarna, Jakimovo, Korinthos és Predmosti).¹² Néhány újabb példány lelőhelye: Selje 3. sír,¹³ Eger-vár 278. sír,¹⁴ Máaszt/Stupava-Mast,¹⁵ Palánk/Banatska Palanka,¹⁶ Ključ,¹⁷ ismeretlen lelőhely Szerbiában a belgrádi Muzej primenjane umetnosti gyűjteményében,¹⁸ Svete gore Horvátországban,¹⁹ Mahovljani Bosznia és Hercegovinában,²⁰ Raducaneni Romániában.²¹ Az elterjedés magáért beszél, Korinthostól a Pozsony közelében levő Máasztig Bulgárián és a Morava-Alduna útvonalon át. A galicsei példány ugyan csak ezüst, de biztosan voltak arany ötvösremekek is. A magyarországi bronz darabok import készítménynek látszanak, mivel 11. századiak. Már csak ezért is nehéz lenne nagymorva ékszerek öntött változatainak tartani ezeket, mint Dostal véli.

Négygömbös fülbevalók és öntött változataik (12. típus). Ez a fülbevalófajta nagy területen és rendkívül sok változatban fordul elő. A Kárpát-medencében négy lelőhelyüket említi Szőke B. (Tibolddaróc, Tápé-Malajdok B. temető 8. sír, Törökkanizsa és Szent-Nagyhegy).²² Előbb vegyük sorra a négygömbös változatot. Halimbán egy nagyobb (841. sír, 1. kép 8, 10) és egy kisebb fajta került elő (506. sír, 1. kép 1–2).²³ A nagyobbik típus [12. a)] alsó íve négyszögletes huzal, melynek oldalaira ezüst filigránt forrasztottak. Az alsó ív két szélén és belül középen két félből összeforrasztott, megnyúlt gömbszerű lemezes dísz van, mindegyiket alul és felül is huzalgyűrű fogja közre. A karika felső íve kampós, amely az alatta levő bogyós dísz feletti hurokba kapcsolódik. Az alsó ív aljához kéttagú, egy kisebb fél, és egy nagyobb teljes gömbből álló csüngős rész csatlakozik. A tagolt gömbdísz illesztésénél filigránkoszorú takarja a forrasztást, és filigránkoszorú van a középső gömböcske alatt és az alsó felett is. A kisebbik fülbevaló (12. b) típus) alsó ívére négy vékonyabb sima huzalt forrasztottak, ezáltal kereszt alakú metszete van. A száruk végén és mindkét oldalt az alsó íven lapított gömbös, két félből összeforrasztott gömböcskékké vannak. Alul és felül is mindegyiket sima drótkoszorú fogja közre. A felső karika íve kampóban végződik, amely az alatta levő gömböcskből induló hu-

¹¹ Dostal 1965. 385.; Szőke 1962.50.; talán inkább ennek a típusnak változatai a Kalaja Dalmaces-i és Drač-i fülbevalók, 1. Korosec 1953. 254, 19–20. kép.

¹² Giesler 1981. 98.; Miletić 1975. 101–102, 3.t.5.; Važarova 1976. 234, 144. kép 7.; Ljubinković 1965–70, 3. kép.; Davidson 1952/87. 253, No.2034. 10. századra keltezi.

¹³ Kiss 1967. 3. kép.

¹⁴ Kozák 1981. 14. kép, 21. kép.

¹⁵ Kraskovska 1954. II.t.6: Štefanovičová 1989. 13.t.

¹⁶ Bálint 1991. 246, No. 203 a, 53.a.t.11.; hiányzik Stanojev 1989-ben.

¹⁷ Janković 1983. 2.t.9.

¹⁸ Radojković 1969. 10.t. Kat.No.17. öntött bronz, 11–12. sz.

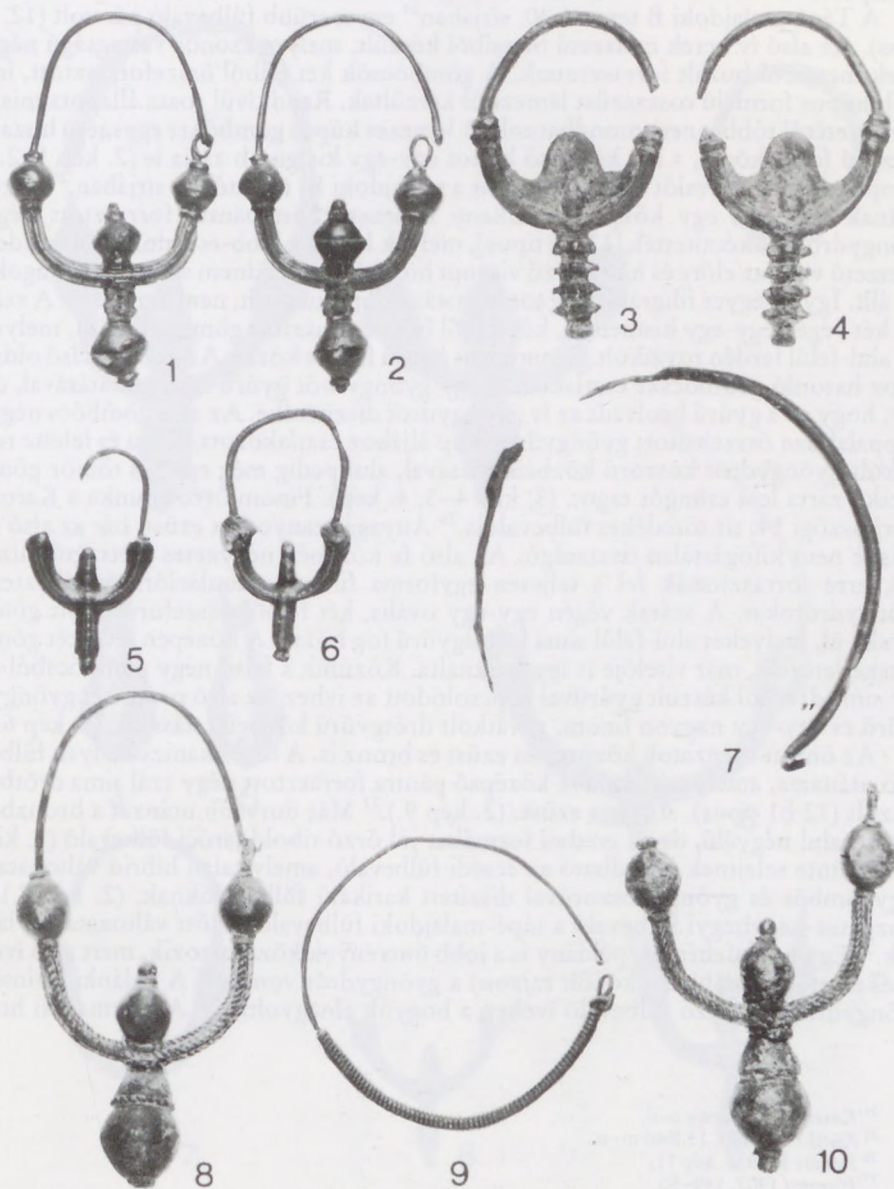
¹⁹ Korošec-Korošec jr. 1973. 5.t. templom körüli temetőben.

²⁰ Miletić 1980 a.

²¹ Teodor 1981. fig.18.

²² Szőke 1962. 52.

²³ Török 1962. XI. és X.t. A nagyobb fajtával egyezőnek látszik egy locsmándi fülbevaló: Kaus 1987. 337. 7. kép.

1. ábra Halimba-Cseres. 1-2: 506. sír, 3-4: 859. sír, 5-6, 8, 10: 841. sír, 7: 886. sír, 9: 821. sír. M 1:1
 Abb. 1. Halimba-Cseres. 1-2: Grab 506, 3-4: Grab 859, 5-6, 8, 10: Grab 841, 7: Grab 886, 9: Grab 821.
 Maß 1:1

rokba kapcsolódik. Az alsó gömb két sor granulációt utánzó gyűrű közbeékelődésével kapcsolódik a karika alsó ívéhez. Anyaga rosszezüst.

A Tápé-malajdoki B temető 30. sírjában²⁴ egyszerűbb fülbevaló pár volt (12. c típus). Az alsó ív kerek metszetű huzalból készült, melyre azonos vastagságú négy kerek metszetű huzalt forrasztottak. A gömböcsők két félből összeforrasztott, inkább kúpos formájú rosszezüst lemezből készültek. Rendkívül rossz állapota miatt szerkezetéről többet nem mondhatunk. A lemezes kúpos gömböket egyszerű huzalkoszorú fogta közre, a két középső kúpot egy-egy kis gomb zárja le (2. kép 1–2.). Pompás ezüst fülbevalót találtak viszont a malajdoki B. temető 21. sírjában.²⁵ Karikájának alsó ívét egy központi keskeny lemezes ezüst pántra forrasztott négy gyöngydrótból készítették [12. d) típus], melyek közül a jobb-és baloldali kerekded metszetű volt, az előre és hátra néző viszont hosszúkás, majdnem szilva alakú tagokból állt. Így a négyes filigránköteg tömeghatása elliptikus volt, nem kerekded. A szárak két végén egy-egy kisméretű, két félből összeforrasztott gömböcske ült, melyeket alul-felül ferdén rovátkolt gyöngydrót gyűrű fogott közre. Az alsó ív belső oldalához hasonló gömböcske csatlakozott egy gyöngydrót gyűrű közbeiktatásával, de úgy, hogy ez a gyűrű beolvadt az ív gyöngydrót díszítésébe. Az alsó gömböcs négy, cseppalakúan összehajtott gyöngydrót-kúp aljához csatlakozott, alatta és felette rovátkolt gyöngydrót koszorú közbeiktatásával, alul pedig még egy kis tömör gömböcske zárta le a csüngős tagot. (3. kép 4–5, 4. kép). Finom ötvösmunka a Karos-eperjesszőgi 14. sír töredékes fülbevalója.²⁶ Anyaga aranyozott ezüst, bár az alsó ív ezüstje nem kifogástalan tisztaságú. Az alsó ív közepén négyzetes metszetű huzal van, erre forrasztották fel a teljesen egyforma finom granulációra emlékeztető gyöngydrótokat. A szárak végén egy-egy ovális, két félből összeforrasztott gömböcske ül, melyeket alul-felül sima huzalgyűrű fog közre. A közepén levő két gömböcske letörött, már viselője is így használta. Közülük a felső négy gömböcsből és egy sima drótból készült gyűrűvel kapcsolódott az ívhez, az alsó pedig két gyöngygyűrű és egy-egy nagyon finom, rovátkolt drótygyűrű közbeiktatásával. (2. kép 6.).

Az öntött utánzatok között van ezüst és bronz is. A törökkanizsai olyan fülbevaló utánzata, amelynek alsó íve középső pántra forrasztott négy szál sima drótból készült (12 b1 típus). Anyaga ezüst. (2. kép 9.).²⁷ Már durvább utánzat a bronzból öntött, alul négyélű, de az eredeti formákat jól őrző tibolddaróci fülbevaló (2. kép 7.).²⁸ Szinte selejtnek mondható az ecsédi fülbevaló, amely talán hibrid változata a négygömbös és gyöngykoszorúval díszített karikájú fülbevalóknak. (2. kép 8.).²⁹ A szentes-nagyhegyi fülbevaló a tápé-malajdoki fülbevaló öntött változatának látszik.³⁰ Egy gyulafehérvári példány is a jobb öntvények közé tartozik, mert alsó ívéen érzékelhető (legalábbis a közölt rajzon) a gyöngydrót vonala.³¹ A palánki, szintén gyöngydrótot utánzó fülbevaló íveken a bogycók elnagyoltak.³² A származási hely

²⁴ Kürti 1983. 35. rajz c–d.

²⁵ Kürti 1983. 236. 15. fotó m–n.

²⁶ Révész 1989. 6. kép 11.

²⁷ Hampel 1907. 149–50.

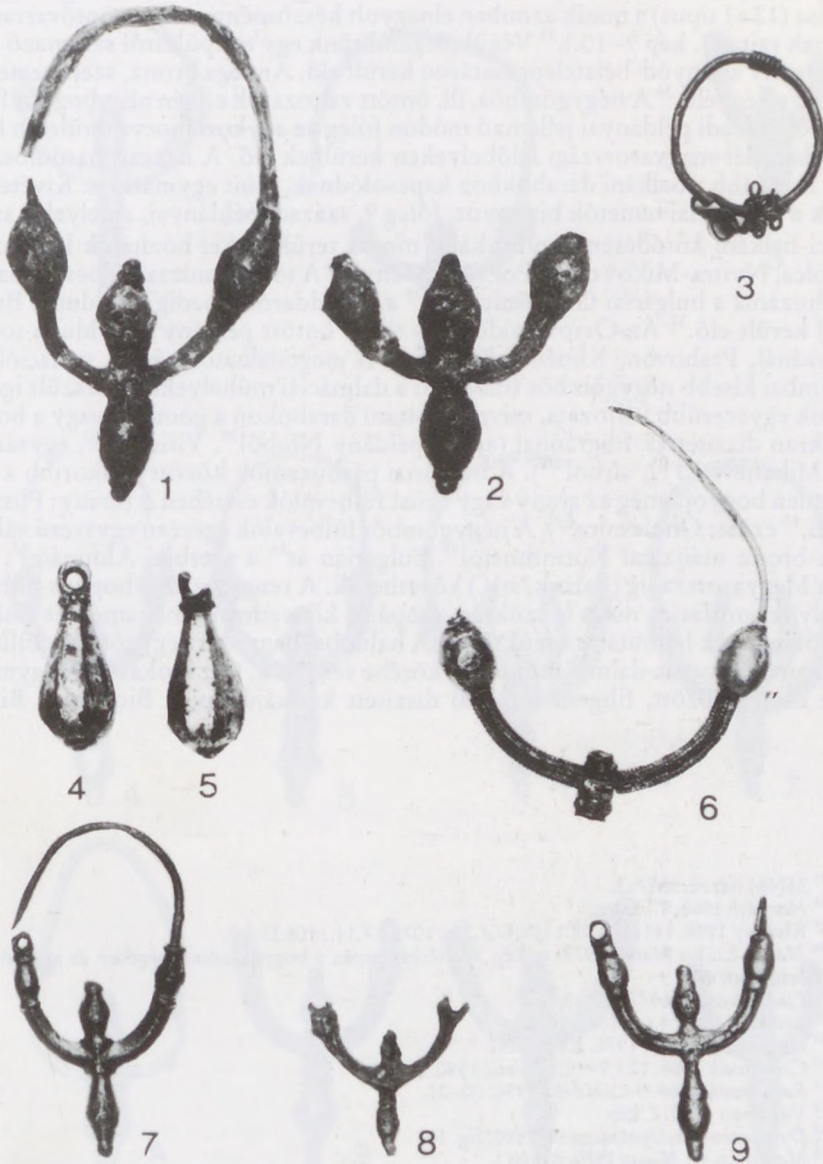
²⁸ Nees 1932–33. 173. 95. kép 3.

²⁹ Hampel 1907. 163.

³⁰ Csallány 1933–34. 239. 49. t. 24.

³¹ Horedt 1958. 17. kép 17.

³² Bálint 1991. 245. No. 203 a, 53. a. t. 10.

2. ábra 1–2: Tápé–Malajdok B. temető 30. sír, 3: Rákospalota, 4–5: Bezdéd 9. sír, 6: Karos II. 14. sír, 7: Tibolddaróc, 8: Ecséd, 9: Törökkanizsa M 1:1

Abb. 2. 1–2: Tápé–Malajdok Gräberfeld B Grab 30, 3: Rákospalota, 4–5: Bezdéd Grab 9, 6: Karos II. Grab 14, 7: Tibolddaróc, 8: Ecséd, 9: Törökkanizsa Maß 1:1

felé közeledve, a Magyar Nemzeti Múzeum Orsova környékéről vásárolt két különböző példányt, mindkettő bronzból öntött. Az egyikén jól látszik a gyöngydrót utánzása (12 a1 típus) a másik azonban elnagyolt készítmény, még az öntővarratok is látszanak rajta (3. kép 9–10.).³³ Végül megemlítünk egy településről származó darabot is, amely a fonyód-bélatelepi ásatáson került elő. Anyaga bronz, szerkezete tiszta, alsó íve négyélű.³⁴ A négygömbös, ill. öntött változatok esetén négybogyós fülbevalók 10. századi példányai jellemző módon főleg az egykori morva területen kívül, elsősorban dél-magyarországi lelőhelyeken kerülnek elő. A látszati hasonlóság ellenére is inkább a balkáni darabokhoz kapcsolódnak, mint egymáshoz. Kivételt képeznek a szlovákiai temetők bizonyos, főleg 9. századi példányai, amelyek a szoros bizánci-balkáni kötődésen kívül inkább morva területekkel hozhatók kapcsolatba (Szokolca, Nyitra-Mikov dvor, Pozsony, Bény).³⁵ A törökkanizsai fülbevaló nagyon jó párhuzama a bulgáriai Gradešnicából,³⁶ a tibolddarócié pedig az aldunai Brestovikből került elő.³⁷ Az Orsova vidéki, és többi öntött példány az Alduna további szakaszánál, Prahovon, Ključon, Kušnjakon is megtalálható számos variációban.³⁸ A halimbai kisebb négygömbös fülbevaló a dalmáciai műhelyekben készült igényes darabok egyszerűbb változata, mivel az ottani darabokon a gömbök vagy a bogyók is gyakran díszítettek filigránnal (arany példány Ninből³⁹, Višiciből⁴⁰, egyszerűbb ezüst Mihaljevici 112. sírból⁴¹). A bulgáriai párhuzamok között gyakoribb a sima, díszítetlen bogyójú még az arany vagy ezüst fülbevalók esetében is (arany: Pliszka⁴², Odarci,⁴³ ezüst: Gradešnica⁴⁴). A négygömbös fülbevalók egészen egyszerű változatainak bronz utánzatai Korinthostól⁴⁵ Bulgárián át⁴⁶ a szerbiai Aldunáig⁴⁷, majd onnan Magyarorszáig (Palánk, stb.) követhetők. A rengeteg négybogyós fülbevaló lelőhely felsorolására nincs is szükség, csupán a közvetlen párhuzamok és a nemesfém előzmények felmutatása szükséges. A halimbai nagyobb négygömbös fülbevaló párhuzamai a horvát-dalmát műhelyek körébe vezetnek. Ott szokásos a nagyméretű bronz és ezüstözött, filigrán huzallal díszített karikájú típus: Biograd,⁴⁸ Biljane-

³³ MNM ltsz. 2/1927. 3.

³⁴ Horváth 1968. 77. ábra.

³⁵ Klenoty 1988. 111. D.4.28.; 109.D.4.20.; 107.D.4.14.; 106.D.4.9.

³⁶ Masov é.n.8.; Masov 1979. 6. kép 3. eltérés csupán a bogyók zömökségében és az alsó bogyó összekötőtagjában van.

³⁷ Ljubinković 1965/70. 8. kép.

³⁸ Janković 1983. 4.t.6, 10. 8.

³⁹ Gunjača-Jelovina 1976. Kat.No.52.

⁴⁰ Čremosnik 1965. 10.t.9–10.; Miletić 1980. fig. 11.

⁴¹ Radojković 1969. 9.t.; Miletić 1956. 20–21.

⁴² Važarova 1980. 2. kép.

⁴³ Dymaczewska-Dymaczewski 1980. fig. 10.

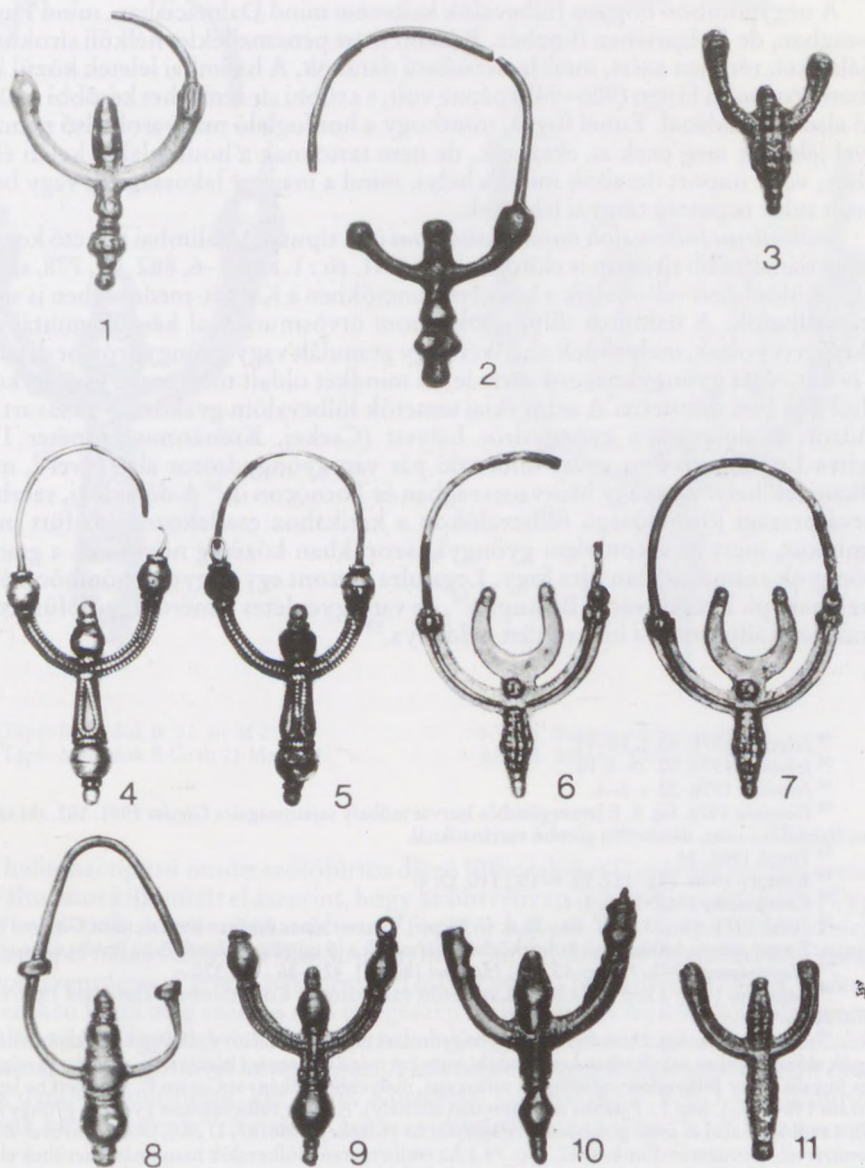
⁴⁴ Masov é.n.4.; Masov 1979. 8. kép 1.

⁴⁵ Ljubinković 1965/70. 7. kép, 15. kép.; Davidson 1952/87. No. 2030. Ezüst példányt idéz az athéni agoráról, melynek alsó íve vastag huzalból készült, erre forrasztottak rá négy sor gyöngydrótot. 6–7. századra keltezik.

⁴⁶ Jakimovo-Gradišteto: Milčev 1966. 2. kép 3a.; Liljak: Ovčarov 1976. 224. 4. kép.

⁴⁷ Prahovo: Janković 1983. 5. t. 15, 4. t. 6., Kusjak: uo.

⁴⁸ Belošević 1987. 46. t.

3. ábra 1: Szőreg-homokbánya 38. sír, 2: Tápé-Lebő, 3: Kostol, 4-5: Tápé-Malajdok B. 21. sír, 6-7: Szege-Óthalom, 8-11: Orsova vidéke. M 1:1

Abb. 3. 1: Szőreg-Sandgrube Grab 38, 2: Tápé-Lebő, 3: Kostol, 4-5: Tápé-Malajdok B Grab 21, 6-7: Szege-Óthalom, 8-11: Umgebung von Orsova Maß 1:1

Donje-Begovaca 257. sír,⁴⁹ Koljane-Crkvina,⁵⁰ Biskupija-Crkvina,⁵¹ Kosa kod Vrpolja.⁵²

A négygömbös-bogyós fülbevalók keletkezése mind Dalmáciában, mind Horvátországban, de Bulgáriában is nehéz. Részint mert pénzmelléklet nélküli sírokban találják őket, részben azért, mert hosszúéletű darabok. A halimbai leletek közül a 859. sírban Provencei Hugo (926–945) pénze volt, s a többi sír sem lehet későbbi a 10. század első harmadánál. Ennél fogva, minthogy a honfoglaló magyarok első nemzedékével jelentek meg ezek az ékszerek, de nem tartoznak a honfoglalók keleti ékszeréhez, vagy import darabok mind a helyi, mind a magyar lakosságnál, vagy bevándorolt szláv népesség tárgyai lehetnek.

Szőlőfürtös fülbevalók öntött változatai (13. típus). A halimbai temető korai sírcsoportjának több sírjában is előfordulnak (841. sír: 1. kép 5–6. 882. sír, 778. sír, 918. sír).⁵³ Különböző változataik a köznépi temetőkben a Kárpát-medencében is sokfelé megtalálhatók. A halimbai fülbevalók finom ötvösmunkával készült mintái olyan példányok voltak, melyeknek alsó ívét négy granulált vagy gyöngydrótsor díszítette, az ív két végét gyöngykoszorú zárta le, és mindkét oldalt több soros gyöngykoszorúból álló fűrt díszítette. A szlovákiai temetők fülbevalóin gyakoribb a csavart filigrándrót alkalmazása a gyöngydrót helyett (Csekej, Komáromszentpéter IV.,⁵⁴), Nyitra-Lupkán viszont ezüst fülbevaló pár van gyöngydrótos alsó ívvel⁵⁵, mint a balkáni lelőhelyeken vagy Morvaországban és Tornócon is.⁵⁶ A délvidéki, szerbiai és horvátországi jó minőségű fülbevalókon a karikához csatlakozó alsó fűrt inkább rombikus, mert az alkotóelem gyöngykoszorúban középig növekszik a granulált gyöngyök száma, azután újra fogy. Legalulra viszont egy nagyobb gömböcskét forrasztanak, pl. Bresztovac,⁵⁷ Biskupija,⁵⁸ de van egyenletes átmérőjű szőlőfürt is, pl. a romániai Raducaneni-i kincs ezüst példánya.⁵⁹

⁴⁹ Jelovina 1976. 40. t. 10–11.

⁵⁰ Jelovina 1976. 50. 75. t. 10.

⁵¹ Jelovina 1976. 22. t. 3–4.

⁵² Gunjača 1976. fig. 8. E lemezgömbös horvát műhely sajátosságaira Giesler 1981. 102. aki szerint e típus fiatalabb a sima, díszítetlen gömbű variánsoknál.

⁵³ Török 1962. 24.

⁵⁴ Klenoty 1988. 115–117, D. 4–10.; 110, D. 4.

⁵⁵ Chropovský 1962. 17. t. 2. 4.

⁵⁶ Točik 1971. 28. t. 3.: 161. sír., 21. t. 4.: 35. sír. Viszont nincs öntött változat, mint Giesler 1981. 99. rámutat. Ez azt jelenti, különböző kultúrkörből származik a jó minőségű darab és az öntött változat.

⁵⁷ Mavrodinov 1943. 78. fig. 43. 11.; Hampel 1905. II. 423–26., III. 320.

⁵⁸ Belošević 1984. 1 kép 1. Ez látszik az öntött változaton is Korinthosban: Davidson 1952/87. 108. t. No. 2031.

⁵⁹ Teodor 1981. fig. 21. és fig. 18. E gyöngydróttal vagy granulációval díszített karikájú szőlőfürtös függők előzményei az avar korban keresendők, mint ezt már a brestováci lelet is jelzi, másrészt a négyszögletes huzalú arany fülbevalók szőlőfürtös változatai, melyekből néhányat Garam É. mutatott be legutóbb (Garam 1984. 89, 1. kép 1.: Palánka és Ismeretlen lelőhely). Az avar fülbevalókon gyakran gyöngy helyettesíti a szőlőfürt alsó és felső gömböcsseit: Zsély 43. sír (Klenoty 1988. 87, D 28.), Donji Petrovci-Bassiane (Dimitrievič–Kovačević–Vinski 1962. No. 74.) Az említett arany fülbevalók hasonmásai kerültek elő Nin-Zdrijač 62. sírjából I. Lothar (840–855) pénzével (Belošević 1980. 37. t. 4–5, 6–7.), Kasic 21. és 53. sírból (Belošević 1984. 5. t. 1), ahol a rombikus mellett kerek metszetű huzalból készült karikák is vannak. De hasonló arany és ezüst példányokat találtak Ivoseviciben, Grborezi 112. sírjában, Biskupiján (Belošević 1984. 1. kép), Szerbiában a Veliko Gradište-i kincsben (Minić–Tomić 1972. I. t. 1; Nakit 1982. No. 513.), északon pedig Ducón újra négyszögletes metszetű arany fülbevalókon (Klenoty 1988. 113. D. 4. 37.), Komáromszentpéter IV. temetőjében (Klenoty 1988. 110. D. 4. 27.).

4. ábra Tápé–Malajdok B. 21. sír M 2:1
Abb. 4. Tápé–Malajdok B Grab 21 Maß 2:1

5. ábra Szeged–Öthalom M 2:1
Abb. 5. Szeged–Öthalom Maß 2:1

A halimbai típusú öntött szőlőfürtös díszű fülbevalókat Giesler is számba vette, és két változatot különített el aszerint, hogy az öntvényen láthatók-e a részletek [Typ 14. a)], vagy csak durva utánzatról van [Typ 14. b)] szó.⁶⁰ A Kárpát-medenceiek közül szerepel nála Halimba, Pilin-Sirmányhegy 56. sír, Szentcsanak, Ecséd, Komáromszentpéter, Perse, Csáktornya, Törökanizsa, Bjelo-Brdo 174. sír, Vukovar, és ezeken kívül még számos más is, egészen Bulgáriáig. A sorból a törökanizsai fülbevalót már a négybogyós fülbevalóknál említettem, nem ide tartozik, és az ecsédi darab is csak részben, mivel kevert típus. A közöletlen anyagból kiegészítésként csupán két darabot említhetek. Az egyik Kostolból származik (3. kép 3.), és a durva utánzatok közé tartozik.⁶¹ A másik Orsova vidékéről való (3. kép 11.).⁶² Egy gyenge

⁶⁰ Giesler 1981. 94–95, 48. t., 165–66.

⁶¹ MNM ltsz. 36/1902. 6.: a lekerekedő élű alsó ív nem szimmetrikus, a szőlőfürtös tag szélein az öntési varratok megmaradtak, sz: 1,7 cm, m: 2,5 cm.

⁶² MNM ltsz. 2/1927. 3.: a karika négyélű alsó ívéhez alul és felül hosszú fürt kapcsolódik, melyeken jól látszik a granuláció utánzata. sz: 1,8 cm, m: 2,6 cm. Függesztőkarikája hiányzik.

öntvény Szob-Vendelinen is előkerült.⁶³ Giesler gyűjtését néhány külföldi párhuzammal kiegészíthetjük: Belgrád-erőd,⁶⁴ Lubičevac 30. sír,⁶⁵ Grabovica-Pozajmiszte,⁶⁶ Prahovo és Ključ⁶⁷, valamennyi a szerbiai Alduna mentéről. Prilep környékéről Potkuliból is közölnek egyet,⁶⁸ és a bulgáriai Gradešnicán is a jó utánzatokhoz tartozó darabot találtak.⁶⁹ A déli, balkáni párhuzamok sorát még biztosan növelni lehetne helyszíni gyűjtéssel, de lényegi változást nem ez idézne elő, hanem ha Morvországban lelnének öntött változatokat, vagy gyakrabban fordulnának elő ÉNy-Szlovákiában a 9. századtól. De ott, miként ez Dostál könyvéből is kiderül⁷⁰, és mint azt Giesler gyűjtése is jól tükrözi, a 9. század második felétől a 10. század közepéig csak egyetlen öntött példányt regisztráltak.⁷¹ Ezért lehetetlen a főleg Dél-Magyarországon, és ott is szórványosan előforduló szőlőfürtös függőket a nagymorva ékszerrek utánzatainak tartani. E típus halimbai előfordulása sem morva hatással magyarázható. Az ún. szőlőfürtös fülbevalók öntött utánzatainak számos variációja is előfordul a magyarországi temetőkben. Valójában nem szőlőfürtösök, hanem különböző méretű gömböcskékkal díszített nemesfém fülbevalók utánzatai, melyeket az egyszerűség kedvéért, meg a könnyebbség miatt is így neveznek, mert akkor nem is kell jó párhuzamaikat előbányászni a raktárak mélyéről. Minden igyekezetünk ellenére sem sikerült nemesfém párhuzamokat találnunk több öntött fülbevalóhoz (Pilin-Sírmányhegy 56. sír másik fülbevaló típusa⁷², a sírmányhegyi 42. és 54. sír fülbevalóihoz,⁷³ a szőregi homokbánya 38. sírjából előkerült, tkp. kevert típusú fülbevalóhoz: 3. kép 1),⁷⁴ a szentes-szentlászlói temető 93, 108. és más sírjaiból származó fülbevalókhoz⁷⁵).

Fülbevalók három-bogyós öntött csüngővel (14. típus). A Magyar Nemzeti Múzeum Orsova környékéről vásárolt egy darabot (3. kép 8).⁷⁶ Anyaga bronz, karikájának kissé háromszögű az alakja, a száruk közepén egy-egy gyűrűtag van. A kétoldali csüngős tag középső bogyóján vezették át a karika alsó ívét. Magyarországról hasonló darabot nem ismerek, de az Alduna mentén Szerbiában Ključból, Prahovából és Trajanov most-ról,⁷⁷ Bulgáriában pedig Gradešnicából⁷⁸ és Valčedramból is.⁷⁹ Hibásan ezeket is a szőlőfürtös függőkhöz sorolják.⁸⁰

⁶³ Török 1956, 36. ábra 17.

⁶⁴ Marjanović-Vujović 1986 a. 192.

⁶⁵ Radosavljević-Krunić 1986. 2. kép 3.

⁶⁶ Ercegović-Pavlović-Minić 1986. fig. 4.2–3.

⁶⁷ Janković 1983. 4. t. 1–2, 5. t. 14.

⁶⁸ Mandić 1985. 180–81, No. 242. 3. kép.

⁶⁹ Masov é. n. 7.

⁷⁰ Dostal 1966.

⁷¹ Giesler 1981. 99, Holice, Olmütz környéke.

⁷² Hampel 1907. 67. t. 3, 6.

⁷³ Hampel 1907. 66. t. 3, 67. t.

⁷⁴ Bálint 1991. 93.; Kürti 1983.: 35. grafika b. tulajdonképpen a szőlőfürtös és bogyós fülbevalók alaki változata.

⁷⁵ Széll 1941 a. VIII. t. A. 5–8, VIII. t. B 12.

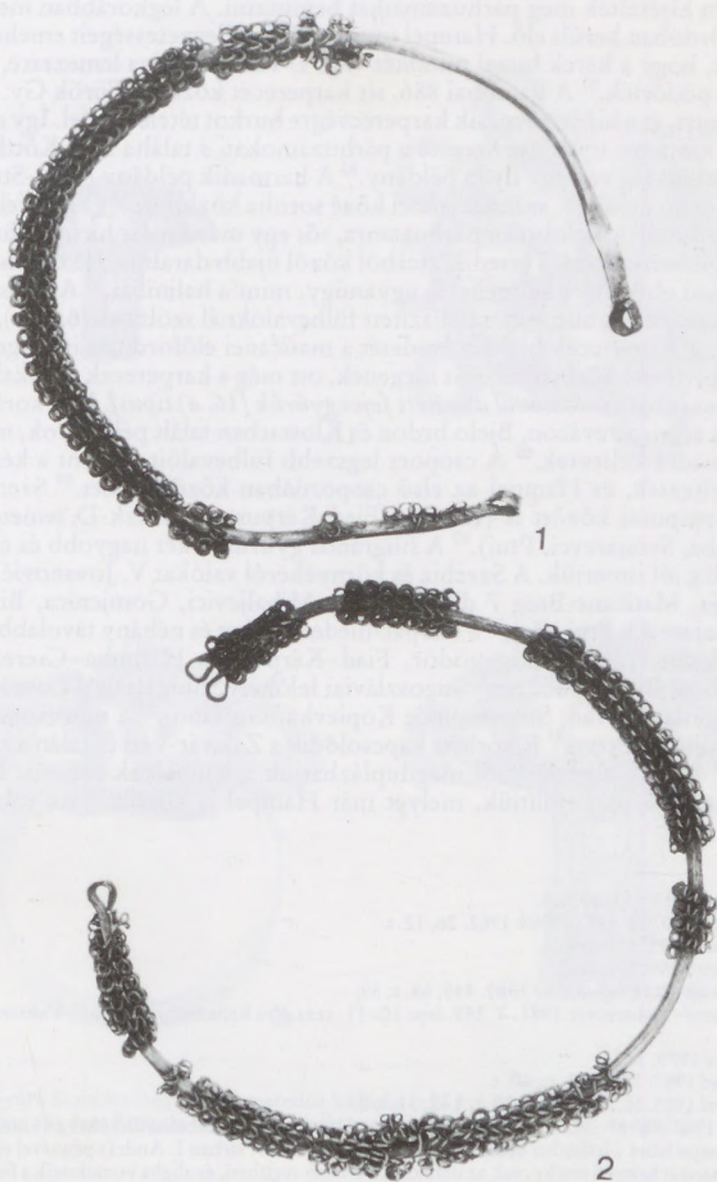
⁷⁶ MNM ltsz. 2/1927. 3.

⁷⁷ Janković 1983. 3. t. 15, 3. t. 9–10, 3. t. 4.

⁷⁸ Masov é. n. 8.; Masov 1979. fig. 4.6.

⁷⁹ Milčev 1966. 335, 1. kép.

⁸⁰ Masov 1979. 37. szerint pl. Halimbán is van párhuzama, Janković 1983. 104–105. szerint pedig Nyitra-Lupkán és más helyeken is. Ez a típus sem Nyitrán, sem Halimbán nincs meg, bár kétségtelen, hogy a lupkai fülbevalók között sok a hasonló szerkezetű öntött kétbogyós, vagy nagyon tagolt formájú csüngő. Hasonló rugalmasságot a különböző típusok összemosásában gyakran tapasztalunk más kutatóknál is.

6. ábra Karperecek Baksról M 1:1
Abb. 6. Armringe von Baks Maß 1:1

Mindkét végen bepödrött végű huzalkarperecek (15. típus). Számuk nagyon kevés. A magyarországi anyagban eddig nem tűnt fel jelenlétük, amit az is bizonyít, hogy sohasem kísérelték meg párhuzamaikat bemutatni. A legkorábban megismert darab Bjelo Brdoban került elő. Hampel csupán főbb jellegzetességeit emelte ki, nevezetesen azt, hogy a kerek huzal mindkét vége el van kalapálva lemezre, és ezt a lemezt kifelé pödrítették.⁸¹ A halimbai 886. sír karperecét közölve Török Gy. nem ismerte fel e típust, és a hiányzó másik karperecvégre hurkot tételezett fel. Így egy hurok-kampós karperec típushoz kereste a párhuzamokat, s találta meg Köttlachban, miközben ott tényleg van egy ilyen példány.⁸² A harmadik példány Nosa-Straža-ról való, és köznépi temető 11. századi leletei közé sorolja közlőjük.⁸³ Ő már felismeri a típust, és hivatkozik a bjelobrdói párhuzamra, sőt egy másikról is hírt ad Mokrin lelőhelyéről.⁸⁴ Dienes Szarvas-Tessedik utcából közöl újabb darabot. A szarvasi karperec a 10. század első felére keltezhető, ugyanúgy, mint a halimbai.⁸⁵ A baksi karperecről már korábban, a huroksorral díszített fülbevalóknál szóltunk (6. kép), itt csak megemlítjük. E karperecek balkáni eredetét a maticaneai előfordulás is megerősíti.⁸⁶ A karantán-köttlachi körben viszont idegenek, ott még a karperecek is ritkák.⁸⁷

Filigránnal és granulációval díszített fejcs gyűrűk [16. a) típus]. Már korán ismeretessé váltak a Svinjarevácon, Bjelo brdon és Klosterban talált példányok, melyeket a 10–11. századra kelteztek.⁸⁸ A csoport legszebb fülbevalóit viszont a későrómai korszakra keltezték, és Hampel az első csoportjában közölte őket.⁸⁹ Szerepelnek Szőke B. lelet típusai között is (Kloštar, Fiad-Képuszta, Deszk-D temető, Bjelo brdo, Halimba, Svinjarevci, Ptuj).⁹⁰ A filigrános gyűrűket két nagyobb és egy helyi gyűjtésből elég jól ismerjük. A Szerbia és környékéről valókat V. Jovanović (Čečan, Demir-Kapija, Maticane-Breg 7 db!, Orizari, Mihaljevici, Gomjenica, Biskupija-Crkvina, Svinjarevci, Ptuj-vár),⁹¹ a Kárpát-medenceieket és néhány távolabbi párhuzamot J. Giesler (Ellend-Nagygyödör, Fiad-Képuszta, Halimba-Cseres, Pécs-Vasas, Gombos, Bjelo brdo, négy jugoszláviai lelőhely, Bulgáriából Loveč, Romániából Dinogetia-Garvan, Szovjetunió: Kopievka, Guščino),⁹² a morvaországiakat B. Dostál gyűjtötte össze.⁹³ E körhöz kapcsolódik a Zalavár-vári és talán a szakolcai példány is.⁹⁴ Saját gyűjtésünkől megduplázhathatjuk a lelőhelyek számát. Elsőként a MNM aranygyűrűjét említjük, melyet már Hampel is közölt.⁹⁵ Ez valamennyi

⁸¹ Hampel 1907. 159. 49. t. 3.

⁸² Pittioni 1943. 11. t. 8.; Török 1962. 26, 12. t.

⁸³ Stanojev 1989. 372. ábra.

⁸⁴ Stanojev 1989. 301. ábra.

⁸⁵ Jankovich-Makkay-Szőke 1989. 448, 68. t. 39.

⁸⁶ Jovanović-Vuksanović 1981. Y 245. lap: 10–11. századra kelteznek; Jovanović-Vuksanović-Berić 1972. 5. t.

⁸⁷ Korosec 1979. 341.

⁸⁸ Hampel 1907. 77. t., 43. t., 60. t.

⁸⁹ Hampel 1905. II. 58–59, III. 50. t. 1–2, 51. t. 2.

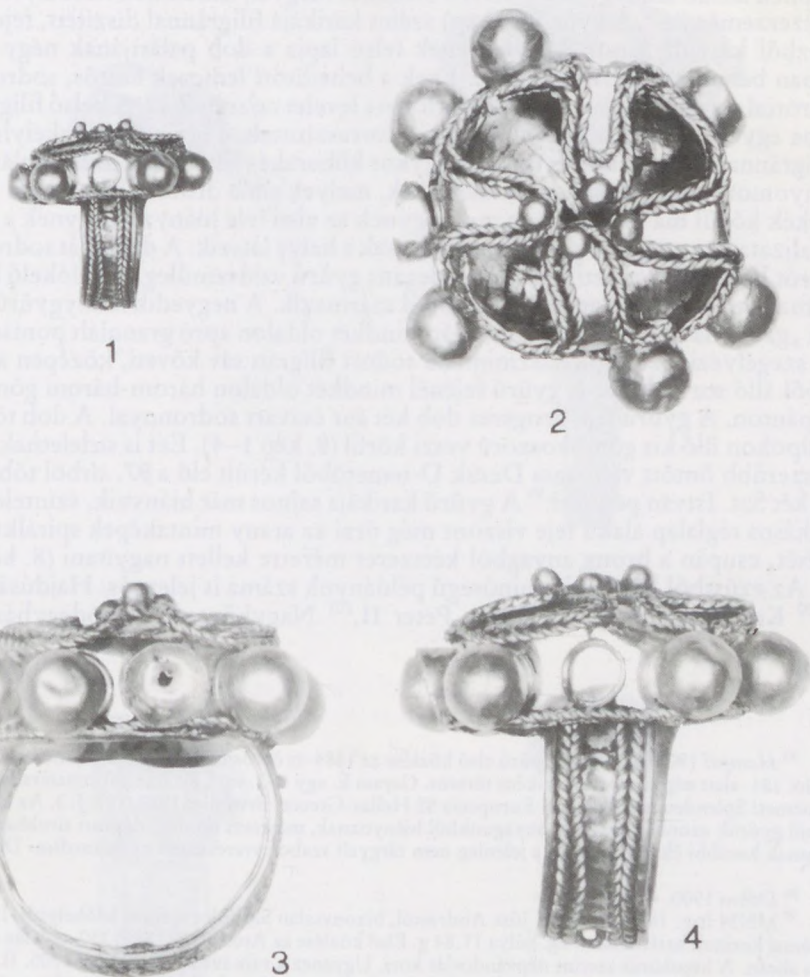
⁹⁰ Szőke 1962. 88–89.: bizánci kereskedelmi árut lát bennük, s földbekerülésüket a 11. századra keltezi. Ebben szerepe lehet a halimbai hiteles daraboknak, ahol a 359. sírban I. András pénzével együtt találták. E gyenge utánzat keltező értéke csak az utánzat keltezését segítheti, és aligha vonatkozik a finom ötvösmunkákra. Török 1962. 50. csak a ptuji párhuzamot ismerte.

⁹¹ Jovanović 1976. 131–34.

⁹² Giesler 1981. 38, 111–12.

⁹³ Dostál 1966. 58, 12. kép.

⁹⁴ Sós 1973. 18. t. 9.; Budínsky-Krička 1959. 38. t. 15.

7. ábra Gyűrű Szabolcs megyéből, ismeretlen lelőhely 1: M 1:1 2–4: M 2:1

Abb. 7. Ring aus dem Komitat Szabolcs, unbekannter Fundort 1: Maß 1:1 2–4: Maß 2:1

között talán a legszebb darab (Ann. Jank. 80.). Karikájának pántja filigránnal díszített, fején pedig egy központi téglalap alakú rekeszt nyolc kis kerekded rekesz ill. kőberakás vett körbe. A másik, ma már ismeretlen helyen levő aranygyűrű a bodrogvécsi honfoglaló magyar temetőből származik.⁹⁶ Ezzel szinte teljesen egyező, de mégis szebbnek látszó aranygyűrű a MNM Szabolcs megyei, ismeretlen lelőhelyről előkerült szerzeménye.⁹⁷ A gyűrű (7. kép) széles karikája filigránnal díszített, feje aranylemezből készült, lapos dob, melynek felső lapja a dob palástjának négy kereszt alakban behajtott U alakú lemeze. Ezek a behajlított lemezek kettős, sodrott filigrándróttal vannak szegélyezve, és egy lóhere levelet rajzolnak ki. A belső filigránhurkokba egy-egy granulált gyöngyszemet forrasztottak, s így egy virágkelyhet idéz. A filigránnal keretezett üres dobban egykor kőberakás lehetett. A dob oldalára lemezes nyomott gömböcskéket forrasztottak, melyek sima drótkarikán ülnek. A gömböcskék közül ma csak hat van meg, egynek az alsó fele hiányzik, egynek a drótkarika alzata van meg, két gömböcskének csak a helye látszik. A dob alját sodrott filigrándróttal kereteli. A rusztikus, mégis elegáns gyűrű valószínűleg egy előkelő honfoglaló magyar (méretei alapján nő) sírjából származik. A negyedik aranygyűrű lelőhelye a „gátéri határ”.⁹⁸ A karika pántját mindkét oldalon apró granulált pontsor utánzata szegélyezi, ezt két kalászmintába sodort filigrán sáv követi; középen apró körökből álló sor látható. A gyűrű fejénél mindkét oldalon három-három gömböcske ül a pánton. A gyűrű feje hengeres dob két sor csavart sodronnyal. A dob tövét spirálkúpokon ülő kis gömbkoszorú veszi körül (8. kép 1–4). Ezt is sírletnek tartom. Egyszerűbb öntött változata Deszk D-temetőből került elő a 97. sírból többek között két Szt. István pénnel.⁹⁹ A gyűrű karikája sajnos már hiányzik, szintelen üvegberakásos téglalap alakú feje viszont még őrzi az arany mintaképek spirálkúpos díszítését, csupán a bronz anyagból kétszeres méretre kellett nagyítani (8. kép 5–6).

Az ezüstből készült jó minőségű példányok száma is jelentős: Hajdúsámson 1. sír,¹⁰⁰ Komáromszentpéter/Dolny Peter II,¹⁰¹ Nagykövesd,¹⁰² Hódegyháza/Jázo-

⁹⁵ Hampel 1905. 51. t. 2. A gyűrű első közlése az 1884-es ötvösmű-kiállítás lajstromában a 27. oldalon No. 181. alatt népvándorláskoriként történt. Garam É. egy 6–7. sz.-i bizánci párhuzamra hívta fel a figyelmet: Splendeur de Byzance. Europaea 82 Hellas-Greece. Bruxelles 1982. 199. J. 3. Az ékköszorús fejú gyűrűk azonban avarok anyagunkból hiányoznak, másrészt honfoglaláskori sírokban is előfordulhatnak korábbi ékszerek, mint a jelenleg nem tárgyalt szabolcsveresmarti nyakláncdíz: Dienes 1961. 148.

⁹⁶ Dókus 1900. 45. 6. kép.

⁹⁷ MNM ltsz. 1889. 57. Vétel Jóna Andrásról, bizonytalan Szabolcs megyei lelőhelyről. Leltározáskor római korinak határozták meg. Súlya 11,84 g. Első közlése az ArchÉrt 9 (1889) 330. oldalán két nézetű rajzos ábrán. A képalírás szerint népvándorlás kori. Ugyanez a rajz szerepel Hampel 1905. II. 58–59. és III. 50. t. 1 a–b képén, még mindig a leltárkönyvi lelőhely ismételéssel. Ez után érthetetlen módon Detta lelőhellyel közli Gerevich 1938, 245. és 261. t. 2. azzal az észrevétellel, hogy honfoglaláskori típust fejleszt tovább. A hibás lelőhelyet közli Kovács 1974. 43. és Árpádkorinak írja, miközben a helyes leltári számot közli. Talán egy kijegyzetelésnél „detto” jelöléssel szerepelt Gerevichnél, s ezt olvasták rosszul. A tévedésre már Kiss A. felhívta a figyelmet azzal a Lovag Zs.-tól származó megjegyzéssel, hogy a tárgy nem található a Középkori O. gyűjteményének leltárában: Kiss 1985. 251.

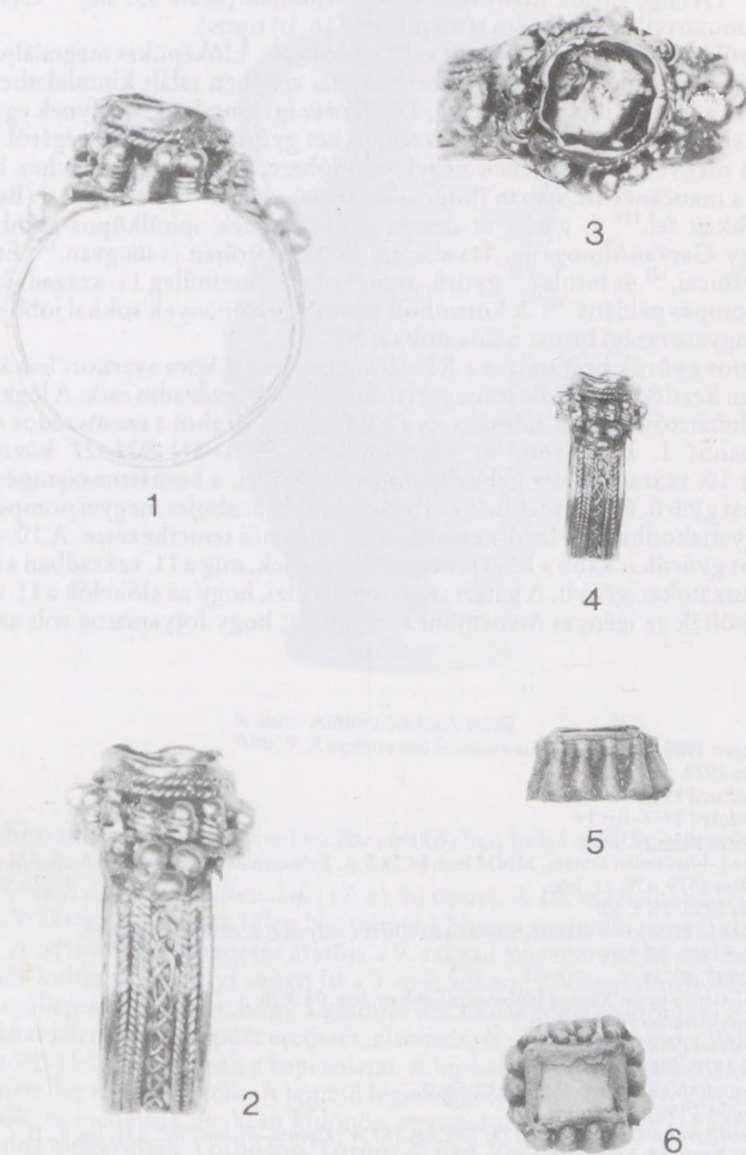
⁹⁸ MNM ltsz. 1951. 2. 1. vétel E. T. csongrádi tanítótól. Súlya 7,63 g. átmérője 2,4 cm.

⁹⁹ Szőke 1962. 99.; közöletlen lelet a szegedi Móra Ferenc Múzeumban, ltsz. 53. 14. 186.

¹⁰⁰ Déri Múz. Debrecen, elveszett, archiv fotója maradt meg.

¹⁰¹ Dušek 1964. 9. ábra 6–7.; Klenoty 1988. 124.

¹⁰² MNM ltsz. 1913. 82. 2. leltárkönyvi rajz alapján, elveszett.

8. ábra 1-4: gyűrű Gátérről, 5-6: gyűrű feje Deszkről. 1-3: M 2:1, 3:6: M 1:1

Abb. 8. 1-4: Ring aus Gátér, 5-6: Kopf eines Ringes aus Deszk. 1-3: Maß 2:1, 3-6: Maß 1:1

va,¹⁰³ Letkés II. 85. sír,¹⁰⁴ Bagota/Bohatá 14. sír,¹⁰⁵ Csekej/Čakajovce,¹⁰⁶ Szob-Kolibá 40. sír,¹⁰⁷ Hajdúdorog-Temetőhegy 167. sír,¹⁰⁸ Ducó/Ducové,¹⁰⁹ Vukovár/Valkóvár 2. sír,¹¹⁰ Szabolcs-Petőfi utca 94 és 170. sír,¹¹¹ és végül még egy arany példány: Szakonyi.¹¹² Gyenge bronz utánzatok is előfordulnak (Majs 53. sír,¹¹³ Győr-Pósdomb,¹¹⁴ Junuzovci¹¹⁵) a köznépi temetőkben [16. b) típus].

E gyűrűk minden kétségen kívül antik eredetűek. Előképüket megtaláljuk a Vindintől délre, Arčar mellett levő egykori ratiariai erődben talált kincsletben (4–5. század),¹¹⁶ és a Mersin melletti (Cilicia, Törökország) kincsben, amelynek egy részét az Ermitázs vásárolta meg. A Bank szerint a két gyűrű a 6. század végéről való.¹¹⁷ A Szabolcs megyei gyűrű fejének négylevelű lóhere, vagy virágkehelyhez hasonló megoldása a maticaneai 46. sírban (kúpos, ötszirmú virág),¹¹⁸ és a Loveč-i (Bulgária) gyűrűn bukkan fel.¹¹⁹ A gátéri és deszki gyűrű fejének spirálkúpos-gömböcskés díszítése egy Garvan/dinogetiai 11. századi kincs gyűrűjén is megvan.¹²⁰ Ezüsből van a gradešnicai,¹²¹ és bitolai¹²² gyűrű, aranyból a valószínűleg 11. századi čipuljičbugojnoi pompás példány.¹²³ A korinthusi bronz készítmények sokkal jobb színvonalúak a magyarországi bronz utánzatoknál.¹²⁴

A filigrános gyűrűk beáramlása a Kárpát-medencébe a kora avarkort leszámítva a 9. században kezdődik meg, de tömeges feltűnésük a 10. századra esik. A legkorábbi, pénzzel keltezhető darabok a deszki, és a hajdúsámsoni, ahol a szomszédos sírt keltezte Romanos I. Lakapenos és Christophoros (921–31) 921–27 között vert pénze.¹²⁵ A 10. század elejére keltezhető a bodrogvécsi, a komáromszentpéteri és a hódegyházi gyűrű, és ugyanebbe a korba tartozhat a Szabolcs megyei pompás darab is. Joggal gyanakodhatunk belőle egy előkelő, talán női temetkezésre. A 10. században az ezüst gyűrűk inkább a középrétegre jellemzőek, míg a 11. században a köznép a bronz utánzatokat igényli. A gátéri aranygyűrű jelzi, hogy az előkelők a 11. században is vásárolták az igényes ötvösmunkákat, és azt, hogy folyamatos volt az ötvös-

¹⁰³ Stanojev 1989. No. 251.

¹⁰⁴ Bakay 1978. 54. t. 22.

¹⁰⁵ Reiholcová 1976. 1. t. 11.

¹⁰⁶ Reiholcová 1978. fig. 14.

¹⁰⁷ B. Mikes 1956. 32. ábra.

¹⁰⁸ Fodor I. közöletlen ásatása, MNM ltsz. 84.58.5.A. Felhasználását ez úton is köszönöm.

¹⁰⁹ Ruttkay 1979. 128. 11. kép.

¹¹⁰ Vinski 1959. 39. t. 40.

¹¹¹ Kovács L. közöletlen ásatása, felhasználásukért e helyen is köszönetet mondok.

¹¹² Dienes 1972. 52. kép.

¹¹³ Kiss 1983. 80, 14. t.

¹¹⁴ közöletlen, a győri Xantus János múzeumban, ltsz. 74.3.26.

¹¹⁵ Korosec–Vračko 1942. 9. kép.

¹¹⁶ Džordžeti 1988. 31, 3–5. kép.

¹¹⁷ Bank 1978. 288. 103. kép.

¹¹⁸ Jovanović–Vuksanović–Berić 1972. fig. 7.

¹¹⁹ Georgieva 1961. 3. kép 14.

¹²⁰ Stefan–Barnea–Comsa 1967. 278, 279. fig. 167. 4.; Comsa–Bichir 1960. 231. fig. 5., II. t. 3.

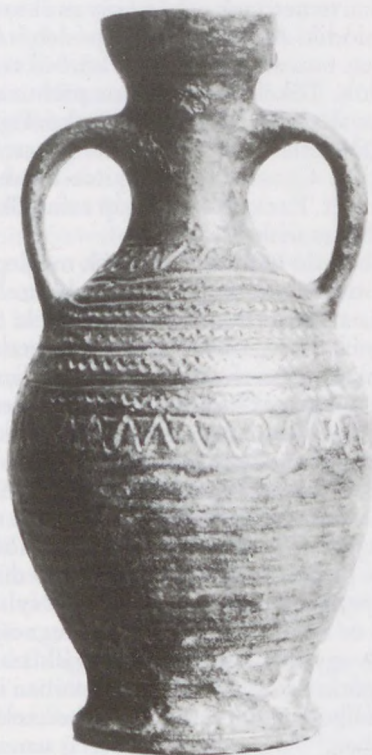
¹²¹ Masov 1979. 10. kép 3.; Masov é. n. 3.

¹²² Maneva 1985. 5. kép.

¹²³ Miletic 1980. 17. kép.

¹²⁴ Davidson 1982/87. 102. t. No. 1830, 1831, 1833.

¹²⁵ Kovács 1989. 30.

9. ábra Amfóra Sóshartyánból
Abb. 9. Amphora aus Sóshartyán

tárgyak beáramlása a Kárpát-medencébe, miközben helyi előállításukra is történtek kísérletek.

Tekercselt díszítésű fülbevalók [17. a)–b) típus]. A 10. században a legritkábban előforduló ékszerek, melyek főleg Nyitrán és a Nyitra környéki temetőkben fordulnak elő. A nyitra-lupkai temetőt ásatója a 9. század közepére keltezte, és sajátos helyi szláv kultúrát, műhelyt sejtett itt a 9. században.¹²⁶ Végeredményben azonban arra a megállapodásra jutott, hogy a későbbi kutatások fogják eldönteni e jellegzetes ékszerekkel jelentkező csoport eredetét, elterjedését, melynek mind a Balkán, mind kelet (Erdély) felé megvannak a kapcsolatai. A lupkai temető keltezését a későbbi feltárások némileg módosították. A temető legjellegzetesebb leletei, a tekercselt alsó ívű fülbevalók, és mellettük gyakran különös, egyedi formájú, öntött csüngős fülbevalók ugyanis előkerültek Törnócon/Tornovec nad Vahom, a 10. század eleji sírokban¹²⁷ és még néhány helyen. Talán ide vonható a halimbai 821. sír tekercselt karikája

¹²⁶ Chropovsky 1962. 214.

¹²⁷ Točík 1971. 30. t. 13–14, 17.: 238. sír., 46. t. 5.: 558. sír.

is (1. kép 9.).¹²⁸ Van a lupkai temetőnek néhány olyan ékszere is, amely a Szeged környéki temetőkhöz kapcsolódik. Az egyik egy Tápé-lebői fülbevaló (3. kép 2), bronz öntvény, szörvány a Farkas tanyáról, és azonos körből származik, mint a lupkai tekercselés nélküli fülbevalók. Tökéletesen azonos párhuzamát a bulgáriai Galicéből ismerem.¹²⁹ A másik fülbevalót már a négygömböseknel említettem: ez a tápé-malajdoki 21. sír fülbevalója. Lehetetlen nem észrevenni kapcsolatát a csombordi filigránkúp csüngőjű fülbevalókkal. Csombord és Nyitra-Lupka kapcsolata pedig Chropovský számára is ismert volt. Ezek a filigránkúp csüngők az ablanicai félhold alakú fülbevalók csüngőin is jól látszanak.¹³⁰

Az egyre intenzívebbé váló balkáni kutatások meglepően sok adalékot szolgáltatottak a „sziget-jelenség”-nek látszó lupkai ékszerekhez. M. Ljubinković már 1970-ben felfigyelt arra, hogy a szerbiai és a Nyitra környéki 9. századi temetők között szoros kapcsolat van. Ennek okát „a szláv misszió független pannoniai püspökségében” jelölte meg.¹³¹ A lupkai ékszereknek nagyon közeli, néha az azonosságig menő rokonsága mutatható ki a bulgáriai Gradešnica temetőjében talált ékszerekkel. Nemcsak a tekercselés szokása figyelhető meg, hanem nagyon közeli párhuzamok vannak a csüngőkhöz is.¹³² Főleg a csüngőkkel való nagy hasonlóság jelentkezik tekercselés nélkül a mihajlovoi és galicei temető ékszerei között.¹³³ A tekercselt díszítés előfordul a szerb Duna-mentén is, Vincában,¹³⁴ Ključon,¹³⁵ Más szoros egyezések is előfordulnak. A lupkai temető egyik félhold alakú függőjén a középső mezőt egy kör alakú díszítés tölti ki. Prahovoi párhuzamán három hasonló dísz van, de Gnezdovóba és Monastyryokba szinte egyező darabok jutottak el.¹³⁶ Nyitrán vannak olyan fülbevalók, melyeknek ívét alul és belül gömb díszíti. Jellegzetességük az, hogy a karika alsó ívének külső gömbje egy lefelé szélesedő spirálhuzal tölcserbe van behúzva. E típus megtalálható Negotin környékén és Prahovóban is, de a bulgáriai Gradešnicán is.¹³⁷ A lupkai 43. sír félhold alakú csüngőjén a keretelés hasonló az egyik gradešnicai lunula szegélydíszéhez,¹³⁸ bár morva körben is vannak hasonló készítmények. Nemrég közölt G. Fusek Nyitra-Chrenova 1. lelőhelyről egy magányos gyermek-

¹²⁸ Török 1962. 25. Török Gy. csupán annyit jegyzett meg erről a fülbevalóról, hogy Oberpfalzban általánosan elterjedt. P. Korosec szerint a karantán hajkarikák harmadik típusába tartozik, jellegzetessége az A alakú végződésbe kapcsolódó kampós másik vég. Korábbinak véli, mint a Bjelo-brdoi kultúra S végű karikáit: Korosec 1979. 187–188. A karantán hajkarikákon viszont nincs tekercselés. Köttlachban e karika fajta tovább él, és háromgömbös változatán előfordul a tekercselés: Pittioni 1943. 11. t. 7. Valójában már a késő avar brodski drenováci (Vinski-Gasparini-Ercegović 1958. 17. t. 7–8.) és a Sopron-présház telepi temetőben is (Tomka 1969. 60. 1. t. 3: 1. sír.) előfordul a tekercselt díszítés. Találkozunk vele Korinthosban is, olcsó bronz fülbevalókon, egy- és háromgömbös változaton is, amely teljesen azonos a köttlachival: Davidson 1982/87. No. 2014.: háromgömbös, No. 2017.: egygömbös. A karika alsó íve zártan tekercselt a gömbök között, és a gömbök két oldalán. Legújabbban egészen jó minőségű rokon fülbevalópár került elő a 9. századi avar-szláv kaposvári temetőből is: Bárdos 1985. 5. ábra.

¹²⁹ Važarova 1976. 239. 149. ábra 8.

¹³⁰ Dankanits-Ferenczi 1960. fig. 4.; Važarova 1976. 170. kép 4.

¹³¹ Ljubinković 1970. 116.

¹³² Masov é. n. 9.; Masov 1979. 4. kép 9.

¹³³ Važarova 1976. 155, 153, 151, 149. kép.

¹³⁴ Corović-Ljubinković 1972. 51, 3. t. 6.

¹³⁵ Janković 1983. 3. t. 7.

¹³⁶ Chropovský 1962. 11. t. 3.; Janković 1983. 2. t. 8., Puskina 1987. 55. 1. kép 4.

¹³⁷ Chropovský 1962. 11. t. 2, 4.; Janković 1983. 2. t. 4–5.; Masov 1979. fig. 5.4.

¹³⁸ Chropovský 1962. 18. kép.; Masov é. n. 11.

sírt. Mellékletei között volt két, alul kéthurkos huzalfülbevaló, melynek hurkaiból két szál drótból csavart, megközelítőleg kereszt alakú csüngőcske lógott le. A szerző a karantán–köttlachi körhöz kapcsolja, de ugyanilyen joggal kereshetjük párhuzamait délen is, pl. a bulgáriai Ablanicán és máshol ahol szintén gyakoriak az alul hurkos, és különböző csüngőkkel díszített fülbevalók. Ugyanitt előfordulnak olyan csüngők, mint a lupkai bronz spiráldrótból készült gyöngy.¹³⁹

E szoros kapcsolatokat újabban T. Štefanovičová úgy magyarázza hogy Szvatopluk hadjárata során kerültek a Nyitra vidékére.¹⁴⁰ Mivel csakugyan „sziget-jelenségről” van szó, és nagyon közvetlen egyezésekről, e kapcsolatok valóban csak úgy magyarázhatók: a Nyitra környékére kisebb közösség (a lupkai temetőben 92 sírt tártak fel) települt át. De ennek az áttelepülésnek az idejét nem lehet Szvatopluk korára keltezni, mert ebben az esetben a lupkai temető kései szakaszának a sírszámok alapján is legalább a 10. század közepéig használatban kellene lenni. A folyamatos használat során viszont, más temetőkhez hasonlóan (Tornóc, Csekej), megjelenne a magyar elem is. Így az a legvalószínűbb, hogy a lupkai közösség a 830-as éveket megelőzően, a bolgár–frank háborúskodás alatt menekült északra, és települt meg a Nyitra völgyében. Talán más okból, de ugyanolyan települési szigetet alkotott, mint az erdélyi bolgár temetők: Csombord, Maroskarna.¹⁴¹ A magyar honfoglalás idején e közösség valószínűleg szétszóródott és felszívódott az új közösségekben.

Filigránkoszorúból készült kosaras fülbevalók (18. típus). Zömmel a 11. században, vagy még később tűnnek fel. Jellemzőjük, hogy a filigrángyűrűkből álló gömbök vagy kosarak díszítetlenek, nincsenek rajtuk granulált gömböcskék. Egy arany, három kosaras példány Dunapenteléről került elő.¹⁴² Hasonló díszítésű ezüst S végű karikát az ellendi I. temető (Nagygyödör) 163. sírjában is találtak,¹⁴³ továbbá Egerben, a vári temető 300. és 313/i sírjában, ahol S végű hajkarikák és Kálmán pénze keltezik.¹⁴⁴ Régóta ismert a Novi Banovci-i arany S végű hajkarika szintén három kosárral, talán jelzi e típus származási helyét.¹⁴⁵ Egyetlen filigránkosárral díszített fülbevalót a gyöngyöspatai templom feltárásakor is leltek.¹⁴⁶ Egyszerűbb változatai ritkán bukkannak fel. Kisebb-nagyobb különbségekkel hasonló példányok ismertek Nagykamarás-Bánkútról,¹⁴⁷ Rákospalota-Püspökvillából,¹⁴⁸ Nitrianské Blatnica/

¹³⁹ Fusek 1988. 2. kép.; Važarova 1976. 170, 180, 182. kép.

¹⁴⁰ Dostal 1965. 403–405.; Szőke 1986. 31.: ismerteti az akkori nézeteket.; Štefanovičová 1989. 140.; Štefanovičová 1990. 218–19.

¹⁴¹ Bóna 1986. 190–92. Nem tartjuk kizártnak, hogy a nagymorva ékszerek hirtelen feltűnése is valamely druzsina és népének megjelenésével kapcsolatos Stare Mestóban és környékén. A bizánci-orientális fülbevalók nyilván nem ott, helyben alakultak ki. A morva temetőkben semmi előzményük sincs, köznépi öntött változataik is hiányoznak, tehát nem váltak népi ékszerré sem. Bizánci és balkáni kapcsolataik csak valamely szerencsés kincsleletből volnának kideríthetők, hiszen a bizánci keresztény temetkezési szokások miatt nem számolhatunk gazdag sírleletekkel. „Sziget” kultúra alakult ki a 9. század közepén Pribina, ill. Kocel központjában is, melynek teljesen érthetően Stare Mestoval és más morva központokkal is szoros kapcsolatai vannak.

¹⁴² Bóna 1991. 35, 44, 3. kép.

¹⁴³ Dombay 1960. 145. 19. t. 37.

¹⁴⁴ Kozák 1986. 31, 14. kép.

¹⁴⁵ Hampel 1907. 176.; Nebojsa 1989. No. 318.

¹⁴⁶ Szabó 1985. 43–49, 36. a. kép. Részletesen foglalkozik a különböző kosaras függőkkel. Végül is az adott időszak közvetlen balkáni-bizánci leleteit ő sem tudta bemutatni. Talán azért, mert mégsem déli, hanem északi eredetű ez az al típus, és a következő három lelőhely fülbevalói is.

¹⁴⁷ Bálint 1991. 62. t. 7.; Bálint 1932. 259–64.

¹⁴⁸ MNM ltsz. 100/1892. 95–96.

Sárfőről,¹⁴⁹ és késői rokon variáns a nyáregyházi kincsleletből, ahol megjelennek a granulált gömböcskék is a kosarakon.¹⁵⁰ Eredetük a balkáni kereskedelemmel magyarázható, bár pontos déli párhuzamaik felderítetlenek.

Csüngők (19. típus). Honfoglaló magyar sírokban olyan csüngős díszekkel is találkozunk, amelyek egykor valamilyen karikás ékszer tartozékai voltak, de maga az ékszer nem is került a sírba. Az ilyen ékszertartozékok viselési módja bizonytalan, hiszen többnyire nem az eredeti funkció szerint kerültek felhasználásra. Jellegzetes darab a bezdédi 9. sír nyolcgerezes csüngője, melyből két darab volt a férfi sírjában a szegycsont és a kulcscsont érintkezése táján, a kulcscsont belső vége felett. Maga Jósza úgy vélte, fülbevaló nem lehetett, hiszen egy arany karika volt a fül mellett. Az öntött bronz csüngőkön egykor vastag tűzaranyozás volt.¹⁵¹ Talán ruhára varrva gombként használták (2. kép 4–5). Eredetileg fülbevaló csüngője lehetett, mégpedig olyan típusú fülbevalón, mint a két lemezes „tokaji” fülbevaló, vagy a gyulai. Formai párhuzama a bulgáriai Dolni lukovit 1. temetőjének 3. sírjából való egyes csüngő, melynek oldalát filigrán osztja gerezekre. Díszesebb változata Ablanica 1. temető 23. sírjából származik, ahol két-két csüngő volt a fülbevaló karikáján.¹⁵² De előfordulnak nyakláncba fűzve is.¹⁵³ Gyakorlatilag ilyen fülbevaló tartozék volt a bezdédi 16. sír bronz lemezből készült, granulált díszű, kúpos csüngője is. A bihari temető 7. sírjában eredeti szerepüknek megfelelően, arany karikán voltak hasonló, filigránnal geregzelt csüngők.¹⁵⁴ A pilin-leshegyi 2. sírban is arany csüngő volt, és bizánci eredetüket Nyáry is felismerte.¹⁵⁵ E körbe tartozik a szekszárd-gyűszűvölgyi csüngő is.¹⁵⁶ Pécs-Vasason a 43. sírban egy huroksoros díszű, kúpalakú csüngőt találtak, melynek akasztóhorgát a kúp alapjához forrasztották. A hozzá tartozó karika nem volt a sírban. Jellegénél fogva a huroksoros ékszerek között is említhettük volna.¹⁵⁷ Talán lemezes csüngő volt a csorna-sülyhegyi leletek között.¹⁵⁸ A külföldi párhuzamok közül a Solin melletti majdani csüngőt említhetjük, melyen a hosszanti geregzelésű osztósávok granuláltak,¹⁵⁹ és a mogorjeloi (Bosznia) arany, öt gyöngydróttal osztott csüngőt.¹⁶⁰ Ezek a csüngők bizánci ékszereken, és gyengébb változataikon, utánzataikon gyakran előfordulnak.¹⁶¹

Az egyértelműen bizánci eredetű vagy balkáni egyedi tárgyak száma nem sok. Közéjük tartozik a sóshartyáni amfora (9. kép).¹⁶² Méretei és formája szerint lehetne

¹⁴⁹ Ruttkay 1979. 16. kép középen.

¹⁵⁰ Parádi 1975. 2. ábra 3, 3. ábra 7. A hivatkozott boszniai fülbevaló azonban három fémgömbös díszű, hasonlóság csupán annyi, hogy az is S végű.

¹⁵¹ Jósza 1896. 401.

¹⁵² Važarova 1976. 108. kép 2., 172. kép.

¹⁵³ Ablanica I. temető 74. sírjában: Važarova 1976. 181. kép 10.

¹⁵⁴ Karácsonyi 1909. 12. ábra.

¹⁵⁵ Nyáry 1873. 21., 22. ábra. Megfogalmazása szerint: „byzanti művészetű aranyfüggők, körtealakban, 8 lefutó osztószalaggal, melyeken halszálka mintájú sodrony van, alul gyöngykoszorúval kapcsolódó félgömb.”

¹⁵⁶ Hampel 1907. 142.

¹⁵⁷ Dombay 1961. 5. t. 19.

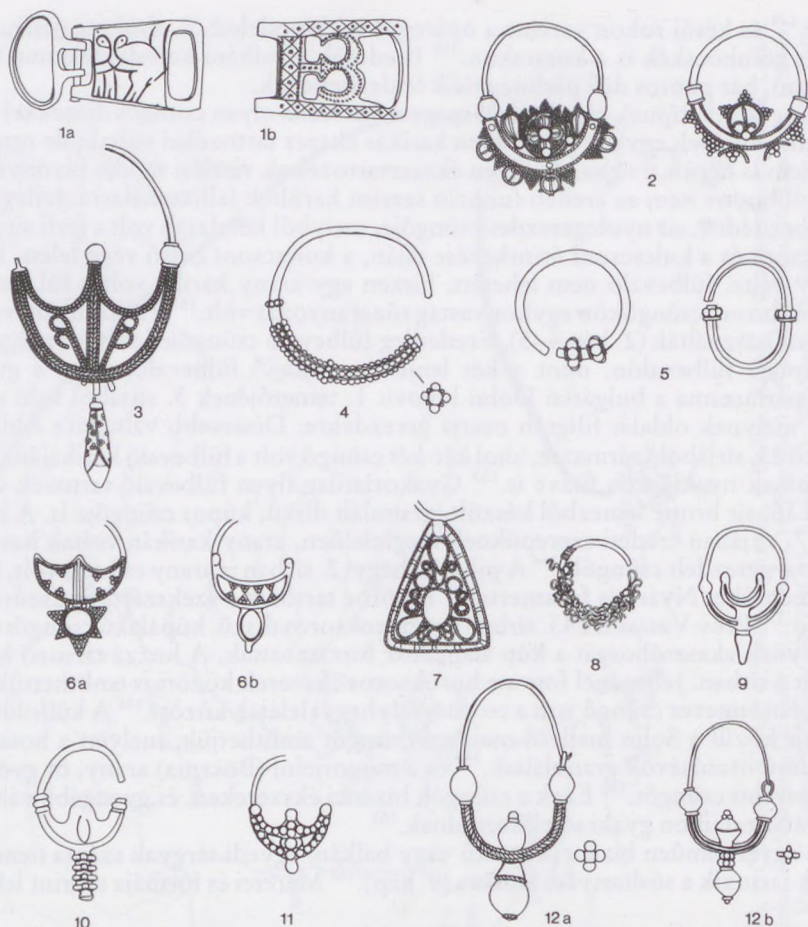
¹⁵⁸ Bella 1895. 255. 1. t. 23.

¹⁵⁹ Karaman 1940. 15. t.

¹⁶⁰ Miletič 1980 b. fig. 12.; Čremosnik 1951. 244–45.

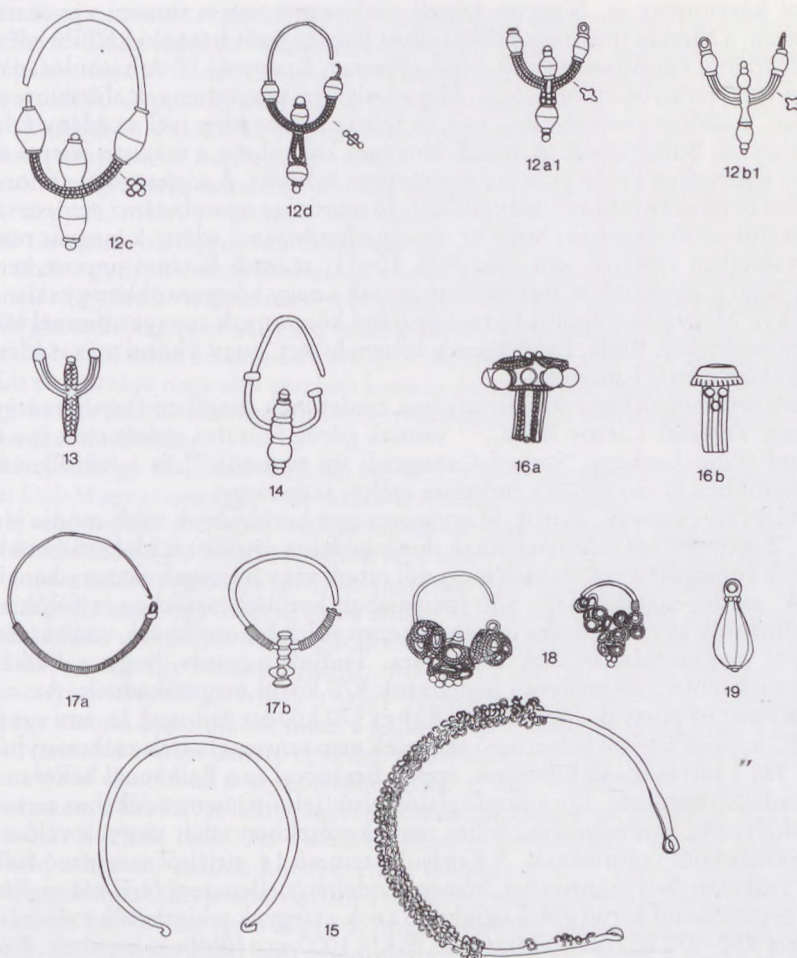
¹⁶¹ Čremosnik 1951. 245.; Vaklinova 1981. 44–45.; Ross 1965. III. t., IV. t., No. 91., No. 151.

¹⁶² Dienes 1972. 29. kép.

Típus tábla I. 1. a): csatok állatábrázolással (Tiszajenő), *b):* egyéb ábrázolással (Gyula), 2.: félhold alakú fülbevalók granulációval (keceli típus), 3.: félhold alakú lemezes fülbevalók (Gyula), 4.: alsó ívén négy sor gyöngydróttal és három gyöngykoszorúval díszített fülbevaló (Kiskunfélegyháza), 5.: gyöngykoszorúval díszített karikájú fülbevaló (Ismeretlen lelőhely MNM, Szentes), 6. a): félhold alakú fülbevaló csillag alakú dísszel (Anarcs), 6. b): variáció rombikus dísszel (Prahovó), 7.: fülbevaló háromszögű csüngővel (Nagyteremia), 8.: huroksorral díszített ékszerek [Halimba l. még Baks: 15. b) típus], 9.: félholddal díszített fülbevaló (Székesfehérvár), 10.: félhold alakú fülbevaló hullámos belső ívvel (Halimba), 11.: félhold alakú fülbevaló áttört lappal (Mázt), 12.: négygömbös fülbevalók és öntött változataik, a): filigránnal díszített karikával (Halimba), b): sima dróttal díszített alsó ívvel (Halimba).

Typentafel I. 1.: Schnallen a): mit Tierdarstellung (Tiszajenő), *b):* mit anderen Darstellungen (Gyula), 2.: mit Granulation und Filigranarbeit reich verzierte halbmondförmige Ohrgehänge (Typ Kecel), 3.: halbmondförmige Blechohrgehänge (Gyula), 4.: am unteren Bogen des Ringes mit Perlendraht und Perlenkränzen verzierte Ohrgehänge (Kiskunfélegyháza), 5.: mit Perlenkränzen verzierte Ohrgehänge (Unbekanntes Fundort, Szentes–Szentlászló), 6. a): Sternohrgehänge (Anarcs), b): Variation (Prahovo), 7.: Ohrhänge mit dreieckigem Anhängern (Nagyteremia), 8.: Schmuckgegenstände mit Metalldrahtschleifen (Halimba, Baks, s. noch Typ 15), 9.: Ohrringe mit halbmondförmiger Verziehung (Székesfehérvár), 10.: halbmondförmige Ohrgehänge mit gewellten innerem Bogen (Halimba), 11.: halbmondförmige Ohrgehänge mit durchbrochenem Körper (Mázt), 12.: Ohrgehänge mit Blechkugeln und ihre gegossenen Varianten a): Bogen mit Filigranverzierung (Halimba), b): mit einfacher Drahtverstärkung (Halimba).

Típus tábla II. c): négy sima dróttal díszített ívvel (Tápé), d): gyöngydróttal díszített változat (Tápé), a1: filigránnal díszített karika öntött változata (Orsova), b1: sima dróttal díszített karika öntött változata (Törökkanizsa), 13.: Szőlőfürdőszes fülbealó öntött változata (Halimba), 14.: fülbealó hárombogyós csüngővel (Orsova), 15.: bepödrött végű huzalkarperecek (Halimba, Baks), 16. a): filigránnal és granulációval díszített fejes gyűrűk (Ismeretlen Szabolcs megyei lh.), b): öntött változat (Győr), 17. a)–b): tekercselt díszű fülbealók (Halimba, Nyitra), 18.: kosaras fülbealók (Dunapentele, Novi Banovci), 19.: csüngők (Bezdéd).

Typentafel II. 12. c): mit vier Perlendraht (Tápé), d): mit vier Perlendraht und Perlendrahtanhänger (Tápé—Malajdok), 12. a1—b1: gegossene Varianten mit vier Beeren (Orsova, Törökkanizsa), 13.: gegossene Varianten von Ohrgehänge mit Traubenanhänger (Halimba), 14.: Ohringe mit drei Beeren an den Anhängern (Orsova), 15.: Drahtarmringe mit abgehämmertem eingebogenem Ende (Halimba, Baks), 16. a): Kopfringe mit Filigran und Granulation (Kom. Szabolcs), b): gegossene Variation (Győr), 17. a)–b): Ohrgehänge mit gewickeltem Draht und ihre Kreis (Typ Nitra), 18.: Körbchenohrringe (Dunaújváros, Novi Banovci), 19.: Anhänger (Bezdéd).

bulgáriai készítmény is. Nagyon közeli párhuzama van a sumeni vár ásatásaiból (közöletlen, a sumeni múzeum kiállításában látható), sőt hasonló kétfülű edényeket ÉK-Bulgáriából máshonnan is közöltek (Preslav, Rjahovó).¹⁶³ A hasonlóság mellett azonban van bizonyos különbség is. Míg a bulgáriai készítmények alja szinte mindig tagolatlan, a sósárhattyú talpa van, és felette könnyeden ível az edény fala. Ez a típus hiányzik Bulgáriában. A másik lényeges különbség a mázban jelentkezik. A bulgáriai edényeken a máz gyakran egyenetlen, hiányos. A sósárhattyú amfora máza egyenletes és teljesen fedi az edény oldalát. Jó minősége miatt bizánci eredete valószínűbb. Szembeötlő azonban, hogy ez az egyetlen bizánci edény a magyar temetőekben, s valójában telepről sem ismerünk 10–11. századi bizánci import kerámiát. A drága idegen áru azonban Bulgáriában is csak a nagy központokban gyakori (Preslav, Pliska). Magyarországon a korai fejedelmi központok anyaga zömmel közöletlen (Székesfehérvár, Buda, Esztergom), és nem kizárt, hogy a korai mázas edényeket (töredékeket) nem is ismerték fel.

Szokásos még néhány kardot bizánci eredetűnek mondani (Sepsiszentgyörgy, Kunágota, Vízkelet-Čierny Brod),¹⁶⁴ vannak görög feliratos sírleleteink is a 10–11. századból (Pilin-Leshegy, Szeged-Csongrádi úti temető),¹⁶⁵ és a feldolgozás alatt levő temetőben is van néhány említésre méltó, szép tárgy.

A tárgyalt ékszerek, csatok Magyarországra kerülésének több módja is elképzelhető. Zsákmányból származhatnak, kereskedelmi áruként is idekerülhettek, népi csoportok áttelepülésével jelentek meg, női rabok vagy feleségek ékszereiként is értékelhetők, esetleg ajándék vagy adó formájában kerültek uraikhoz, s velük a sírba. Ezen változatok egyike-másika ugyan nehezen volna bizonyítható, viszont módunk van egyes megszerzési módok kizárására. Tudjuk ugyanis, hogy a Balkánra és Bizáncba irányuló zsákmányoló hadjáratok 970 körül megszakadnak. Az intenzív zsákmányszerző portyák éppenséggel 934 és 970 között zajlottak le, ami azt jelenti, hogy a 10. század végétől keltezhető ékszerek nem származhattak zsákmányból vagy adóból. Ha a forrásoknak hihetünk, éppen Bizánccal és a Balkánnal békésen telik a 10. század első harmada. Így a honfoglalók első (felnőtt) nemzedékéhez tartozó keceli, sósárhattyú, hajdúsámsoni, pilini temetkezésekben talált tárgyak valószínűleg nem zsákmányból származnak. A karosi II. temető 14. sírjából származó fülbevaló viszont zsákmányból származhat, hiszen rendeltetés ellenesen, férfi váz mellén, hiányosan és páratlanul került elő. Leginkább azok a tárgyak tekinthetők zsákmánynak, amelyeket 930–970 között szereztek be, és kb. 1000-ig a földbe is kerültek. Ezen tárgyak közül kizárhatjuk az olcsó bronz ékszereket, még a csatokat is. Végül is nagyon kevés tárgyról mondhatjuk el, hogy zsákmányból származott (bezdédi fülbevaló csüngők, talán a gyulai fülbevalók, a rongált vagy hiányosan földbe került ékszerek, mert ezeket nyilván nem vették).

Ha az idegen eredetű tárgyak földrajzi elterjedését vizsgáljuk (10. kép), szembeötlőik az ország közepéig húzódó széles sáv (az egykori ország földrajzi közepe Szarvason volt!) az Al-Duna felett, amely a 10. század végén és a 11. század elején Ajtony „országa” volt. Ezen a területen találjuk a bizánci–balkáni eredetű tárgyak zömét. Ha viszont a fegyveres sírok elterjedését figyeljük, akkor döntő többségük

¹⁶³ Dončeva–Petkova 1977. 84. 22. ábra típ. VII. No. 277., 21. t. No. 278–79., a mázról i. m. 130.

¹⁶⁴ Kiss 1987. 193–210.

¹⁶⁵ Nyáry 1873. 27. ábra.; Kürti 1983. 15. fénykép i.

két helyen összpontosul: a fejedelmi központban, Székesfehérvár és tágabb körzetében, és a Felső-Tisza vidékén. Mindkét helyen szórványosan találunk bizánci–balkáni emlékeket. Ez utóbbi terület pedig nyilván központja volt a kalandozásokra induló csapatoknak. A gazdag zsákmányt azonban beöntötték, az idegen ízlésű tárgyakból, pénzekből, ékszerekből templomi kegytárgyakból, asztali készletekből készültek a pompázatos honfoglaló veretek Zempléntől Karoson át Geszterédig, Rakamaztól Beregszászig és máshol is. Csak kivételes esetekben maradtak meg olyan ékszerek, tárgyak, melyek viseletét, használatát a korabeli magyar ízlés elfogadta. Ezek közé tartoztak bizonyos női ékszerek, fülbevalók, a férfiaknál a fejes gyűrűk. De éppen ezek a gyűrűk voltak hasonlóak a honfoglalók négykaréjos gyűrűihez. Így a bizánci ízlésű gyűrűk viselete nem volt valami forradalmi ízlésváltozás következménye. Megközelítőleg sem annyira, mint a kétélű kardok átvétele, pedig ezekből majdnem több van, mint bizánci ékszerekből. Ezért a szórványosan megmaradt, és sírba került ékszereket nagyobb részben kereskedelmi árunak tartjuk. A 11. századi leletek egy-két kivételtől eltekintve olcsó kereskedelmi áruk lehettek, sőt helyi utánzásuk is megkezdődhetett.

Említettük, hogy a bizánci–balkáni eredetű tárgyak elterjedési területe zömmel az egykori Dél-Magyarországon van. Máshol viszont szigetszerűen jelentkezik egy-egy kisebb csoportjuk. A Nyitra-vidéki falvakról már szóltunk. Hasonló, de más történeti okokból létrejött közösség tűnik fel Halimbán a 10. század első harmadában. A falu neve szláv, a mellette levő, szomszédos Padrag falu neve is szláv. Sőt azt tudjuk Padragról, hogy egy Padrag nevű ember birtoka volt, akinek a fiai közösen birtokolták a falut a veszprémvölgyi apáccal. A két szomszédos faluban tehát szláv lakosság is élt, s ezek egy része szolganép, más része viszont szabad birtokos volt. A halimba-cseresi temetőben ennek a szláv népességnek találjuk meg az emlékeit. Feltűnő, hogy semmi kapcsolatuk nincs a halimbai avar temetőt benépesítő korábbi lakossággal, hacsak a cseresi temető egyetlen másfélszeres S végű hajkarikáját nem tekintjük, amelyből viszont az avar temetőben több is volt. Ebből gyaníthatóan a cseresi közösség nem a késő avar lakosság leszármazottja, hanem új jövevény. Első sorban női ékszerek jelzik létét. Az ékszerek alapján közösségük, esetleg csak nők és gyermekek, a horvát–dalmát környezetből települt át a 10. század elején, mivel költlachi tárgyaik jelentéktelenek, viszont a nagyobb négygömbös fülbevalók jól jelzik származásuk helyét. Az sincs kizárva, hogy nem saját akaratukból költöztek új lakóhelyükre. Ez esetben azért sem gondolhatunk importra, mert a sírokban nem egyesevel fordulnak elő az idegen tárgyak, ékszerek, hanem az egyes sírokban belül minden ékszer idegen eredetű volt, és a temetőn belül is külön csoportot alkottak. Nemcsak viseletük, szokásaik is eltértek a magyar köznépétől. Ez tükröződik temetkezési szokásaikban (behajtott alkarok), és divatjukban is (sírmelléletek).¹⁶⁶

Szigetszerűen jelentkezik a csillagdiszes fülbevalók is a Felső-Tisza-vidéken. Ezek a tárgyak egy késő avar hagyományokat tovább folytató 9. századi szláv népesség emlékét jelzik. A késő avar hagyományokat a tiszafüredi avar temető bizonyítja, ahol „tömegesen” kerültek elő.¹⁶⁷ Mivel az anarcsi fülbevaló ezek leszármazottja tipológiaiilag, a Felső-Tisza-vidékén egy továbbélő avar–szláv műhely működésével kell számolnunk, esetleg egészen a 10. századig.

¹⁶⁶ Török 1962. 14–9.; Mesterházy 1990. 248.

¹⁶⁷ Garam 1991. 88. és típusábrák.

Az olcsó bronzöntvények készülesi helye az Al-Duna vidéke volt. Az antik központok (Sirmium, Singidunum, stb.) műhelyei átvészelték a népvándorlás évszázadait, vagy újratelepültek. A 9–10. században egészen biztosan működtek bennük műhelyek. Ezt bizonyítják a rontott példányok pl. Korbovoról. Hasonló rontott példányok alapján Vinski is bronzöntő műhelyeket gyanít több helyen (Mitrovica-Szávaszentdemeterről a MNM is őriz fülesgomb öntőmintát¹⁶⁸). Ezek a műhelyek nagyobb körzetek számára termeltek. Vándorkereskedőkön keresztül a magyarokhoz is eljutottak termékeik. Nemcsak a bizánci árukat utánozták, hanem a magyarokkal megjelent ezüst két pár gyöngykoszorúval díszített fülbevalókat, sőt magyar övvereteket is. Termékeik Dél-Magyarországon kedveltek voltak (Majs, Vukovár, Bjelo brdo, stb.).¹⁶⁹

És itt érkeztünk el ahhoz a ponthoz, miért írtuk le fásasztó részletességgel az egyes tárgyakat, miért részleteztük szerkezetüket, technikájukat, miért hoztuk le néha kétszeres méretű fényképüket. Azért, hogy fel lehessen őket ismerni, meg lehessen őket különböztetni egymástól és fáradságos munkával ugyan, de meg lehessen találni párhuzamaikat is. Ezáltal közelebb fogunk kerülni az importtárgyak készítési helyéhez, a műhelyekhez, a tárgyak kereskedelméhez, a kereskedelmi utak megrajzolásához. Erre pedig akkor kerülhet sor, ha az összes idegen eredetű tárgy származási-készítési helyét felkutatjuk. E munkának a déli importról szóló összefoglalását kívántuk elkészíteni.

¹⁶⁸ Fehér-Éry-Kralovánszky 1962. 912. tétel, MNM 79/1901. 4–5.; Vinski 1970. 45–81, főként 49.

¹⁶⁹ Kiss 1983. 1038. sír: 92. t., 1047. sír: 93. t.; Vinski 1959. 39. t. 28–29., Hampel 1907. 41–51. t. 152–60., Bálint 1991. 105.

IRODALOM

- BAKAY 1978. Bakay, K. Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén. St. Comit (Szentendre, 1978).
- BANK 1978. Bank, A. Bizánci művészet szovjet múzeumokban. Bp. 1978.
- BÁLINT 1939. Bálint, A. A mezőkovácsházai középkori település emlékei. Dolg. 15 (1939) 146–160.
- BÁLINT 1991. Bálint, Cs. Südungarn im 10. Jahrhundert. StudArch 11 (Bp. 1991).
- BÁRDOS 1985. Bárdos, E. IX. századi temető Kaposvár határában. SMK 7 (1985) 5–42, 43–45.
- BELLA 1895. Bella, L. Újabb csornai leletekről. ArchÉrt 15 (1895) 253–56.
- BELOŠEVIĆ 1974. Belošević, J. Über einige Besonderheiten in der Entwicklung der Keramik auf dem Gebiete Dalmatiens. Balcanoslavica 3 (1974) 161–181.
- BELOŠEVIĆ 1980. Belošević, J. Materijalna kultura hrvata od 7–9. stoljeca. Zágráb 1980.
- BELOŠEVIĆ 1984. Belošević, J. Bizantske naušnice grozdolika tipa iz starohrvatskih nekropola ranog horizonta na području Dalmacije. RFFZ 23 (10) 1983–84. 41–60.
- BELOŠEVIĆ 1987. Belošević, J. Nekoliko neobjelodanjenih ranosrednjovjekovnih arheoloskih nalaza s područja sjeverne Dalmacije. RFFZ 26 (13) 1987. 141–63.
- BOLTIN-TOME 1975. Boltin-Tome, E. Sulla questione dell' insediamento degli slavi nel capo distriano e nell' Istria settentrionale. Balcanoslavica 4 (1975) 23–31.
- BÓNA 1986. Bóna, I. Daciától Erdőlvéig. A népvándorlás kora Erdélyben. Erdély története I. Szerk. Mak-kai L.–Mócsy A. Bp. 1986. 107–234.
- BÓNA 1991. Bóna, I. Dunapentele története. Dunaújváros, 1991.
- BUDINSKÝ-KRICKA 1959. Budinský-Kricka, V. Slovanské mohyly v Skalici. Slawische Hügelgräber in Skalica. Bratislava 1959.
- CHROPOVSKÝ 1962. Chropovský, B. Slovanské pohrebisko v Nitre na Lupke. SIA 10 (1962) 175–240.
- COMSA-BICHIR 1960. Comsa-Bichir, Gh. O noua descoperire de monede si obiecte de podoaba din secolele X–XI in asezarea de la Garvan (Dobrogea). SCN 3 (1960) 223–44.

- CSALLÁNY 1933–34. *Csallány, G.* Avar és IX–XIII. századi magyar leletek a szentesi múzeumban. Dolg. 1933–34.
- ČOROVIĆ-LJUBINKOVIĆ 1956. *Čorović-Ljubinković, M.* La necropole slave de Brestovik. AI 2 (1956) 131–37.
- ČREMOSNIK 1951. *Čremosnik, I.* Nalazi nakita u srednjevjekovnoj zbirci Zemaljskoj Muzeja u Sarajevu. GZM 6 (1951) 241–270.
- ČREMOSNIK 1965. *Čremosnik, I.* Rimska vila u Visicima. GZM 20 (1965) 202–203.
- DANKANITS-FERENCI 1959. *Dankanits, A.–Ferenczi I.* Sapaturile arheologice de la Ciumbud. MCA 6 (1959) 605–615.
- DAVIDSON 1952/1987. *Davidson, G. R.* The minor objects. Corinth 12 (Princeton 1952/Meriden 1987).
- DIENES 1961. *Dienes, I.* A honfoglaló magyarok. A kisvárdai vár története. Szerk. Éri I. (Kisvárd, 1961)
- DIENES 1972. *Dienes, I.* A honfoglaló magyarok. Hereditas. Bp. 1972.
- DIMITRIJEVIĆ-KOVAČEVIĆ-VINSKI 1962. *Dimitrijević, D.–Kovačević, J.–Vinski, Z.* Seoba naroda – arheoloski nalazi jugoslavenskog Podunavlja. Zemun 1962.
- DOKUS 1900. *Dókus, Gy.* Árpádkori sírleletek Zemplén vármegyében. ArchÉrt 20 (1900) 39–61.
- DOMBAY 1960. *Dombay, J.* Árpádkori temetők Baranyában I. JPMÉ 1960 (1961) 135–157.
- DOMBAY 1961. *Dombay, J.* Árpád-kori temetők Baranyában II. JPMÉ 1961 (1962) 69–84.
- DONČEVA-PETKOVA 1977. *Dončeva-Petkova, Lj.* Balgarska bitova keramika prez rannoto srednovekovie. Sofia 1977.
- DOSTAL 1965. *Dostal, B.* Das Vordringen der grossmährischen materiellen Kultur in die Nachbarländer. In: Magna Moravia. Sbornik k 1100. výroci prichodu byzantské mise na Moravu. Prága 1965. 365–416.
- DOSTAL 1966. *Dostal, B.* Slovanská pohřebiste ze štedni doby hradisti na Morave. Prága 1966.
- DUŠEK 1964. *Dušek, M.* Kostrové pohrebisko z X-a XI. storočia v Dolnom Petri II. ŠtZ 14 (1964) 197–222.
- DZORDŽETI 1988. *Giorgetti, D.* Sakrovište ot zlatni nakiti i srebarni predmeti ot Raciarija. ArhSof 1988/3 30–38.
- DYMACZEWSKA-DYMACZEWSKI 1980. *Dymaczewska, U.–Dymaczewski, A.* Resultats des fouilles archeologiques effectuées a Odarci. SlAnt 27 (1980) 145–167.
- DYMACZEWSKI-HILCZEROWNA-WISLAŃSKI 1965. *Dymaczewski, A.–Hilczerowna, Z.–Wislański, T.* Materialy z badan archeologicznych w Bulgarii w 1961. r. SlAnt 12 (1965) 235–86.
- ERCEGOVIĆ-PAVLOVIĆ 1976. *Ercegović-Pavlović, Sl.* Rückblick auf slawische Ohrringe in Serbien und die Frage ihrer Beziehung zu denjenigen im dalmatinischen Kroatien. Balcanoslavica 5 (1976) 41–46.
- ERCEGOVIĆ-PAVLOVIĆ-MINIĆ 1986. *Ercegović-Pavlović, Sl.–Minić, D.* Srednjovekovno naselje i nekropola na lokalitetu Pozajmiste u Grabovici. Djerdapske Sveske 3 (1986) 346–53–61.
- FEHER-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962. *Fehér, G.–Éry, K.–Kralovánszky, A.* A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei. RégTan 2 (1962).
- FUSEK 1988. *Chropovský, B.–Fusek, G.* Výsledky výskumov na stavenisku sportového areálu v Nitre. ŠtZ 24 (1988) 143–71.
- GARAM 1984. *Garam, É.* Spätawarenzeitliche Goldgegenstände im Ungarischen Nationalmuseum. FolArch 35 (1984) 87–109.
- GARAM 1991. *Garam, É.* Die awarenzeitlichen Funde aus Ungarn im Römisch–Germanischen Zentralmuseum. Kataloge vor- und frühgeschichtlicher Altertümer. Bd. 25. Bonn 1991.
- GEORGIEVA 1961. *Georgieva, S.* Balgarskite srednovekovni nakiti. ArhSof 1961/1. 4–10.
- GEREVICH 1938. *Gerevich, T.* Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938.
- GIESLER 1981. *Giesler, J.* Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. PZ 56 (1981) 3–167.
- GUNJAČA 1960. *Gunjača, St.* Tiniensia Archaeologica – Historica – Topographica II. SHP 7 (1960) 7–134.
- GUNJAČA 1976. *Gunjača, Z.* Early medieval archaeological find from Sibenik and its nearest surroundings. Balcanoslavica 5 (1976) 19–30.
- GUNJAČA-JELOVINA 1976. *Gunjača, St.–Jelovina, D.* Altkroatisches Erbe. Zágráb 1976.
- HAMPEL 1905. *Hampel, J.* Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I–III. Braunschweig 1905.
- HAMPEL 1907. *Hampel, J.* Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Bp. 1907.
- HOREDT 1958. *Horedt, K.* Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens. Bucuresti 1958.
- HOREDT 1968. *Horedt, K.* Das Awarenproblem in Rumänien. StZ 16 (1968) 103–120.
- HORVÁTH 1968. *Horváth, B.* Árpád-kori faépítkezés nyomai Fonyód-Bélatelepen. FolArch 19 (1968) 113–44.
- JANKOVIĆ 1983. *Janković, M.* Neki podaci o izradi predmeta od obojenih metala na Ključu Dunava u IX–XI veku. ZNM XI–1 (1983) 99–118.
- JANKOVICH-MAKKAY-SZÓKE 1989. *Jankovich, D.–Makkay, J.–Szóke, B.* A szarvasi járás. Békés megye régészeti topográfiája. Bp. 1989.
- JELOVINA 1976. *Jelovina, D.* Štaroštokratsko nekropole na području između rijeka Zrmanje i Cetine. Split 1976.

- JELOVINA 1986. *Jelovina, D.* Glavne značajke starohrvatske materijalne kulture od 7. do 12. stolecja na području između rijeka Zrmanje i Cetine. SHP 16 (1986) 25–47.
- JÓSA 1896. *Jósa, A.* A bezdédi honfoglaláskori temető. ArchÉrt 16 (1896) 385–412.
- JOVANOVIĆ 1976. *Jovanović, V.* Über den frühmittelalterlichen Schmuck von Čečan auf Kosovo. Balcanoslavica 5 (1976) 123–45.
- JOVANOVIĆ 1987. *Jovanović, V.* Razmatranja o srednjovekovnoj nekropoli Lukovit-Musat kod Loveča u Bugarskoj. Starinar 38 (1987) 111–130.
- JOVANOVIĆ–VUKSANOVIĆ 1981. *Jovanović, V.–Vuksanović, L.* Matičane, nepoch sud-slave de X^e et XIe siècle. Inventaria AI Fasc. 25. Pristina 1981.
- JOVANOVIĆ–VUKSANOVIĆ–BERIC 1972. *Jovanović, V.–Vuksanović, L.–Berić, N.* New finds from the slavic necropolis at Matičane near Pristina. Balcanoslavica 1 (1972) 107–111.
- KARAMAN 1921. *Karaman, Lj.* Zlatni nalaz na Trilju nedaleko od Sinja. VAHD 44 (1921) 3–19.
- KARAMAN 1940. *Karaman, Lj.* Starohrvatsko groblje na „Majdanu“ kod Solina. VAHD 51 (1930–34) Split 1940. 67–97.
- KARÁCSONYI 1909. *Karácsonyi, J.* A bihari honfoglaláskori lovassírokrol. A biharmegyei és nagyváradi régészeti és történeti egylet 1903/1909-iki Évkönyve. Nagyvárad, 1909.
- KAUS 1987. *Kaus, K.* Darufalva (Drassburg), Locsmánd (Lutzmannsburg), Pinkaóvár (Burg). (Burgenlandi vörös síncok régészeti vizsgálatának eredményei 1891–1986-ig). SSz 45 (1987) 330–39.
- KISS 1967. *Kiss, A.* A sellyei Árpád-kori temető. JPMÉ 1967. 69–72.
- KISS 1983. *Kiss, A.* Baranya megye X–XI. századi sírleletei. Bp. 1983.
- KISS 1985. *Kiss, A.* Studien zur Archäologie der Ungarn im 10. und 11. Jahrhundert. in: Die Bayern und ihre Nachbarn II. Bécs 1985. 217–379. Szerk. H. Friesinger–F. Daim.
- KISS 1987. *Kiss, A.* Frühmittelalterliche byzantinische Schwerter im Karpatenbecken. ActaArchHung 39 (1987) 193–210.
- KLENOTY 1988. *Klenoty* davnej minulosti Slovenska. Katalog expozície. Szerk. A. Habovštiak–B. Chropovsky. Bratislava, 1988.
- KOROSEC 1953. *Korosec, J.* Datacija slovanskih ostolin v okolici Skadra v Albanii. AV 4 (1953) 234–54.
- KOROSEC 1979. *Korosec, P.* Zgodnjesrednjevska arheoloska slika karantanskih slovanov I–II. Ljubljana 1979.
- KOROSEC–KOROSEC 1973. *Korosec, P.–Korosec, J. jr.* Svete Gore bei Bizelsko in frühslawischer Zeit. Balcanoslavica 2 (1972) 125–136.
- KOROSEC–VRACKO 1942. *Korosec–Vracko, P.* Rano srednjovekovni nalaz u Junuzovcima. GZM 54 (1942) 271–80.
- KOVÁCS 1974. *Kovács, É.* Árpád-kori ötvösség. Bp. Corvina. 1974.
- KOVÁCS 1989. *Kovács, L.* Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. FontArchHung 1989.
- KOZÁK 1981. *Kozák, K.* Az egri vár Árpád-kori temetőjének feltárása II. EMÉ 18 (1981) 5–43.
- KOZÁK 1986. *Kozák, K.* Az egri vár Árpád-kori temetőjének feltárása III. Agria (EMÉ) 22 (1986) 5–33.
- KRASKOVSKA 1954. *Kraskovska, L.* Staroslovanské pohrebiste v Máste pri Bratislave. SLA 2 (1954) 144–52.
- KÜRTI 1983. *Kürti, B.* Bizánci kapcsolatok. in: Szeged története I. Szerk. Kristó Gy. Szeged 1983. 269–70.
- LJUBINKOVIĆ 1965 (1970). *Ljubinković, M.* Nalazi u Korintu i slovenska arheologija X–XII veka. I. Miedzynarodowy Kongres Archeologii Slowianskiej, Warszawa 1965. V. (Varsó–Wrocław–Krakkó, 1970) 454–63.
- MANDIĆ 1985. *Mandić, M.* Srednjovekovna naselba i nekropola. AP 1985. 180–81.
- MANEVA 1985. *Maneva, E.* Heraclea Lyncestis – bazilika „extra muros” rano hristijanska i slavenska nekropola. AP 1985 (Ljubljana, 1986) 139–140.
- MARJANOVIĆ–VUJOVIĆ 1986. *Marjanović–Vujović, G.* Srednjovekovne nekropole u Srbiji evidentirane kroz arheološka iskopavanja I. Starinar 37 (1986) 191–207.
- MARUSIĆ 1962. *Marusić, B.* Langobardski i staroslavenski grobovi na Brezcu i kod malih vrata ispod Buzeta u Istri. ARR JAZU 2 (1962) 453–467.
- MASOV 1979. *Masov, Sp.* La necropole medievale pres du village Gradesnica, dep. de Vraca. Cultur et Art en Bulgarie medievale (VIIIe–XIVe s.). IAI 35 (1979) 31–47.
- MASOV é.n. *Masov, Sp.* Srednjovekovni nakit – Parures medievales. Okražen Istoričeski Muzej, Vraca. Katalogus.
- MAVRODINOV 1943. *Mavrodinov, N.* Le tresor protobulgare de Nagyszentmiklós. AH 29 (Bp. 1943).
- MESTERHÁZY 1990. *Mesterházy, K.* A Felső-Tisza-vidéki ötvösműhely és a honfoglaláskori emlékek időrendje. Agria 25–26 (1989–90) 235–72–74.
- MIHAJLOV 1963. *Mihajlov, St.* Razkopki na gradiščeto pri s. Starmen. ArhSof 5 (1963) 3. 5–13.
- B. MIKES 1956. *B. Mikes, K.* A szob-kolibai X–XI. századi temető. FolArch 8 (1956) 115–126.
- MILČEV 1966. *Milčev, A.* Die frühmittelalterlichen bulgarischen Schmucksachen und Kreuze-Enkolpionen aus Nordwestbulgarien. SlAnt 13 (1966) 325–57.

- MILETIĆ 1956. *Miletić, N.* Nekropola u selu Mihaljevicima kod Rajlováca. GZM 11 (1956) 9–39.
- MILETIĆ 1963. *Miletić, N.* Nakiti i oružje IX–XII. veka u nekropolama Bosne i Hercegovine. GZM 18 (1963) 155–178.
- MILETIĆ 1967. *Miletić, N.* Slovenska nekropola u Gomjenici kod Prijedora. GZM 21–22 (1966–67) 81–155.
- MILETIĆ 1975. *Miletić, N.* Elementi della cultura di Koettlach in Bosna i Erzegovina. Balkanoslavica 4 (1975) 93–111.
- MILETIĆ 1980a. *Miletić, N.* Slovenska nekropola Mahovljanima kod Banjaluke. GZM 34 (1979) 1980. 137–181.
- MILETIĆ 1980b. *Miletić, N.* Reflets de l'influence byzantine dans les trouvailles paleoslaves en Bosnie-Herzégovine. Rapport de IIIe Congrès International d'Archeologie Slave I–II. (Bratislava, 1980) II. 287–306.
- MINIĆ-TOMIĆ 1972. *Minić-Tomić, D.* Ostava srednjovekovnog nakita iz Velikog Gradišta. Starinar 23 (1972) 125–129.
- NEES 1932–33. *Nees, M.* A tibolddaróci kincslelet. ArchÉrt 46 (1932–33). 146–74.
- NYÁRY 1873. *Nyáry, J.* A pilini Leshegyen talált csontvázakról. AK 9 (1873) 16–24.
- OVČAROV 1976. *Ovčarov, D.* Srednjovekovni nekropoli ot Targovištka. Preslav Sbornik 2 (1976) 220–230.
- ÖTVÖSMŰ LAJSTROM 1884. A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma. Megnyitott 1884 év február hó 17-én, Bp.
- PITTONI 1943. *Pittioni, R.* Die frühmittelalterliche Gräberfeld von Köttlach, Landkreis Glognitz, Niederdonau. Brünn–München–Wien, 1943.
- PUSKINA 1987. *Puskina, T. A.* Vysočnie kolca gnesdovskogo kompleksa. Trudy pjatogo mezhdunarodnogo kongressa slavyanskoy arheologii. III. Kiev 1987. 50–57.
- RADOJKOVIĆ 1969. *Radojković, B.* Nakit kod Srba od XII do kraja XVIII veka. Beograd. 1969.
- RADOŠAVLJEVIĆ-KRUNIĆ 1986. *Radosavljević-Krunić, Sl.* Srednjevekovna nekropola u Ljubičevcu. Dježdapske Sveske 3 (1986) 333–41.
- REIHOLOVÁ 1976. *Reiholcová, M.* Pohrebisko z 10. a 11. storočia v Hurbanove-Bohatej. SLA 24 (1976) 191–230, 231–34.
- REIHOLOVÁ 1978. *Reiholcová, M.* Čakajovce. in: Important sites slaves en Slovaquie. Szerk. B. Chropovský. Bratislava, 1978. 49–53.
- RÉVÉSZ 1989. *Révész, L.* Előzetes jelentés a karosi honfoglaláskori temető ásátásáról (1986–87). ArchÉrt 116 (1989) 22–51.
- ROSS 1965. *Ross, M. C.* Catalogue of the Byzantine and early mediaeval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection II. Washington 1965.
- RUTTKAY 1979. *Ruttkay, A.* Stredoveké umelecké remeslo. Tatran. Bratislava 1979.
- SOS 1973. *Sós, Á.* Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert. MBV 22 (München, 1973).
- STANOJEV 1989. *Stanojev, N.* Nekropole X–XV veka u Vojvodini. Novi Sad 1989.
- STEFAN–BARNEA–COMSA 1967. *Stefan, Gh.–Barnea, I.–Comsa, M.–Comsa, E.* Dinogetia I. Asezarea feudală timpurie de la bisericuta Garvan. Bucuresti, 1967.
- STEFANOVIČOVÁ 1989. *Stefanovičová, T.* Osudy starých Slovanov. Bratislava, 1989.
- STEFANOVIČOVÁ 1990. *Stefanovičová, T.* Schmuck des Nitraer Typs und seine Beziehungen zu Südosteuropa im 9. Jahrhundert. WMMÉ 1990. 215–230.
- SZABÓ 1985. *Szabó, J. Gy.* A gyöngyöspatai Szent Péter templom. Agria 21 (1985) 5–71.
- SZÉLL 1941. *Széll, M.* XI. századi temetők Szentes környékén. FolArch 3–4 (1941) 231–255, 256–265.
- SZÉLL 1943. *Széll, M.* Elpusztult falvak, X–XVII. századbeli régészeti leletek Csongrád vármegye területén. Dolg 19 (1943) 176–81.
- SZÓKE 1960. *Szóke, B.* Über die Beziehungen Moraviens zu den Donaugebiet in der Spätwarenzeit. StSl 6 (1960) 75–112.
- SZÓKE 1962. *Szóke, B.* A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. RégTan 1 (Bp. 1962).
- SZÓKE 1986. *Szóke, B. M.* Kora-középkori tanulmányok. I. (A Kárpát-medence 9–10. századi régészeti kutatásának vázlata és fő kérdései). ZGY 25 (1986) 21–36.
- TEODOR 1981. *Teodor, D. Gh.* Romanitatea carpato-dunareana si Bizantul in veacurile V–XI. e.n. Iasi 1981.
- TOČIK 1971. *Točik, A.* Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert in der Südwestslowakei I. SLA 19 (1971) 135–276.
- TOMKA 1969. *Tomka, P.* A sopron-présháztelepi IX. századi temető. Arrabona 11 (1969) 59–90.
- TÖRÖK 1956. *Török, Gy.* A szobi Vendelin-földek X–XI. századi temetője. FolArch 8 (1956) 128–35.
- TÖRÖK 1962. *Török, Gy.* Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. ArchHung 39 (Bp. 1962).
- VAKLINOVA 1981. *Vaklinova, M.* Mittelalterliche Schmuckstücke aus Bulgarian. Sofia, 1981.
- VAŽAROVA 1976. *Važarova, Z.* Slavjani i prabalgari po dannu na nekropolite ot VI–XI v. na teritorijata na Balgarija. Sofia, 1976.
- VAŽAROVA 1980. *Važarova, Z.* Zlatni nakit ot grob 27 v Pliska. ArhSof 1980/1. 52–56.

- VELKOV 1942. *Velkow, I.* Völkerwanderungszeitliche Grabfunde aus Bulgarien. *Germania* (1942) 48–50.
- VINSKI 1959. *Vinski, Z.* Ausgrabungen in Vukovar. *AI* 3 (1959) 99–109.
- VINSKI-GASPARINI-ERCEGOVIĆ 1958. *Vinski-Gasparini, K.-Ercegović, Sl.* Ranosrednjovjekovno groblje u Brodskom Drenovcu. *VAMZ* 1 (1958) 129–61.
- VINSKI 1970. *Vinski, Z.* O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku. *VAMZ* 3 (1970) 45–81.

GEGENSTÄNDE BYZANTINISCHEN UND BALKANISCHEN
URSPRUNGES IN DEN UNGARISCHEN GRÄBERFELDERN
DES 10 — 11. JH.

II

Vorliegende Mitteilung ist die Fortsetzung der im vorangehenden Band der Fol-Arch erschienenen Bearbeitung. Hier befassen wir uns mit weiteren 11 Gegenstandstypen. Die erste Gruppe von diesen bilden die aus der Frühphase des Gräberfeldes von Halimba-Cseres stammenden Schmuckgegenstände.

Halbmondförmiges Ohrgehänge mit gewelltem innerem Bogen und vierästigem Säulenanhänger (Halimba Grab 859, Abb. 1.3—4). Schon Giesler konnte seine balkanischen Parallelen aufreihen und fand keine solchen in Mähren vor. Auch von den neuerdings gefundenen Parallelen fehlen die Edelmetallstücke, jedoch zeugen auch diese von einer südlichen Herkunft.

Halbmondförmiges Ohrgehänge mit in Spitze zusammenlaufendem innerem Bogen und durchbrochenem Körper. In Halimba kam dieser Typ nicht vor, jedoch pflegte man ihn mit dem vorherigen Typ zu verwechseln. Seine Verbreitung kann im Süden bis Korinth, im Norden bis Mäsztt bei Bratislava verfolgt werden.

Ohrgehänge mit vier Blechkugeln und ihre gegossenen Varianten. In Halimba kommen auch ihre kleineren und größeren Varianten vor (Grab 841, Abb. 1. 8. 10., Grab 506 Abb. 1. 1—2.). Weitere Varianten wurden aus Grab 30 aus dem Gräberfeld von Tápé-Malajdok B (Abb. 2. 1—2), Grab 14 des Gräberfeldes von Karos II (Abb. 2. 6) und als das schönste Stück aus Grab 21 des Gräberfeldes von Tápé-Malajdok B (Abb. 3. 4—5, Abb. 4) zutage gefördert. Ihr Charakteristikum ist, daß auf den unteren Bogen des Ringes, der auch ein Draht von viereckigem oder rundem Querschnitt sein kann, vier glatte oder Perlen- bzw. Filigrandrähte angelötet worden sind. Die Blechkugeln bestehen aus zwei Halbkugeln. Die gegossenen Varianten sind Ohrgehänge mit vier Beeren: von Törökkanizsa (Abb. 2. 9), von Tiboldaróc aus schlechterem Guß (Abb. 2. 7) und die hybride Variante aus Ecséd (Abb. 2. 8). Ihre Parallelen kommen an der Unteren Donau häufig vor. Zu diesen gehört auch das Ohrgehänge im Ungarischen Nationalmuseum aus der Umgebung von Orsova (Abb. 3. 9—10). Die Ohrgehänge von Halimba können im dalmatinischen und kroatischen Küstengebiet häufig angetroffen werden (Nin, Višici, Biograd, Biskupija usw.).^{48—52}

Gegossene Varianten von Ohrgehängen mit Traubenanhänger. Sie kommen vielerorts vor (Halimba Grab 841, Abb. 1. 5—6). Irrtümlicherweise werden in diesen Typ auch anderartige Ohrgehänge gereiht. Auf den ursprünglichen Edelmetallstücken zeigt die Weintraube von der mittleren Linie nach oben und unten Kränzchen, die aus Kugelchen von abnehmender Zahl bestehen. Diese kommen in dem vor allem balkanischen Material des 9. Jh. z.B. in Prestovác, aber befinden sich die Kränzchen aus Kugelchen von gleicher Zahl auf dem Ohrgehänge des Schatzes von Raducaneni. In den ungarischen Gräberfeldern wurden ausschließlich Bronzegüsse angetroffen, am häufigsten kamen sie in Südungarn ans Tageslicht und stammten aus

Werkstätten aus der Unteren Donaugegend. Am meisten sind ihre gemischten Typen bekannt, wie auch das Ohrgehänge von Szőreg (Abb. 3. 1). Ihre Vorbilder aus Edelmetall konnten bislang noch nicht vorgefunden werden.

Ohrgehänge mit drei Beeren an den Anhängern (Umgebung von Orsova, Abb. 3. 8). Ihre Parallelen sind uns nur aus der Unteren Donaugegend bekannt.^{77–79} Auch diese werden falsch zu den Ohrgehängen mit Traubenanhängern gereiht.

Drahtarmringe mit abgehämmertem, eingebogenem Ende (Halimba Grab 886, Abb. 1. 7). Ihre Parallelen führen uns nach dem Balkan (Matičane). Über den Armring von Baks (Abb. 6) berichteten wir wegen seiner Verzierung bereits im ersten Teil.

Kopfringe mit Filigran und Granulation. Solche sind im 9. Jh. in Mähren und im 10. Jh. in Ungarn häufig anzutreffen, im 11. Jh. auch in den balkanischen Gräberfeldern (Čečan, Matičane).⁹¹ Unter den aus Ungarn zum Vorschein gekommenen Ringen waren verhältnismäßig viele aus Gold. Das schönste Exemplar ist abhanden gekommen⁹⁵ und auch der Goldring aus dem landnahmezeitlichen Gräberfeld von Bodrogvács befindet sich an einer unbekannten Stelle.⁹⁶ Ein mit diesem fast übereinstimmender, jedoch schöner Goldring des Ungarischen Nationalmuseums (Abb. 7) stammt aus dem Komitat Szabolcs, von einem unbekannten Fundort.⁹⁷ Der vierte Goldring ist aus der Gemarkung von Gátér zum Vorschein gekommen, seine gute Parallele kennen wir aus dem Schatz von Garvan und seine bronzene Nachahmung aus Deszk, aus einem mit der Münze des Königs István I. datierten Grab (Abb. 8. 1–4, Abb. 8. 5–6). Auch die Zahl der silbernen Ringe ist bedeutend. Wir können demnach die Sammlung von Giesler verdoppeln.^{100–111} Der Goldring von Szakonyi ging noch vor seiner Publikation verloren. Bronzene Nachahmungen kommen vom 11. Jh. vor (Majs, Győr, Junuzovci).^{113–115} Diese Ringe blicken auf eine antike Vergangenheit zurück, ihre Vorläufer sind uns aus dem Schatz von Ratiaria und Mersin bekannt.^{116–117} Von den späteren balkanischen Parallelen tritt der Goldring von Čipuljič-Bugojno hervor. Der Großteil der Ringe aus Ungarn kann auf die erste Hälfte des 10. Jh., der Ring von Gátér auf den Beginn des 11. Jh. datiert werden.

Mit gewickeltem Draht verzierte Ohrgehänge. Ihr Hauptfundort ist Nyitra-Lupka, jedoch kommen sie auch in der frühesten Phase der Gräberfelder des 10. Jh. in der Umgebung von Nyitra (Tornóc) vor. Vielleicht gehört in diesen Kreis auch der Ring des Grabes 821 von Halimba (Abb. 1. 9) und als ungewickeltes Stück dieser charakteristischen Gruppe, ein Ohrgehänge aus Tápé-Lebő (Abb. 3. 2), dessen genaue Parallele uns aus Gradešnica bekannt ist. Die siebenbürgischen Verbindungen (Csombord) des Schmuckes von Nyitra-Lupka führte Chropovský, die von der Gegend der Unteren Donau M. Ljubinković und T. Štefanovica vor.¹³¹ Aber auch in Bulgarien befindet sich eine beträchtliche Anzahl der ähnlichen Stücke (Gradešnica usw.). Das eine Ohrgehänge des Gräberfeldes von Csombord steht in enger Verwandtschaft mit dem in Grab 21 des Gräberfeldes Tápé-Malajdok B gefundenen Ohrgehänge, für beide ist der aus Filigran- oder Perlendraht erzeugte Anhänger charakteristisch.^{130–132} Die Gruppe in der Umgebung von Nyitra ist der von Csombord ähnlich eine isolierte Erscheinung und kann mit einer in der ersten Hälfte des 9. Jh. vom Süden hierher geflüchteten ethnischen Gruppe in Verbindung sein, die erst nach der ungarischen Landnahme ihre kulturelle Sonderstellung verloren hat.

Körbchenohrgehänge. Ein goldenes Ohrgehänge mit drei Körbchen teilte I. Bóna aus Dunapentele mit, ähnliche, jedoch einfachere Stücke stammen aus Ellend und aus der Burg von Eger, ein schöneres Stück vielleicht von balkanischem

Ursprung ist uns aus Novi Banovci bekannt. Die Herkunft einiger Ohrgehänge mit einem Körbchenanhänger ist noch nicht geklärt (Nagykamarás, Rákospalota, Nyáregyháza, Nitrianské Blatnica).

Anhänger. In landnahmezeitlichen Gräbern kommen zuweilen in sekundärer Anwendung Bestandteile von Ohrgehängen als Anhänger vor (Bezdéd Grab 9: Abb. 2. 4–5), ein anderes Mal können auch die Ohrgehänge gefunden werden, zu welchen diese Anhänger gehört haben.

Keramik. Wir können bloß von einem Gefäß berichten, von der seit langem her bekannten Amphora von Sósartyán. Aufgrund ihres profilierten Bodens und der Qualität ihrer Glasur stammt sie wahrscheinlich eher aus Byzanz als aus Bulgarien (Abb. 9).

Wie die erörterten Schmucke, Schnallen nach Ungarn gelangt sind, hierfür gibt es mehrere Vorstellungen. Sie können erbeutet worden sein, oder haben Handelswaren gebildet, jedoch konnten sie auch durch Umsiedlung ganzer ethnischer Gruppen als von Sklavinnen oder von Ehefrauen benutzte Schmuckgegenstände hergelangen. Die Schmucke aus dem 11. Jh. stammen gewiß nicht aus Kriegsbeuten. Feldzüge gegen Byzanz wurden nämlich zwischen 934 und 970 geführt, also vom Gesichtspunkt der Beuten kommen in erster Reihe die Grabfunde zwischen 934 und 1000 in Betracht, jedoch auch dort vielmehr die mangelhaften Stücke, da diese bestimmt nicht angekauft worden sind. Untersuchen wir die Verbreitung der byzantinischen und balkanischen Gegenstände, so stich uns sofort in die Augen, daß sie gerade in jenen Gebieten in verhältnismäßig geringer Zahl vorgefunden worden sind, wo das militante Element gelebt hat, also in der Oberen Theißgegend oder in der Umgebung von Székesfehérvár (Abb. 10). Deshalb kann es als wahrscheinlich betrachtet werden, daß das uns als Grabfunde vorliegende Material, die untersuchbaren Schmuckgegenstände in vorherrschendem Maße Handelsartikel gewesen sind. Gerade deshalb finden wir sie vor allem an der Theiß vor. Die erbeuteten Schmucke, größeren Stücke (Eßgarnitur usw.) wurden vielmehr eingeschmolzen und konnten daher solche Gegenstände in den Gräbern nicht vorgefunden werden.

In den Gräberfeldern des 10. Jh. treffen wir selten je einen Gegenstand fremden Ursprunges an. Auffallend ist hingegen, daß in Halimba in der Frühphase sich in einigen Gräbern nur solche Schmucke befunden haben. Da diese Gegenstände auf einen fremden Ursprung zurückgehen und ihre Benutzer vermutlich Slawen gewesen sind, können wir aufgrund der Schmucke an um- oder übergesiedelte kroatische Familien denken. Die billigen Bronzeschmucke dürften auch von den slawischen Meistern der spätantiken Werkstätten des 9. Jh. erzeugt worden sein.

Károly Mesterházy

KUTYAÁLDOZATOK ÉS KUTYATEMETKEZÉSEK A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON II.

VÖRÖS István

3. PER CANEM JURARE

A kutyára esküvés tartalmi és formai értelmezése a szakirodalomban rendkívül változatos: a totemizmustól az analógiás varázsláson keresztül a „hítségő” elretentéséig terjed. A néhány kora középkori forrásadat is többféleképpen értelmezhető. Az adatok kronológiai sorrendben a következők:

9. század:

1. V. Leo bizánci császár 815-ben békeszerződést kötött Omurtag bolgár kánnal. A császár bolgár szokás, a kán keresztény szokás szerint erősítette meg esküjét. A császár mint „... barbár lélek, kutyákat [amiknek az istentelen népek (ti. a bolgárok) áldoznak], ... hívott tanúbizonyságnak, és vagdalt össze”¹. A császár „meztelen kardot illett meg, kutyákat vágott azzal kétfelé, s bolgár szokás szerint áldomást ivott”². Ez utóbbi ritus az egyik értelmezés szerint abból állt, hogy „a ketté vágott kutya vérét megízlelték”³. A nomád jogszokásban a szövetség- és szerződésalkotás alkalmazzott „testvérré fogadás” szimbóluma a vérszerződés volt. A krónikák, történeti források egyértelműen leírják a vérszerződések (véreskü) rituáléját: eszerint a szerződő felek véruket összegyűjtik egy serlegben, borral és/vagy vízzel keverik és megízlelik, azaz eggyé válnak a vér által. A két szerződő fél egymást véráldozattal vér-testvérré fogadja. Ebbe a fogalomrendszerbe a kutya (vagy egyéb állat) mint harmadik „szerződő” fél nem vehetett részt. Idegen (pl. kutya) vér nem kerülhetett az eskü áldozati tárgya, az emberi vér közé, tehát nem ihatták azt⁴.

2. Theotmár salzburgi érsek IX. János pápának írott levelében 900-ban a következőket írja: az, hogy 899-ben a frankok „... a magyarokkal megszegették volna a katolikus hitet és kutyára, vagy farkasra s más istentelen és pogány dologra tettek volna esküt, s kötöttek volna egyességet...” nem igaz. Amivel őket (ti. a frankokat) vádolták meg, „... éppen ők maguk (ti. a szlávok) voltak azok, akik a nekünk hamisan tulajdonított dolgot elkövették”⁵.

¹ Juhász 1981. 146.

² Kállay 1861. 112.

³ Fehér 1940. 9; Fehér 1953. 46; Györffy 1975. 34; Györffy 1977. 129.

⁴ László 1944. 393; Juhász 1981. 157–158.

⁵ Munkácsi 1895. 73–74.

Theotmár szavait Györffy Gy. úgy értelmezi, hogy a szlávok a vádban említett magyarokkal éveken át többször elköverték⁶. Véleményem szerint Theotmár érsek leveléből nem következik egyértelműen, hogy korábban a szlávok a magyarokkal kötöttek volna kutyára esküt. Ez a szerződési szokás a keleti frank/morva környezetű Mosaburg-Zalaváron fordult elő, ahol 9. századi építési, temetési és eskü kutyá-áldozatok archaeozoológiai leletei ezt egyértelműen igazolják⁷.

3. Widukind elbeszélése szerint a szlávok (dalamanciak) 933 tavaszán „kövér kutyát” vetnek a magyar katonai sereg elé⁸. Véleményem szerint ez az adat nem tartozik a kutyára esküvés jogszokásához, illetve a szövetség felbontás ritusához.

13. század

1. Mongóliában, amikor a Temüdzsin (a későbbi Dzsingisz) kán ellen szervezkedő törzsek 1201-ben Dzsamukát nagy kánná (gür-kánná) választották, a szövetséget esküvel pecsételték meg, és áldozatot mutattak be az Örök Égnek. A perzsa történetíró Rasid-'d-Din szerint „levágtak egy csődört, egy bikát, egy kost és egy korcs kutyát”⁹.

⁶ Györffy 1975. 34; Györffy 1977. 129. Györffy Gy. feltételezi, hogy a magyarok 894-ben „Szvatoplukkal kutyára, vízre, fűre, nyeregére és fékre” kötöttek szerződést. A kutya említése nyilvánvalóan téves kombináció következménye. A kutya nem szerepel sem Anonymus (Cap. 14., 16.), sem a Képes Krónika (SRH I. 288–289) szövegében. A sztyepei népek szimbolikus földszerző és vásárló szokásában lószerszámokért – földet, fűvet és vizet kérnek. Ugyancsak indokolatlan Horváth J.-nak az állítása is, hogy Anonymus Álmos fejedelem megválasztását kísérő vérszerződés leírásakor „elhallgatta a pogány eskü szankciós mozzanatát, a kutya összevagdálását” (Horváth 1970. 272). Anonymus a vér-esküvel kötött megállapodás esküszögöire vonatkozó szankciókat pontosan leírta (Cap. 5–6.): 4. esküszakaszban „...a bűnös vére omoljon mint az ő vérük omlott az esküben...”; és az 5. esküszakaszban: az utódokat „örök átok sújtsa”. Anonymus feltehetőleg a vér incorporációjáról nem tett említést (Eckhardt 1938. 243.).

⁷ Fehér 1953. 45–46; Cs. Sós 1960. 74, 90, 180–181; Vörös 1988a. 128; Vörös 1990b. 138.

⁸ Widukind elbeszélése szerint, amikor a magyarok betörték Szászországba, útjukat Dalamantián keresztül vették, és a régi – korábban kifosztott – barátaiktól kértek segítséget. Azok pedig „...segítség helyett egy nagyon kövér kutyát vetettek eléjük” (közli Györffy 1975. 250). A kövér kutya motívuma többféle képpel értelmezett: „a kutyára esküvés kiforgatott esete” (Györffy 1975. 302, 569. lábj.); a „szövetség pusztá kinyilvánítása” (Kristó 1980. 266.); a „korábbi jó kapcsolat felbontása jeleként értelmezhető” (Bálint 1971. 309.). Mindhárom szerző a kutyára esküvés prekonceptiójából kiindulva magyarázza a történeteket. Elfogadva érvelésüket, még mindig egy alapvető ellentmondás feloldása marad megválaszolatlanul: ha korábban a szlávok (dalamanciak) kutyaesküvel megerősített szövetséget kötöttek a magyarokkal, akkor miért az esküszög ingerli, csúfolja ki, alázza meg a volt eskütársát és szövetségest? Hiszen a szövetséget felbontó, a kutyaeskü jogszokását gyakorló szlávok azok, akikre a formális logikát követő magyarázat szerint is összekaszabolás várna. A kérdésre a válasz – véleményem szerint – a következő lehet: 1. a szlávok tudták, hogy a kutya kettévágása, szétszabdálása nem az elrettentést szolgálta (lásd később). 2. a 9–10. században a Fekete-tengertől az Alpokig „farkas módjára üvöltő” (Cirill-legenda, közli Györffy 1975. 127), és a „kutya-szerű üvöltéssel rettenetes kiáltozást” csapó (Sank Gallen-i történet, közli Györffy 1975. 243.) Európában pusztítást és rettegést hozó pogány magyarok elé a szlávok megvetésük és gyűlöletük jeleül „kövér kutyát dobnak”. A kövérség a telhetetlenséget, kapzsiságot; a középkori misztikában pedig a kutya/farkas – többek között – a hitetlenséget, hálátlanságot, rablásvágyat, mértékiséget és az érzékiséget szimbolizálta. Amikor a magyarok rátörték Szászországra, a szlávok – megtorlástól nem kellett tartaniuk – egyszerűen kigúnyolták őket, „...meglehetősen tréfás kiáltozásaikkal jó messzire követték barátaikat”. A kora középkori szimbolikus fogalomrendszerébe jól beleillik ez a kép. Hasonlatosan a magyarok más népeket illető jelzőjéhez: amikor Álmos a kievi csata előtt vitézeit lelkesíti: „ne zavarodjatok meg az oroszok és kunok sokaságától, akik a mi kutyáinkhoz hasonlítanak. Mert a kutyák, (amint uruk szavát hallják, nemde) rögtön félelembe esnek?” (Anonymus Cap. 8.).

⁹ Ligeti 1962. 49, 156. Mongolok titkos története IV. 141.

2. Konstantinápoly francia származású császára II. Balduin 1228 és 1251 között szövetséget kötött a kunokkal. Megegyeztek abban, hogy „...a császár és a kísérője, valamint a „kunok királya” és a kísérője (mindkét kísérő = „másik gazdag úr”) vért eresztenek magukból, és a vért nagy ezüstkupába gyűjtik. Majd „...összekeverték vérüket, ... és borral és vízzel keverték, és ittak belőle; ... és akkor azt mondták, hogy (vér)testvérek (lettek)”¹⁰. Ezenkívül a kunok kutyát is hoztak a táboruk és a latinok tábora közé. Majd áthajtották azt a „...mi (ti. a latinok) és az ő embereik között, és azt mondták, hogy így vagdalják őket össze, ha hűtelenek lesznek egymáshoz”¹¹.

3. 1254 májusában IV. Béla elsőszülött fia és a kun Erzsébet házasságkötése alkalmával „...az esküvőre megjelentek a kun vezérek, tízen, és népük szokása szerint egy kutyát ketté vágtak, a dögre (sic!) megesküdték, hogy Magyarországot, mint a király hívei a tatárok és más népek ellen megoltalmazák”¹².

A felsorolt középkori példák jól mutatják, hogy a kutyára való esküvések első sorban a különböző uralkodók között *kikényszerített* [pl. bolgárok/kunok – Bizánc; szlávok–magyarok (?)], vagy *önként vállalt* (pl. mongolok, kunok) nagy jelentőségű szövetség megkötésekor került sor.

A történeti források azonban sem a kutyaeskü sacralis tartalmáról, sem a kutyatetem további sorsáról nem tudósítanak.

A kutya, mint az eskü őre, megerősítője – de soha sem mint a hamis eskü megtorlója! – a korai középkorban a bolgároknál, a morva/szlávoknál, a mongoloknál és a kunoknál található meg.

A kutyaesküt leíró források egy része megemlíti a kutya szétvágását, és van, ahol profán pragmatikus magyarázatot is ad: „így vagdalják össze őket (ti. a szerződő feleket) ha hűtelenek lesznek”¹³.

A kutyára tett eskü szertartásának lényegét *Ipolyi A.* – a kor ismeretének megfelelően – határozta meg:

„*jelvies (szimbolikus) áldozattal ment véghez az eskü*, melyben az eb és farkas halála, vérkiömlése által jelentetett, hogy az esküszegő hasonló halálnak veti magát alá”¹⁴. Hogy az áldozat valójában mit jelképezett, és kinek szólt, *Ipolyi A.* sem tudta feloldani.

A kutya leölését és összevagdalását többféle képpen magyarázzák:

1. a pogány eskü szankciós mozzanata¹⁵,
2. az analógiás varázslás példája¹⁶,

¹⁰ Eckhardt 1938. 242.

¹¹ Joinville szövegét közli *Ipolyi* 1854. 545; *Kállay* 1864. 110–111; *Eckhardt* 1938. 243.

¹² *Pauler* 1899. II. 205. 159. láb.

¹³ Ezzel analóg a kora középkori keresztény felfogás szerint az eskü alkalmával bemutatott „égő gyertya áldozat”: 1177-ben Barbarossa Frigyes és III. Sándor pápa a velencei Szent Márk templomba kezében égő gyertyával lépett be, a pápa átokkal fenyegetett meg mindenkit, aki a most megkötött békét megszegné. „Ahogy most e gyertyák kioltatnak – mondta prédikációja végén –, úgy oltatik ki a békebontók lelke, megfosztva Krisztus világosságától”. Mindannyian a földre dobták a gyertyát, lángját eltaposták, és a császár a néppel együtt hangosan kiáltotta: „Úgy legyen, úgy legyen!” (*Fischer-Fabian* 1985. 317.).

¹⁴ *Ipolyi* 1854. 545.

¹⁵ *Ipolyi* 1854. 545; *Horváth* 1970. 272.

¹⁶ *Eckhardt* 1938. 243; *Bálint* 1971. 309. *Bálint Cs.* újságban megjelent véleménye szerint a „leölt és olykor feldarabolt, kettévágott kutya az eskünek, a gyógyításnak és a túlvilági útnak volt a varázseszköze” Magyar Nemzet 1973. Jún. 27., 7.

3. az őstisztelettel, a totemizmussal összefüggő tevékenység¹⁷.

Ipolyi A. megállapításait¹⁸ felhasználva és továbbfejlesztve *Barna F.* feltetelezte, hogy a kutya leölése nem tartozott „magához az eskü lényegéhez, mert az az eskü áldomásának megívásában állott, melynek áldozati tárgyát (victima benedictionis) a saját testökből bocsátott s borral elegyített önvérük képezte”. A leölt kutya volt az eskü öre, „... mint a főisten követe” fő feladata az volt, hogy „... az ügyet a főistennek haladéktalanul megvigye”¹⁹

Az esküt megpecsételő leölt (= feláldozott) kutya, farkas – amely az eskütevők üzenetét továbbítja az „ős szellemhez, természetfeletti szellemlényhez, isten(ek)hez”, és annak megerősítéséhez kéri – megegyezik a temetések, halálzási évfordulók (halotti torok) és egyéb alkalmakból bemutatott kutyaáldozatok hitvilágbeli szerepével.

Euráziában a kutya a legrégebbi, legősibb háziállat. A gazdasági életben betöltött szerepe mellett a népi hitvilágban és mitológiában már az ős- és ókorban is mint lélek hordozó; halált jelző és hozó; halott kísérő; a pokol kutyája, az alvilág uralkodója ismert²⁰ A kutyák és a farkasok a különböző mitológiákban és vallásokban nem egyszer ellentétes tulajdonságú természetfeletti lényeknek, isteneknek a segítői, szolgálói.

Az élő kutyának és farkasnak a népi hitvilágban betöltött szerepéről a térben és időben távoli, urali és török népeknél megfigyelt analógiák is tájékoztatnak: – a votjákok főistenének Inmarnak a földi megbízottja a kutya, az előrelátás képességével rendelkezik. A gonosz istennek Keremetnek szánt engesztelő áldozatként leölt ló, vagy ökor csontjait a kutyáknak dobják. Ha a csontokon a kutyák marakodnak az jó jel!²¹ A halotti toroknál az elhunyt érdekében Inmárhoz szóló könyörgés után kumiszbba mártott bélest dobnak a kutyáknak: ha azok megeszik, azt jelenti, hogy az elhunyt jól van a másvilágon; ha ott hagyják, jelzi, hogy nyomorúságos az elhunyt állapota²².

– A csuvasok a farkasokat – a perzsa nyelvből kölcsönzött nevű – Pigambar (Pejgambar) égi isten kutyájának tartják²³. Hitük szerint a halott lelke a kutyába költözik. A halotti tor során a sírhalomra tett ételekből etetik a kutyákat, és ezek ugatásában az elhunyt hangját vélik hallani²⁴.

– az urjankháj tatárok a kutyákkal etetik meg halottaikat²⁵.

Az ősi emberáldozatot helyettesítő állatáldozatokról legkorábban a brahmanikus szövegek tájékoztatnak. Az áldozatok hierarchikus sorrendje: ember–ló–bika–kos–kecskebak. A brahmanok hite szerint az ember és a ló egységet alkot, csak az utóbbi három áldozati állat húsát volt szabad fogyasztani²⁶.

¹⁷ *Juhász* 1981. 147.

¹⁸ *Ipolyi* szerint a leölt kutya – a lúdhoz hasonlóan? – a szimbolikus eskü lekötési áldozata; az emberi fogadás mellett az ebnek kellett szimbolikus áldozatul esni; ő tartotta ki az eskü lekötő erejét? (*Ipolyi* 1854. 532, 545, 547.). Mára csak az eszközgőre vonatkozik a „ludas” jelző – ludas ember, ludas asszony. Illetve „az ember tesz fogadást, eb aki állja v. megtartja” közmondás örökíti meg e szokást.

¹⁹ *Barna* 1885. 34–35.

²⁰ *Wacha* 1977. 231.

²¹ *Barna* 1885. 11.

²² *Barna* 1885. 16.

²³ *Mészáros* 1909. 23; *Vámbéry* 1885. 572.

²⁴ *Vámbéry* 1885. 580.

²⁵ *Munkácsi* 1896. 318.

²⁶ *Ivanov* 1984. 181.

Az állatok hierarchikus sorrendjének párhuzamai megtalálhatók a kínai és a római *bika-kos*-(kan)sértés suovetauriliában; később a népvándorlás és kora középkori állatáldozatok előfordulásáiban, ahol az állatok sorrendje: *ló-szarvasmarha-juh* és/vagy *kecske-sértés-házi* és *vadmadarak*. Az ezek húsból készített ételek fogyaszthatók, illetve temetéskor az elhunytak adhatók. Az obi-ugoroknál a véráldozat sorrendje: *ló-rénszarvas-szarvasmarha-juh-házi* és *vadmadarak-halak*²⁷. A csuvasoknál *ló-szarvasmarha-juh-lúd*²⁸. Egyes állatok – kivételes esetekben – más állattal is helyettesíthetők. A votjakoknál Keremetnek áldozott *ló* helyett *bárányt* vagy *malacot*; a *bárány* helyett *nyulat*; a *lúd* helyett *kis madarat* áldozhatnak²⁹. Súlyos betegség, pl. kolera esetén – szűkebb anyagi viszonyok miatt – egy eleven kutyát áldoznak fel³⁰.

A pogány magyarok hitvilágának egyik rétege, amely a kutya/farkas személyéhez, feláldozása után a lelkéhez kötődik, régészeti leletek alapján közel négy évszázadon keresztül nyomon követhető.

A honfoglaló magyarok sírjaiban és áldozó gödreiben a következő állatok maradványai fordulnak elő: *ló-szarvasmarha*³¹–*juh-kecske-sértés*³²–*kutya-farkas-borz*³³–*róka*³⁴–*őz*³⁵–*mezei nyúl*³⁶–*házityúk*³⁷ csontok és *lúdtojás*³⁸.

Amulettként³⁹: *ló csigolya-lemez*; *kutya-gimszarvas-vaddisznó*⁴⁰ *caninus* (agyar); *farkas astralagus*; *mezei nyúl* metapodium; *lúd, pusztai ölyv* csőves csont.

Az állatok anatómiai részek szerinti előfordulása a következő:

1. teljes csontváz – *szarvasmarha-kutya-farkas-róka-őz*,
2. részleges csontváz – *ló-borz-őz*,
3. fej (koponya és mandibula pár, vagy csak a koponya) – *ló-szarvasmarha-sértés-kutya-borz-őz*,
4. ételadomány (húsos testrégió) – *ló-szarvasmarha-juh-kecske-sértés-házityúk*.

A kutya és a farkas véráldozat – hasonlóan az obi-ugorok medve-áldozatához – nem tartozik az embert helyettesítő áldozati állatok hierarchikus sorrendjébe. A te-

²⁷ Vértés 1990. 150.

²⁸ Mészáros 1909. 121, 202, 230–231.

²⁹ Barna 1885. 12.

³⁰ Bán 1908. 353.

³¹ SÁRBOGÁRD (Kralovánszky 1966b.), BÉKÉSSZENTANDRÁS (Bálint 1970. 39. 4. kép.), JÁNOSSZÁLLÁS (Bálint 1971. 299.), SZOB-KISERDŐ (Bakay 1978. 51.), LETKÉS-TÉGLAVETŐ I. (Bakay 1978. 84–87, 90.), KAROS (Vörös 1988b.).

³² SZÉKESFEHÉRVÁR-BAZILIKA (Kralovánszky 1966a. 77; Kralovánszky 1968. 260.), KAROS (Vörös 1988b.).

³³ KAROS (Vörös 1988b.).

³⁴ KAROS (Vörös 1988b.).

³⁵ BÉKÉSSZENTANDRÁS (Bálint 1970. 39. később szarvasként szerepel (Bálint 1976. 144.), SZABOLCS – REFORMÁTUS PARÓKIA (Vörös 1990a. 167–168.), KAROS (Vörös 1988b.).

³⁶ KISZOMBOR-E (Dienes 1972. 101.), SZABADKÍGYÓS (Bálint 1976. 144.), KAROS (Vörös 1988b.).

³⁷ KAROS (Vörös 1988b.).

³⁸ LETKÉS-TÉGLAVETŐ I. (Bakay 1978. 67, 84.). LETKÉS-TÉGLAVETŐ II. (Bakay 1978. 103.).

³⁹ Dienes 1972. 101–102.

⁴⁰ SZOB-KISERDŐ (Bakay 1978. 33.).

metés, halotti tor, eskü alkalmával feláldozott kutyának „kiegészítő” szerepe volt. A halott lelkét kísérte és védte⁴¹, közvetített a föld és az ég között⁴².

A magyar honfoglalás idejében a fejedelmi szintű szerződések megkötésénél alkalmazott jogszokások köréhez – véleményem szerint – nem tartozott a kutyaeskü (= kutyaáldozat).

Természetesen szerződéskötéskor a másik fél jogszokás rituáléját nem utasíthatták vissza.

Az írott források tanúsága szerint is megállapítható, hogy a kutyára való esküvés jogszokásának gyakorlata – egyetlen közvetett, vádaskodás kivételével⁴³ – a honfoglaló magyaroknál nem volt meg. Nem tekinthető a kutyaeskü Árpád-kori régészeti emlékének a jánosszállási „kettévágott” kutya maradványa sem⁴⁴.

A 10. században egyes fegyveres harcosok és egy-két nő temetésén, vagy az azt követő halotti tor alkalmával; majd később a 14. századig (!) az ősi pogány hitvilág kutyára vonatkozó hiedelmeit ismerő és megtartó személyek áldozhattak a temetőben és a településeken.

A 10–13. századi Magyarországon, különösen annak Északi, Tisza-völgyi és tiszántúli részén feltűnően sok: 21 helyen található temetéssel, vagy halotti torral összefüggő kutya/farkas maradványa⁴⁵.

4. A KUTYA SZEREPE A FELNÉGYESLÉS KIVÉGZÉS-RITUÁLÉBAN

A középkorban a felnégyeselés volt a legkegyetlenebb büntetési nem, kivégzési mód. Középkori krónikáinkban három esetben találkozunk ezzel a kegyetlen kivégzési móddal. Mindhárom esetben az uralkodóval szembeni hűtlenség és felségsértés megtorlása volt.

1. Géza fejedelem halála után, 977-ben Koppány – az Árpád-ház tagja – a seniorátusi öröklés jogán a hatalomra; a leviratus jogszokás alapján pedig Géza özvegyére, Saroltra tartott igényt⁴⁶. István fejedelemmel szemben indított fegyveres harcban el-

⁴¹ Bálint 1971. 312.

⁴² Az osztyákok a róka és a medve mellett farkasra is esküsznek (Pápay 1934. 21.), és a tundrai jurákok is áldoztak kutyát (Vértes 1990. 120.). A kutya közvetítő szerepével, illetve valami, vagy valaki útrabocsátásával függhet össze pl. az óind Asvamedha (lóáldozat) szertartás-rituáléban, amikor a fehér mént egy éves időtartamra szabadon engedik, előtte egy kutyát áldoznak fel (Kuzmina 1977. 37.). Az ókori Kínában az utak istenének, és a megtámadott városok pedig a D-i égtájnak áldoztak kutyát (Maspero 1978. 179, 218.). A mongoloknál a vizek kánjai közvetítettek az emberek és az égi istenek között. A Hét Kék Ég istenek csak a vizek kánjainak kérésére adtak esőt a földre. A kánok az égből kutyákkal érkeztek a vizekbe. A hősekekből ismert a Sárga-tenger partján tartózkodó Gunig sárga kutya (Gunig Sara nohoj), akit a hősnék el kell hoznia, és meg kell szelidítenie. Ez csak az égi kovács készítette nyakörv segítségével sikerül (Lőrincz 1975. 143, 158–159.).

⁴³ Györffy 1975. 220.

⁴⁴ Bálint 1971. 299, 306–.; Vörös 1990b. 137.

⁴⁵ Kimaradt a temetők listájából CSONGRÁD-VENDELHALOM, ahol egy kutya caninus amullt került elő (Dienes 1972. 101. 5. láb.). Új adatok: Cegléd-Birincsek, Árpád-kori templom körüli temetőben egy jobb oldalán fekvő kutya csontváza került elő (5. sz. objektum). Egy szintben volt a többi Árpád-kori sírral, feltételezhetően egykorúak. A leletről és a leletkörülményekről Tari Edit 1991. 09. 03-án kelt levelében tájékoztattott és küldte el a csontváz fotóit, melyekért ezúton is szeretnék köszönetet mondani. SZIKSZÓ honfoglaló lovassírban a lócsontokon kívül szájjal lefelé fordított edény (RégFüz. I. Ser. 1. No. 33. 1980. 73–74.), a sír mellett egy kutya csontváza feküdt. Ez utóbbi nem került begyűjtésre. Az adatokért Wolf Mária-nak tartozom köszönettel; Vörös 1990b.

⁴⁶ Deér 1938. 91.; Györffy 1970. 15. 66. láb.

bukott, és a Veszprém közeli csatában megölt „Koppányt István fejedelem négy részre vágatta, az első részt az esztergomi kapuhoz küldte, a másodikat a veszprémihez, a harmadikat a győrihez, a negyediket pedig Erdélybe”⁴⁷.

2. Visegrádon 1330. április 17-én Károly Róbert királyra és annak családjára karddal támadó Zách Felicián helyszínen szétkasabolt testét négyelték fel: „Feliciánt ... megfosztották összes végtagjától”; „...fejét Budára küldték, két kezét és két lábát pedig más városokba”⁴⁸. Majd a krónika folytatja: Isten igazságos ítélete folytán megérdemelte, hogy „emberek közönséges halálából kirekesztve, kutyához illő hirtelen halállal haljon meg, és mint valami kutya a kutyák sorsában részesüljön”⁴⁹.

A visegrádi királyi merényletről és annak megtorlásáról beszámoló források a keresztyén ember számára különösen megalázó – ha nem a legmegalázóbb – büntetésfajtáról is tudósítanak. Felicián felnégyelt tetemén további megtorló büntetést hajtottak végre: „kutyáknak lett eledele”, „...és eltávozván e világból az alvilág foglya lett...”⁵⁰.

Ugyancsak így jártak el Felicián egyetlen serdülő fiával és egy hű szolgájával is, akik „...ló farkára kötve végezték életüket”, és „kutyák falták fel az utcán holttestüket csontjaikkal együtt”⁵¹.

3. Az Anjou-házból származó II. (Kis) Károly meggyilkolását megbosszuló, Mária királynő és Erzsébet anyakirályné uralma ellen fellázadt Horváti János macsói bánt Zsigmond király 1392-ben Pécsen végeztette ki: „...először ló farkához kötözve körülhurcolták a város utcáin, majd tüzes fogókkal megkínózták, azután négyfelé vágták, és az utókor elrettentő okulására a város kapuira függesztették tagjait”⁵².

A felnégyelés kivégzési mód középkori írásos forrásadatainak és egy régészeti leletegyüttesnek egyedülálló korrelációja volt megfigyelhető Visegrád-Várkert kora Árpád-kori település 1980-ban feltárt 1. sz. vermében⁵³. A házak közötti térségen, a település templom körüli temetőjétől távol talált nagy méretű gabonásverem alján egy felnőtt nő⁵⁴ jobb oldali összefüggő csípő (medence)-comb-lábszár és lábfeje feküdt anatómiai rendben, a ventralis oldalán (1. kép). Felette és mellette legalább hat kutya bedobált csontváza volt. A nő koponyájának jobb oldali homlok és falcsont szelete, kettéhasított állkapcsának jobb fele, valamint jobb oldali lapocka darabja és 4-5 jobb oldali bordatöredéke (felületükön vágásnyomok!) a kutyavázak szintjéből került elő.

A 10–11. századi Visegrádon a felnégyelés rituáléja a következőképpen rekonstruálható:

⁴⁷ SRH I. 313–314. Koppány felnégyelését nem tartja elképzelhetőnek Erdélyi L., és 14. századi kompilációnak minősíti (*Erdélyi H. Én.* 49.).

⁴⁸ SRH I. 494–; Képes Krónika 206.

⁴⁹ SRH I. 495. Thuróczy-kódex 218.

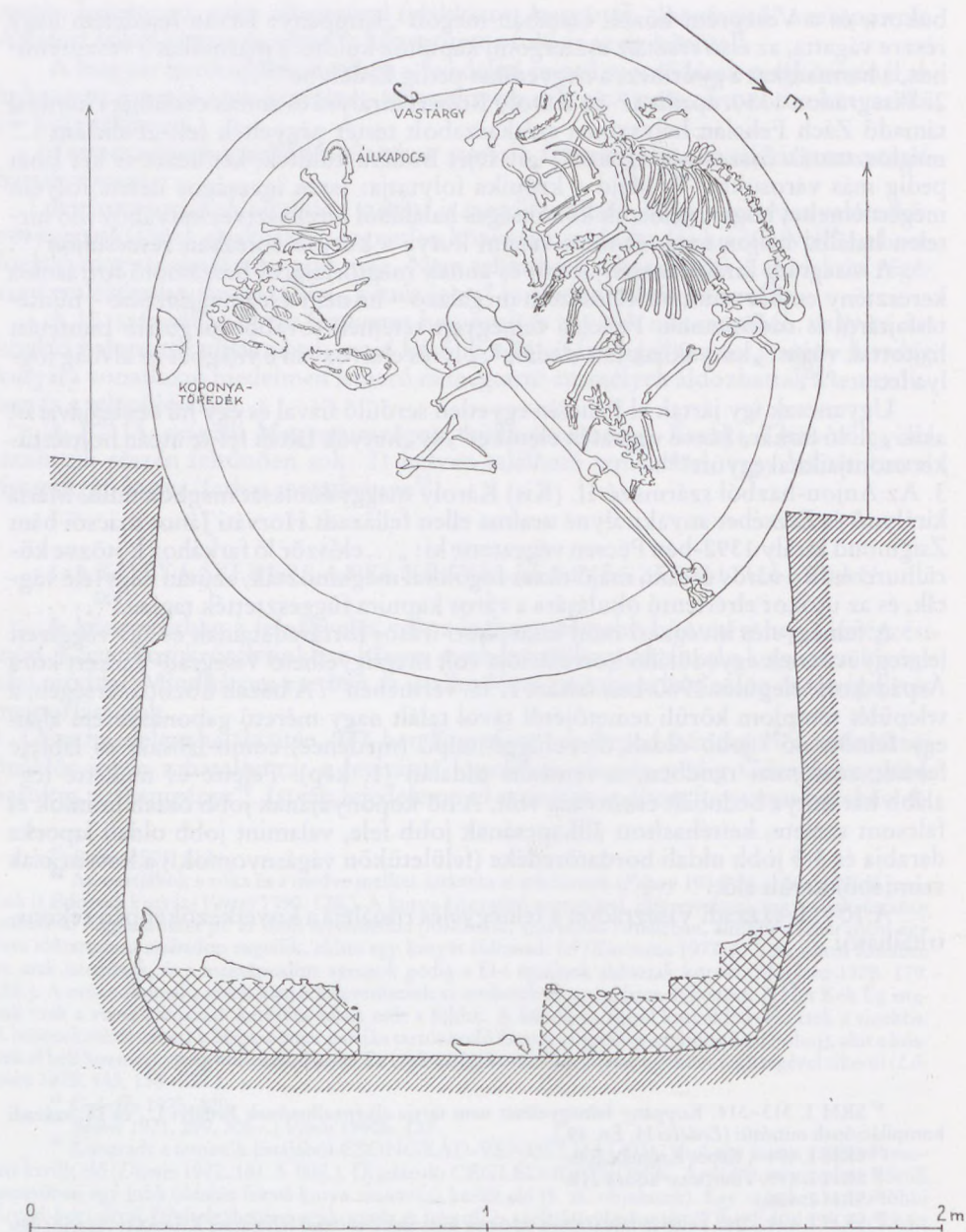
⁵⁰ SRH I. 496.

⁵¹ SRH I. 494. Zách Felicián feldarabolt testének kutyákkal történő felfalatása Kristó Gy. szerint úgy rekonstruálható, hogy Felicián „tetemét, vagyis húsát kutyákkal etették meg, csontjait pedig (fejét és végtagjait) ... szétküldték” (*Kristó* 1982. 959–960.).

⁵² Thuróczy-kódex 305.

⁵³ Kovalovszki 1981. 83.

⁵⁴ K. Zoffmann Zs. meghatározása (*Zoffmann* 1990.).

1. ábra Visegrád-Várkert (1980) 1. sz. verem.

Női láb és kutyacsont maradványok (Rajz Kovalovszki Júlia)

Fig. 1. Visegrád-Várkert (1980) pit Nr. 1.

Woman leg and dog skeleton's remains (Draw by Julia Kovalovszki)

– a ruháitól megfosztott elítéltet megköötzték, majd fejét oldalról több vágással szét-hasították⁵⁵,

– testét felnégyelték (= végtagjait levágták)⁵⁶,

– felhasított has és mellkasból „minden ami a testben található” kivették, és az előre odavezetett kutyáknak dobták⁵⁷. A magyar krónikáirók minden esetben több kutyáról tesznek említést, továbbá megjegyzik, hogy a „...holttestet kutyák rágták szét csontjaikkal együtt”⁵⁸. A visegrádi nő jobb oldali csípő és lábszárcsontjain kutyák rágásától eredő sérülések nem találhatók. A holttestek kutyák általi „húsostól-csontos-tól” való teljes elfogyasztása nem valószínű. Említése a megvetés, a borzalom és az elrettentés fokozását szolgálhatta⁵⁹.

– A nő teteméből „húsából és csontjaiból” evett kutyákat – az elítélthez hasonlóan – kegyetlenül lemészárolták. A visegrádi hat kutya közül hármat a felismerhetetlenségig (ti. az egyedek szétválasztását tekintve) összevágták és a verem D-i felébe, az emberi végtag mellé dobták. A másik három kutyát is megölték, de nem szabdalták szét őket. Tetemeiket a verem ÉNY-i felébe egymásra rakva helyezték el. Maradványaik a feltárások anatómiai rendben kerültek elő (1. kép). Az utóbbiak közül az egyik kutya fejét ért oldalirányú vágás kitörte a bal oldali caninusát a fogmederből (2. kép 1.). A kutyák „jóllakottságát” és szenvedéseiket, kínjaikat jelzik a veremben talált coprolitok előfordulása is. A hat kutya közül három nagy testű *pászorkutya* (2. kép 1–2.), egy közepes testű *kopó* (3. kép 2.); egy *nagy* testű (3. kép 1.) és egy *kis* testű *agár*. A pászorkutyák sem, de különösen a – feltételezhetően keleti eredetű – kis testű agár sem tekinthető közönséges városi kóborebnek, melyeket a nyilvános ítéletvégrehajtásra összefogdostak.

A kutyák az elítélt nőhöz tartozhattak, s ezek is jelzik (jelezhetik) az elítélt – nem közönséges – társadalmi rangját.

Mi volt az a súlyos bűn, amit ez a nő elkövetett és amelyet ily kegyetlenül megtoroltak? Soha nem deríthető ki. Az Árpád-kori nő a végrehajtott büntetését már nem, de titkát megőrizte.

A felnégyelés rituáléban a kutyának kettős szerepe lehetett: egyrészt formai: az elítélt „kutyához illő módon haljon meg, ... és mint kutyának, a kutyák sorsa jusszon”. Az elítélt „kutya” (= az ember) és a tisztátalan, megvetett kutya (= az állat) összekaszabolása, szétvágása azonos elbánásban részesül.

Másrészt tartalmi: a tisztátalan kutya által „elfogyasztott” elítélt „eltávozván e világból az alvilág foglya lett”, és ezáltal örökre a pokolba temették. A keresztény feltámadás soha nem jöhet el számára.

⁵⁵ A középkorban és az újkor elején a felnégyelés tipikus férfi büntetés volt. Rendkívül ritka az olyan eset, amikor nőket büntettek ilyen módon. A legtöbb nőt – kegyelmi aktusból – először lefejezték. (*Dülmen* 1990. 98, 119., 24. lábj.).

⁵⁶ *Dülmen* 1990. 115. A visegrádi elítélt nő csípőjét úgy vágták szét, hogy az egészben megmaradt jobb oldali medence csonton „in situ” korabeli vágási vagy hasítási sérülés nem található. A medencecsonton a felszedés után következett be maradandó károsodás és hiány (lásd 1. kép., és fotó dokumentációt). A jobb oldali medencecsont a keresztcsonttól a medenceízületnél (articulatio sacroiliaca); a bal oldali medencecsonttól pedig elől vált el (symphysis pubica). A medenceízület felnőtt korban, a nem valódi ízületi összeköttetésű szeméremcsontok pedig idősebb korban csontosodnak el.

⁵⁷ *Dülmen* 1990. 115.

⁵⁸ SRH I. 494., 496.

⁵⁹ A vak Álmos herceg elfogására indult Benedek a Pilis hegységben „leesett a lóról, nyakát törte, és meghalt. Kutyái, amelyek követték őt, felfalták a húsát és csontjait” *Képes Krónika* 151.

2. ábra Visegrád-Várkert (1980) 1. sz. verem.

1.-2. Kutyakoponya.

Fig. 2. Visegrád-Várkert (1980) pit Nr. 1.

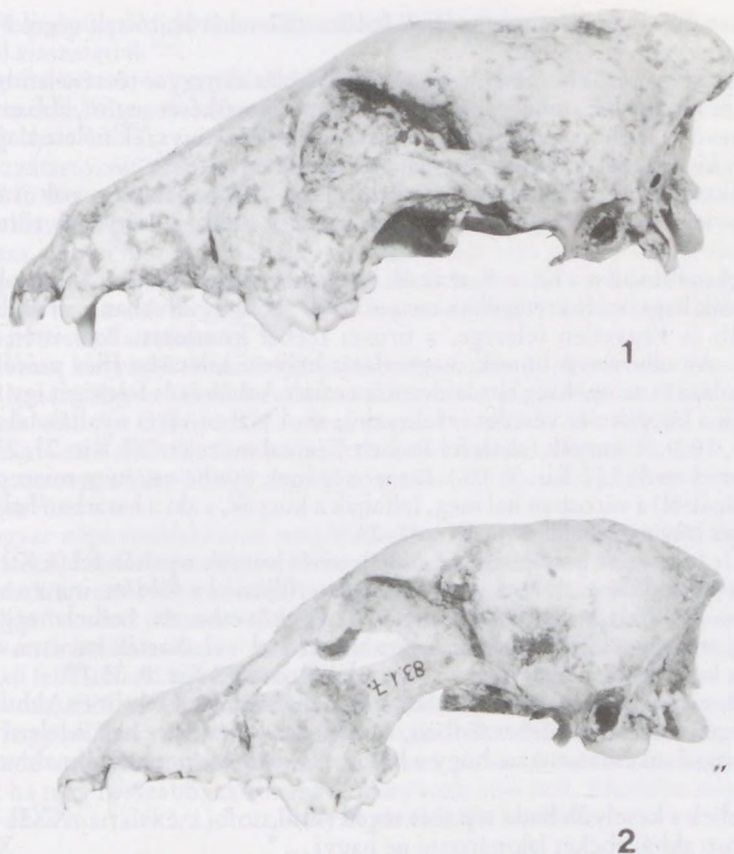
1.-2. Dog skulls.

A felnégyelés büntetésekor az oszlopokon, kerékbetörés esetében a keréken hagyták a holttest darabokat, amíg az el nem enyészett. A temetés megtiltásával, illetve lehetetlenné tételével az elítélt lelkét is büntették, ami így soha meg nem nyugodhatott.

A felnégyelés barbár kivégzési mód, amely minden jogszokásban előfordul, ahol különösen súlyos bűncselekményt kellett az elrettentés céljából megtorolni.

A 6. században Turorum (Tours) városába beköltözött germánok (frankok) „a barbár öntörvénykezés kegyetlen formáival ismertették meg Gregoriust, a város püspökét: a városban kitört vérbosszú gyilkosság-sorozat során a Sichariusra támadó rabszolgáját „kezét, lábát levágva felakasztásra ítélték”⁶⁰.

⁶⁰ Tours-i Gergely híradását Mezey 1960. 47–48., 175. 8. láb. közli

3. ábra Visegrád–Várkert (1980) 1. sz. verem.
1.–2. Kutyakoponya.
Fig. 3. Visegrád–Várkert (1980) pit Nr. 1.
1.–2. Dog skulls.

A volgai bolgárok jogszokásából említi Ibn Fadlán, hogy a fajtalankodók büntetése a felnégyelés és részeinek kifüggesztése volt⁶¹.

Szent Adalbert püspököt a balti törzsekhez tervezett missziós útja során Lengyelországban 997-ben barbárok támadták meg, és „dicső fejét elválasztották törzsétől, és vértelen tagjait szétszaggatták”⁶².

Szent Szaniszlót Krakkó püspökét a Szt. Mihály templom oltáránál Boleszláv király 1079-ben gyilkoltatta meg. „...megcsönkítették úgy, ahogy a felségárulókat szokták: levágták kezét, lábát”⁶³.

⁶¹ Györffy 1970. 21.

⁶² Fischer-Fabian 1985. 156.

⁶³ Szentek Élete (szerk. Diós I. 1984.) 158.

A kora újkorban felnégyelés általi halálos ítéleteket hajtottak végre Frankfurtban, Nürnbergben és Gothában⁶⁴.

Az egyik legkésőbbi felnégyelés általi kivégzés a magyar történelemből ismert. II. Rákóczi Ferenc bécsújhelyi börtönéből történő szökését segítő, abban tevőlegesen résztvevő G. Lehmann kapitányt a császári haditörvényszék ítélete alapján 1701. dec. 24-én kivégzésekor lefejezték, majd testét felnégyelték⁶⁵.

Az ókori Mediterránumban és a középkori Európában nem volt ismeretlen a holttesten végrehajtott legmegalázóbb büntetési mód, a kutyával történő „felfalatás”.

A legkorábbi adat a Kr. e. 9. századi bibliai eseményeket leíró Királyok könyvének második hagyományrétegéhez tartozó Illés próféta ciklusban szerepel.

Acháb és kegyetlen felesége, a tiruszi Izebel kiterjeszti Baál isten kultuszát Izraelben. Az elkövetett bűnök megtorlását helyezi kilátásba Illés próféta: Nabot meggyilkolása és az örökség eltulajdonítása miatt Achábot és feleségét így fenyegeti: „ott fogják a kutyák a te véredet is felnyalni, ahol Nabot vérért nyalták fel a kutyák” (1 Kir. 21, 19.) „A kutyák fálják fel Izebelt Jiszreel mezején” (1 Kir. 21, 23.), „...és ne temesse el senki” (2 Kir. 9, 10.). Izrael népének bűnbe vezetése miatt pedig „aki (Acháb házából) a városban hal meg, felfalják a kutyák, s aki a határban hal meg az ég madarainak lesz a martaléka” (1 Kir. 21, 24.).

Az Úr büntetése beteljesedett: Acháb vérért kutyák nyalták fel (1 Kir. 22, 38.); A próféta jóvendölése „Izebel holtteste úgy terüljön el a földön, mint a szemét, ne mondhasa rá senki: ez Izebel!” (2 Kir. 9, 27.) bekövetkezett. Izebel meggyilkolását követően, amikor – királyi származására tekintettel – el akarták temetni, teteméből „...csak a koponyát, a lábát meg a kezét találták ott” (2 Kir. 9, 35.)⁶⁶.

I. e. 8. századi írásos említése található az Iliászban is. Hektór és Akhilleusz párvadala végén folytatott párbeszédben, Akhilleusz Patraklosz halála feletti fájdalomában és haragjában elhatározza, hogy a halott Hektór tetemét kutyáknak veti oda:

„...ebek s keselyük hada tép szét téged rútol, ...”	XXII. 335–336.
„rajtam akháj ebeket lakmározni ne hagyj ...”	XXII. 339.
„...ne kérj engem, kutya ...”	XXII. 345.
„Most a kutyákat már nem akad, ki elűzze fejedtől,”	XXII. 348.
„...mert a kutyák s keselyük fognak fölfalni egészen.”	XXII. 354.

Zeusz lánya, Aphrodité azonban vigyázott a testre és „...egy kutya sem tépett a tetembe” XXIII. 181–183.

I. sz. 983-ban a fellázadt szlávok rátörtek a brandenburgi püspökre, és „...Dodilot, ... aki már három éve el volt temetve, sírjából kidobták. A még sértetlen ép

⁶⁴ Dülmen 1990. 99, 107–108., 115. 4. láb., 28. láb., 36. láb., 17. táblázat.

⁶⁵ Magyarország történeti kronológiája II. 1526–1848. 525.

⁶⁶ W. Dietrich a próféta szövegét DtrP-nek tulajdonítja, aki tevékenységét Jeruzsálemben 580–560 között fejtette ki. In.: Rózsa 1986. 262., 266.

holttestet teljes püspöki díszben odavetették a falánk kutyáknak, és utána meggyalázva újból visszatették”⁶⁷.

A zágrábi keresztény egyház 1396/97-ben az eretnekeket kiközösítette; az „elhunyt (eretnekek) tetemeit kiásatták a temetőkből és a folyó partjára dobták a kutyák és madarak edelélül”⁶⁸.

A hozzátartozóit saját testével (= húsával) megvendégelő halott ősi szokását váltotta fel (a disznótorral analóg) ún. halotti tor⁶⁹. A halotti test és a kutya viszonyára két ellentétes példa ismert: a negatív – a doni kozákok és a kelet-poroszországiak szokása, ahol a halotti tor állatcsont-maradékát sem szabad a kutyáknak dobni⁷⁰; és a pozitív – az urjankháj tatároknál, akik halottaikat kenderolajjal öntik le, hogy a kutyák hamarabb megegyék. Minél hamarabb falják fel az ebek a holttesteket, annál jobban örvend a rokonság⁷¹.

A halottak kutyával történő felfalatásának extrém gyakorlata a tibeti temetési szokásból ismert. Egyes helyeken a halott tetemét a szeletelő ember lehúsolja, és azt a kutyáknak veti. Az eljárás célja a tibeti lamaista vallás reinkarnációs hitével függ össze. A halott csak akkor születik újjá, ha a teste teljesen megsemmisült. E folyamatot gyorsította meg a kutya (vagy ragadozó madarak) tápcsatornájában történő megsemmisülése⁷².

A magyar népi szóláskészlet megőrzött két olyan szólást, amely a holttetem-kutya témánkat érintő kapcsolatával, viszonyával függ össze.

Az „ebek harmincadjára kerül”, „az ebek harmincadjára jut”, „átesett az ebek harmincadján” eredeti jelentése *Csefkő Gy.* szerint annyi mint „ebek szájára került/az ebek kivették belőle a vámot” az emberi holttest kutyák általi megdézsmálásával, a kutyák általi felfalatással egyezik meg⁷³.

Az ebadta, ebtől származik jelentésével ellentétes az *ebadóban hagy* szólás. Akit ebadóban hagytak, azt „bajban, cserben hagyták!”. Az ebadó – *Csefkő Gy.* szerint – ebnek adandó vmit jelent. Ami már semmire sem jó, arról azt tartják, hogy jó lesz a kutyának; ha még rosszabb, akkor már a kutyának sem kell. Ebadóba hagy eredeti jelentése – ebek martalékára jutott, kutyák moslékába került⁷⁴.

⁶⁷ Thietmar leírását közli *Mezey* 1960. 70–71.

⁶⁸ *Székelly* 1956. 348.

⁶⁹ *Róheim* 1925. 190–191.

⁷⁰ *Róheim* 1925. 191.

⁷¹ *Munkácsi* 1896. 318.

⁷² *Benedek* 1987. 34., 89–90.

⁷³ *Csefkő* 1930. 82–86. Ezzel analóg az „aki korpá közé kerül, megeszik a disznók”, „ki korpá közé keveri magát, tudod, ki harmincadjára kerül” (ti. a disznókénak). Különös szólást őrzött meg Szent Saturninus vértanúaktája (304-ben). A presbiter kivégzéséről írja „... minő féktelen éhséggel tobzódtak a *sebek korpájában* a hóhérok...” A *sebek korpája* kifejezéssel a hóhérokat minősíti, falánk sertésekhez hasonlítja őket (Vértanúakták, szerk. *Vanyó* 1984. 260., 410. 10. lábj.).

⁷⁴ *Csefkő* 1930. 86–88. A magyar nyelv értelmező szótárában csak az „eb tartása után fizetendő adó” jelentését közlik (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960. 2. köt. E–Gy. p. 5.). A mongol fejedelemutódláshoz kapcsolódik az a 13. századi kutya hasonlat, amely a nem megfelelő utódról modja, hogy ha alkalmatlan, rossz, akkor „Ha meg hájba csavarnák” (is) „Hát a kutya is kiköpné” (Mongolok titkos története XIV. 255. *Ligeti* 1962. 123., 212.).

Az ember és a kutya közel tízezeréves kapcsolatát végigkíséri a munka (vadász, őrző, védő stb.) kutya — scaralis kutya bipoláris oppozíciója. Az összes jó és rossz emberi tulajdonságokkal felruházott kutya életében és holtában a szelleme különböző funkciókat látott el. A magyar népi szólások eb (170 db) és kutya (342 db) szóláskészlete az emberekre vonatkoztatva dominánsan elmarasztaló (gyalázatos, becstelen, hitvány stb.) véleményt fejez ki (O. Nagy 1985 e. 2–152, 161–179; k. 2036–2377). Miért lett az ember leghűségesebb és legértelmesebb háziállata a magyar szolász és közmondások negatív jelentésű szereplője? A kutyák megvetése két dologgal függ össze: az egyik az elsősorban városi gazdátlan, kóbor kutyák korai megjelenésével; a másik az eretnekséggel összefüggő korai ördög (= rossz) képzetrel és a boszorkány hiedelemmel magyarázható. O. Nagy 1979 317–.

A dolgozatomban elkészítéséhez nyújtott segítségért Kovalovszki Júliának, Mesterházy Károlynak és Tóth Endrének tartozom köszönettel.

IRODALOM

- BAKAY 1978. *Bakay, K.* Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén. St Comit 6 (1978) Szentendre 1–200.
- BARNAI 1886. *Barna, F.* A votjakok pogány vallásáról. Értekezések a Nyelv- és Széptudományok Köréből. I. Oszt. XIII. köt. V. sz. (1885) 1886. 1–37.
- BÁLINT 1970. *Bálint, Cs.* A ló a pogány magyar hitvilágban. MFMÉ 1970/1. (1970) Szeged 31–43.
- BÁLINT 1971. *Bálint, Cs.* A kutya a X–XII. századi magyar hitvilágban. MFMÉ 1971/1 (1971) Szeged 295–315.
- BÁLINT 1976. *Bálint, Cs.* A honfoglaláskor. In.: *Hajdu, P.–Kristó, Gy.–Róna-Tas, A.* (szerk.): Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba. Egyetemi Jegyzet. Szeged, 1976. 121–164.
- BÁN 1908. *Bán, A.* A finnugor népek pogány istentisztelete. In.: *Krohn, Gy.* A finnugor népek pogány istentisztelete. Budapest, 1908. 271–375.
- BENEDEK 1987. *Benedek, I.* Tibeti orvoslás és varázslás. Budapest, 1987. pp. 395.
- CSEFKÓ 1930. *Csefkó, Gy.* Szállóigék, szólásmódok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 28. sz. Budapest, 1930. pp. 176.
- DEÉR 1938. *Deér, J.* Pogány magyarság keresztény magyarság. Budapest, 1938. pp. 271.
- DIENES 1972. *Dienes, I.* Die Kunst der landnehmenden Ungarn und ihre Glaubenswelt. In.: Évolution générique et développements et régionaux en histoire de l'art. (Actes du XXIIe Congrès International de l'Art, Budapest 1969/1973. Budapest. Tom I. 97–108., Tome III. 24–26.
- DÜLMEN 1990. *van Dülmen, R.* A rettenet színháza. Ítélezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban. Budapest, 1990. pp. 216.
- ECKHARDT 1938. *Eckhardt, S.* Kun analógiák a magyar ősvallásban. MNy 34, 7–8. (1938) 242–244.
- ERDÉLYI H. ÉN. *Erdélyi, L.* Magyar történelem. Művelődés- és államtörténet I. Magyar középkor. H. Én.
- FEHÉR 1940. *Fehér, G.* A bolgár-törökök szerepe és műveltsége. A bolgár-törökök és a honfoglaló magyarok hatása a kelet-európai művelődés kialakulásában. Budapest, 1940. pp. 120.
- FEHÉR 1953. *Fehér, G.* Zalavári ásatások. ArchÉrt 80 (1953) 31–52.
- FISCHER-FABIAN 1985. *Fischer-Fabian, S.* A német cézárook. A középkor császárainak tündöklése és bukása. Budapest, 1985. pp. 434.
- GYÖRFFY 1970. *Györffy, Gy.* Koppány lázadása. Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 1. Kaposvár, 1970. 5–30.
- GYÖRFFY 1975. *Györffy, Gy.* (szerk.) A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. 1975² Budapest. pp. 355.
- GYÖRFFY 1977. *Györffy, Gy.* Honfoglalás, megtelepedés és kalandozások. In.: *Bartha, A.–Czeglédy, K.–Róna-Tas, A.* (szerk.) Magyar őstörténeti tanulmányok. 1977. Budapest. 123–156.
- HORVÁTH 1970. ifj. *Horváth, J.* Török politikai intézmények nyomai a középkori magyar állam életében. Ethnographia 81 2–4. (1970) 265–275.
- IPOLYI 1854. *Ipolyi, A.* Magyar mythologia. Pest. 1854. pp. 600.
- IVANOV 1984. *Ivanov, V. V.* A ló és a fa – kísérlet ősi indiai rituális és mitológiai jelképek megfejtésére. In.: *Ivanov, V. V.* Nyelv, mítosz, kultúra. Budapest, 1984. 167–212.
- JUHÁSZ 1981. *Juhász, P.* A totemizmus csökevényei a magyar és a bolgár hitvilágban (A kutyával és a farkassal kapcsolatos hiedelmek). In.: *Dobrev, Cs.–Juhász, P.–Mijatev, P.* (szerk.): Tanulmányok a bolgár-magyar kapcsolatok köréből. 1981. Budapest. 145–175.
- KÁLLAY 1861. *Kállay F.* A pogány magyarok vallása. Pest. 1861. pp. 331.
- KOVALOVSKIZKI 1981. *Kovalovszki, J.* Visegrád-Várkert. RégFüz Ser. I. 1. No. 34. 1981. 83.

- KRALOVÁNSZKY 1966a. *Kralovánszky, A.* Székesfehérvár, Szabadság tér 2. RégFüz Ser. I. 1. No. 19. 1966. 77.
- KRALOVÁNSZKY 1966b. *Kralovánszky, A.* Die landnahmezeitliche Rinderbestattung von Sárbogárd. Alba Regia 6–7. 1965–66. Székesfehérvár, 1966. 89–96.
- KRALOVÁNSZKY 1968. *Kralovánszky, A.* Előzetes jelentés az 1965. évi székesfehérvári feltárásról. Alba Regia 8–9. 1967–68. Székesfehérvár, 1968. 253–262.
- KRISTÓ 1980. *Kristó Gy.* Levédi törzsszövetségtől Szent István államáig. Elvek és utak. 1980. Budapest. pp. 574.
- KRISTÓ 1982. *Kristó Gy.* Koppány felnégyelése. Századok. 116. 5. 1982. 959–968.
- KUZMINA 1977. *Kuzmina, E. E.* Rasprostranenie konevodstva i kulta konja u iranojazychny plemen Srednej Azii drugih narodov Starogo Sveta. In.: Srednaja Azija i srednevekovje. Moskva 1977. 28–52.
- LÁSZLO 1944. *László Gy.* A honfoglaló magyar nép élete. Budapest, 1944. pp. 512.
- LIGETI 1962. *Ligeti, L.* A mongolok titkos története. Budapest, 1962. pp. 240.
- LŐRINCZ 1975. *Lőrincz, L.* Mongol mitológia. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 14. Budapest, 1975. pp. 242.
- MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETI KRONOLÓGIÁJA (főszerk.: Benda, K.) Budapest, 1982. II. kötet. 1526–1848. 361–668.
- MASPERO 1978. *Maspero, H.* Az ókori Kína. Budapest, 1978. pp. 525.
- MESZÁROS 1909. *Mészáros, Gy.* A csuvas ősvallás emlékei. Budapest, 1909. pp. 471.
- MEZEY 1960. *Mezey, L.* (szerk.) Krónikások – krónikák. I. Róma utódai (V–X. század). Budapest, 1960. pp. 182.
- MUNKÁCSI 1895. *Munkácsi, B.* Farkaseskü a régi magyaroknál. Ethnographia 6 (1895) 73–74.
- MUNKÁCSI 1896. *Munkácsi, B.* A régi magyar lovas temetkezés keleti változatai. Ethnographia 7 (1896) 297–323.
- O. NAGY 1979. *O. Nagy, G.* Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete. Budapest, 1979³. pp. 518.
- O. NAGY 1985. *O. Nagy, G.* Magyar szólások és közmondások. Budapest, 1985⁴. pp. 863.
- PÁPAY 1934. *Pápay, J.* Észak-Osztiák medvénekek. Sajtó alá rendezte Fazekas J. A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. Oszt. Kiadványai. V. köt. 9. füz. Budapest, 1934. pp. 142.
- PAULER 1899. *Pauler, Gy.* A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. II. Budapest, 1899. pp. 695.
- RÓHEIM 1925. *Róheim, G.* Magyar néphit és népszokások. Budapest. 1925. pp. 342.
- RÓZSA 1986. *Rózsa, H.* Az Őszövetség keletkezése. Bevezetés az Őszövetség könyveinek irodalom- és hagyománytörténetébe. Budapest, 1986. pp. 747.
- CS. SÓS 1963. *CS. Sós, A.* Die Ausgrabungen von Géza Fehér in Zalavár. In.: Sós, A. – Bökönyi, S. Zalavár. ArchHung 41. 1963. Budapest. 5–310.
- SRH I., *Scriptores rerum Hungaricarum I.* (Szentpétery, I. edendo operi praeftit) Budapest, 1937.
- SZÉKELY 1956. *Székely, Gy.* A huszitizmus és a magyar nép. Századok 90 (1956) 331–367. „
- SZENTEK ÉLETE. A szentek élete (Szerk. Diós, I.) Budapest. 1984² pp. 914.
- THURÓCZY-KRÓNIKA. *Thuróczy, J.* A magyarok krónikája. Budapest, 1980²
- VÁMBÉRY 1885. *Vámbéry, A.* A török faj. Ethnologiai és ethnographiai tekintetben. Budapest, 1885. pp. 768.
- VERTANÚAKTÁK. Vértanúakták és szenvedéstörténetek (szerk. Vanyó, L.) Ókeresztény írók VII. Budapest, 1984. pp. 460.
- VÉRTES 1990. *Vértés, E.* Szibériai nyelvokonaink hitvilága. Budapest, 1990. pp. 404.
- VÖRÖS 1988a. *Vörös, I.* Knochenfunde aus dem 9–12. Jh. auf der Insel Kövecses von Mosaburg-Zalavár. In.: CS. Sós, A.: Zalavár-Kövecses Ausgrabungen 1976–78. RégFüz Ser. II. No. 24. 1984. Budapest, 1988. 111–137.
- VÖRÖS 1988b. *Vörös, I.* A karosi honfoglaláskori temető állatcsontmaradványai 1986–87. (Előzetes közlemény) 1988. In press.
- VÖRÖS 1990a. *Vörös, I.* Szabolcs ispánsági székhely Árpád-kori állatcsontleletei. JAMÉ. 27–29. Nyíregyháza. 1990. 165–188.
- VÖRÖS 1990b. *Vörös, I.* Kutyaáldozatok és kutyatemetkezések a középkori Magyarországon I. FolArch 41 (1990) 117–145.
- WACHA 1977. *Wacha, G.* Tiere und Tierhaltung in der Stadt sowie im Wohnbereich des spätmittelalterlichen Menschen und ihre Darstellung in der bildenden Kunst. In.: Das Leben in der Stadt des Spätmittelalters. Internationaler Kongress Krems an der Donau 20. bis 23. September 1976. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Phil.-Hist. Klasse Sitzungsberichte, 325. Bd., Veröffentlichungen des Inst. für Mittelalterliche Realienkunde Österreichs Nr. 2. Wien 1977. 229–260.
- ZOFFMANN 1990. *Zoffmann, Zs.* Visegrád-Várkert. (Az 1. sz. verem embertani leleteinek ismertetése). 1990. 1–5. old.

DOG SACRIFICES AND BURIALS IN MEDIEVAL HUNGARY II.

3. *Per canem jurare*

Interpretations of the form and meaning of taking oath on dog used to be extremely different, from totemism through analogical magic till deterring a "perfidious" person. Besides, the few Early Medieval sources are published and interpreted in a rather different manner.

These sources are as follows:

1. In 815, the Byzantine emperor, Leo V. entered into a peace treaty with the Bulgarian khan, Omurtag. The emperor "like ... a barbarian soul, dogs—to which the ungodly peoples (i.e. the Bulgarians) used to sacrifices—conjured up as witnesses and made them to be cut up into pieces". And according to Bulgarian custom, he had a celebration drink¹⁻³.

2. Theotmar, the archbishop of Salzburg, in his letter addressed to Pope John IX., in 900, rejecting their accusations of Moravians/Slavs writes that it was not true that in 899 Franks "... together with the Hungarians had abandoned Catholic faith and took an oath on dog or wolf and on other impious and pagan things and had made a treaty...". On the contrary, the Slavs themselves were who committed all this⁶. According to my opinion it does not follow from theotmar's letter unambiguously that previously the Hungarians took an oath with Slavs on dog. This custom was characteristic of the Slavs as it is clearly demonstrated by the 9th century finds at Mosaburg-Zalavár⁷.

3. According to my opinion the event described by Widukind cannot be classed among the elements of legal custom and it has nothing to do with the breaking up of a treaty. This story tells that in the spring of 933 Slavs threw a "fat dog" in front of the Hungarian army⁸.

4. In 1201, when the tribes, grouping together against Temüdjin (later Genghis) Khan, elected Djamuka as Great Khan and solemnized their alliance with an oath and made a sacrifice: they sacrificed a stallion, a bull, a ram and a mongrel dog⁹.

5. In the first half of the 13th century, a Byzantine emperor of French origin Balduin II. concluded an alliance with the Cumanians against the Greek emperor Vataches. They agreed to seal their alliance with blood (they poured out their blood into a cup, mixed it up with wine and water and drank it) and cut a dog into pieces¹⁰⁻¹¹.

6. In the May of 1254 when the Hungarian king Béla IV. united his son, István, with the Cumanian Erzsébet, by marriage, the Cumanian leaders who were present at the ceremony cut a dog in two according to their custom and took an oath on this cadaver (sic!) declaring that as the adherents of the king they would defend Hungary against the Tartars and other hostile nations¹².

The above-mentioned Medieval examples demonstrate well the nature of these occasions when taking oath on dog used to occur, on. That is

1. when the making of a treaty was *enforced* between rulers/chiefs of different na-

tions, e.g. between Bulgarians/Cumanians and the Byzantine emperor; between the Moravians/Slavs and Hungarians (?).

2. when a *voluntary* treaty was concluded between the members of the same people/nation (e.g. Mongols, Cumanians).

In the Early Middle Ages dog appeared as the guardian and protector of oath, and the one who confirms it—but never as the avenger of perjury!—among Bulgarians, Moravians/Slavs, Mongols and Cumanians. These sources which mention the taking oath on dog (dog oath) rarely describe the ritual of cutting the animal into pieces and sometimes they try to rationalize the process like “In this manner would they (i.e. contracting parties) be cut ont pieces if they would go back from their oath”.

The essence of the ceremony “per canem jurare” was properly defined by A. IPOLYI—according to the state of knowledge at his age. “*The oath is taken by making a symbolic sacrifice* in which the death of the dog and of the wolf, the shedding of their blood meant that oath-breakers submit themselves to a similar death”¹⁴. Yet at IPOLYI’s time the symbolic meaning of the sacrifice remained still unclear, moreover it was not known exactly whom the sacrifice was applied to.

The cutting up of dog was explained in several ways:

1. it was an element of pagan oath, concerning sanctions¹⁵,
2. it was an example of analogical magic¹⁶,
3. it had something to do with totemism, with the worship (cult) of ancestors¹⁷.

According to F. BARNA the killing of the dog did not belong to the essence of the oath proper, because the essence manifests itself in having the celebration drink, the sacrificial abject (victima benedictionis) of which was their own blood poured from their bodies and mixed up with wine. Dog was the guardian of the oath and its task was to carry the matter of oath to the god¹⁹.

Dog and wolf who represents the sealing of the oath and delivers the “ancestral spirit, supernatural spirit, god” the message of the juror and asks for its conformation, has the same role and function as dog sacrifices made at funerals, funeral feasts and on other occasions used to have in religious beliefs.

In Eurasia dog was the earliest domesticated animal. Apart from its economic use both in popular religion and mythologies it was known as the bearer of soul, the indicator and carrier of death, the attendant of the dead; the dog of hell, the ruler of the nether regions already in Prehistoric and Ancient times²⁰. In different mythologies and religions dogs and wolves appeared as servants and attendants of supernatural beings, gods, which have often quite contradictionary character.

The hierarchic order of animal sacrifices as substitutes for ancient human sacrifices we find for the first time in Brahmanic texts: man — horse — cattle — sheep — goat. According to Brahmanic beliefs man and horse make a unit, the consumption of the meat of only the last three animals was permitted²⁶. Typological parallels of this hierarchic animal order are found in Chinese and Roman suovetaurilia: cattle — sheep — pig; later in the animal sacrifices of the Migration Period and the Early Middle Ages: horse — cattle — sheep and/or goat — pig — domestic and wild birds. Among Ob-Ugrians the order of sacrifice is the following: horse — riendeer — cattle — sheep — domestic and wild birds, fish²⁸. On exceptional occasions the animals could be replaced by other animals. Among Votyaks horse offered for the god Keremet could be replaced by a lamb or a piglet; lamb by a brown hare and goose by a small bird²⁹.

In the graves and sacrificial pits from the Period of the Hungarian Conquest the following animal remains were found: horse — cattle³¹ — sheep — goat — pig³² — dog — wolf — badger³³ — fox³⁴ — roe deer³⁵ — brown hare³⁶ — hen³⁷ bones and goose eggs³⁸. As amulets³⁹: horse vertebra; dog, red deer and wild boar⁴⁰ caninus; wolf astragalus; brown hare metapodials; goose and hawk bones.

The occurrence of animals in the order of their anatomical parts:

1. whole skeleton — cattle — dog — wolf — fox — roe deer,
2. partial skeleton — horse — badger — roe deer,
3. head — (skull and mandibula, or only skull) — horse — cattle — pig — dog — badger — roe deer,
4. meaty limb = "food donation" — horse — cattle — sheep — goat — pig — hen.

Dog and wolf, like bear sacrifices of Ob-Ugrians did not belong to animals used as substitutes for human sacrifices.

Dogs sacrificed at funerals, funeral feasts and offered as witnesses when taking an oath had a "supplementary" role. They accompanied and defended the soul of the dead⁴¹, being mediators between heaven and earth⁴².

In the 10th century at the funerals of warriors and of some women or at the funeral feasts after it—and later till the 14th (!) century, those persons who were familiar with beliefs of the ancient pagan religion concerning to dogs and observed pagan customs, used to sacrifice dogs in cemeteries and at villages. At the time of the Hungarian Conquest legal customs connected with treaties did not involve taking oath on dog on behalf of the princely power. Naturally princes were not in a position to reject the rituals of legal customs of the other party. The dog was found at Jánosszállás could not be considered as the archaeological evidence of a dog oath, either⁴⁴.

4. Role of the dog in the quartering execution ritual

Both in Middle Ages and in modern times quartering was considered to be the most cruel method of punishment and execution.

A unique correlation of Medieval written records^{46–52} and of archaeological context and find assemblage connected with the execution method quartering was observed in a pit (Nr. 1.) at the village Visegrád-Várkert, in the Period of Árpád Dynasty⁵³. At the bottom of a huge pit in the open area between the houses the joint right-side hip—leg bones of a woman were found in anatomical order. Above and beside her there were the skeletons of at least six dogs; the animals were thrown into the pit (Fig. 1.).

Quartering is a cruel execution. Dog had probably a double role in the process:

1. a formal role — the condemned person "...like a dog ... as for a dog, let he/she fall to the dog's lot";
2. meaning that the condemned person "eaten up" by the despised dog "after leaving this world became the prison of the underworld". Therefore he/she was buried into the hell. The body is in the prison of the underworld therefore Christian resurrection will never come for him/her. And the prohibition of funeral means at the same time a punishment for the soul of the condemned person, thus the soul would, never find the last repose.

A JÁSZBERÉNY–TETEMHÁZI ÁSATÁS

PARÁDI Nándor

A Magyar Nemzeti Múzeum régészeti gyűjteményeiben több, kisebb-nagyobb feldolgozatlanul maradt régi ásatás anyaga található. Ezek közül most egy múlt század végi, és a hozzá kapcsolódó, fél századdal későbbi ásatást dolgozzuk fel. A mai, több adat ismeretében értékelése is a korábbinál eredményesebb lehet.

1899-ben a Jászberényhez tartozó Tetemházi halmon ásatást végeztek (1–2. ábra). Az itt folytatott munkáról csupán annyi jelent meg: „A n. múzeum Jászberényen a tetemházi halom hivatalos förlásása alkalmából ókori és újabbkori apróbb régiségekkel gyarapodott.”¹ E rövid, alig néhány szavas híradás után, több évtizeddel később bővebb közlemény jelent meg az 1899-ben végzett munkáról. Komáromy József ehhez a közleményhez felhasználta az 1899. évi feltárás egyik ásatója, Hild Viktor kéziratban maradt Régészeti Naplóját és az ásatásról készített helyszínrajzát.² Innen tudjuk, hogy a lelőhely neve Jászberény-Csíkosi Tetemhát, ahol 1893-ban és 1899-ben folytatott kutatást, melynek eredményeként egy római feliratos követ, egy román-kori oszlopfőt, őskori és újabbkori cserepeket talált. Komáromy J. 1941-ben az egykori ásatás területén terepbejárást is végzett. A terepbejárással az eddig ismerteket újabb adattal egészítette ki. Így a „Dalmadi” keresztet Oláh keresztnek hívják. Az ásatás területén még Komáromy J. ottjárta előtt egy évvel a föld tulajdonosa követ bányászott. A Zagyva túlsó oldalán szántáskor az eke agyagfazekakat, koponyát, csontokat fordított ki. A Zagyva jobb partján, az ásatás felőli oldalán Komáromy J. sok koponyát, és ököl nagyságú szürke és vörös épületkövet látott. Ugyanígy a vízparton vezető gyalogmesgyn is a földből kövek állnak ki.³

A lelőhelyet, majd az itt folytatott ásatást Hild Viktor, a már említett Régészeti Naplójában írta le.⁴ A különböző időben végzett munkát, a Napló alapján az alábbiakban foglalom össze:⁵

¹ *Hpl.* (Hampel) 1900. 88.

² Komáromy 1943. 120–126., 25–26. kép. Hild V. Régészeti Naplójából a helyszínrajznak itt csak a középső részét közölte; így a két széléről fontos adatok maradtak le.

³ Komáromy 1943. 120–121.

⁴ Régebben a szolnoki városi könyvtárban őrzött (Komáromy 1943. 120.), majd a szolnoki Damjanich Múzeum Adattárának átadott Régészeti Naplót (leltári száma: 206/71.) jegyzetekkel kiegészítve, *Stanczik Ilona* tette közzé (Stanczik 1975.) A következőkben erre a műre hivatkozunk.

⁵ Hild V. Régészeti Naplójában Jászberény-Tetemházánál, Jászberény-Csíkosi-Oláh tanya (Stanczik 1975. 30–31.), és Jászberény-Dalmadiák keresztje (Csíkos-Kutyina) nevet használta. Stanczik 1975. 94–99, 167–168.

1893. március 5-én Hild Viktor, mint kiküldött városi képviselő, a rendőrség küldöttével együtt megsejmelte a tavaszi árvíz által elöntött Csíkos-kutyinai részt. Oláh Istvánnak a vízből szigetként kiemelkedő tanyájánál a csónakból kiszálltak, ahol a ház előtt feliratos római követ láttak. Hild V. itt megtudta, hogy azon a területen, ahol a kő előkerült, a tanyához közeli dombon egy kereszt áll. A domb Zagya felőli nagyobb részét a folyó sodrása elmosta és sok emberi csont, kő és törmelék került elő, a nép ezt a területet „Tetemház”-nak nevezte el. A nép azonban a tanyákon elszaporodván, miután Jászberény nagyon messze van, és mivel különösen az őszi és a tavaszi sáros utak miatt a közlekedés teljesen megszakad, a dombba kezdte temetni halottait. Egy Dalmady nevű vagyonos parasztcsalád azután keresztet emeltetett a dombon, melyet azután „Dalmadiak” keresztje néven is emlegetik.

Oláh István kislányát is ide temették. A sírgödör ásásakor bukkantak a kőre, mely ekkor kettérepedt; csak egyik felét emelték ki, mivel a kő földben maradt másik fele mellett már elfért a sírgödör. A kő földből kiemelt részét a Jászberényi Jász Múzeumba szállították.⁶

Hild V. a feliratos kő földben maradt részének megkeresésére és kiásásának előkészítésére 1899. augusztus 22-én a Tetemház halomnál szemlét tartott. Ekkor a területéről Naplójában részletesebb leírást is készített.

A Jászberényi határnak ez a része olyan messze esik Jászberénytől (légvonalban számítva 16 km), hogy a tanyákon elhaltakat Oláh István tanyájától mintegy 250 m-re, közvetlenül a Zagya partján álló „Tetemház” halomra, a „Dalmadiak keresztjéhez” temették. Ez a domb valaha kerek lehetett, de a Zagya egyik részét elmosta, és az ilyen elmosáskor temérdek emberi csont került napvilágra, a nép „Tetemház”-nak nevezte el.⁷ A század elején (19. század) aztán egy jó módú, Dalmady nevű parasztcsalád oda egy keresztet állíttatott. Ez lett aztán a nép ajkán a „Dalmadiak keresztje”. A század közepén (19. század) a jászberényiek is áttérve az intenzívebb tanyagazdaságra, épületeket emeltek és állandóan kinn laktak; ekkor kezdték meg halottaikat is oda temetni.

1899. szeptember 21-én Hild V. 10 munkással kezdte a munkát a Tetemház halmon, a Dalmadiak keresztjénél. A római feliratos kő földben maradt részét nem találták meg. Kb. két méter mélységben egy római épület romjait találták, jellegzetes vékony és faragott kövekből építve, ennek tetejében pedig egy középkori templom alapjait, és az ezt övező „cinterem” falait fedezték fel, temérdek csontvázzal.

Hild V. magát a feltáráshoz-, de főleg a Jász Múzeum anyagi erejét elegendőnek nem tartván, elhatározta, hogy a Nemzeti Múzeumot szólítja fel az ásatásra. Levélbeli kérésére Hampel József Érem- és Régiségügyi igazgató őr Éber László Nemzeti Múzeumi segédörnek adott megbízást a Tetemházi ásatás elvégzésére.

A szeptember 27–30 között folytatott ásatást Hild V. Régészeti Naplójában írta le,⁸ Éber L. pedig jelentésében számolt be róla.⁹ Hild V. ásatási leírását egész terjedelmében nem ismertetjük, mert Éber L. Hampel J.-hez küldött jelentésében bővebben írta le és foglalta össze az ásatást; az alábbiakban ezt ismertetjük:

⁶ Stanczik 1975. 95.; Komáromy 1943. 121.

⁷ Tetemháza Pesty Frigyes helynévtárában is szerepel, csak elírással: „Jász alsó sztyeggyj határon és tarna folyó mentén hol jelenleg is csont, és fegyver darabok találtnak, miből következtethető, hogy ott csata helye volt.” Bognár 1978. 65.

⁸ Stanczik 1975. 167–168.

⁹ MNM Érem- és Régiségügyi, aktaszám: 523/1899.

„Az ásatás rendszeres keresztülvitelével én bíztam meg és jászberényi küldetésemről a következőkben van szerencsém beszámolni.

Lehordván a Zagyva folyó meredek partján fekvő magaslat felső rétegét, körülbelül 30 méter átmérőjű, szabályos sokszögű, terméskőből épült körfal alapépítménye tűnt elő, amelynek fennmaradt része nyilván egy nyolcszög 4 oldalát tünteti föl, míg a másik 4 oldalát az idők folyamán a víz elmosta. E körfal által bekerített hosszfalat egyéb falak szelik keresztül-kasul, mindenütt roppant kő- és habarcs törmelék, amelyet csak nagy bajjal lehetett eltávolítani. Eme munka elvégzése után két különböző épület maradványait véltem fölismerni. Eredetileg római castellum állhatott azon a helyen. Erre vallanak a maradványok kitűnő gonddal faragott, a távol Mátrából ideszállított kőtömbök, a falak konstrukciója és egy feliratos kő töredéke.¹⁰ E római telep helyén évszázadok múltán egy Árpád-kori község állhatott; temploma az eredeti körfalakon belül állott, apszisát azonban a víz elmosta. Óriási mennyiségű csontvázat találtunk a templom körüli téren, a cinteremben, részint eltemetve rendben, részint összehányva. A sírleletek száma hihetetlenül csekély volt, tekintve azt, hogy minden egyes csontvázat a legnagyobb gonddal preparáltam. Mindössze egy pár Árpád-kori hajkarikát, két gyűrűt, 2 Árpád-kori vaskést, 1 sarkantyút összetörve, egyéb vastárgyakat, néhány újabbkori ruhadísz, üveggyöngyöket és keresztet, továbbá 2 db díszítményes kályhacserepet találtunk.

Minden jel arra vall, hogy a „Tetemháza” helyén egykor Jász-Szarvas község állott, amelyet a törökök a mohácsi vész után elpusztítottak. A munkáról pontos fölvételt készítettünk.”

1899. október 2.

Dr. Éber László

A jelentést még ki kell egészítenünk Hild V. Régészeti Naplójának – Éber L. jelentésében nem szereplő – több adatával: „A templom kerítésének falai égy méter mélységig hatoltak és 60–80 cm vastagságot mutattak. A kerítésfal 5–6 öl távolságban övezte a templomot... találtunk négy nagy gödröt is, melyekbe nagy tömeg koponyák és emberi csontok voltak rendetlenül összehányva, ... A halom ÉK-i oldalát – jó tekintélyes részét – az arra kanyarodó Zagyva elsodorta, így teljesen megsemmisült nemcsak az azoldali kerítésfal, hanem magának a templomnak az apszisa is. A roppant csontváztömeg egyrészt, másrészt az ásatásnál foglalkozó, vagy fiatalabbjainak, különösen az öregjeinek azon egyértelmű megemlékezése, hogy e helyen nagyobb terjedelmű romok voltak, de azáltal semmisültek meg, hogy a közeli és a távolabbi, úgy a jászberényi, mint a túlparti alsószentgyörgyi tanyák, sőt az utóbbi község házainak építéséhez a régebbi időkben innen folyton hordtak el köveket, – azt bizonyítja, hogy itt tekintélyes község állott, melyet a törökök pusztítottak el. Ez nem lehet más, mint Jász-Szarvas, melyet oly régen kerestem¹¹...”

Éber L. ásatási jelentéséhez is tartozik egy helyszínrajz és annyira hasonló Hild V. Régészeti Naplójában levőhöz, hogy megállapítható róluk: mindkettőt ugyanaz a kéz rajzolta. Az Éber L. jelentéséhez tartozó rajz alsó szélén az alábbi szöveg olvasható: Próbaásatásnál felvette: 1899. szept. 21-én Hild. Ebből egyértelműen kitűnik,

¹⁰ Éber L. jelentésében egy másik, feliratos római kőtöredék rajza szerepel; erről azonban máshonnan adatot nem ismerünk.

¹¹ *Stanczik* 1975. 168.

hogy mindkét helyszínrajzot Hild V. készítette. Összehasonlítva a két rajzot, azt látjuk, annak ellenére, hogy mindkettő egyidejűleg készült, köztük több különbség figyelhető meg.

Az Éber L. jelentés rajzán (1. ábra) a Zagyva ÉK-i irányból tompaszögű törése után É-D-i egyenes irányban folyik lefelé. A Hild V. Napló rajzán a Tetemház halomnál K felé kisebb kikanyarodása van, és utána egyenes É-D-i irányban folytatódik. A különböző méretarányú és részletező térképek itt nem jelölnek kikanyarodást. Ha ez valóban létezett, akkor ezt a tetemházi romok okozták.

A rajzról a terepviszonyok is leolvashatók: a földhát a Zagyva partnál a legmagasabb és a legszélesebb, innen Ny-i irányban fokozatosan ellaposodik és keskenyedik. Az elkeskenyedett részen van Oláh István tanyája. A földhát É-i és D-i oldalán laposabb terület, „Tavasszal víz alatt” szöveggel van jelölve.

A két helyszínrajzon a feltárt terület jelölésében is különbségek vannak. Számkra az Éber L. jelentés rajza az áttekinthetőbb és értékelhetőbb, de mindkettőt megvizsgáljuk, mert így tudunk többet az itt folytatott ásatásról.

A Hild V. Napló rajzán rajta van a középkori sokszögű cinterem 1 m széles alapozása a kiásott árokkal, a falmaradvány hossz méreteivel. A cintermen belül a római alapozásmaradványról csak annyit lehet látni, hogy a K-Ny-i irányú alapozás Ny-i végén derékszögben megtörve és félkörívesen zárul, de ennek csak egy részét bonthatták ki, mert a Dalmadiak keresztje állt itt. Az alapozás szélességét a rajzon 1,5 m-nek írja.

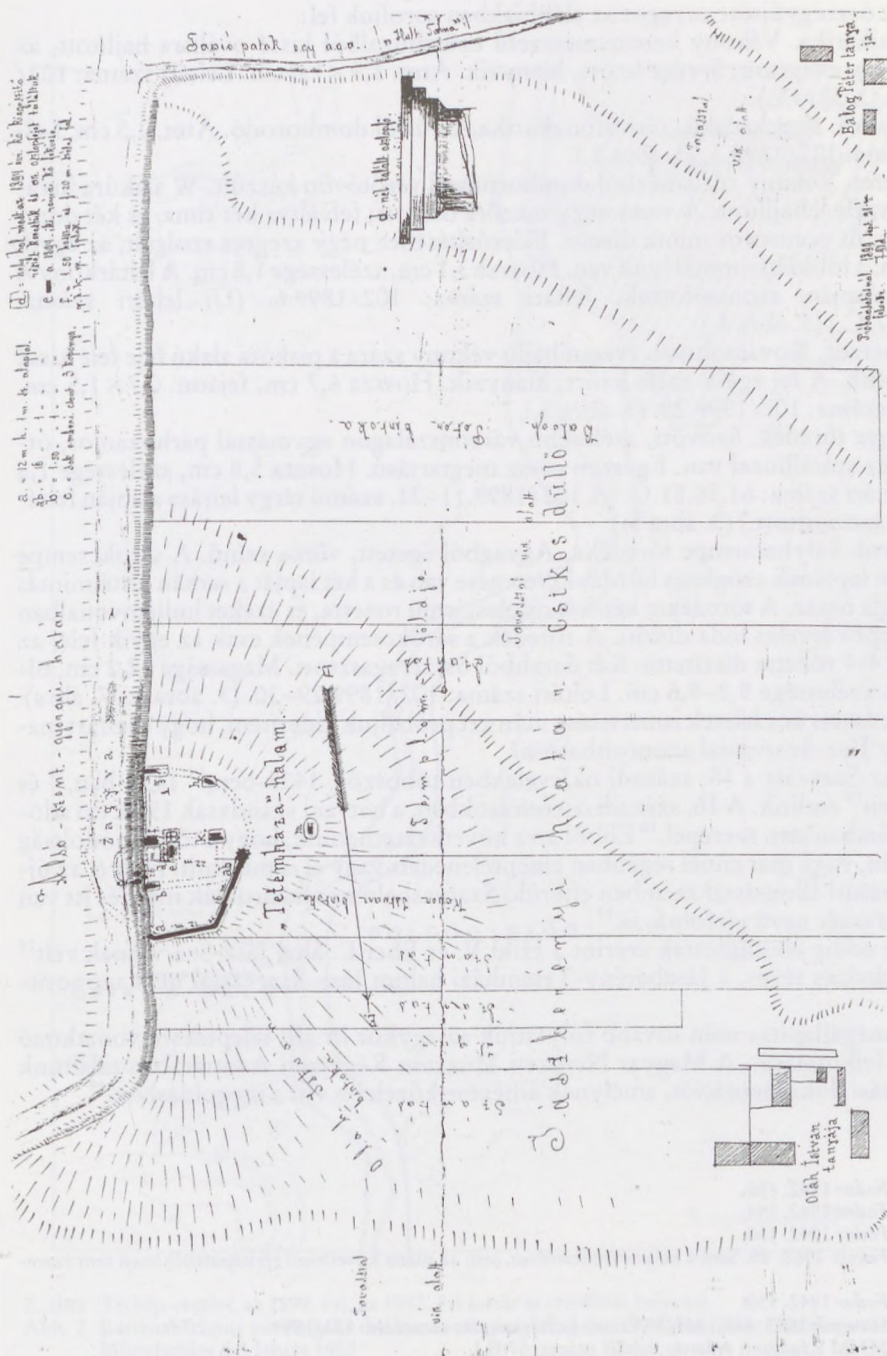
Az Éber L. jelentéséhez tartozó helyszínrajzon az előbbinél pontosabban megrajzolt cinterem alapozást látunk a nagyjából nyolcszög négy oldalának részletével. A templom alapozásából a Zagyva-parti töltésnél a szentély részletéből, ettől Ny felé pedig a hajó DNy-i sarkából került elő egy-egy kis részlet. Ennek alapján kipontozva a templom feltehető alaprajzát jelölte. Sajnos a templomhajó méreteit (hossza, szélessége) a vázlaton nem tüntette fel. A Zagyva töltésénél, a hajó alapozásánál beljebb megfigyelt kis alapozás-részlet arra mutat, hogy a hajó és a szentély találkozása itt lehetett. A töltéstől K-re (a Zagyva felé) az elpusztult szentélyt pontozással félkörívesre rajzolta.

A hajó belső, Ny-i felében, az alapozás közelében egy faragott építészeti részletet találtak, amelyet román oszlopfőnek határoztak meg. Az oszlopfőt a két vázlaton nem egyformára rajzolták le: Hild V. Naplójában az oszlopfőnek kettős, az Éber L. jelentés rajzán hármás tagolása van. A cinterem falától Ny-ra, attól valamivel távolabb, egy É-D-i irányú alapozást jelölt a rajzon, ami arra utal, hogy itt épület állhatott.

A templomhajó méretére csak következtetni lehet. A helyszínrajzon annyi található, hogy a cinterem területe É-D-i irányban 26 m, K-Ny-i irányban a Zagyva töltéstől 22 m volt. Ha most a vázlaton látható arányokat figyelembe vesszük, akkor a templomhajó hossza nagyjából 18-19 m, szélessége pedig 7-7,5 m lehetett.

Az 1899. évi ásatáson előkerült leletek, amelyeket Éber L. jelentésében felsorolt, a Magyar Nemzeti Múzeum Régiségtárába kerültek és legnagyobb részét ekkor beletárolták.¹² Néhány tárgyon az eredeti leltári számot találtuk, egy-két darabot az ismeretlenek közül lehetett azonosítani. Az azonosításnál komoly nehézséget okozott, hogy a leltározáskor egyetlen tárgy méretét sem írták be.

¹² MNM Régiségtári leltárkönyv, 102/1899. 1–30. leltári számok alatt.

1. ábra A Jászberény-tetemházi ásatás helyszínrajza, Éber László jelentéséből, 1899
Abb. 1. Grabungsplan von Jászberény-Tetemháza, aus dem Bericht von László Éber, 1899

Az összegyűjtött anyagot az alábbiakban soroljuk fel:

Hajkarika. Vékony keresztmetszetű ezüsthuzalból kissé oválisra hajlított, az egyik vége ellapított, S-vége letört, hiányzik. Átm. $1,9 \times 1,6$ cm. Leltári száma: 102/1899.5. (3. ábra 1.).

Gyűrű. Kerek alakú, zárt bronzkarika, kívülről domborodó. Átm. 2,5 cm. Leltári száma: 102/1899.3. (3. ábra 2.).

Veret. Vékony rézlemezéből domborítással verőtövön készült. W alakúra kivágtott, a széle lehajlított. A veret négy mezőre osztott; felváltva két sima, és két domborított, öt pontsoros minta díszíti. Felerősítéséhez négy szegecs szolgált, az egyik megvan, a többi háromnál lyuk van. Hossza 3,1 cm, szélessége 1,8 cm. A leltárkönyvi leírás alapján azonosítottuk, leltári száma: 102/1899.6. (Új leltári száma: 61.56.17.C.) (3. ábra 4.).

Vasszeg. Kovácsolt vas. Ívesen hajló vékony szára a piskóta alakú feje felé kissé vastagodik. A fej egyik széle letört, hiányzik. Hossza 6,7 cm, fejátm. $0,7 \times 1,5$ cm. Leltári száma: 102/1899.28. (3. ábra 3.).

Párta töredék. Szövött, szélesebb vászonszalagon egymással párhuzamos, öt-soros réz spirálhuzal van. Egészen rossz megtartású. Hossza 5,8 cm, szélessége 1,8 cm. Leltári száma: 61.56.81.C. (A 102/1899.11–21. számú tárgy leírása alapján feltételesen azonosított.) (3. ábra 5.).

Sarok kályhacsempe töredéke. Agyagból égetett, vörös színű. A sarokcsempe mindkét lapjának szögletes bordás keretezése van és a két lapját a sarkán kötélmintás dísz fogja össze. A töredéket két-két nyolcszirmú rozetta, és ezeket hullámvonalban kúszó apró leveles inda díszíti. A töredék a sarokcsempének csak az egyik fele, az egészet 4-4 rozetta díszítette. Két darabból összeragasztott. Magassága 12,2 cm, oldalának szélessége 9,2–9,6 cm. Leltári száma: 102/1899.29–30. (3. ábra 6., 7. ábra).

Az ásatás és a leletek ismertetése után azt próbáljuk kideríteni, hogy a feltárt maradvány Jász-Szarvassal azonosítható-e?

Jász-Szarvast a 15. századi oklevelekben többször, 1425-ben,¹³ 1433-ban,¹⁴ és 1450-ben¹⁵ említik. A 16. századi összeírásokban, a hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírásában sem szerepel.¹⁶ Ebből arra következtethetünk, hogy a török hódoltság kezdetén, vagy már ennél régebben elnéptelenedett vagy el is pusztult. Helyét az újszászi vasúti állomással szemben elterülő Szarvashalomra határozták meg, és itt van egy Szarvasér nevű vízfolyás is.¹⁷

Az eddig elmondottak szerint a Hild V. és Éber L. által Jász-Szarvasnak vélt¹⁸ meghatározás téves; a Jászberény-Tetemházi halom Jász-Szarvassal nem azonosítható.

E megállapítás után tovább folytatjuk az egykor itt állt településre vonatkozó adatok felkutatását. A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adattárában találtunk egy ásatási dokumentációt, amelynek átnézése közelebb vitt a megoldáshoz.¹⁹

¹³ Fodor 1942. 150.

¹⁴ Fodor 1942. 144.

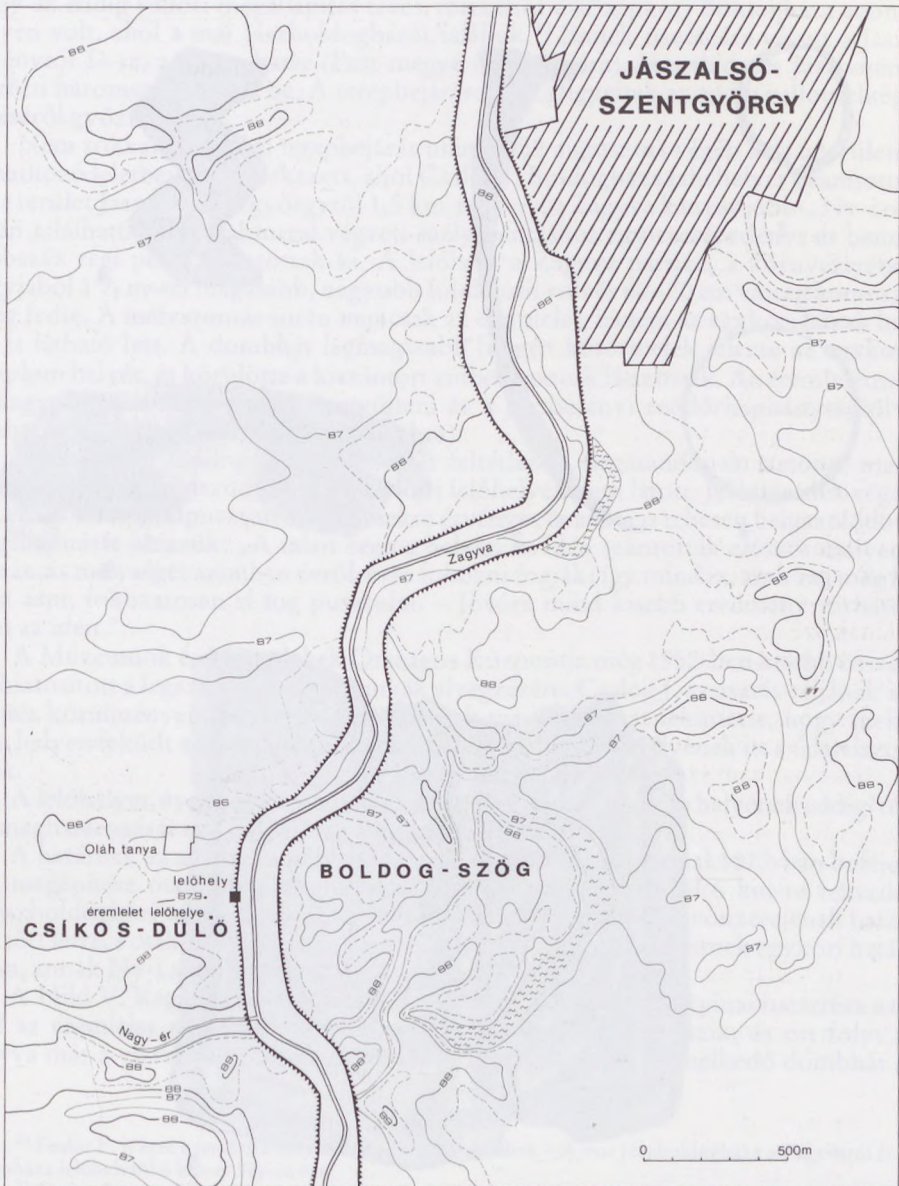
¹⁵ Fodor 1942. 150.

¹⁶ Fekete 1968. 89. Sem a helynévmutatóban, sem az utána következő térképmellékleten sem szerepel.

¹⁷ Fodor 1942. 150.

¹⁸ Stanczik 1975. 168.; MNM Érem- és Régiségtár, aktaszám: 523/1899.

¹⁹ MNM Régészeti Adattár, leltári száma: 57.B.I.

2. ábra Térkép-részlet, az 1899. évi, az 1952. évi ásatás és éremlelet helyével

Abb. 2. Kartenabschnitt mit Angabe des Fundortes aus dem Jahre 1899, sowie der Grabungsstätte und des Münzfundes des Jahres 1952

3. ábra 1-6. Jászberény-Tetemháza. Az 1899. évi ásatás leletei
 Abb. 3. 1-6. Jászberény-Tetemháza. Die Grabfunde aus dem Jahre 1899

Csalog József a Jászberényi Jász Múzeum vezetője 1952 tavaszán a középkori Boldogháza (Jászboldogháza) helyének megkereséséhez kezdett. Abból indult ki, hogy az eddig vallott megállapítás téves, miszerint a középkori Boldogháza azon a helyen volt, ahol a mai Jászboldogházát találjuk.²⁰ Ennek tisztázása végett a Jászberénytől D-re, a megyehatár (Pest megye felőli határa), Jánoshida és Jászberény közötti háromszöget járta be. A terepbejárásán megfigyelték az eddig vallott elképzeléséről győzték meg.

Nem sokkal az iménti terepbejárás után, 1952 augusztus végén arra a területre vonatkozó leletbejelentés érkezett, ahol Csalog J. Boldogháza falu helyét gyanította. Ez a terület Jászsószentgyörgytől 1,5 km-re D-re, a Zagyva kanyar jobb-, Ny-i oldalán található, ahol traktorral végzett mélyszántáskor egy cserépedényt és benne többszáz régi pénzt szántottak ki. A lelőhely a Zagyva partján, a környezetéből nagyjából 1½ m-rel magasabb, nagyobb földhátan volt és 60–70 cm vastag humuszréteg fedte. A mélyszántás során nemcsak az éremlelet, hanem az egykori házak helye is látható lett. A dombhát legmagasabb helyén kőtörmelék jelezte az egykori templom helyét, és körülötte a kiszántott embercsontok látszottak. Az éremleletnek legnagyobb részét össze tudták gyűjteni és a jászberényi rendőrkapitányságtól a jászberényi Jász Múzeumba került (2. ábra).

Jelentésében Csalog J. a falu helyét feltétlenül megásandónak tartotta, mert ehhez hasonló talajviszonyokat középkori lelőhelyen nem látott. Jelentésének végéről, elsősorban az elpusztult településekre érvényes és azóta is teljesen beigazolódott megállapítását idézzük: „A talajt ezen a helyen az idén szántották először mélyen. A szántás mélységét azonban évről-évre fokozni fogják; így mindaz, amit ma még ki lehet ásni, fokozatosan el fog pusztulni. – Jövőre mind kisebb eredmény várható, mint az idén.”

A Múzeumok és Műemlékek Országos Központja még 1952-ben kisebb összeget biztosított a legszükségesebb munkák elvégzésére. Csalog J. az ásatás céljának az elrejtés körülményeinek tisztázását, és annak megállapítását tekintette, hogy mekkora helyen feküdt a falu, milyen korú rétegek várhatók, és milyenek itt a talajviszonyok.

A lelőhelyet, és ehhez kapcsolódva, a középkori Boldogháza helyének eddigi téves meghatározását is, Csalog J. az ásatási jelentésében leírta.

A határnak az a része, amelyet a Hatvan–Újszászi vasútvonal 1873-ban befejezett megépítése óta Jászboldogházának neveznek, a lelőhelytől 6 km-re fekszik. A Jászboldogházi tanya-település a vasútvonal és a vasútállomás vonzerejének hatására jött létre, s csak annyi köze van a régi Boldogházához, hogy ennek egykori határában, annak Ny-i szélén fekszik.

A Hild V. Régészeti Naplójában is említett Csíkos vagy kutyinai határrész az, ahol az éremlelet előkerült; közvetlenül a Zagyva partján fekszik, és ott folyt a Zagyva már a vízszabályozások előtt is.²¹ A környezetéből kiemelkedő dombhát a

²⁰ Fodor F. is erre a területre helyezte. Fodor 1942. 5. ábra. – A mai Jászboldogháza a Zagyvától és a Tetemháza lelőhelytől 6 km-re Ny-ra van.

²¹ Csalog J. e megállapítása téves, mert az általunk később ismertető Mikoviny térkép, de a mai szintvonalas térkép is (2. ábra) arra utal, hogy a Zagyvának Jászsószentgyörgy alatt is igen kanyargós folyása volt. A Zagyva ma ezen a szakaszon szabályozott, nagyjából egyenes irányú mederben folyik. Ezt a szabályozás előtti harmadik, nagy kanyarral határolt területnek (határrésznek) „Boldogszög” neve is tanúsítja, hogy Boldogházához tartozott.

legmagasabb, és az elpusztult kőkereszt helyén (az ún. Oláh kereszt) kőből épült templom állt. A Csalog J. által bejárt középkori falu helye tehát azonos a Tetemházi halommal.

A kb. 300 m hosszú, 180 m széles dombhát közepén áll az ún. Oláh-tanya ház-csoportja. A régi falu valószínűleg az egész dombhátra kiterjedt. A jelentésben arról olvashatunk, hogy az Oláh-tanyától DK-re, kődobásnyira van az Égett-tanya,²² és ettől az éremlelet 72,2 m-re D-re került elő. A Hild V. és Éber L. által kutatott templom és temető ettől ÉK-re 70–90 m-re van.

Csalog J. az éremlelet előkerülési helyén 5 × 10 m-es szelvényt ásott ki. Ennek során megállapította, hogy az éremlelet találásakor kb. 1 négyzetméteres, 45 cm mélységű gödört bontottak ki. Az érmekkel együtt beszolgáltatottak néhány téglavörös színű cseréptöredéket is, amelyek kályhaszem darabjai voltak. A találók szerint ebben az edényben voltak az érmek elrejtve. A töredékek valóban egy kályhaszemhez tartoztak, de összeállíthatók nem voltak. Csalog J. jelentésében az egyik töredéket (valószínűleg a legnagyobbat) lerajzolta és rekonstrukciós rajzot is készített róla (4. ábra 1–2.). Magassága 15 cm lehetett. A szelvénytől 3 m-re a szántásban, az eke által elhúzott cserepeket, 3 tallért, 38 denárt és garast találtak. Az éremleletről megállapították, hogy a település területén, de házon kívül rejtették el. A szántással forgatott földben, a szelvénytől 3–8 m-re mutakozó padlószárazás arra utal, hogy a legközelebbi ház itt állt.

Jelentésében Csalog J. ásonyom és mélység szerint felsorolta az előkerült leleteket. A már említett kályhaszem rajzán kívül (4. ábra 1–2.) 3 vastárgy és 2 fenékbélyeges edényfenék rajza is megvan a jelentésben. Az előkerült leletekből 1955-ben 10 cseréptöredéket leltároztak be,²³ de a jelentésben felsoroltak egy része – így a vastárgyak is – hiányoznak. A különböző mélységben találtak felsorolásánál a meglevő darabokkal való azonosítását is igyekeznünk elvégezni.

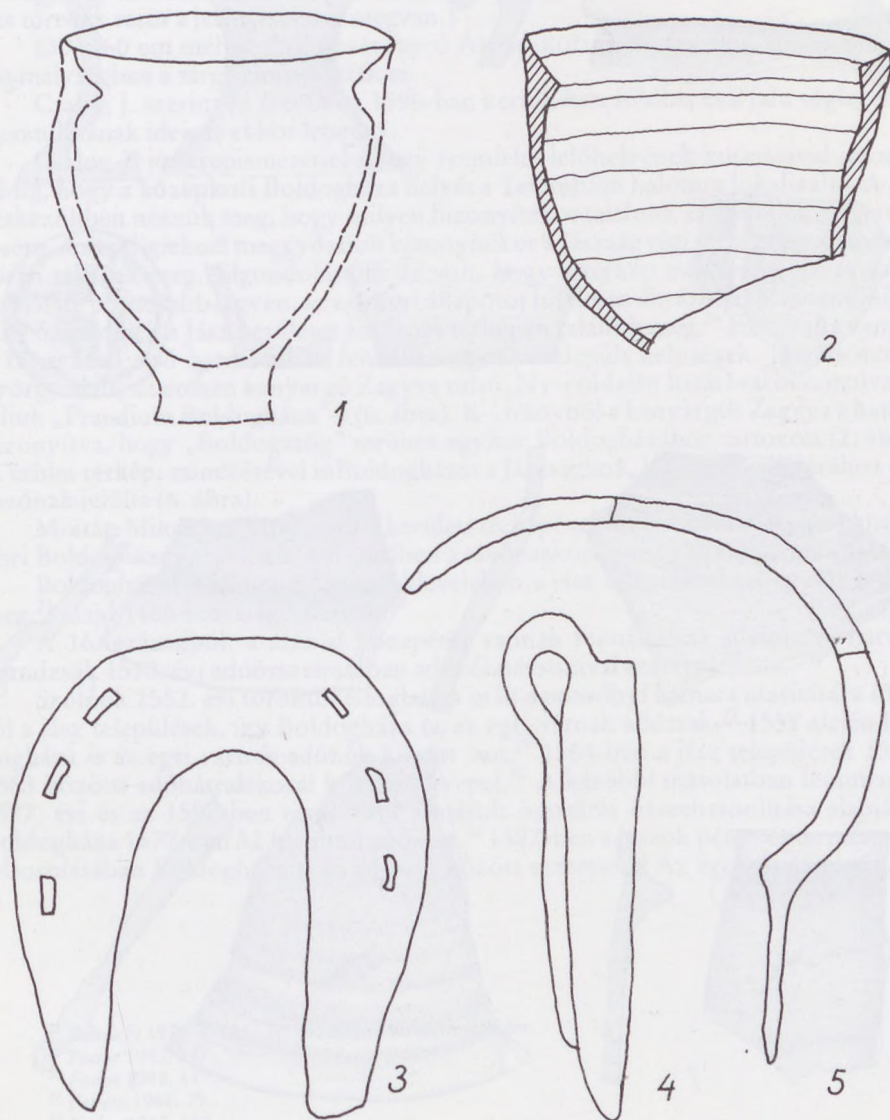
A legfelső 40 cm-es rétegből több téglavörös színű vázsonkorsó töredék, kotyogós üveg peremtöredék, néhány grafitos anyagú edényperem és egy visszahajlított fülű csiholóvas (hossza 15,1 cm) került elő (4. ábra 4. Rajza a jelentésből.) A grafitos fazékperem (5. ábra 1.), a vázsonkorsó válltöredéke (5. ábra 5.).

A következő ásonyomból (40–70 cm mélységből) egy téglavörös kályhaszem-töredéket, egy hasonló alakú, de szürke töredéket, és néhány keményre égett, de nem érdes tapintású, más szürke edénydarabot találtak. A kályhaszemtöredék (5. ábra 7.), a hasonló alakúnak leírt szürke edénydarab, valószínűleg a kormos cseréppohár talptöredéke lehet (5. ábra 2.).

70–100 cm mélyen egy zöld és barna mázcsíkokkal díszített sárga keménycserépet, egy érdes tapintású sötétszürke táltöredéket, két hasonló, kisebb táltöredéket, és gótizáló peremű fazékdarabot találtak. Ugyanitt egy vassarló három darabra törve és egy lópatkó volt. (4. ábra 3., 5.; rajzuk a jelentésből.) A két táltöredék (közülük a nagyobbik töredék rajza; 5. ábra 6.) valójában fedő töredék.

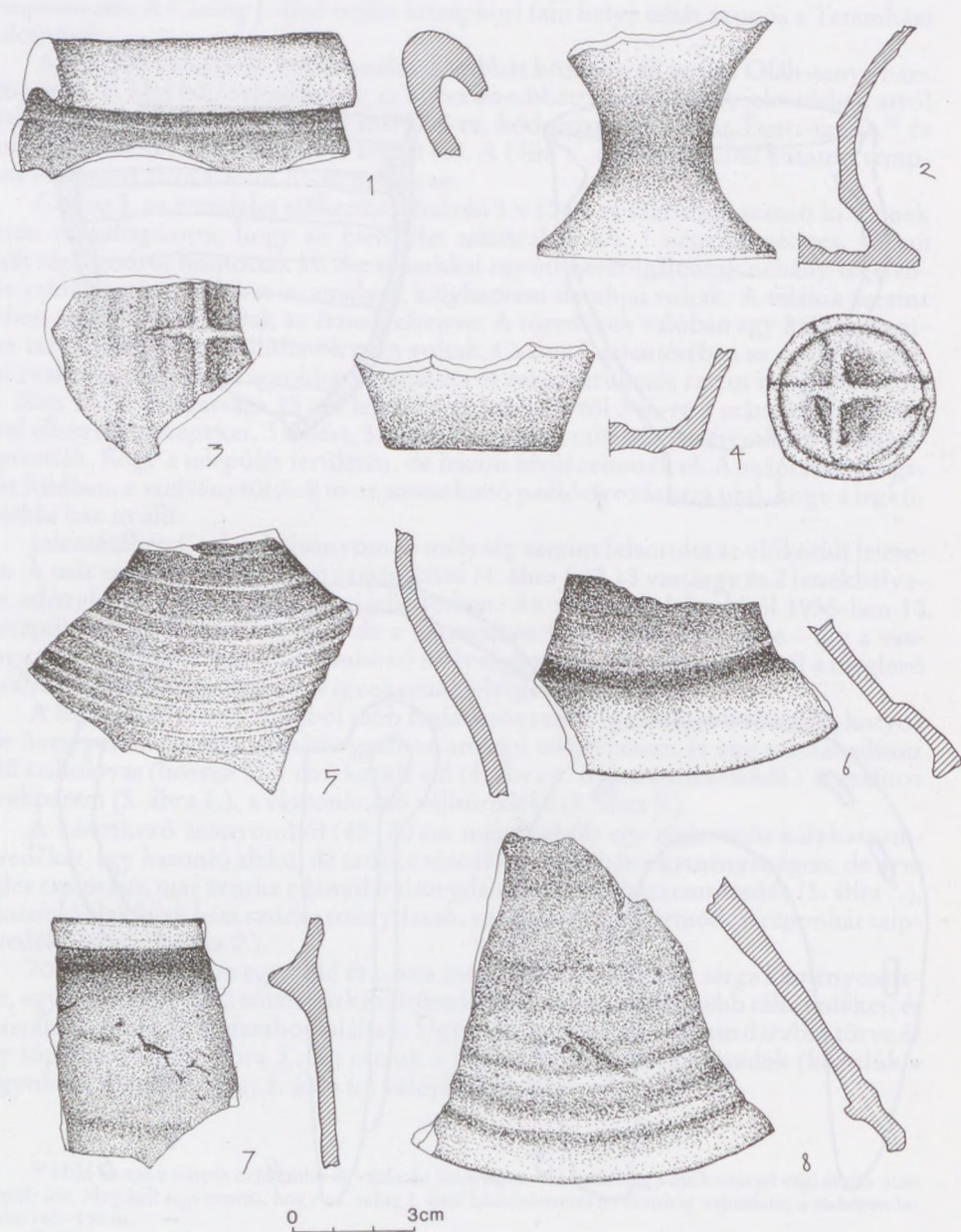
²² Hild V. ezt a tanyát nem említi és vázlatán sincs rajta. Valószínűleg a múlt század végi ásatás után települt ide. Meg kell jegyeznem, hogy a Csalog J. által kődobásnyira írt távolság valójában, a térképen lemérve 140–150 m.

²³ A cseréptöredékek leltári száma: 55.153.1–10. Jászberény, Jász Múzeum. Meg kell jegyeznünk, hogy a leleteket valószínűleg nem Csalog J. leltározta, mert 1954. júliustól a szentesi Koszta József Múzeum vezetésével bízták meg. Talán ezzel is magyarázható, hogy az ásatási jelentésben felsoroltak egy része már nem került leltározásra.

4. ábra Az 1952. évi ásatás leletei: 1–2. Az éremlelet kályhaszemének rekonstrukciós rajza és töredéke;
3. Patkó; 4. Csiholóvas; 5. Sarló

Abb. 4. Die Grabungsfunde des Jahres 1952: 1–2. Die Rekonstruktionszeichnung der Ofenkachel mit Münzfund und ihr Fragment; 3. Hufeisen; 4. Feuerstahl; 5. Sichel

5. ábra 1–10. Az 1952. évi ásatás cseréptöredékei
 Abb. 5. 1–10. Gefäßfragmente aus der Ausgrabung des Jahres 1952

100–130 cm mélyen világos, majdnem fehér, érdes felületű, keményre égetett cserepeket és hasonlóan érdes fekete színű darabokat találtak. (Egy világos színű edény faltöredék a leltározott anyagban van. Leltári száma: 55.153.6.) Mindkét fajtából egy-egy fenéktöredék is került elő fenékbélyeggel (5. ábra 3–4., a két fenékbélyeges töredék rajza a jelentésben is megvan.)

130–160 cm mélységből kevés, apró Árpád-kori edénytöredék került elő. 160 cm mélységben a sárga altalajt érték el.

Csalog J. szerint az éremleret 1596-ban kerülhetett földbe, és a falu végleges elpusztulásának ideje is ekkor lehetett.

Csalog J. jó terepismerettel és egy éremleret lelőhelyének kutatásával jutott el addig, hogy a középkori Boldogháza helyét a Tetemháza halomra lokalizálta. A következőkben nézzük meg, hogy milyen bizonyítékot találunk az eddigiek megerősítésére. Az eddigieknél meggyőzőbb bizonyítékot a Jászság régi térképeinek átnézése során találtuk meg. Elgondolásunk az volt, hogy a térkép minél régebbi és topográfiaiilag pontosabb legyen, az egykori állapotot hitelesen ábrázolja. Mindezt Mikoviny Sámuelnek a Jász kerületet ábrázoló térképén találtuk meg.²⁴ Ezen rajta vannak a 18. század első harmadában fennállt vagy újraterlept helységek. Jászsáoszentszgyörgy alatt, az erősen kanyargó Zagyva tulsó, Ny-i oldalán határával berajzolva találjuk „Praedium Boldogháza”-t (6. ábra). K-i irányból a kanyargós Zagyva a határa, bizonyítva, hogy „Boldogszög” területe egykor Boldogházához tartozott (2. ábra). A színes térkép, színezésével is Boldogházát a Jászsághoz, Jászberény határához tartozónak jelölte (6. ábra).

Miután Mikoviny Sámuel Jász kerületi térképével bizonyítani sikerült a középkori Boldogháza helyét, a következőben a rávonatkozó írásos adatokat tekintsük át.

Boldogháza 1458-ban Mátyás oklevelében a jász településekkel együtt jelenik meg,²⁵ majd 1466-ban is így említik.²⁶

A 16. századból, a század közepétől vannak fennállására adatok. A, hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírásában adózói névsorával szerepel.²⁷

Szolnok 1552. évi töröktől elfoglalása után a pozsonyi kamara utasítására 1553-tól a jász települések, így Boldogháza is, az egri várnak adóztak.²⁸ 1558 elején Boldogháza is az egri várnak adózók között van,²⁹ 1564-ben a jász települések 1561–1563 közötti adóhátralékosai között szerepel.³⁰ A későbbi másolatban fennmaradt 1577. évi és az 1597-ben régebbiről átmásolt összeírás összehasonlítása alapján,³¹ Boldogháza 1577-ben 52 forinttal adózott.³² 1587-ben a jászok pénz- és terményadó felsorolásában Boldogháza is az adózók között szerepel.³³ Az egri vár 1594–95. évi

²⁴ Bendefy 1976. I. 154., II. 24. számú térképmelléklet.

²⁵ Fodor 1942. 147.

²⁶ Fodor 1942. 147.

²⁷ Fekete 1968. 79.

²⁸ Fodor 1942. 157.

²⁹ Botka 1988. 211.

³⁰ Botka 1988. 215.

³¹ Botka 1988. 235.

³² Botka 1988. 234.

³³ Botka 1988. 237.

6. ábra Részlet Mikoviny Sámuel jász terület ábrázoló térképéről; rajta „Praedium Boldogháza”
 Abb. 6. Detail aus der den Jász-Bezirk darstellenden Karte des Sámuel Mikoviny; mit der Angabe des
 „Praedium Boldogháza”

számadáskönyvének adatai szerint Boldogháza még adózó falu volt.³⁴ Fennállására ez az utolsó okleveles adat.

Mivel a későbbiekben pusztaként fordul elő, nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy 1596-ban néptelenedett és pusztult el teljesen, amikor a török Egert elfoglalta.

A 17. századból ismert adatok már csak pusztának említik. 1667-ben Jászberény a pozsonyi kamarához folyamodott, hogy Boldogháza birtoklásában erősítsék meg. Folyamodványukban azt írták, hogy már 48 éve, (tehát 1619-től) legeltetésre birtokolják.³⁵ A kamara még ugyanebben az évben a használatában megerősítette.³⁶ 1668-ban a hatvani enim a szultáni ház birtokot, Négyszállás pusztát a jászberényieknek adta azzal a feltétellel, hogy a négyszállási ráják állataikat a berényiek állataival együtt a boldogházi pusztán legeltethetik.³⁷ Az 1699. évi Pentz-féle összeírás is pusztaként említi, melyet akkor is Jászberény bérelt.³⁸ 1745-ben a redempciós földmegváltáskor is Jászberényhez tartozó maradt.³⁹ Evvel közel egyidőben Bél Mátyás is azt írta róla, hogy éves haszonbérben bírják a jászberényiek.⁴⁰

A 19. század közepétől kezdődően, a tagosítás befejeztével Jászberény határa kezdett benépesülni, tanyák alakultak. A jászberényi határban a legtöbb tanya Boldogháza területén alakult ki.⁴¹ E fejlődés eredményeként 1946 közepétől önálló községgé válhatott.⁴²

A lelőhelynek az egykor itt állt Boldogháza településsel való azonosítása után, az innen előkerült leletanyagot tekintjük át. Valójában kevés, és nem kiemelkedő anyag ez, de néhány kérdés megválaszolásához hozzásegít bennünket.

Mint az eddigiekből láttuk, az ásatók az itt állt templom maradványait román korinak tartották. Megállapításukat főként az innen származó kőfaragványra alapozták, amelyet román kori oszlopfőnek határoztak meg. Sajnos ez a faragvány elveszett, így eredetiben már nem láthattuk. 1943-ban Komáromy J. még azt írta róla, hogy a jászberényi Jász Múzeumban van, primitív, homokkőből faragott.⁴³ Szerencsére az oszlopfő rajza mindkét helyszínrajzon rajta van, de ahogyan már említettük, a kettőn nem azonos. Az Éber L. jelentés rajzán látható hármas tagolással nem fogadható el, mert ilyen középkori építészeti faragvány aligha van. A Hild V. Naplójához tartozóval viszont érdemes foglalkoznunk.⁴⁴ A rajz alapján úgy vélem, hogy nem román kori oszlopfő volt. Ha a rajzot megfordítjuk, akkor inkább egy gótikus oszlop- vagy pillérlábazatot látunk rajta. A rajzon olyannak látszik, hogy nyolcszögű, élszedett lábazat volt. Ha ez valóban helytálló, akkor nem román kori, hanem gótikus templomra is gondolhatunk. A helyszínrajzon látható, aránylag nagyméretű templomháj sem mondana ennek ellent. A leletanyagban viszont vannak olyan darabok, amelyek a település régebbi, Árpád-kori fennállására utalnak. Ilyennek tarthatjuk a törött S-végű hajkarikát (3. ábra 1.), a két fenékbélyeges töredéket (5. ábra 3–4.), és

³⁴ Botka 1988. 247.

³⁵ Botka 1988. 277–278.

³⁶ Botka 1988. 293–294.

³⁷ Hegyi 1988. 129.

³⁸ Fodor 1942. 251.; Botka 1988. 296.

³⁹ Fodor 1942. 442.

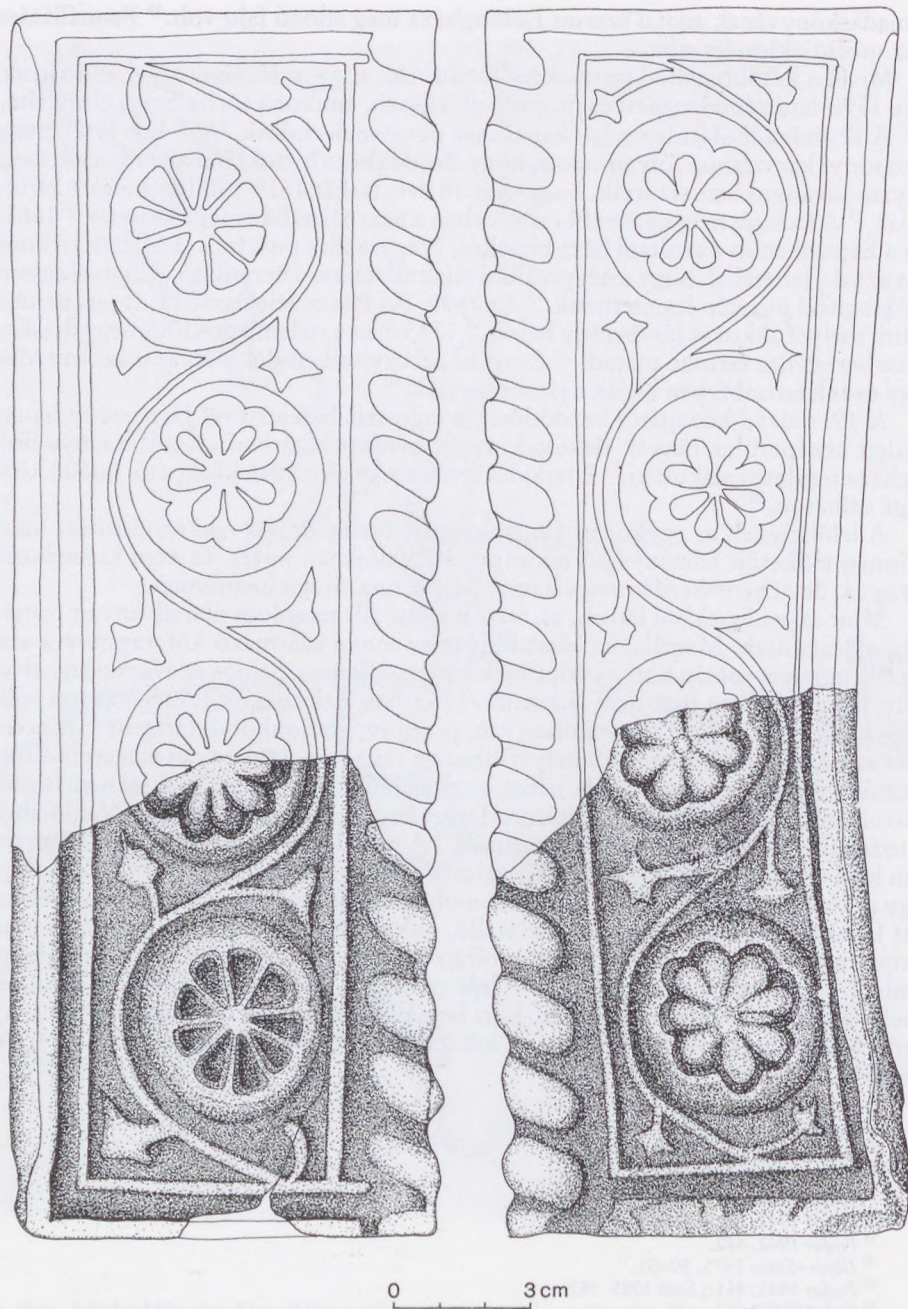
⁴⁰ Illyés–Szóts 1975. 50–51.

⁴¹ Fodor 1942. 461.; Soós 1985. 362.

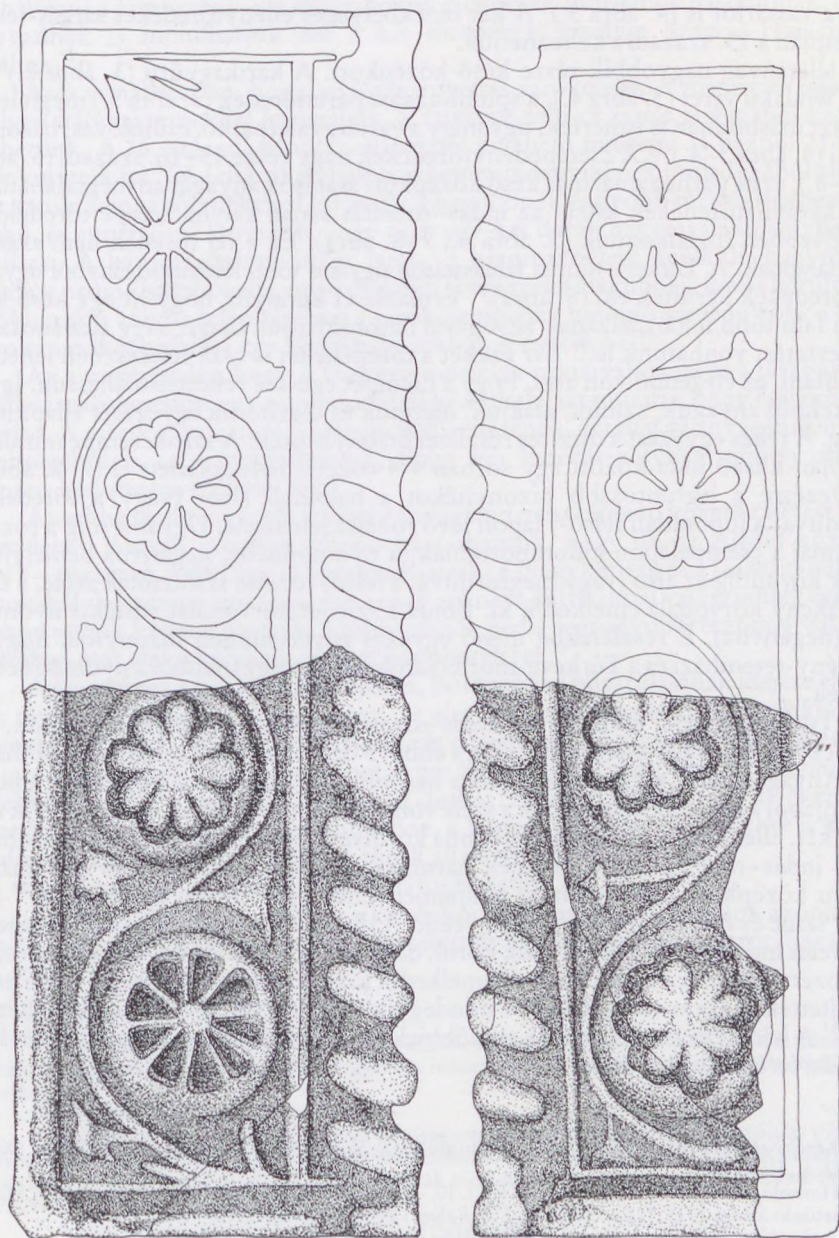
⁴² Soós 1985. 362.

⁴³ Komáromy 1943. 121.

⁴⁴ Komáromy 1943. 26. ábra.

7. ábra Sarok kályhacsempe töredék. Jászberény-Tetemháza
 Abb. 7. Eckkachelfragment eines Ofens. Jászberény-Tetemháza

0 3cm

8. ábra Sarok kályhacsempe töredék. Túrkeve-Móric
Abb. 8. Eckkachelfragment eines Ofens. Túrkeve-Móric

esetleg a vassarlót is (4. ábra 5.). A két fenékbélyeges edénytöredéket sárgás-fehér színe alapján a 13. századra keltezhetjük.

A leletanyag nagyobbik része késő középkori. A karikagyűrű (3. ábra 2.)⁴⁵ a préselt W alakú veret (3. ábra 4.), a spirálhuzalos pártatöredék (3. ábra 5.) megfelelői nagyrészt máshonnan is ismertek, ugyanígy a vastárgyak (patkó, csiholóvas) hasonló darabjai (4. ábra 3–4.).⁴⁶ A cserépedénytöredékek nagy része 15–16. századi (5. ábra 1–2., 5–8.), ezek párhuzamai más késő középkori ásatások anyagában megtalálhatók.

A kerámiatöredékek közül az indás-rozettás sarok kályhacsempe töredékekkel kissé bővebben foglalkozunk (3. ábra 6., 7–8. ábra). Ez a fél töredék nem számít egyedi darabnak. A Túrkeve-mórici faluásatáson ugyanis több házmaradványból ugyanilyen töredékek kerültek elő (8. ábra).⁴⁷ Értékelését könnyíti, hogy itt egy késő középkori falu több feltárt házának anyagával hasonlíthatjuk össze, s így általánosabb következtetést vonhatunk le.⁴⁸ Bár ezeket a töredékeket is csak felerészben lehetett összeállítani, ez elegendő volt arra, hogy a csempét egészzé rekonstruálhassuk. Így a töredékekből anyaguk, színük, alakjuk, méretük és díszítésük egyezését állapíthattuk meg. A teljes egyezést a díszítés részletei bizonyították. A sarokcsempe mindkét oldallapján kúszó inda között egy sorban 4–4 rozetta helyezkedett el (7–8. ábra). Az egyezésre a legfontosabb bizonyítékot a baloldali alsó- (vagy a töredéket megfordítva; a jobboldali felső-) lapon levő rozetta jelentette. Ugyanis míg a rozetták szirmai a csempelapon kidomborodnak (a nyomódúcba, negatívba bemélyítve faragták ki), addig az alsó (vagy megfordítva; a felső) rozetta szirmainak széle, a szírom keskeny körvonala emelkedik ki. Ennél a szírom körvonalát vésték a nyomódúcba (negatívba). E részletekbe menő egyezés egyértelműen bizonyítja, hogy a Jászberény-tetemházi és a Túrkeve-mórici sarokcsempe ugyanabból a nyomódúcból készültek.

A Túrkeve-mórici ásatáson az indás-rozettás sarokcsempének egy másik, az előbbihez hasonló változata is előkerült, s ebből 3 darabnak nagy része összeállítható volt.⁴⁹ Anyaga, színe, mérete, díszítése is hasonló. Díszítésében a különbség annyi, hogy lapjából a rozetták szirmainak a széle vonallal domborodik ki, és mindegyik rozettát a két, ellenkező irányból induló inda körülveszi, és az inda levelei nagyobbak.

Az indás-rozettás sarokcsempék harmadik változatának vehetjük a Nemzeti Múzeum középkori kályhacsempe gyűjteményének egy teljesen ép darabját.⁵⁰ Az anyaga, színe és mérete az előbbivel egyezik. A díszítő rendszere is hasonló; ezen is apró leveles inda kanyarog a rozetták körül, de nem négy, hanem öt rozetta van rajta. Az öt rozetta ennél is a csempelapból emelkedik ki; a szírmok kiszélesedő végei nem lekerekítettek, hanem szögletesek, s mindegyik szíromlevél között keskeny hézag látszik.⁵¹ A lelőhelye ismeretlen, de az előbbiekhöz hasonlósága révén készítési és felhasználási területe ugyanott lehetett.

⁴⁵ Későközépkori temetőben gyakori előfordulásuk: Szabó 1938. 54., 296. kép.; Bárányiné Oberschall 1942. 6., III. t. 2b.

⁴⁶ Hasonló alakú patkó: Méri 1954. XXIX. t. 10. – A csiholóvashoz párhuzamot Lakitelekről, Muhi-ról említhetünk: Szabó 1938. 110., 514. kép.; Éri-Bálint 1959. 55., XVIII. t. 12.

⁴⁷ A töredéket sima kiegészítéssel közölte: Méri 1954. 148., XXXVII. t. 2.

⁴⁸ Az ásatás MNM Középkori gyűjteményébe beletárolt anyagát átnézve kiderült, hogy a falunak legkevesebb 6–7 lakóházában állt a miennkel teljesen egyező, indás-rozettás díszű sarokcsempés kályha.

⁴⁹ Az egyik sarokcsempe képét közölte: Méri 1954. 148. XXXVII. t. 3.

⁵⁰ Leltári száma: 58.170.C.

⁵¹ A sarokcsempe képe közölve: MNL III. 1987. 12.

Végül a Jászberény-tetemházihoz és a Túrkeve-móricihoz hasonlónak, de talán egyezőnek is mondhatjuk azt a kis töredéket, amelyet Szarvas-Halászteleken találtak.⁵²

Arra vonatkozóan, hogy az indás-rozettás sarokcsempét mennyire gyakran és milyen kályhaszemekkel használták, a Túrkeve-mórici ásatás anyagából következtethetünk. A 16. századi adóösszeírásokból kivehető mintegy 31 házból 21 ház helyét kutatták fel.⁵³ A feltárt kályhák csaknem mindegyikének omladékából előkerültek sarokcsempe töredékek. Ugyanígy a legtöbbnél, nagyobb mennyiségben bögrealakú, és ennél jóval kevesebb, vagy csak egy-két darab hagymaalakú kályhaszemet találtak. A háromszögletű áttört lapú-, a háromszögletű anélküli, hagymaalakú, csúcsos oromdiszesből alig egy-két darab, a tányérka alakúból is kevés került elő. Ez utóbbinak a kályha felépítésében a sarokcsempéhez hasonló szerepe volt; a kályhasarok mindkét oldalára egy függőleges sorban építették be.⁵⁴

Az a megfigyelés, hogy a Túrkeve-móriciak egyik változata és a Jászberény-tetemházi sarokcsempe egy nyomódúcából készültek, azt mutatja, hogy egy műhely alkotása. A másik változatnál, a színének, díszítésének, és talán az anyagának némi különbségéből is arra gondolhatunk, hogy két fazekas-kályhás műhely majdnem azonos készítményéről van szó.

Az eddig ismert egy-két lelőhely anyagából messzemenő következtetést levonni nem lehet. Annait azonban megkockáztathatunk, hogy itt, az Alföld középső és ÉNY-i részének (talán úgy is fogalmazhatjuk; a Nagy-kunság és a Jászság) jellegzetes sarok-kályhacsempe típusáról van szó. Ezeknél a kályháknál valószínűleg csak a sarokon voltak kályhacsempék, a többi részén pedig legnagyobb részt bögrealakú, kis részében más alakú kályhaszemeket használtak fel.⁵⁵

Az érelelet a középkori település, Boldogháza pusztulásának idejére elég pontos tájékoztatást adott, de ugyanígy, az elrejtéséhez felhasznált bögrealakú kályhaszem (4. ábra 1–2.) korát, használati idejét is keltezte.⁵⁶ Az éreleletből összesen 673 darabot gyűjtöttek össze és leltároztak be: közöttük a legkésőbbi III. Zsigmond lengyel király (1587–1632) 1592-ben vert dukái (5 darab) voltak.⁵⁷ Ez az évszám egészen közel van a település pusztulásához, a 15 éves háború erre a vidékre is kiterjedő hadieseményeihez, Éger 1596. évi török általi elfoglalásához.

Az elmondottakat az alábbiakban foglalhatjuk össze:

A vizsgált területet, amelyet a középkori Boldogházával tudunk azonosítani, a 15–16. századi okleveles adatokkal bizonyítottan, a jász települések sorába tartozott.

⁵² MRT 1989. 424., 84. t. 15. – A 84. t. 13. számú, a Szarvas – Evangélikus Ótemplom közelében előkerült saroktöredéket csak mint egyik, eléggé nem ismert változatot említhetjük; rozettái nem 8, hanem 12 levelűek.

⁵³ Méri 1954. 140., 2. kép.

⁵⁴ A dunaföldvári Öregtorony körüli udvarrészén, pincemélyítés során összegyűjtött több ládányi kályhaomladékban találtam olyan tapasztott kályhasarkot, amelyben a tányérka-alakú, és mellette a bögrealakú kályhaszemek eredeti beépítésükben maradtak meg. Az itt végzett kutatás rövid ismertetése: *RégFüz* 1975. 93–94. M. Kozák É. ásatása.

⁵⁵ A késő középkori szemeskályha újabb, elvi rekonstrukciója: *Sabján* é. n. 22.

⁵⁶ Több esetről tudunk, amikor a pénzeket kályhaszembe, leggyakrabban bögrealakú kályhaszembe rejtették el. Így pl. Budapest XI. Kőérberek dűlő. *Parádi* 1963. 215., 5. kép 9., 21. kép 1.; A lelet legkésőbbi pénze 1593-ból.; Fegyvernek. *Tálas* 1990. 216–222., 3. ábra. A lelet legkésőbbi darabja 1600-ból származik. Állításunkat ezek az adatok megerősítik; vagyis azt, hogy elrejtésük a 16. század végén történt.

⁵⁷ Az érelelet leltári száma: 53.3.1–673. Jászberény, Jász Múzeum.

A jászok korábbi történeti, település- és gazdaságföldrajzi vizsgálata után, régészeti kutatása az utóbbi két évtizedben indult el erőteljesebben, s eddig több, figyelmet érdemlő megállapítással járt.

Vizsgálatunk most, egy régi, a használható helyszínvázlat ellenére is kevés eredményt hozó, rövid ásatásra támaszkodhat, megállapításainknál ezt figyelembe kell venni.⁵⁸

A Boldogháza falunév egy régebbi, Boldogasszony, Boldogasszony egyháza elnevezésre utalhat. A falu neve alapján templomának is kellett lenni, amelyet Boldogasszony tiszteletére szenteltek.⁵⁹ Ennek a régebbi, Árpád-kori templomnak falmaradványa lehetett az a helyszínvázlaton is jelölt alapozásmaradvány, amelyet a felírt római sírkő töredék⁶⁰ itteni előkerülése okán, véleményem szerint tévesen, római épületnek határoztak meg.⁶¹ A kevés leletanyagból, a templom Árpád-kori fennállására a törött S-végű hajkarika utal, a településre pedig a két fenékbélyeges edénytöredék. A helyszínvázlaton az Árpád-kori templomalapozáson kívül jelölt alapozásrészletek, a késő középkori, nagyobb méretű templomhoz tartoztak. Ennek a nagyobb méretű templomnak építését (és valószínűleg a nyolcszögalakú cinterem falát is)⁶² a jászok végleges letelepüléséhez kapcsolhatjuk. A kevés sírlelet a máshonnan ismert későközépkoriakhoz hasonló; ugyanígy a falu területéről származó edénytöredékek is. Az indás-rozettás díszű sarok kályhacsempetöredék és a hozzátartozónak vehető bögrealakú kályhaszem közvetve Boldogháza pusztulását is jelzi: A tönkrement kályha még épen maradt kályhaszemét értékük, a pénzek elrejtésére használták fel.

Arra a kérdésre, hogy a jászok a régebbi, az Árpád-korban már lakott-, vagy pedig idetelepülésükkel kezdődött, új falvakba települtek, a régészeti kutatás, elsősorban templomaik és temetőik feltárása adhat választ. A Jászberény–tetemházi ásatás adatainak összehasonlítása a Jászdózsa-kápolnahalmi templom feltárásának megfigyeléseivel,⁶³ nagyjából egyezsüket mutatta. A jászok itt is letelepedésük után, az Árpád-kori templom helyén építették fel gótikus templomukat.⁶⁴

⁵⁸ Hild V. a Tetemházi ásatásról Régészeti Naplójában a következőt írta: „...lehangolólag, kedvetlennek mutatkozott az eredmény a Nemzeti Múzeumra...” *Stanczik* 1975. 99.

⁵⁹ Az Árpád-kori oklevelekben vannak erre adatok: Boldogasszonyháza (Csanád megye). Nevét Boldogasszonyról nevezett templomáról kapta. *Györffy* 1987a. 849–850.; Boldogasszony – Boldogasszonyegyháza (Komárom megye). *Györffy* 1987b. 409.

⁶⁰ *Komáromy* 1943. 120–126., 25. kép.

⁶¹ Hild V. Régészeti Naplójának publikálásakor Stanczik Ilonának is az alapozásmaradványnak római korra keltezésével voltak kétségei. Jegyzetben erről a következőt írta: „...A rendelkezésre álló anyag, sőt az említett sírkő sem bizonyítja kellőképpen Hild állítását.” Stanczik Ilona és Vaday Andrea 1969 februárban bejárták ezt a területet és megállapították, hogy 1963-ban a földhát egy részét a Zagyva gát erősítéséhez elhordták, és az új gátat a lelőhelyre ráépítették. Hitelesítő ásatást itt már nem lehet végezni. A felszínen őskori és középkori edénytöredékeket, emberi csontokat és szétszórót épület- (tégla-) törmelékkel találta. *Stanczik* 1975. 77. jegyzet, 227.

⁶² Hasonló alaprajzú, nyolcszögalakú cinterem falmaradványa ismert pl. az ácsi református templom (Valter 1963. 284., 4. kép) és a Pomáz–Klisszai templom feltárásából. *MRT* 1986. 188., 19. kép.

⁶³ *RégFüz* 1972. 70–71. Bóna I. ásatása.

⁶⁴ A Jászberény–Négyszállási feltárás azt mutatta, hogy olyan jász falu is volt, amelynek keletkezése a jászok idetelepülésével kezdődött és templomát később építették fel. *Selmeczi* 1981. 169–170.

IRODALOM

- BÁRÁNYÉ OBERSCHALL 1942. *Bárányné Oberschall, M.* A salgótarjáni, orgondaszentmíklósi és pakonyi középkori sírleletek. Die mittelalterlichen Grabfunde von Salgótarján, Orgondaszentmíklós und Pakony. Művelődéstörténeti Füzetek 1. Budapest, 1942.
- BENDEFY 1976. *Bendefy, L.* Mikoviny Sámuel megyei térképei. Különös tekintettel az Akadémiai Könyvtár kéziratárának Mikoviny térképeire I–II. Die Komitatskarten von Samuel Mikoviny mit besonderer Rücksicht auf die, sich im Besitze der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften befindende Mikoviny-Karten I–II. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai 71. Budapest, 1976.
- BOGNÁR 1978. *Bognár, A.* Pesty Frigyes helynévtárából I. Jászkunság. (Közteszi: Bognár, A.) Kecskemét–Szolnok, 1978.
- BOTKA 1988. *Botka, J.* Latin és magyar nyelvű források a Jászság XVI–XVII. századi történetéhez. Szolnok megyei Levéltári Füzetek 11. Szolnok, 1988.
- ÉRI–BALINT 1959. *Éri, I.–Balint, A.* Muhi elpusztult középkori falu tárgyi emlékei (Leszih Andor ásatásai) RégFüz ser. II. 5. Budapest, 1959.
- FEKETÉ 1968. *Fekete, L.* A hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása. Jászeberény, 1968.
- FODOR 1942. *Fodor, F.* A Jászság életrajza. Budapest, 1942.
- HEGYI 1988. *Hegy, K.* Jászeberény török levelei. Szolnok megyei Levéltári Füzetek 11. Szolnok, 1988.
- GYÖRFFY 1987a. *Györffy, Gy.* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Harmadik kiadás. Budapest, 1987.
- GYÖRFFY 1987b. *Györffy, Gy.* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. Budapest, 1987.
- HPL. (HAMPEL) 1900. *Hpl. (Hempel, J.)* A N. Múzeumi Régiségtár gyarapodása az 1899. évi utolsó negyedében. ArchÉrt 20 (1900) 88–89.
- ILLYÉS–SZÓTS 1975. *Illyés, B.–Szóts, R.* Bél Mátyás: A kunok és jászok avagy filiszteusok kerületei. Bács-Kiskun megye múltjából I. (Szerk. Iványi-Szabó T.) Kecskemét, 1975.
- KOMÁROMY 1943. *Komáromy, J.* Jelentés az újabb régészeti leletekről. Jászeberény-csikosi Tetemhát. Rapport sur les récentes découvertes archéologiques. JJE 1938–1943. (Szerk. Komáromy, J.) Budapest, 1943. 113–128, 315–316.
- MNL 1987. *Magyar Néprajzi Lexikon III.* (Főszerk. Ortutay, Gy.) Budapest, 1987.
- MRT 1986. *Magyarország Régészeti Topográfiája 7. Dinnyés, I.–Kövári, K.–Lovag, Zs.–Tettamanti, S.–Topál, J.–Torma, I.* A budai és szentendrei járás. Budapest, 1986.
- MRT 1989. *Magyarország Régészeti Topográfiája 8. Jankovich, B. D.–Makkay, J.–Szőke, B. M.* A szarvasi járás. Budapest, 1989.
- MÉRI 1954. *Méri, I.* Beszámoló a Tiszalök–Rázompusztai és Túrkeve–Mórici ásatások eredményéről II. Otcsot o raskopkah v Tiszalök–Rázompusztai i Túrkeve–Móric II. ArchÉrt 81 (1954) 138–154.
- PARÁDI 1963. *Parádi, N.* Magyarországi pénzleletes középkori cserépedények (XI–XVII. század). Münzfunde hortende mittelalterliche Gefässe in Ungarn (11–17. Jh.) ArchÉrt 90 (1963) 205–251.
- RégFüz 1972. Az 1971. év régészeti kutatásai. *Bóna, I.* Jászdózsa–Kápolnahalom. RégFüz ser. I. 25 (1972) 70–71.
- RégFüz 1975. Az 1974. év régészeti kutatásai. *M. Kozák, É.* Dunaföldvár. RégFüz ser. I. 28 (1975) 93–94.
- SABJÁN é. n. *Sabján, T.* Népi cserépkályhák. Budapest, é. n.
- SELMECZI 1981. *Selmecki, L.* A négyszállási jász temető (Előzetes közlés az 1980. évi feltárásról). Mogilnik jazov mesztinoszti Négyszállás. CommArchHung 1981. 165–178.
- SOÓS 1985. *Soós, I.* Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Budapest, 1985.
- STANCZIK 1975. *Stanczik, I.* Szolnok megyei régészeti adatok Hild Viktor jegyzeteiből. Szolnok, 1975.
- SZABO 1938. *Szabó, K.* Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Kulturgeschichtliche Denkmäler der ungarischen Tiefebene. BiblHumHist III. Budapest, 1938.
- TÁLAS 1990. *Tálas, L.* Újabb XVI. századi éremkincsleletek Szolnok megyéből. Erneute Münzenschatzfunde aus dem 16. Jahrhundert in Bezirk Szolnok. SzMMÉ 7(1990) 213–229.
- VALTER 1963. *Valter, I.* Az Ácsi református templom feltárása. Die Freilegung der kalvinistischen Kirche von Ács. ArchÉrt 90(1963) 282–289.

DIE AUSGRABUNG VON JÁSZBERÉNY-TETEMHÁZA

Verfasser bearbeitete die auf dem — am W-Ufer des Zagyvaflusses gelegenen — Fundort Jászberény-Tetemháza (heute Gemarkung von Jászboldogháza, Kom. Jász-Nagykun-Szolnok) im Jahre 1899 durchgeführte alte und in seiner Nähe 1952 vorgenommene neuere Ausgrabung (Abb. 2).

1899 wurde ein aus Steinen gelegtes Fundament ausgegraben, das man auf Grund eines anlässlich der einige Jahre früher erschlossenen Grabgrube zum Vorschein gekommenen inschriftlichen römischen Grabsteinfragments,^{2, 5} als einen römischen Baurest bestimmte.^{2, 5} Ebendort stieß man in kleineren Abschnitten auch auf das Fundament eines größeren Baues. Das hier gefundene Kapitell wurde auf die Romanenzeit datiert,^{2, 5} und man bestimmte das Fundament als Rest eines romanenzeitlichen Kirchenschiffes, dessen vorausgesetzter, halbkreisförmiger Chor vom Zagyvafluß weggespült wurde (Abb. 1). Die zum Vorschein gekommenen Reste identifizierten die Ausgräber mit dem mittelalterlichen Dorf Jász-Szarvas.

Im Jahre 1952 kam südwestlich von diesem Fundort etwa 70–90 m entfernt, in einer Ofenkachel verborgen ein Münzfund aus dem ausgehenden 16. Jh. ans Tageslicht (Rekonstruktionszeichnung: Abb. 4 1–2). Die hier durchgeführte Ausgrabung förderte ein mittelalterliches Fundmaterial zutage (Abb. 4 3–5, Abb. 5 1–8).

Die bisherigen archäologischen, urkundlich belegten Daten und Feststellungen überprüfend stellt der Verfasser auf Grund der den Jász-Bezirk darstellenden, von Sámuel Mikoviny gefertigten genauen Karte (Abb. 6) fest, daß auf dem Fundort Jászberény-Tetemháza das mittelalterliche, am Ende des 16. Jh. zugrunde gegangene (Praedium Boldogháza) Dorf Boldogháza gestanden hat. Das erschlossene kleinere Fundament stammt nicht von einem römischen Gebäude, sondern bildet den Überrest der arpadenzeitlichen Kirche des Dorfes Boldogasszony, Boldogasszony-egyháza. Auf die Arpadenzeit weisen aus dem hier zum Vorschein gekommenen Material der gebrochene silberne Haarring mit S-Endung (Abb. 3 1) und auf das Bestehen des Dorfes während der Arpadenzeit die zwei Gefäßfragmente mit Bodenmarke (Abb. 5 3–4). Das andere, größere Gebäudfundament gehörte zur gotischen Kirche, die von den Jaßen in diesem Gebiete nach ihrer Ansiedlung errichtet wurde. Auch das auf dem Grabungsplan sichtbare Kapitell (oder Sockel) ist gotisch (Abb. 1).^{2, 5} Der von hier stammende Ring, Beschlag, das aus Spiraldraht bestehende Kopfschmuckfragment (Abb. 3 2–5) sind spätmittelalterlich, wie auch die vom Gebiet des Dorfes bei dem Münzfund ausgegrabenen Gefäßfragmente und Eisengeräte (Abb. 4 3–5, Abb. 5 1–2, 5–8).

Die Übereinstimmung des bei der Ausgrabung des Jahres 1899 gefundenen Eckkachelfragments von einem Ofen (Abb. 3 6., Abb. 7) mit denen während der Dorf-ausgrabung von Türkeve-Móric (Kom. Jász-Nagykun-Szolnok) aus einem Hausrest zum Vorschein gekommenen Fragmenten zeigt (Abb. 8), daß sie von einem gleichen Druckstock (Negativ) und in ein und derselben Werkstätte erzeugt worden sind. Aus der Übereinstimmung können wir auch darauf schließen, daß im mittleren und nordwestlichen Teil des Alföld (Nagykunság, Jászság) mit typischen Eckkacheln und aus Topfkacheln aufgebaute Öfen bereits vorhanden waren. Die spätesten Exemplare des in der Topfkachel (Abb. 4 1) verborgenen, aus 673 Stücken bestehenden Münzfundes waren im Jahre 1592 geprägte Dukaten des polnischen Königs Sigismund III. (1587–1632). Diese Zeit liegt ganz nahe zum Zeitpunkt als das mittelalterliche Dorf Boldogháza zerstört und Eger (Erlau) im Jahre 1596 von den Türken erobert worden ist.

Nándor Parádi

A TÖRÖK DÍSZFEGYVEREK ELTERJEDÉSE ÉS HASZNÁLATA MAGYARORSZÁGON A 16–17. SZÁZADBAN

GERELYES Ibolya

„Pörbe szállottam a régi krónikás írók sok tévedésével, s igazoltam azt, hogy a 16. századnál lelkesebb és nemzetibb korszakunk alig volt. Régi történetíróink a hazai török rétegben a pusztító és romboló pogánynál egyebet nem láttak. Kimutattam, hogy a hazai törökség nálunk üdvös dolgokat is teremtet, és sokat tett a kölcsönös megértés dolgában.” – E jól ismert sorokat Takáts Sándor, a török hódoltság korának lelkes kutatója vetette papírra századunk elején.¹ Takáts számos tanulmányában próbálta igazolni, hogy a török hódoltság milyen „üdvös” módon éreztette hatását a magyar nép művészetének és kultúrájának formálódásában.² Az azóta eltelt csaknem egy évszázad során számos kiváló tanulmány született e témakörben³, mégsem mondhatjuk, hogy ma már minden kérdésben tisztán látunk.

Az alábbi tanulmány a korábban is ismert források⁴ új szempontú elemzésén

¹ Takáts 1915, VII–VIII.

² Takáts 1961, passim. Történetírásunk másik, Takátséval éppen ellentétes nézetét Szekfű Gyula képviselte, aki szerint „termékenyítő kultúrhatásokat hiába keresnénk a török részről. Két ellentétes kultúráról van itt szó, melyek között csak a harc lehetett természetes.” Vö. Szekfű é. n., 65.

³ Csak példaként említeném a legfontosabb munkákat: Palotay 1940, Fekete 1944, Fehér 1975, Kakkuk 1977, Soproni 1981, Gervers 1982.

⁴ A múlt század második felének magyar történetírása nagy érdeklődéssel fordult a török hódoltság kora felé. Éppen ezért érthető, hogy ekkor indított történelmi tárgyú szakfolyóiratainkban számos XVI–XVII. századi hagyatéki leltárt, ingóságjegyzéket, végrendeletet közöltek. Munkám során összegyűjtöttem az 1855–1911 között megjelenő Magyar Történelmi Tárból, illetve később Történelmi Tárból, az 1894–1906 között publikált Magyar Gazdaságtörténelmi Szemléből, illetve az 1867-ben indított Századok első évfolyamaiban publikált ilyen jellegű okleveleket. Nemcsak a korabeli történelmi tárgyú folyóiratok hasábjain jelentek meg a témánk szempontjából érdekes jegyzékek, hanem jelentős monografikus feldolgozások is születtek. Az egyik legfontosabb ezek közül Radvánszky Bélának a század végén megjelenő három kötetes munkája volt. (Vö. Radvánszky 1879–1895.) Más, szintén e korszakban született művek a magyar történelem egy-egy kimagasló személyiségének, vagy családjának iratanyagát, levelezését, naplóját adták közre. Mint a további jegyzetekből majd kiderül, gyűjtésem során e munkákat is felhasználtam.

alapuló, szerény kísérlet. Célja, hogy nyomon követve a korszakban magyar használatban lévő török tárgyak egy csoportját – nevezetesen a török díszfegyvereket – megpróbáljon a felvetődő kérdések megválaszolásához segítséget nyújtani.

A vizsgálódás tárgyaül nem véletlenül adódtak a díszfegyverek, illetve a hozzjuk tartozó nyergek és lószerszámok. A magyar tulajdonban lévő török tárgyak sorában ugyanis a díszfegyverek alkotják az egyik legérdekesebb, és szám szerint is az egyik legnagyobb csoportot.⁵ Feltétlenül érdemes e három, fent említett tárgytípust együtt vizsgálnunk. A korabeli leírások egyértelművé teszik, hogy a nyereg, a lószerszám, a lótakaró vagy nyeregtakaró, valamint a lóra való pallos vagy hegyestőr összetartoztak.⁶

Mielőtt a rendelkezésünkre álló források részletes elemzésére rátérnénk, érdemes néhány szót szólnunk arról is, hogy vajon minden esetben egyértelműen kiderül-e a leírásokból egy-egy tárgy török eredete. A korabeli szóhasználat leggyakrabban portainak nevezte a török tárgyakat, ezzel is utalva talán azok közvetlen isztambuli eredetére. Valamivel ritkábban olvashatunk egyszerűen töröknek nevezett fegyverekről. A „török” megnevezés inkább a 17. század második felére, végére jellemző. Minden bizonnyal török, illetve keleti eredetűnek kell tartanunk a Murat, kármán, tatár jelzővel ellátott tárgyakat, elsősorban nyergeket, kengyeleket, zablákat.⁷

Nem feltétlenül biztos ugyanakkor, hogy a török szóval megjelölt darabok valóban török eredetűek is voltak. Nem állíthatjuk például egyértelműen, hogy a török eredetű „japuk” szóval csak a török lótakarókat nevezhették meg. A tárgy török voltának meghatározásakor természetesen sokszor segít maga a leírás is. Mint az alábbiakban látni fogjuk majd, van a 16–17. századi török ötvösségnek néhány olyan jellegzetes vonása, melyek, ha a leíráskor említésre kerülnek, feltétlen bizonyító erővel szolgálnak a tárgy török eredetét illetően. Jól példázza ezt Bethlen Gábor erdélyi fejedelem hagyatéka,⁸ vagy II. Rákóczi Ferenc Munkácson maradt ingóságainak jegyzéke⁹, melyekben jóval több török tárgyat lehet beazonosítani, mint amennyit az

⁵ Jelen tanulmány nem foglalkozik hadtörténeti kérdésekkel, nem vizsgálja az egyes fegyvertípusok fejlődésének, illetve formai átalakulásának problémáit. A megközelítés szempontjai kizárólag művészettörténeti jellegűek.

⁶ E tárgyak összetartozását számos forrás igazolja. Talán legszebben egy, a 17. század második feléből származó leírás, mely így szól:

„Egy ezüstös, aranyos, kék bársonnyal borított, és türkizekkel kirakott nyereg, kinek kengyelei ezüsből valók s aranyosak, kengyelszíjai kék selyemből szöttek, alul karmazsinnal bélelt. Ahhoz vörös karmazsinnal burított s kék bársonnyal – selyem és arany rojtokkal csinált puszka tokjai vannak. Bagariából csinált terhelő szíja, kinek kék aranyos csatja vagyon.

Ahhoz való kék bársonnyal borított ezüst-aranyos virágosan ki csinált hegyes tőr, kinek szíja kék selyemből kockásan szőtt, annak alja veres karmazsinnal bélelt, ezüst aranyos kék csatja vagyon hat bogláros és két pecke, három türkiz híja.

Ugyan ahhoz való kék selyemből aranyiskófiummal kocka formára szőtt egy arany szügyelő, hét becsinált türkizzel, rózsza formára csinált, akinek két skófiom gombja vagyon: ahhoz egy ezüst aranyos csatja és pecke, alul karmazsin bőrral bélelt”. In.: *Deák* 1879, 144–145.

⁷ *Kakuk* 1973, 221, 287, 384.

⁸ *Baranyainé* 1961, 244–248.

⁹ *Thaly* 1886/a, 770–771, 779, 783.

összeírók törökként megneveztek. Az esetek többségében azonban sajnos, csak a leírásokból kiindulva igen nehéz eldönteniük az adott tárgy eredetét. Az „aranyozott ezüst, türkizekkel gazdagon kirakott, bársonnyal borított, czapás bőrrel bevont, skófiummal varrott” jelzők, illetve meghatározások ugyanis a török, illetve magyar díszfegyverre, lószerszáma, nyeregre egyaránt ráillenek. A korabeli magyar hagyatéki leltárak, ingóság jegyzékek, végrendeletek alább következő elemzése során csak azokat a tárgyakat vettem figyelembe, melyeket valamely fenti ismerv alapján valóban töröknek tarthatunk. Így elképzelhető, hogy valamivel több török díszfegyver stb. volt magyar tulajdonban, mint amennyit a rendszerezés során számba vehettem.

Török fegyver, illetve lószerszám magyar hagyatékokban legkorábban a 16. század végén fordul elő. Geszthy Ferenc, a Báthory fejedelmi családdal rokonságban álló nagy befolyású erdélyi főúr 1593-ban kelt végrendeletében már találunk olyan fegyvereket, melyeket minden valószínűség szerint töröknek kell tartanunk.¹⁰ Bocskai István, a későbbi fejedelem 1595-ös végrendeletében egy török nyeregről tesz említést.¹¹ Ezt követően, a 17. század első évtizedéből mindössze két összeírást ismerünk, melyben török fegyver, illetve lószerszám előfordul. 1603-ban Kamuthy Balázs, 1607-ben Monoky Erzsébet ingóságai között említenek egy török puskát, illetve egy lóra való szügyelőt.¹²

II. Mátyás (1608–1619) 1608. évi koronázásakor állítólag „már egész bandériumok vonultak fel török szerrel. Széchy György például 200 huszárral és 100 hajdúval jelent meg ott. Úgy a huszárok, mint a hajdúk szerez talpig török és tatár volt. Még a zászlók is török módra készültek... Kollonits Szigfrid kerületi generális 50 huszárral jelent meg itt. Mind az ötven huszár tigris kacagányt hordott, s lovaiknak török szerszámi csillogtak, ragyogtak.”¹³ A 17. századból fennmaradt, ismert ingóságjegyzékek, hagyatékok azonban különös módon nem tükrözik ezt a gazdagságot. A század folyamán fel-feltűnik egy-egy darab, említésre méltó mennyiséget azonban nem találunk.

Thurzó György nádor kincstárában 1612-ben mindössze egy török szablyát írtak össze. Kilenc évvel később, fia, Imre hátrahagyott javai között valószínűleg egy másikat említenek meg, a két tárgy leírása ugyanis nem teljesen azonos. A török tárgyak csekély száma ellenére a Thurzó listák számunkra rendkívül érdekesek, mert már mutatják a török kézművesség érezhető hatását. Az összeírásokban ugyanis számos „portai formán” – tehát törökös módon – készített lószerszámot, kengyelvasat, nyerget találunk.¹⁴ A 17. század első felében, 1642-ben, Monoky Erzsébet és Zsuzsanna „arany és ezüst marháinak” jegyzékében említenek egy török handzsárt, valamint egy portait, tehát Isztambulban vett, lószerszámot.¹⁵ 1643-ból való az az összeírás, mely az ismeretlen tulajdonosnak a török portán vett lószerszámát és lóta-

¹⁰ Radvánszky III. 1879, 145–146.

¹¹ Radvánszky III. 1879, 176.

¹² Radvánszky II. 1879, 103, 132.

¹³ Takáts IV. 1917, 18.

¹⁴ Radvánszky II. 1879, 177, 179–180, 182, 184, 229, 232–233.

¹⁵ Radvánszky II. 1879, 274, 276.

karóit említi.¹⁶ Thurzó György nádor 1612-ben összeírt kincseihez képest az 1645-ben elhunyt Esterházy Miklós nádor fraknoi kincstárában már lényegesen több török eredetű tárgyat találunk, nevezetesen két handzsárt, két zászlócsúcsot, és két kármányzablát.¹⁷ E tárgyak valószínűleg hadizsákmányként kerültek Esterházy tulajdonába. Az egyik zászlócsúcsról meg is jegyzi az összeíró, hogy „az boszniai pasa Szokolovics Ibrahimtól nyeretett.”¹⁸ A kincstárban található cafragok egy része talán szintén török eredetű volt. Leírásuk ugyanis nagyon hasonlít Esterházy Pál 1654-ben készült leltárának egyes darabjaihoz, melyeket, mint portai eredetű tárgyakat neveztek meg.¹⁹

A század közepén, 1650-ben, 1656-ban, illetve 1661-ben, a kor egyik kiemelkedő személyiségének, Berényi György bárónak Ugrócon, Bodokon, illetve Temetvény várában összeírt ingóságai között szintén viszonylag nagyobb számban szerepelnek török fegyverek, elsősorban kardok.²⁰ Berényi György 1646–1648 között I. Rákóczi György fejedelem szolgálatában állott, így feltehető, hogy a török tárgyak zöme ekkor került a birtokába.

A 17. század második felében több hagyatékban, illetve ingóságjegyzékben találunk egy-egy darabot: 1656-ban Szirmai Péter kassai házában egy török kardot²¹, 1665-ben, ugyancsak Kassán, Bónis Ferenc házában két kardot és egy lószerszámot²², ugyanebben az évben, ismeretlen tulajdonos birtokában Szent-Demeteren két lószerszámot, egy török és két tatár nyeret.²³ Hasonló mennyiséget írtak össze 1672-ben Serédy Benedek báró²⁴, valamint 1676-ban Balassa Imre gróf javai között is.²⁵ Serédynek egy kantárja és egy kardja, Balassának egy lószerszáma és egy cafragja volt. A fentieknél valamivel több török fegyvert említenek a törökök ellen számos győztes csatát megvívó Zrínyi Péter gróf 1670-ben, illetve a nagyhatalmú erdélyi főúr, Bánffy Dénes 1675-ben listába vett javai között.²⁶ A felsorolást a századvég két szerény jegyzékének említésével zárhatjuk. 1697-ben Vér György és Kecser Sándor javai között szerepelnek török lószerszámok, valamint két török kard.²⁷

Az eddigi felsorolás egyértelműen mutatja, hogy a magyar nemesség tulajdonában igazán nagy mennyiségű török fegyvert hiába keresünk. Említésre méltó mennyiséget, illetve kiemelkedően szép darabokat azok birtokában találunk, akik vagy az erdélyi fejedelmekkel, vagy közvetlenül a török udvarral tartottak fenn szorosabb kapcsolatot. Természetesen ugyancsak gazdag volt azok török fegyvergyűjteménye,

¹⁶ Radvánszky II. 1879, 287. Az összeírás a cafrag szót használja. Jelentése a korabeli magyar nyelvben lótakaró volt. Vö. Szamota–Zolnai 1902–1906, 100. Kemény János erdélyi fejedelem kincstárának leírásában olvasható, hogy a cafrag és a jancsik szót azonos értelemben használták. Ritkábban ugyan, de szintén előfordul ebben az értelemben a török eredetű japuk szó is.

¹⁷ Thaly 1883, 761–762.

¹⁸ A tárgy ma is megtalálható az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében. Ltsz.: E.75.5.

¹⁹ Merényi 1903, 172.

²⁰ Radvánszky II. 1879, 321, 341.

²¹ Szirmai 1902, 150.

²² Komáromy 1886, 155.

²³ I. R. 1890, 784–785.

²⁴ Radvánszky II. 1879, 360–367.

²⁵ I. R. 1890, 785.

²⁶ Medvánszky 1865, 99, 102, 105., Torma 1881, 744.

²⁷ Komáromy 1885, 404., Radvánszky III. 1879, 359–360.

akik, mint kiváló hadvezérek, a törökkel szemben vívott győztes csaták után nagyobb mennyiségű zsákmányra tettek szert.

Igazán nagy számú török fegyvert, nyeret és lószerszámot csak az erdélyi fejedelmi kincstárakban találunk. Bethlen István, a későbbi fejedelem 1616-ban kelt végrendeletében ugyan még csak egy török kengyel és egy portai forma kard szerepelt.²⁸ Igazán nagy változásokat e tekintetben Bethlen Gábor (1613–1629), az ellenségei által sokszor törökösnek is nevezett fejedelem uralkodása hozott. Konstantinápolyi követének szóló bevásárlási utasításaiból jól tudjuk, melyek voltak azok a török árúk, melyeket a fejedelem különösen kedvelt és használt.²⁹ A fejedelem halálának évében, 1629-ben, gyulafehérvári palotájában hat portai kardot, három handzsárt, hat pár kármán kengyelt, tizenkilenc kármán nyeret, két tatár és egy perzsa nyeret, valamint tizenöt török lótarakót vettek listába az összeírók.³⁰ A listában szereplő tárgyak leírásait olvasva azonban valószínűnek kell tartanunk, hogy a török eredetű darabok száma ennél lényegesen nagyobb volt. Mint a továbbiakban következő részletes elemzés bizonyítja majd, minden bizonnyal török műhelyben készültek a zöld színű duplett-kövekkel, türkizekkel és rubinokkal egyaránt gazdagon kirakott, valamint a „jáspisosnak” nevezett darabok.

Bethlen Gábort az erdélyi fejedelmi székhelyen követő I. Rákóczi Györgyről (1630–1648) szintén közismert, hogy konstantinápolyi követi útján számos alkalommal rendelt török lószerszámokat, nyergeket, fegyvereket magának, sőt, gyulafehérvári udvarában török ötvösmester is dolgozott.³¹ Fegyvereinek listáját sajnos nem találtam meg³², de igen valószínű, hogy ezek egy része szerepel majd a későbbiekben I. Rákóczi Ferenc felesége Zrínyi Ilona, illetve fiuk, II. Rákóczi Ferenc javai között.

Barcsay Ákos fejedelem (1658–1660) feleségének lefoglalt javai között szintén szép számmal voltak török fegyverek – portai kard, janicsár puska, kézi íj, nyílveszők –, lószerszámok, valamint egy nyereg és egy cafrag.³³ A török ellenességéről ismert Kemény János fejedelem (1661–62) kincstára is jelentős számban rejtett török tárgyakat. Listájában hat kardot, egy pallost, négy cafragot, három kármán, három tatár, egy Murat és egy portai nyeret, valamint több lószerszámot találunk.³⁴ Az ismert erdélyi fejedelmi kincstárak sorában a legnagyobb török gyűjtemény II. Apafi Mihályné, Bethlen Kata hagyatékában maradt fenn. E hagyaték nyilvánvalóan tartalmazta I. Apafi Mihály (1661–1687) és felesége Bornemissza Anna kincseit is, melyeket fiuk, II. Apafi Mihály (1687–1695) örökölt. Az 1714-ben Szebenben, illetve 1725-ben Fogaras várában jegyzékbe vett ingóságok között hihetetlen mennyiségű török tárgyat találunk.³⁵

A leírások igen sokszor szakszerűen, gondosan készültek, elsősorban ott, ahol a 18. század eleji összírók átvették az 1675-ben készült lista leírásait. Másutt viszont összevonták az azonos típusba tartozó tárgyakat, s számukat nem közölték. Így csak

²⁸ *Radvánszky* III. 1879, 283.

²⁹ *Radvánszky* 1888, 51–57, 68–69, 75–76.

³⁰ *Baranyainé* 1961, 244–248.

³¹ *Beke-Barabás* 1888, passim. *Fehér* 1965, 192.

³² I. Rákóczi György egyéb ingóságainak jegyzéke ismert. Vö. *Vincze* 1878, 940–949.

³³ *Koncz* 1887, 377, 384, 386, 388–389.

³⁴ *Szathmáry* 1881, 771–772, 781.

³⁵ *Jakab* 1883, 789–790, 792–794, 859.

hozzávetőlegesen állapítható meg az Apafiak birtokában lévő török tárgyak száma. E szerint Szebenben, illetve Fogarason összesen 25 török és 2 tatár nyerget, 17 cafragot, 11 csujtárt, 5 buzogányt, 4 kardot, két hegyestört, két pалlost, hat lószerszámkészletet, három pár Murat és három pár tatár kegyelt vettek számba az összeírók.

Az Apafiak kincséhez képest viszonylag kevesebb, de még így is igen nagy számú török fegyvert tartalmaztak Thököly Imre fejedelem (1678–1685) 1684-ben, illetve II. Rákóczi Ferenc (1704–1711) 1688-ban, Munkácson összeírt javai.³⁶ Valószínűnek tarthatjuk, hogy e két utóbbi gyűjteményben is – Bethlen Gáboréhoz hasonlóan – lényegesen több török tárgy volt, mint amennyit az összeírók törökként neveztek meg.

Csak az erdélyi fejedelmi kincstárak gazdagságához hasonlíthatjuk a 17. század végi török ellenes háborúk során szerzett zsákmány nagyságát. A 18. század elejéről fennmaradt jegyzékek, illetve a 19. század végén a főúri családok kezén még meglévő gyűjtemények ismert anyaga alapján³⁷ úgy látszik, hogy elsősorban a török ellenes küzdelmekben jelentős szerepet játszó Esterházy és Batthyány-Strattmann család tulajdonában maradt meg jelentős török fegyveranyag. E gyűjtemények tárgyai azonban már nem kerültek használatba a 18. század folyamán, így jelentőségük elenyészése, a török művészetnek, illetve fegyverművességnek a magyarra gyakorolt hatását már nem befolyásolhatták.

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a díszfegyverekre, nyergekre, lószerszámokra vonatkozóan feltétlenül igaznak tűnik az a részben már korábban is felvetett gondolat³⁸, hogy e tárgyak elsősorban Erdélyben voltak használatban, ott is inkább az isztambuli szultáni udvarral szorosabb kapcsolatot fenntartó fejedelmi körökben. A török díszfegyverek használatának, illetve a törökös formájú, úgynevezett „portai formán csinált” magyar díszfegyverek készítésének kezdetét, forrásaink egybehangzó tanúsága szerint a XVII. század elejénél korábbra nem tehetjük. A török, vagy törökös tárgyak divatja igazán jelentőssé Bethlen Gábor fejedelemségének ideje alatt vált, és az maradt I. Rákóczi György uralkodása alatt is. Fontos tehát leszögeznünk, hogy a török hódoltság másfél évszázadát nem tekinthetjük egységes egésznek. A listákat végigolvasva láthatjuk, hogy a török tárgyak forgalma és hatása tekintetében a 16. század második fele, illetve a 17. század között komoly különbségek figyelhetők meg. Ugyancsak nem tekinthető egységesnek maga a 17. század sem. A török díszfegyverek forgalma a 17. század első felében, középső harmadában volt a legerősebb.

A fentiek alapján egyértelmű tehát, hogy a török fegyverművesség, pontosabban a díszfegyverek elkészítésében fontos szerepet játszó ötvösség rendkívül nagy hatással volt Erdélyben. Olyannyira, hogy sokszor valóban komoly feladat elé állítja a jelen kor művészettörténészét annak eldöntése, hogy az adott tárgy török mester, vagy török hatásra dolgozó erdélyi magyar ötvös kezemunkáját dicséri-e. Nem az inventáriumok összeíróinak esetleges felületessége tehát az oka annak, hogy a korabeli jegyzékekben a leírás alapján a török, illetve az erdélyi magyar díszfegyvert sokszor nem is lehet megkülönböztetni. Mint a bevezetőben már szó volt róla, a 17. szá-

³⁶ *Thaly* 1873, 204, 206, 208., *Thaly* 1886/a, 770–771, 779, 783.

³⁷ *Katona* 1980, 131–147., *Thaly* 1886/b 181–195., *Szendrei* 1896, 345, 347, 349, 481–482, 570–571, 586–590, 600–606.

³⁸ *Bobrovsky* 1978, 257–260.

zadi díszfegyvereknek, nyergeknek, lószerszámoknak van néhány olyan jellemzője, mely a török és magyar munkákra egyaránt ráillik. Érdemes ezeket az egyezéseket részleteikben is megvizsgálnunk.

A díszfegyverek: kardok, szablyák, pallosok és hegyestőrök gazdagon díszített markolattal, és ehhez illő hüvellyel készültek. A hüvelyt alkotó fából készült tokot vörös, ritkábban sötétkék bársony, vagy aranyozott ezüst lemez borította. Ez utóbbi esetben mind a hüvelyt, mind pedig a markolatot magasan kiemelkedő, rátett foglalatban ülő drágakövek díszítették. A kövek hátterét alkotó aranyozott ezüst, vagy ezüst lemezt vésett mintázat borította.

A nyereget leggyakrabban szintén vörös bársonnyal borították, és skófiummal varrott nagy virágokkal díszítették. Elülső és hátsó kápájukat aranyozott ezüst lemez borította, melyen a hozzátartozó palloshoz vagy hegyestörhöz hasonló ékköves, legtöbbször türkizes díszítés volt. A nyereghez tartozó lőtakaró anyagában és díszítésében a nyereggel egyezett meg. Magyar és törököt egyaránt skófiu szállal varrott virágokkal hímezték ki, és török eredetű, úgynevezett bagazia vászonnal bélelték alá.

A lószerszámot díszítő aranyozott ezüst boglárokat a szintén török eredetű bagaria szíjra, vagy a „maje”- elnevezésű, színes selyem, illetve arany vagy ezüst szálból mintásan szőtt szalagra varrták fel.

A fentiek alapján látható, hogy a legtöbb hasonlóságot az ékkövekkel kirakott darabok mutatják, így a továbbiakban kizárólag e típussal foglalkozom.

Amennyiben nincs a tárgyon magyar vagy török ötvösje, esetleg szultáni tugra, a felhasznált díszítőmotívumok, illetve az alkalmazott technikai eljárások együttes vizsgálata segít csak a tárgy eredetének megállapításában. Az alábbiakban a török díszfegyvereknek azokat a jellegzetességeit elemezném, melyek ismerete segítséget nyújthat a török, illetve magyar tárgyak szétválasztásához.

A nemesfémből készült tárgyak felületének ékkövekkel, elsősorban türkizzel, rubinnal, smaragddal, valamint jade- és nefrit lapokkal való borítása az oszmán-török ötvösség egyik legjellemzőbb vonása.³⁹ A fenti ékkövek közül az erdélyi magyar ötvösség elsősorban a türkizeket használta,⁴⁰ illetve az erdélyi ötvösségre nem jellemző a felsorolt összes ékkő fajta együttes alkalmazása. Igen valószínű tehát, hogy a leírásokban szereplő, türkizekkel, rubinokkal és smaragdokkal egyaránt ékesített díszfegyverek török eredetűek voltak.

Ugyancsak jellegzetes török vonás az aranyszálakkal, valamint rozetta-alakú arany foglalatban ülő türkizekkel és rubinokkal inkrusztált jade- és nefrit-lapok alkalmazása.⁴¹

Az egyértelműen magyarnak tartható emléktárgyakban erre nem találunk példát. Véleményem szerint töröknek kell tartanunk a leírásokban „jaspis”-nak nevezett díszfegyvereket is, függetlenül attól, hogy az összeírás törökként nevezi-e meg őket. E darabok vélhetően ugyanis nem jaspissal, hanem az ahhoz sokszor nagyon hasonló fent leírt nefrit- vagy jade-lapokkal voltak díszítve. Állításomat talán leginkább II. Rákóczi Ferenc ingóságainak egyik legszebb darabja igazolja. A tétel leírása így szólt: „Egy skófiu arannyal varrott királysín bársony pajs, rubin, türkes, sma-

³⁹ Allan 1982, 29–30., Rogers 1983, 149–150.

⁴⁰ Radvánszky 1888, 54., Beke-Barabás 1888, 106, 263, 380, 385.

⁴¹ Gereleyes 1989, 41.

1. ábra Zrínyi Miklós pallosa Magyar Nemzeti Múzeum Ltsz.: 55.3335.
Fig. 1. The glaive of Miklós Zrínyi Hungarian National Museum

2. ábra Pallos a Teleki-gyűjteményből Magyar Nemzeti Múzeum Ltsz.: 55.3331.

Fig. 2. Glaive from the Teleki-Collection Hungarian National Museum

ragd és jáspissal rakott, melyben 19 türkes nem találtatott és négy jáspis hold híja, ki-nek csak az helye.”⁴² E leírást olvasva nem nehéz ráismernünk a 17. század végi török zsákmány-anyagból jól ismert, félhold-alakú nefritekkel díszített pajzsokra.⁴³ „Arannyal bevert” – tehát aranszállal inkrusztált, jáspisokkal díszített pallosokra, kardokra, nyergekre szép számmal találunk példákat Bethlen Gábor, Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc fegyverei között.⁴⁴ A magyarországi emléanyagban ma is fellelhető nefrit-, illetve jade-lapokkal díszített fegyverek egyértelműen a török ötvösség alkotásainak tekinthetők.⁴⁵

A török díszfegyvereken megjelenő ékköveket legtöbbször a háttérből magasan kiemelkedő, hat- vagy nyolc szirmú rozettát formázó, rátett foglalatban helyezték el, meghatározott szigorú rendben, legtöbbször függőlegesen lefutó, szabályos sorokban.

Szép példája ennek az az inkrusztált nefrit-lapokkal és türkizekkel díszített török pallos, mely a hagyomány szerint eredetileg Zrínyi Miklós tulajdonában volt. (1. ábra) A minden kétséget kizáróan magyarnak tartható, törökös hatású erdélyi díszfegyvereken nem alkalmazták ezt a típusú foglalatot a törököktől átvett türkizek befoglalására. Jól példázza ezt Kamuty Balázs szabályja, illetve Bethlen Ferenc hegyestőre, melyeken a türkizek foglalata egyszerű, sima gyűrűt alkot csak.⁴⁶ Ugyanez figyelhető meg a Teleki-gyűjtemény két „sárkányfejes-markolatú” pallosán is.⁴⁷ (2. ábra) A díszfegyverek előlő oldalán, az ékkövek háttereként szolgáló aranyozott ezüst, vagy ezüst lemezt hol finoman, hol durvábban kidolgozott, apró növényi motívumokból álló, vésett mintázat borítja. E mintázat elemeit az ún. sás-levelek és rozetták, a korábbi darabokon pedig a hatayinak nevezett lótosz-virágok alkotják.⁴⁸ A fegyverek sima hátoldalán szívesen alkalmazzák ezeket a motívumokat egy medaillonon belül, éles kontrasztot alkotva ezáltal a zsúfoltan díszített medaillon, és a háttérként szolgáló sima, vagy geometrikus mintával díszített felületek között. Ilyen módon díszítették például a fent említett Zrínyi-pallos, vagy az ún. Sennyey-pallos hátoldalát is. (3–4. ábra) Ez az ún. „sás-leveles-rozettás” stílus, mellyel gyakorta találkozunk a 16. század második felében, illetve a 17. század elején készült török ötvöstárgyakon.⁴⁹

Az erdélyi magyar ötvösség – néhány ritka kivételtől eltekintve – sem ezeket a motívumokat, sem ezt a fajta, az európai ötvösségben szokatlan szerkesztési módot nem alkalmazta. A ritka kivételek egyike az ún. Teleki-pallos (2. ábra), melyen, hüvelyének előoldalán a „sás-leveles” stílust utánozó, vésett díszítés látható. A medaillonokba foglalt sás-levelek és rozetták formailag megegyeznek a török munkákon alkalmazott motívumokkal, vésésük azonban nem annyira finoman kidolgozott, s a minták háttérét sem mélyítette ki olyan módon az ötvös, mint az a török munkákra jellemző. Ha mégis kétségeink merülnének fel a tárgy török vagy magyar voltát ille-

⁴² *Thaly* 1886/a, 771.

⁴³ Szendrei 1896, 691–692., Szablowski 1975, 259., Katona 1980, 144.

⁴⁴ Baranyainé 1961, 244, 246., *Thaly* 1886/a 771., *Thaly* 1873, 206, 208.

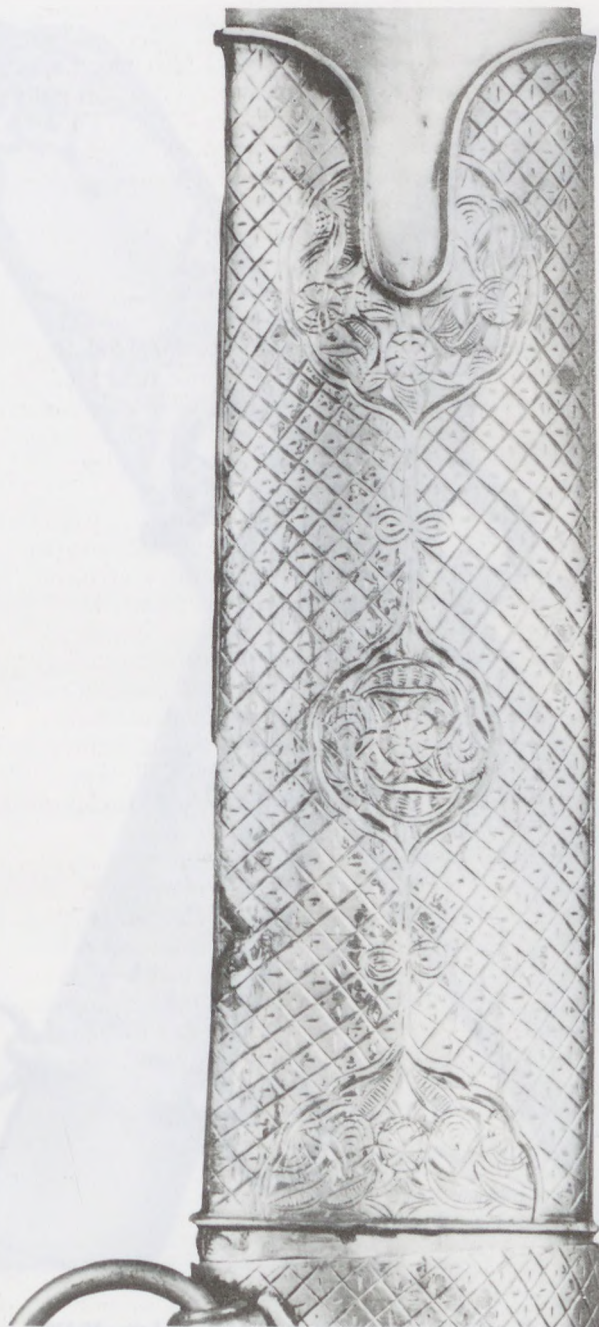
⁴⁵ Gerelyes 1989, 45–46., Skelton 1978, 795–796.

⁴⁶ Lugosi 1988, 57. kép, 63. kép. Ltsz: MNM 55.3351., 55.3349.

⁴⁷ Lugosi 1988, 42–43. kép. Ltsz: MNM 55.3332., 55.3331.

⁴⁸ A 16. század elején, első felében még igen erős perzsa hatásokat mutató oszmán-török ötvösség jellegzetes díszítőmotívumai voltak az ún. *hatayi* (lótosz) bimbók és virágok, illetve a hozzájuk kapcsolódó, *rumi*-nak nevezett, stilizált leveles indák. Vö. Anatolian 1983, passim.

⁴⁹ Allan 1982, 29.

3. ábra A Zrínyi-pallos hátoldala

Fig. 3. The back-side of the Zrínyi-glaive

4. ábra A Sennyey-pallos hátoldala Magyar Nemzeti Múzeum Ltsz.: 55.3334
 Fig. 4. The back-side of the Sennyey-glaive

5. ábra A Teleki-pallos hüvelének hátoldala

Fig. 5. The back side of the glaive from the Teleki-Collection

tően, a kérdést egyértelműen eldönti a hüvely hátoldalának vizsgálata. A hátoldal vésett díszítése már csak annyiban hasonlít a török munkákra, amennyiben itt is megtartották a díszített belsejű medaillonok, illetve a sima felületek váltakozása által adott ritmust, a medaillonokat azonban már nem a „sás-leveles-rozettás” motívumokkal töltötték ki. (x5. ábra)

Végezetül szeretném megemlíteni, hogy az Erdélyt érő közvetlen és igen erős török hatások mellett, egyfajta törökös divat általában is megfigyelhető a magyar nemesség körében a 17. század folyamán. Jól illusztrálja ezt többek között az a leírás is, mely az 1666-ban, I. Lipót császár (1657–1705) mennyasszonyának bécsi fogadásakor ünnepélyesen felvonuló magyar seregeket írja le. Kifejezetten török fegyver említésével a menetben csak elvétve találkozunk, mégis a magyarok ruházatának és fegyverzetének sokszor egyértelműen törökös jellege és keleties pompája utal a kor általános divatjára.⁵⁰

⁵⁰ Szádeczky 1884, 142–148.

IRODALOM

- ALLAN 1982. *Allan, J. – Raby, J.* The metalwork. In.: *Petsopoulos, J.* Tulips, Arabesques and Turbans. London, 1982. 17–33.
- ANATOLIAN 1983. *The Anatolian Civilisations III. Seljuk/Ottoman.* Istanbul, 1983.
- BARANYAINÉ 1961. *Baranyai, B.* Bethlen Gábor gyulafehérvári palotájának összeírása 1629. augusztus 16-án. In.: *Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve 1959–60.* Budapest, 1961. 229–258.
- BEKE–BARABÁS 1888. *Beke, A. – Barabás, S. I.* Rákóczi György és a Porta. Budapest, 1888.
- BOBROVSKY 1978. *Bobrovsky, I.* Turkish–Hungarian Art relations in Hungary in the 16–17 th century. In.: *ActaHAHung.* Tomus 24 (1978) Fasc. 1–4. 257–260.
- DEÁK 1879. *Deák, F.* Ipartörténeti adatok. In.: *TT* 1879. 142–153.
- FEHÉR 1965. *Fehér, G.* A Magyar Nemzeti Múzeum hódoltságkori ezüstszerűei. In.: *FolArch XVII* (1965)
- FEHÉR 1975. *Fehér, G.* Török kori iparművészeti alkotások. Budapest, 1975.
- FEKETE 1944. *Fekete, L.* Budapest a törökkorban. Budapest, 1944.
- GERELYES 1989. *Gerelyes, I.* Turkish nephrite objects at the Hungarian National Museum. In.: *ActaHA-Hung.* Tomus 34 (1989) 41–48.
- GERVERS 1982. *Gervers, V.* The influence of Ottoman-Turkish Textiles and Costume in Eastern Europe with particular reference to Hungary. History, Technology and Art Monograph 4, Royal Ontario Museum.
- I. R. 1890. *I. R.,* Leltárak és összeírások. In.: *TT* 1890. 781–786.
- JAKAB 1883. *Jakab, E. II.* Apafi Mihályné Bethlen Kata hagyatéka I–II. In.: *Századok* 1883. 668–684., 786–802.
- KAKUK 1973. *Kakuk, S.* Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise. Budapest, 1973. BOH XIX.
- KAKUK 1977. *Kakuk, S.* Cultural words from the Turkish occupation of Hungary. In.: *Studia Turco-Hungarica* Tomus IV. Budapest, 1977.
- KOMÁROMY 1885. *Komáromy, A.* Vér György ingóságai. In.: *TT* 1885. 401–409.
- KOMÁROMY 1886. *Komáromy, A.* A tolcsvai Bónis-család levéltárából I. In.: *TT* 1886. 150–181.
- KONCZ 1887. *Koncz, J.* Barsay Ákosné lefoglalt javai. In.: *TT* 1887. 375–391.
- LUGOSI 1988. *Lugosi, J. – Temesváry, F.* Kardok. Budapest, 1988.
- MEDNYÁNSZKY 1865. *Mednyánszky, D.* Gróf Zrínyi Péter ingóságai. In.: *GyF* 3 (1865) 99–105.
- MERÉNYI 1903. *Merényi, L.* Az első herceg Esterházy fraknói ingóinak leltára 1654-ből. In.: *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 10 (1903) 166–179.
- PALOTAY 1940. *Palotay, G.* Oszmán-török elemek a magyar hímzésben. Budapest, 1940.
- RADVÁNSZKY 1888. *Radvánszky, B.* Bethlen Gábor fejedelem udvartartása. Budapest, 1888.
- RADVÁNSZKY 1879–1895. *Radvánszky, B.* Magyar családélet és háztartás. I–III. Budapest, 1879–1895.

- ROGERS 1983. *Rogers, M.* Islamic Art and Design. London.
- SKELTON 1978. *Skelton, R.* Characteristics of Later Turkish Jade Carving. In.: Fifth International Congress of Turkish Art. Ed. *Febér, G.* Budapest, 1978. 795–807.
- SOPRONI 1981. *Soproni, O.* A magyar művészi kerámia születése. A török hódoltság kerámiaja. Budapest, 1981.
- SZABLOWSZKY 1975. *Szablowszky, J.* Collections of the Royal Castle of Wawel. Warsaw 1975.
- SZÁDECZKY 1884. *Szádeczky, I.* Lipót mátkájának bevonulása Bécsbe 1666. december 5-én. In.: Századok XVIII (1884) 142–148.
- SZAMOTA–ZOLNAI 1902–1906. *Szamota, I.–Zolnai, Gy.* Magyar oklevél szótár. Budapest, 1902–1906.
- SZATHMÁRY 1881. *Szathmáry, K.* Egy magyar fejedelmi kincstár. In.: TT 1881. 763–781.
- SZEKFÜ é. n. *Szekfű Gy.–Hóman, B.* Magyar Történet V. A tizenhetedik század. Budapest, é. n.
- SZENDREI 1896. *Szendrei, J.* Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon. Budapest, 1896.
- SZIRMAY 1902. *Szirmay Péter* végrendelete. 1656. február 29. In.: TT 1902. 146–157.
- TAKÁTS 1915–17. *Takáts, S.* Rajzok a török világból I–IV. Budapest, 1915–17.
- TAKÁTS 1961. *Takáts, S.* Művelődéstörténeti tanulmányok a 16–17. századból. Budapest, 1961. Sajtó alá rendezte *Benda, K.*
- THALY 1873. *Thaly, K.* Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyve és egyéb emlékezetes írásai. In.: MH XXIV. Budapest, 1873.
- THALY 1883. *Thaly, K.* Gróf Eszterházy Miklós nádor kincstára 1645. In.: TT 1883. 753–767.
- THALY 1886/a *Thaly, K.* A Rákóczi-árvák 1688-ban Munkács várában maradt és Patakra vitt ingó értékeinek lajstroma. In.: TT 1886. 769–789.
- THALY 1886/b *Thaly, K.* Gróf Esterházy János győri vice-generálisnak és fiának, Ferencnek fegyverei, hadi felszerelése és ládabeli egyéb portékái. In.: TT 1886. 181–195.
- TORMA 1881. *Torma, K.* Bánfy Dénes tragédiája történetéhez. In.: TT 1881. 727–745.
- VINCZE 1878 *Vincze, G. I.* Rákóczi György kincseinek összeírása. In.: TT 1878. 940–949.

THE SPREAD AND USE OF TURKISH ORNAMENTAL WEAPONS IN HUNGARY IN THE 16TH—17TH CENTURIES

On the basis of the 16–17th century Hungarian bequests and probate inventories it can be stated that Turkish ornamental weapons, saddles and harnesses were mainly used in Transylvania, first of all in the court of Transylvanian Princes having close connections with the Porte of Istanbul. The private collections of the famous families of ancient lineage also had Turkish weapons. These collections were part of the so called Turkish booty of the end of the 17th century. Two prominent families, the Esterházy and the Batthyány-Strattman should be mentioned. The beginning of the use of Turkish ornamental weapons — considering the inventories — cannot be dated before the first decades of the 17th century. The fashion of Turkish objects was notable during the rule of Gábor Bethlen (1613–1629). Turkish goldsmith's craft had a strong influence on Transylvania, to such an extent, that in certain cases it was difficult to decide whether the given object had been made by a Turkish or a Hungarian master. Turkish goldsmith's craft have some special characteristics however which can never be observed on Hungarian objects. Beside emphasizing the direct and strong Turkish influence on Transylvania it should also be mentioned that a kind of Turkish fashion could also be observed in general among Hungarian noble families in the course of the 17th century.

Ibolya Gerelyes

